

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав
2022

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань сучасної економіки, національної економіки України, економічної теорії, фінансів, бухгалтерського обліку, управління, маркетингу, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи і соціальної сфери, теорії і практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармоль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужелєв М. О., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Марченко О. А., докт. екон. наук; Пасічний М. Д., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Язлюк Б. О., докт. екон. наук; Леваєва Л. Ю., канд. екон. наук; Макарчук І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Рибаків Т. О., канд. екон. наук; Слюсар С. Т., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнасяк-Шульц докт. екон. наук (Польща); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); М. Піотровська-Трибулл докт. екон. наук (Польща); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); В. Юшчіус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Протокол № 8 від 17 березня 2022 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Рибаків Т.О.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 18 березня, 2022 року. Формат 60х84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 23,60.

Обл.–вид. арк. 23,11. Наклад 100 примірників.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

08400, обл. Київська, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(реєстрація: серія KB, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія KB, №21383-11183 ПР від 17.06.2015.)

Тел./факс +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

Министерство образования и науки Украины
Университет Григория Сковороды в Переяславе

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52>

Основан в 2006 году
Издается четыре раза в год

Переяслав
2022

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам современной экономики, национальной экономики Украины, экономической теории, финансов, бухгалтерского учета, управления, маркетинга, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы, теории и практики исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Мармуль Л. А. докт. экон. наук (главный редактор);

Гордей О. Д., докт. экон. наук; Горошкова Л. А., докт. экон. наук; Игнатенко Н. Н., докт. экон. наук; Калюга Е. В., докт. экон. наук; Кириленко О. П., докт. экон. наук; Кужелев М. А., докт. экон. наук; Лукьяненко И. Г., докт. экон. наук; Марченко О. А., докт. экон. наук; Пасечный Н. Д., докт. экон. наук; Тропина В. Б., докт. экон. наук; Череп А. В., докт. экон. наук; Чугунов И. Я., докт. экон. наук; Язлюк Б. О., докт. экон. наук; Леваева Л. Ю., канд. экон. наук; Макаруч И. Н., канд. экон. наук; Малышко В. В., канд. экон. наук; Паламарчук О. Н., канд. экон. наук; Рыбакова Т. А., канд. экон. наук; Слюсар С. Т., канд. экон. наук; Чабан Г. В., канд. экон. наук, Кучеренко С. Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Воронов, докт. соц. наук (Латвия); А. Игнасьяк-Шульц, докт. экон. наук (Польша); А. Левитская, докт. экон. наук (Республика Молдова); В. Меньшиков, докт. соц. наук (Латвия); М. Пиотровская-Трибулл, докт. экон. наук (Польша); М. Хитов, докт. экономики (Болгария); В. Юшчиус, докт. соц. наук (Литва).

Рекомендован к печати Ученым советом Университета Григория Сковороды в Переяславе. Протокол № 8 от 17 марта 2022 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 г. № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1301 от 15 октября 2019 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 15 октября 2019 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Университет Григория Сковороды в Переяславе.

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Рыбакова Т.А.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 18 марта 2022. Формат 60х84/8.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 23,60.

Обл.-изд. л. 23,11. Тираж 100 экземпляров.

Университет Григория Сковороды в Переяславе

08400, Киевская обл., г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(регистрация: серия KB, № 12268-1152 Р от 01.02.2007; перерегистрация: серия KB, №21383-11183 ПР от 17.06.2015.)

Тел./факс +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>

Периодическое научное издание «Экономический вестник университета»
зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: *Ekonomičnij visnik universitetu*

Abbreviated key title: *Ekon. visn. univ.*

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело».

Международные информационные и наукометрические базы данных: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52>

Established in 2006
Issued quarterly

Pereiaslav
2022

The collection contains the scientific articles on actual issues of the modern economics, national economy of Ukraine, economic theory, finance, accounting, management, marketing, entrepreneurship development, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere, theory and practice of research in the field of modern teaching and methodological technologies for training specialists.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **L. O. Marmul**, Doctor of Economics (chief editor);

O. D. Hordei Doctor of Economics; **L. A. Goroshkova** Doctor of Economics; **M. M. Ignatenko**, Doctor of Economics; **Y. V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O. P. Kyrlyenko**, Doctor of Economics; **M. O. Kuzheliev**, Doctor of Economics; **I. G. Lukianenko**, Doctor of Economics; **O. A. Marchenko**, Doctor of Economics; **M. D. Pasichnyi**, Doctor of Economics; **V. B. Tropina**, Doctor of Economics; **A. V. Cherep**, Doctor of Economics; **I. Y. Chugunov**, Doctor of Economics; **B. O. Yazlyuk**, Doctor of Economics; **L. Y. Levaieva**, Candidate of Economics; **V. V. Malyshko**, Candidate of Economics; **I. M. Makarchuk**, Candidate of Economics; **O. M. Palamarchuk**, Candidate of Economics; **T. O. Rybakova**, Candidate of Economics; **S. T. Sliusar**, Candidate of Economics; **G. V. Chaban**, Candidate of Economics; **S. Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Voronov**, Doctor of Sociology (Latvia); **A. Ignasiak-Szulc**, Doctor of Economics (Poland); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **V. Menshikov**, Doctor of Sociology (Latvia); **M. Piotrowska-Trybull**, Doctor of Economics (Poland); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **V. Juščius**, Doctor of Sociology (Lithuanian).

Recommended by the Academic Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Protocol No 8 dated March 17, 2022.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: T.O. Rybakova

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on March 18, 2022. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 23,60.

Issued sheets 23,11. 100 copies.

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015).

Tel./fax +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo.

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (USA), Google Scholar, Research Bible, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 399.34

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-7-10>

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ З ТОВАРОЗНАВСТВА

Козій Т. В.

Предмет дослідження: необхідність удосконалення професійної компетентності здобувача шляхом запровадження нових компонентів навчального плану і набуття навичок під час практичної роботи.

Метою статті є виявлення основних аспектів і напрямів професійної компетентності, а також її формування, що має здійснюватися у процесі підготовки педагога професійного навчання з товарознавства у закладі вищої освіти з позиції сучасного практичного підходу.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності закладів вищої освіти для підвищення ефективності практичної підготовки педагогів професійного навчання з товарознавства.

Результати і висновки роботи. На основі проведеного дослідження розкрито удосконалення формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання з товарознавства, яке поглиблюється і закріплюється під час проходження практики. Професійно-практична підготовка здобувачів освітнього рівня бакалавр є одним з основних елементів освітнього процесу і передумовою успішного їх працевлаштування.

Ключові слова: педагог професійного навчання, освітня програма, освітні компоненти, професійні компетентності, методи навчання, практична підготовка, навчальна практика, виробнича практика, педагогічна практика, рівні сформованості.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ПО ТОВАРОВЕДЕНИЮ

Козий Т. В.

Предмет исследования: необходимость усовершенствования профессиональной компетентности соискателя путем внедрения новых компонентов учебного плана и приобретение навыков при практической работе.

Целью статьи является выявление основных аспектов и направлений профессиональной компетентности, а также ее формирование, которое должно осуществляться в процессе подготовки педагога профессионального обучения по товароведению в высшем образовании с позиции современного практического подхода.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в деятельности высшего образования для повышения эффективности практической подготовки педагогов профессионального обучения по товароведению.

Результаты и выводы работы. На основе проведенного исследования раскрыто усовершенствование формирования профессиональной компетентности будущих педагогов

професійного навчання по товарознавству, яке углубляється і закріплюється при проходженні практики. Професійно-практична підготовка соискателів освітнього рівня бакалавр є єдиним з основних елементів освітнього процесу і передумовою успішного їх вступу на роботу.

Ключеві слова: педагог професійного навчання, освітня програма, освітні компоненти, професійні компетентності, методи навчання, практична підготовка, навчальна практика, виробнича практика, педагогічна практика, рівні сформованості.

IMPROVEMENT OF PRACTICAL TRAINING OF PROFESSIONAL TEACHERS IN COMMODITY SCIENCE

Koziy Tatyana

The Subject of research: the need to improve the professional competence of the applicant by introducing new components of the curriculum and acquiring skills during practical work.

The purpose of the study is to identify the main aspects and directions of professional competence, as well as its formation, which should be carried out in the process of training a teacher of vocational training in commodity science in higher education from the standpoint of modern practical approach.

The field of application of results. The results of the study can be used in the activities of higher education institutions to increase the effectiveness of practical training of teachers of vocational training in commodity science.

The results of the research and conclusions. On the basis of the conducted research the improvement of the formation of professional competence of future teachers of professional training in commodity science is revealed, which is deepened and consolidated during the internship. Professional and practical training of bachelors is one of the main elements of the educational process and a prerequisite for their successful employment.

Key words: teacher of professional training, educational program, educational components, professional competencies, teaching methods, practical training, educational practice, industrial practice, pedagogical practice, levels of formation.

JEL Classification: O15, J31, I20

Постановка проблеми. Удосконалення традиційної системи професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з товарознавства передбачає підвищення рівня професіоналізму, компетентності, інтелектуальної культури педагога з ціллю формування компетентних фахівців, які могли б максимально реалізувати свій потенціал у професійній освіті через практичну підготовку. Таку особливість майбутній фахівець має відчувати і засвоїти у закладі вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомими дослідженнями в напрямку професійної компетентності ґрунтовно досліджена в роботах таких вчених: С. У. Гончаренко, В. П. Бездухова, О. М. Дахіна, Б. Д. Ельконіна, А. К. Маркова, А. В. Василюк, О. В. Овчарук, В. М. Анищенко, А. М. Михайличенко, І. А. Зимньої, Г. К. Селевко, П. І. Третьякова, Т. І. Шамова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розробка методичних підходів в удосконаленні практичної підготовки педагогів професійного навчання з товарознавства.

Виклад основного матеріалу. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання з товарознавства поглиблюється і закріплюється під час проходження практики на основі Положенням про проведення практики студентів Університету Григорія Сковороди в Переяславі, яке затверджене рішенням Вченої ради університету (Протокол №1 від 27.08.2021 року), Програмами виробничої практики та Методичними рекомендаціями, затверджених кафедрою професійної освіти (Протокол № 2 від 29 червня 2021 року).

У Положенні зазначено, що практична підготовка студентів закладів вищої освіти є обов'язковим компонентом освітньої програми для здобуття кваліфікаційного рівня бакалавр і має на меті набуття здобувачем професійних навичок та умінь.

Професійно-практична підготовка здобувачів освітнього рівня бакалавр є єдиним з основних елементів освітнього процесу і передумовою успішного їх працевлаштування і має на меті: набуття виробничих і педагогічних навичок, прийняття самостійних рішень в реальних умовах; забезпечення належного рівня їхньої професійної підготовки; закріплення і розширення знань з теоретичних дисциплін та їх застосування до розв'язання актуальних проблем; підготовка до майбутньої роботи зі спеціальності; організації навчального процесу з урахуванням інновацій та потреб роботодавців.

Освітня програма 015 «Професійна освіта (Товарознавство)» та навчальний план передбачають таку наступність практичної підготовки в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі: навчальна практика 4 семестр, 6 тижнів (4 кредити ЕКТС); виробнича практика, 6 семестр, 8 тижнів (12 кредитів ЕКТС); педагогічна (переддипломна практика, 8 семестр, 8 тижнів (12 кредитів ЕКТС) [7].

Всі види практик є оригінальною взаємозалежною частиною освітнього процесу, важливим етапом психолого-педагогічної та технічної підготовки здобувача, однією з основних складових для формування практично всіх загальних та фахових компетентностей, передбачених освітньою програмою. Практики проводяться на основі підписаних угод з роботодавцями. Базою практик спеціальності 015 «Професійна освіта (Товарознавство)» є ТЦ «Підсінний», торговельні точки магазинів № 2 і № 6, Державний професійно-технічний навчальний заклад ЦПТО (Центр професійно-технічної освіти в м. Переяслав), НВК

ЗОШ № 6 м. Переяслав, що дозволяють сформувати професійні, інтелектуальні здібності і професійні компетентності.

Визначення баз практики здійснюється керівництвом університету на основі прямих угод заключених з роботодавцями. Здобувачі можуть самостійно, за погодженням з керівництвом підбирати бази практик.

Розподіл здобувачів на місця проходження практики здійснюється за згодою адміністрації бази практики, відповідно до наказу ректора, пов'язаних з педагогічним процесом, технологією виробництва, переробкою і реалізацією продовольчої і непродовольчої продукції та організацією громадського харчування. Бази практик повинні надавати всебічну допомогу здобувачам для набуття і закріплення професійних та ділових навичок.

Для забезпечення навчально-методичного керівництва практикою кожному здобувачу призначають методиста та керівника. Керівництво практикою здобувачів покладається на керівника практики від закладу вищої освіти та на відповідальних осіб від бази практик, які затверджуються відповідним наказом. Керівник практики і здобувач затверджують тему індивідуального завдання для більш повного оволодіння професійними знаннями і уміннями.

Як підґрунтя з ціллю підготовки здобувачів до проходження практики в освітню програму 015 «Професійна освіта (Товарознавство)» закладено освітній компонент «Практично-виробниче навчання».

При вивченні дисципліни на засадах інтегрованого підходу майбутніми педагогами професійного навчання слід застосовувати метод «мозкового штурму». Тому завдання викладача полягає у заохоченні студентів до різних думок та міркувань по темі заняття, користуючись отриманими теоретичними знаннями. Перед тим, як привести цей метод в дію, ознайомлюємо здобувачів з його основними правилами. Передусім, кожний має право висловлювати свої міркування з життєвого досвіду та певного багажу, вже отриманих знань, ніхто нікого не зупиняє, не коментує та не оцінює відповідей, не відносить своїх висловлювань до висловлювань своїх колег. Не проводиться цензура відповідей – кожна з них, навіть «неправильна», має цінність та заслуговує на увагу, кожна записується на дошці (або на великому аркуші паперу).

Здобувачі повинні зосереджувати увагу на завданні та не розсіювати її, обмежуючи себе, так що відповіді можуть повторюватись. Після проведення методу «мозкового штурму» підводяться підсумки.

Інколи при проведенні занять з педагогічних та товарознавчих дисциплін ми застосовуємо метод «дискусій». Метод «дискусія» — це вільний обмін думками та поглядами учасників дискусії по певній тематичі, в якій педагог-викладач виконує роль ведучого або консультанта. Він сприяє розвитку вміння аналізувати проблему, розуміти інші погляди та думки, вислухати аргументи інших опонентів, не перебиваючи їх, відстоювати свою позицію тощо.

Висновки. Викладачі педагогічних і товарознавчих дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі прикладають багато зусиль у підготовці компетентних педагогів професійного навчання з товарознавства, застосовуючи при цьому різні методи і технології навчання.

Формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання з товарознавства поглиблюється і закріплюється під час проходження практики.

Професійно-практична підготовка здобувачів освітнього рівня бакалавр є одним з основних елементів освітнього процесу і передумовою успішного їх працевлаштування і має на меті: набуття виробничих і педагогічних навичок, прийняття самостійних рішень в реальних умовах; забезпечення належного рівня їхньої професійної підготовки; закріплення і розширення знань з теоретичних дисциплін та їх застосування до розв'язання актуальних проблем; підготовка до майбутньої роботи зі спеціальності; організації навчального процесу з урахуванням інновацій та потреб роботодавців.

Список використаних джерел

1. Биков В. Ю., Білоус О. В., Богачков Ю. М. та ін. *Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України : метод. реком. За заг. ред. В. Ю. Бикова, О. М. Спіріна, О. В. Овчарук. Київ : Атіка, 2010. 88 с.*
2. Гриценко В. И., Артеменко В. Б., Артеменко Е. В. и др. *Новые информационные технологии в образовании для всех: непрерывное обучение : коллект. моногр. Киев: Академперіодика, 2013. 207 с.*
3. *Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методологічного семінару. Ч.1. ред. кол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови) та ін. Київ: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. 370 с.*
4. *Освітньо-професійна програма 2021 р. розроблена відповідно до СВО 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), затвердженого наказом МОН України №1460 від 21.11. 2019 року і введеного в дію з 2019/2020 навчального року та узгоджена з Професійним стандартом «Педагог професійного навчання», затвердженом наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 20.06.2020 № 1182.*

References

1. Bikov V. Yu., Belous O. V., Bogachkov Yu. M. and others. (2010). *Osnovy`standarty`zaciyi informacijno-komunikacijny`x kompetentnostej v sy`stemi osvity`Ukrayiny` [Fundamentals of standardization of information and communication competencies in the education system of Ukraine]. metod. rekom. For the editor-in-chief V. Yu. Bikova, O. M. Spirina, O. V. Ovcharuk. Kyiv: Attica, 88 p.*

2. Gritsenko V. I., Artemenko V. B., Artemenko E. B. et al. (2013). *Novye informacionnye tekhnologii v obrazovanii dlya vseh: nepreryvnoe obuchenie [New information technologies in education for all: lifelong learning: collection]. Monograph. Kyiv: Akadempriodika, 207 p*

3. *Kompetentnisnyj pidxid v osviti: teoretychni zasady i praktyka realizaciyi: materialy metodologichnogo seminaru [Competence approach in education: theoretical principles and practice of implementation: materials of the methodological seminar]. Part 1 / red. Col. : V. G. Kremen (chairman), V. I. Lugovyi (deputy chairman), etc.. Kyiv: Institute of Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2014. 370 p.*

4. *Osvitno-profesijna programa 2021 r. rozroblena vidpovidno do SVO 015 Profesijna osvita (za specializacijamy), zatverdzenogo nakazom MON Ukrayiny No 1460 vid 21.11. 2019 roku i vvedenogo v diyu z 2019/2020 navchal'nogo roku ta uzgodzhen z Profesijnym standartom «Pedagog profesijnogo navchannya», zatverdzenym nakazom Ministerstva rozvytku ekonomiky, torgivli ta sil's'kogo gospodarstva Ukrayiny No 1182 [The educational-professional program of 2021 is developed in accordance with SVO 015 Vocational education (by specializations), approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No 1460 from 21.11. 2019 and entered into force in the 2019/2020 academic year and agreed with the Professional Standard «Teacher of Vocational Training», approved by the order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine 20.06.2020 No 1182].*

ДАНІ ПРО АВТОРА

Козій Тетяна Вячеславівна, старший викладач кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: Koziyiv@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-8242-3394>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Козий Татьяна Вячеславовна, старший преподаватель кафедры профессионального образования, Университет Григория Сковороды в Переяславе

ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина

e-mail: Koziyiv@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Koziy Tatyana, Senior Lecturer of Vocational Education Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine

e-mail: Koziyiv@gmail.com

УДК 005.936.3-021.131

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-10-19>

ОСОБЛИВОСТІ ТА РОЗВИТОК МЕНЕДЖМЕНТУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІРТУАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

**Кузнєцова Т. В.,
Рибаків Т. О.**

Актуальність теми дослідження. Безупинне розширення віртуальних мереж, діджиталізація всіх процесів, трансформація глобальних технологій призводять не тільки до розвитку нових типів економічних відносин, а й до логічної зміни традиційних видів підприємницької діяльності.

Постановка проблеми. Відсутність загальноприйнятого визначення менеджменту мережевих структур на рівні зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності в епоху «цифрового сторіччя» призводить до гальмування розвитку віртуальних підприємств в Україні та недостатнього виокремлення суттєвих конкурентних переваг у сучасній інноваційно-інвестиційній моделі розбудови української економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день Тимашова Л., Сердюк С., Шингур М., Amor D., Byrne J.A., Brandt R., Davidow W., Malone M., Port O. дослідили певні технологічні процеси та бізнес-моделі віртуальних підприємств, але практично відсутні подібні дослідження для імплементації до української економіки та зовсім відсутні щодо менеджменту віртуальних підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Привернення уваги до віртуалізації виробничих процесів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності сприяє перегляду стратегії менеджменту віртуального підприємства для забезпечення його конкурентоспроможності у довгостроковому періоді.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: обґрунтувати ключову роль менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств, що працюють у віртуальних мережах; дослідити сучасні умови функціонування віртуальних підприємств; визначити вплив чинників цифрової економіки на формування властивостей менеджменту в них; проаналізувати локальні цілі та завдання віртуальних підприємств відповідно до бізнес-моделей. Метою дослідження є комплексне наукове абстрагування до трактування поняття «віртуальне підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність» та аналізування особливостей розвитку цієї мережевої структури в Україні.

Методи проведення дослідження. Для досягнення мети статті застосовано комплекс формальних і неформальних методів моделювання та прогнозування; операційно-прикладний і аналітико-прогностичний; системний; порівняльного аналізу та теоретичного узагальнення.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). У статті досліджено умови та функціональні можливості створення віртуального підприємства, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, як нової мережевої форми ведення онлайн-бізнесу. Обґрунтовано доцільність створення віртуальних підприємств з метою активізації процесу бізнес-проектування та ефективності підприємницьких стартапів. Виокремлено основні етапи, цілі та завдання й визначено особливості створення віртуального підприємства, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність. Запропоновано шляхи пришвидшення створення віртуальних підприємств в Україні.

Галузь застосування результатів: навчальні курси з менеджменту та підприємництва, практична діяльність у бізнес-інкубаторах зі створення інноваційних сучасних стартапів.

Висновки відповідно до статті. Створення українських віртуальних підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, сприятиме формуванню ефективного бізнес-проектування та розвитку інтелектуалізації та діджиталізації виробництва, інтеграції ресурсів, трансформації глобальних технологій на ринку України. Віртуальні підприємства національного походження мають всі передумови та можливості для виходу на зовнішні ринки за допомогою кіберзахисту та координації світових бізнес-моделей і бізнес-процесів з урахуванням всіх існуючих ризиків.

Ключові слова: віртуальне підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, бізнес-проект, особливості, ризик, мережа.

ОСОБЕННОСТИ И РАЗВИТИЕ МЕНЕДЖМЕНТА ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВИРТУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Кузнецова Т. В.,
Рыбакова Т. А.

Актуальность темы исследования. Непрерывное расширение виртуальных сетей, диджитализация всех процессов, трансформация глобальных технологий приводят не только к развитию новых типов экономических отношений, но и логическому изменению традиционных видов предпринимательской деятельности.

Постановка проблемы. Отсутствие общепринятого определения менеджмента сетевых структур на уровне внешнеэкономической и международной деятельности в эпоху «цифрового века» приводит к торможению развития виртуальных предприятий в Украине и недостаточному выделению существенных конкурентных преимуществ в современной инновационно-инвестиционной модели развития украинской экономики.

Анализ последних исследований и публикаций. На сегодняшний день Тимашова Л., Сердюк С., Шингур М., Amor D., Byrne JA, Brandt R., Davidow W., Malone M., Port O. исследовали определенные технологические процессы и бизнес-модели виртуальных предприятий, но практически отсутствуют подобные исследования для имплементирования украинской экономики и совсем отсутствуют про менеджмент виртуальных предприятий, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Привлечение внимания к виртуализации производственных процессов при осуществлении внешнеэкономической деятельности способствует пересмотру стратегии управления виртуального предприятия для обеспечения его конкурентоспособности в долгосрочном периоде.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: обосновать ключевую роль менеджмента внешнеэкономической деятельности предприятий, работающих в виртуальных сетях; изучить современные условия функционирования виртуальных компаний; определить влияние факторов цифровой экономики на формирование особенностей менеджмента в них; проанализировать локальные цели и задачи виртуальных предприятий в соответствии с бизнес-моделями. Целью исследования является комплексное научное абстрагирование к трактовке понятия «виртуальное предприятие, осуществляющее внешнеэкономическую деятельность» и анализ особенностей развития этой сетевой структуры в Украине.

Методы проведения исследования. Для достижения цели статьи применен комплекс формальных и неформальных методов моделирования и прогнозирования; операционно-прикладной и аналитико-прогностический; системный; сравнительного анализа и теоретического обобщения.

Изложение основного материала (результаты). В статье исследованы условия и функциональные возможности создания виртуального предприятия, осуществляющего внешнеэкономическую деятельность как новой сетевой формы ведения онлайн-бизнеса. Обоснована целесообразность создания виртуальных предприятий с целью активизации процесса бизнес-проектирования и эффективности предпринимательских стартапов. Выделены основные этапы, цели и задачи и определены особенности создания виртуального предприятия, осуществляющего внешнеэкономическую деятельность. Предложены пути ускорения создания виртуальных предприятий в Украине.

Область применения результатов: учебные курсы по менеджменту и предпринимательству, практическая деятельность в бизнес-инкубаторе по созданию инновационных современных стартапов.

Выводы в соответствии со статьей. Создание украинских виртуальных предприятий, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность, будет способствовать формированию эффективного бизнес-проектирования и развития интеллектуализации и диджитализации производства, интеграции ресурсов, трансформации глобальных технологий на рынке Украины. Виртуальные предприятия национального происхождения имеют все предпосылки и возможности выхода на внешние рынки с помощью киберзащиты и координации мировых бизнес-моделей и бизнес-процессов с учетом всех существующих рисков.

Ключевые слова: виртуальное предприятие, внешнеэкономическая деятельность, бизнес-проект, особенность, риск, сеть.

FEATURES AND DEVELOPMENT OF MANAGING THE FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF VIRTUAL ENTERPRISES IN UKRAINE

Kuznietsova Tetiana,
Rybakova Tetiana

Relevance of the research topic. Continuous expansion of virtual networks, digitalization of all processes, transformation of global technologies lead not only to the development of new types of economic relations, but also to the logical change of traditional types of business.

Formulation of the problem. The lack of a common definition of network structures management at the level of foreign economic and international activities in the digital century leads to slowing down the development of virtual enterprises in Ukraine and insufficient isolation of significant competitive advantages in the modern innovation and investment model of Ukrainian economy.

Analysis of recent research and publications. To date, Timashova L., Serdyuk S., Shingur M., Amor D., Byrne JA, Brandt R., Davidow W., Malone M., Port O. have studied certain technological processes and business models of virtual enterprises, but in practice, there are no similar studies for implementation in the Ukrainian economy and no research on the management of virtual enterprises engaged in foreign economic activity.

Selection of unexplored parts of the general problem. Drawing attention to the virtualization of production processes in the implementation of foreign economic activity contributes to the revision of the management strategy of the virtual enterprise to ensure its competitiveness in the long run.

Problem setting, research goals. The objectives of the study are: to substantiate the key role of management of foreign economic activity for enterprises operating in virtual networks; to study modern conditions of virtual enterprises functioning; to determine the influence of the digital economy factors on the formation of management properties in them; analyze local goals and objectives of virtual enterprises in accordance with business models. The purpose of the study is a comprehensive scientific abstraction to the interpretation of the concept of «virtual enterprise engaged in foreign economic activity», and to analyze the peculiarities of the development of this network structure in Ukraine.

Research methods. To achieve the goal of the article, a set of formal and informal methods of modeling and forecasting was used; operational-applied and analytical-prognostic; systemic; comparative analysis and theoretical generalization.

Presentation of the main material (results of work). The article examines the conditions and functionality of creating a virtual enterprise engaged in foreign economic activity, as a new network form of online business. The expediency of creating virtual enterprises in order to intensify the process of business design and efficiency of business startups is substantiated. The main stages, goals and objectives are highlighted and the peculiarities of creating a virtual enterprise engaged in foreign economic activity are determined. Ways to accelerate the creation of virtual enterprises in Ukraine are proposed.

Field of application of results: training courses in management and entrepreneurship, practical activities in business incubators to create innovative modern startups.

Conclusions according to the article. The creation of Ukrainian virtual enterprises engaged in foreign economic activity will contribute to the formation of effective business design and development of intellectualization and digitalization of production, integration of resources, a transformation of global technologies in the Ukrainian market. Virtual enterprises of national origin have all the prerequisites and opportunities to enter foreign markets through cybersecurity and coordination of global business models and business processes, taking into account all existing risks.

Key words: virtual enterprise, foreign economic activity, business project, feature, risk, network.

JEL Classification: M11, O19, O32

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап віртуального підприємництва характеризується високим розвитком і глобалізацією цифрових технологій, що розповсюджуються до всіх сфер людської життєдіяльності вельми високими темпами.

Зараз саме той цікавий час, коли стабільність віддзеркалюється непередбачуваністю, а постійні зміни стають реальністю, що й призводить до трансформації традиційних економічних форм менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств у прогресивні на тривалу перспективу. Інтернет з різноманітними інформаційними технологіями став не просто інструментом підприємницької діяльності, а справжнім середовищем зародження нових форм підприємств і нових функціональних можливостей менеджменту, особливо міжнародній арені. Віртуальність, як організаційна якість, спонукала нові економічно-мережеві відносини у співпраці та стала запорукою нової корпоративної культури й нових правил проектного ведення бізнесу.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. На сьогоднішній день Тимашова Л., Сердюк С., Шингур М., Amor D., Byrne J.A., Brandt R., Davidow W., Malone M., Port O. дослідили певні технологічні процеси та бізнес-моделі віртуальних підприємств, але практично відсутні подібні дослідження для імплементації до української економіки та зовсім відсутні щодо менеджменту віртуальних підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Метою дослідження є комплексне наукове абстрагування до трактування поняття «віртуальне підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність» та аналізування особливостей розвитку цієї мережевої структури в Україні.

Завдання дослідження: обґрунтувати ключову роль менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств, що працюють у віртуальних мережах; дослідити сучасні умови функціонування віртуальних підприємств; визначити вплив чинників цифрової економіки на формування властивостей менеджменту в них; проаналізувати локальні цілі та завдання віртуальних підприємств відповідно до бізнес-моделей.

Методи дослідження. В обґрунтуванні доречності вивчення на сучасному етапі менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств застосовано комплекс формальних методів моделювання (кореляційно-регресійного аналізу та візуалізації даних) та неформальних методів прогнозування (вербальної та письмової інформації з джерел теле-, радіо- й паперової преси); операційно-прикладний і аналітико-прогностичний для вивчення інформаційно-аналітичної діяльності; а також за допомогою системи порівняльного аналізу та теоретичного узагальнення.

Результати дослідження. У контексті даної публікації під віртуальним підприємством розуміється певний стартап віртуальної форми ведення бізнесу з ефективною координацією бізнес-проектів, а під віртуальним підприємством, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, розуміється інноваційна модель віртуальних організаційних структур, що є одночасно моделлю ведення бізнесу від ідеї до прибутку й трансформації діджиталізації, міжнародної інтеграції та жорсткої конкуренції.

Сучасні технології віртуальної реальності дозволяють реалізувати ефективне підприємництво за новими економічними формами взаємодії між постачальниками, споживачами та конкурентами, зберігаючи функції та управлінські стилі класичного менеджменту як організацій, так і персоналу. Йдеться про синергію:

- технології цифрових комунікацій;
- технології управління знаннями;
- технології моніторингу зовнішнього середовища;
- технології аналізування даних, у т.ч. попиту та пропозиції;
- технології nD-моделювання ситуацій на ринку;
- технології управління виробництвом та планування ресурсів організації;
- технології виконання замовлень тощо.

На сьогоднішній день поширеними елементами віртуального підприємства є електронна комерція, е-банкінг та електронні (віртуальні) гроші.

Розвиток віртуального підприємництва міжнародного рівня сприяє інтеграції унікального досвіду та трансформації цифрових технологій підприємств-партнерів навколо певного проекту, який кожне підприємство не може реалізувати окремо. Невдовзі мова піде і про транснаціональні віртуальні підприємства, що об'єднують могутність великих підприємств (що не в змозі швидко реагувати на зміни зовнішньополітичного середовища) з малими та середніми підприємствами (що легко долають поріг змін, але дуже обмежені в ресурсах). Віртуальне підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, звісно розширює межі традиційного підприємства й повністю усуває географічні просторові бар'єри.

Однією з особливостей менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуального підприємства є створення такої мережевої організаційно-структурної системи, щоб ключові бізнес-процеси повністю визначали продуктивну реалізацію бізнес-проектів, а партнерські взаємовідносини були на такому високому рівні, щоб безбар'єрно задовольняти потреби клієнтів так, як показано на рис. 1.

Ще однією особливістю менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуального підприємства є усвідомлення вищим керівництвом рівня впливу управлінських рішень на інформаційно-технологічну складову виробничого процесу і на формування корпоративної культури. Створені внутрішні віртуальні підрозділи мають виконувати деякі функціональні обов'язки, що делегує їм або певним зовнішнім організаціям керівництво з метою вирішення важливих ключових питань:

- наскільки обізнаний провідний персонал у сучасних цифрових технологіях;
- наскільки ефективна організація виробничого процесу прямо пропорційна позитивним наслідкам та виготовленню при цьому інноваційних товарів і послуг;
- наскільки компетентність вищого керівництва сприяє трансформації інформаційно-цифрових технологій, щоб віртуальне підприємство мало саме цей статус;
- наскільки потужний потенціал вищого менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуального підприємства, щоб бути конкурентоспроможним за умови непередбачуваних ризиків і кібернетичних загроз.

Варто зазначити, що існування віртуальних підприємств в умовах жорсткої конкурентної боротьби тягне за собою створення віртуальних співтовариств, таких як:

- лабораторні (у т.ч. ЮНЕСКО);
- освітні (у т.ч. наукові для школярів);
- проблемно-орієнтовані (у т.ч. інтерактивні онлайн-сервіси й інформаційні простори за окремими дослідницькими напрямками).

Звідси виокремлюється принципова особливість менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств «утворювати не просто проблемно-орієнтовані мережеві співтовариства, а такі, що конструюють нові регулятивні механізми підвищення дієздатності осіб», особливо тих, що мають обмежені можливості, та впливають на їх соціальне поведіння.

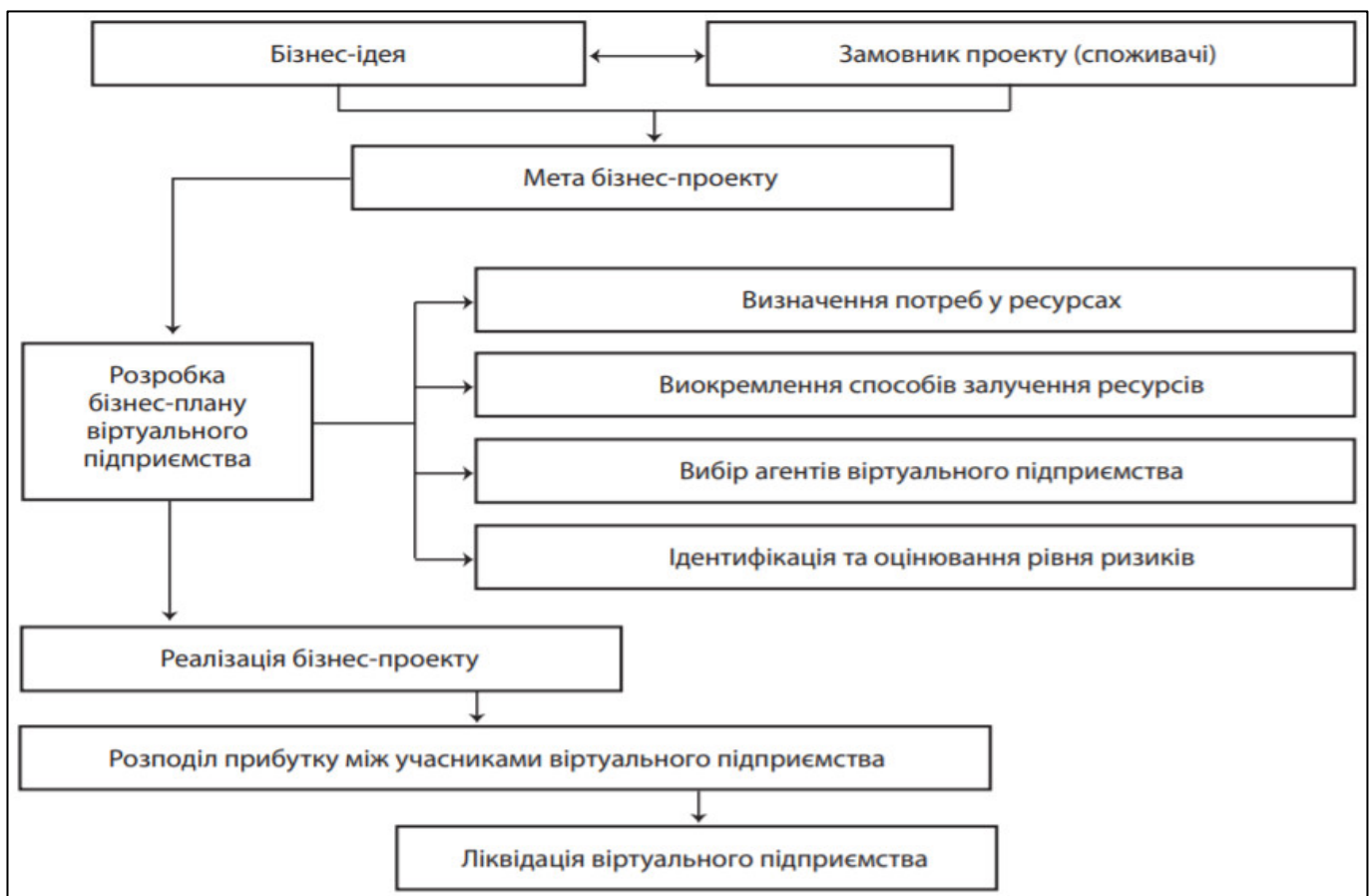

Рисунок 1. Організаційно-структурна система створення віртуального підприємства

Джерело: авторська розробка

У просторі менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств є [1]:

- віртуальний ринок – тобто комунікаційно-інформаційний глобально-мережевий (Internet) ринок товарів і послуг;
- віртуальна реальність – тобто інструмент і середовище відображення та імітації реального виробництва в кібернетичному просторі;
- віртуальні організаційні структури, методи та форми.

До основних конкурентних переваг менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств можна віднести:

- менший термін виконання клієнтського замовлення;
- нижчі сукупні витрати;
- повніше задоволення клієнтських потреб;
- гнучке пристосування до змін зовнішнього середовища;

- безбар'єрний вихід на сучасні ринки у нових сегментах.

Індикатори конкурентних переваг та можливих недоліків віртуального підприємства синтезовані на рис. 2.

Рисунок 2. Індикатори конкурентних переваг та можливих недоліків віртуального підприємства

Джерело: складено за даними [2]

До переваг чи до недоліків має бути віднесене те, що віртуальне підприємство не є юридичною особою? Насправді, спеціальний орган координації, як частина менеджменту віртуального підприємства, може виконувати його юридичні функції. Кожне підприємство зацікавлене у максимальному прибутку при найменших затратах, тому персонал віртуального підприємства на основі певних правил і принципів конкурентної боротьби координується саме цим спеціальним органом.

Проблеми, що виникають під час розгляду особливостей віртуального підприємства, зазвичай полягають у виборі агентів, що мають ключові компетенції в обраній галузі діяльності або надання послуг з виконання замовлень (використання засобів колективної роботи, організація гнучкого бізнесу у форматі «за вимогою» тощо).

Разом з тим, віртуальні підприємства потребують системного підходу до всіх аспектів створення та функціонування. Необхідно побудувати таку структуру віртуального підприємства, яка була б адекватною до поставлених бізнес-завдань.

Алгоритм життєздатності віртуального підприємства розглянутий на рис. 3.

Управління віртуальним підприємством, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, є достатньо потужним процесом, що вимагає економічної та психологічної підготовки, вміння детально аналізувати та систематизувати інформаційні ресурси, бізнес-процеси, інтелектуальні та виробничі можливості учасників, сучасного програмного завантаження їх обладнання.

Серед особливостей менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств є невід'ємна складова сучасної економіки – інформаційна, що виокремлюється як окремий чинник впливу під назвою «Інформаційна економіка». Виходячи з того, що віртуальні підприємства не прив'язані до місця географічно та не мають обмеження в квадратурі у просторі, вони є більш економічними у матеріальному визначенні (не потребують оплати комунальних послуг або орендної плати), але більш коштовними за програмним інформаційним забезпеченням у грошовому еквіваленті, бо поєднані між собою павутиною комп'ютерних Інтернет-мереж. Чинники інформаційної економіки, що спонукали розвиток певних властивостей управління віртуальним підприємством, наведено на рис.4 у вигляді логічної схеми менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств. Наочно видно, що в цих умовах набуваються можливості не тільки швидкого реагування на зміни, гнучкої адаптації до сюрпризів і потреб ринку, а й стратегічно напрацьовуються передумови високої конкурентоспроможності на довгострокову перспективу.

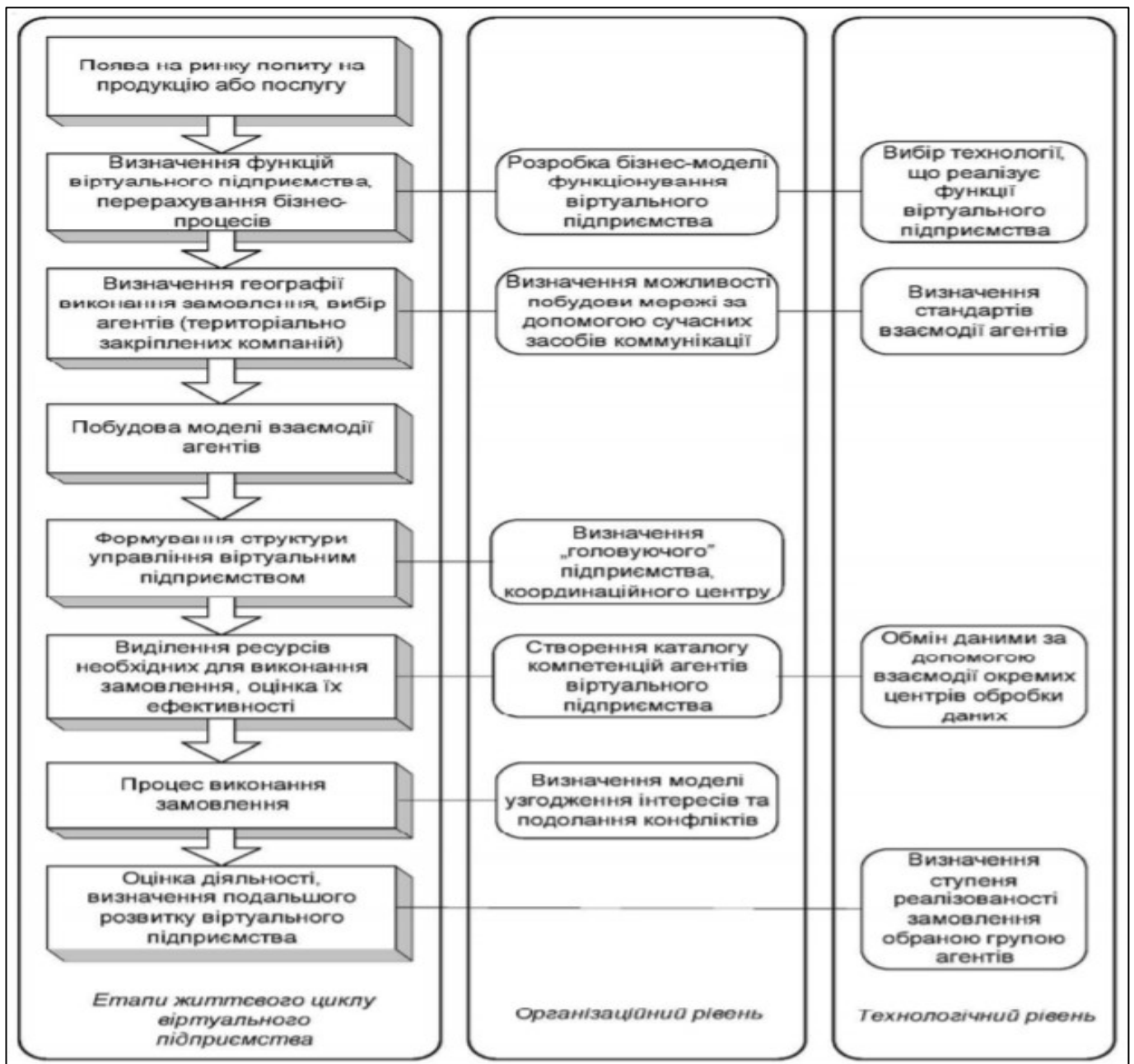

Рисунок 3. Алгоритм життєздатності віртуального підприємства

Джерело: складено за даними [3]

Для навчання створюванню віртуальних підприємств рекомендується використовувати бізнес-симулятори. Наприклад, коли є бажання відкрити завод у Туреччині та почати заробляти. Бізнес-симулятор призначений для власників бізнесу, для стартапів та для менеджерів вищої ланки. Складна математична економічна модель симулятора дозволяє повністю зануритися в умови жорсткої конкуренції всередині віртуального світу, яку можна пережити в реальному режимі 3D. Симулюється весь процес ведення бізнесу, відкриття офісів у різних точках планети, вироблення товарів, сплачування податків та мита; у віртуальній реальності робляться закупки (наприклад, зерна для борошна, що необхідне для виробництва хліба) і в тому числі напрацьовуються корпоративні цінності, досвід участі в аукціонах і тендерах тощо.

Пропонуються можливості:

- отримання в управління готового віртуального бізнесу та навчання ним ефективно управляти, демонструючи зростання прибутку;
- створення у симуляції віртуального прототипу свого майбутнього бізнесу;
- виконання практичних навчальних завдань у тренажері, керуючи всіма бізнес-процесами;
- тестування бізнес-моделей, гіпотез, стратегій тощо;
- аналізування ринків, пошуків ніш, відчуття конкуренції та співпраці з тисячами живих гравців-підприємців;
- AI-трекінг помилок та тестування навичок з оцінюванням прогресу.

Рисунок 4. Логічна схема менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств
Джерело: складено за даними [4]

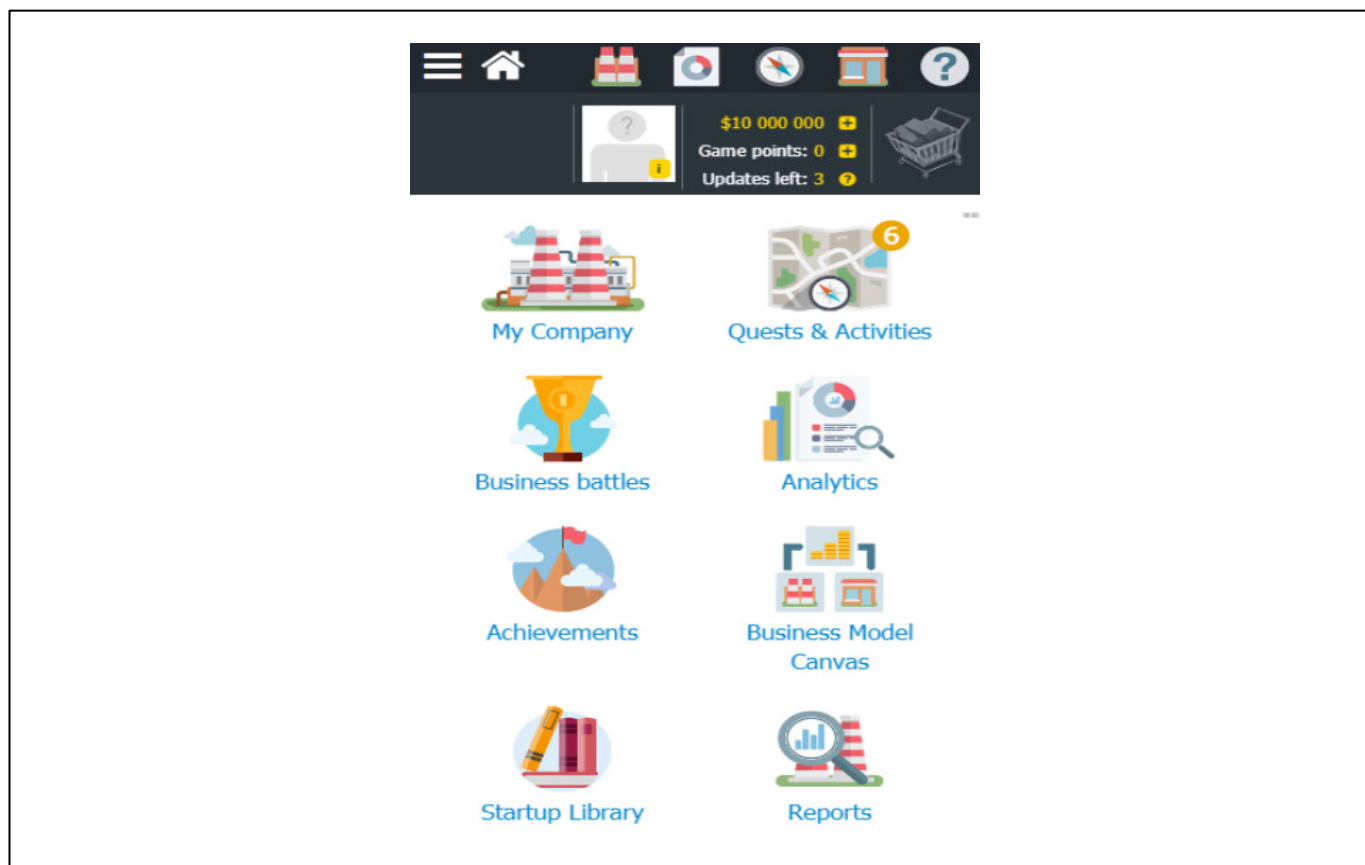

Рисунок 5. Приклад інтерфейсу бізнес-симулятора

За допомогою опрацювання стартапу від ідеї до першого прибутку можна навчитися відповідати на певні запитання, наприклад:

- Як перетворити ідею стартапу на успішний та зростаючий бізнес?
- Як в умовах обмежених ресурсів розробити продукт та запустити перші продажі?
- Як залучити інвестиції у свій стартап?
- Чи потрібно залучати інвестиції та на якому етапі це краще робити?
- Як знайти добрих бізнес-партнерів?
- Як ефективно організувати виробництво та продаж?
- Як сформувати оптимальний маркетинг-мікс?
- Які канали продажів вибрати?
- Як залучити покупців?
- Як керувати продажами?
- Який самий оптимальний вибір бізнес-моделі для стартапу?
- Як ефективно управляти грошовим потоком, прибутками та збитками, щоб не збанкрутувати?
- Як створити команду для стартапа?
- Як ефективно керувати працівниками?
- Як зробити фінансовий аналіз бізнесу?
- Як мінімізувати витрати та підвищити рентабельність?
- Як масштабувати бізнес?
- На яких ринках та споживчих сегментах слід фокусуватися даному стартапу?
- Як керувати зростанням віртуального підприємства та не «упустити» рентабельність?
- Як правильно структурувати бізнес?
- Як ефективно налаштувати всі ключові бізнес-процеси?
- Як ідентифікувати та мінімізувати ризики для бізнесу на різних етапах?
- Як врахувати сильні та слабкі якості конкурентів?

Правильні управлінські рішення вимагають знань, досвіду та попередньої практики, які більшості підприємців-початківців ніде буде отримати раніше, як тільки в напрацюванні у бізнес-симуляторі. Засновники стартапів змушені експериментувати, приймати рішення та помилятися, ризикуючи своїм реальним бізнесом, своїми реальними грошима. Ціна такого практичного навчання у своєму діючому віртуальному підприємстві надто висока – це щоденний ризик втратити свій бізнес через недосвідченість, помилку чи неправильне рішення.

Висновки. Створення віртуальних підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, є сучасним та потужним завданням. Діджиталізована форма виробничого процесу є найбільш пристосованою для гнучкого виготовлення затребуваної продукції, підвищення конкурентоздатності та швидкої мобільності. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності таких підприємств ґрунтується на трансформаційних структурах цифрових технологій, які завжди прогресивні та перспективні не тільки на вітчизняному ринку товарів і послуг, а і на світовому.

Список використаних джерел

1. Гоцинський А. Віртуальні кластери як об'єкти інтегрованого маркетингового управління. *Маркетинг в Україні*. 2019. № 7. С. 43-51.
2. Патюрель Р. Створення мережевих організаційних структур. *Проблеми теорії і практики управління*, 21-25.
3. Подчасова П. Т. Віртуальні підприємства як сучасна форма організації виробництва. *Збірник наукових праць МННЦ ІТІС*. 2019. Вип. 14. С. 24-45.
4. Тімашова Л. А. Інтелектуальна система пошуку партнерів віртуальних підприємств. *Збірник наукових праць*. 2021. С. 52-68.

References

1. Hoshchynskyi, A. (2019). *Virtualni klasteri yak ob'ekty intehrovanoho marketynhovoho upravlinnia* [Virtual clusters as objects of integrated marketing management]. *Marketynh v Ukraini*, 7. 43–51.
2. Patiurel, R. (2020). *Stvorennia merezevykh organizatsijnykh struktur* [Creating a network organizational structures]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, 21-25.
3. Podchasova, P. T. (2019). *Virtualni pidpriemstva iak suchasna forma orhanizatsii vyrobnytstva* [Virtual Enterprise as a modern form of production]. *Zbirnyk naukovykh prats MNNTs ITIS*, 14. 24-45.
4. Timashova, L. A. (2021). *Intelektualna systema poshuku partneriv virtualnykh pidpriemstv* [Intelligent search partners of virtual enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats*, 52-68.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кузнєцова Тетяна Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

e-mail: vottaktvk@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7142-6314

Researcher ID: U-1061-2018

Рибаків Тетяна Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

e-mail: taryb@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2057-9550

Researcher ID: R-7457-2017

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Кузнецова Татьяна Викторовна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения Университета Григория Сковороды в Переяславе.

e-mail: vottaktvk@gmail.com

Рыбакова Татьяна Александровна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики Университета Григория Сковороды в Переяславе.

e-mail: taryb@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kuznetsova Tetiana, Ph.D. in Economics, Associate Professor in the Department of Finance, Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

e-mail: vottaktvk@gmail.com

Rybakova Tetiana, Ph.D. in Economics, Associate Professor in the Department of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

e-mail: taryb@ukr.net

УДК 378.14

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-19-22>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Почтарьов С. О.

Предмет дослідження: формування професійної комунікативної компетентності у підготовці педагога професійного навчання у закладах вищої освіти в умовах дистанційного навчання.

Метою статті є формування знань не лише на знання та технології, але й динамічно розвиватись у відповідності до потреб та вимог часу, що стосується як здобувачів, так і педагогів. Відтак, ґрунтуючись на нових інформаційних технологіях, вища освіта повинна набувати випереджальний характер з оновлення навчальної інформації і навчально-методичних матеріалів.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності закладів вищої освіти для підвищення ефективності формування комунікативної компетентності у підготовці педагогів професійного навчання з товарознавства в умовах дистанційного навчання.

Результати і висновки роботи. На основі проведеного дослідження розкрито підходи у покращенні комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: педагог професійного навчання, комунікація, комунікативна компетентність, інформаційно-комунікативна компетентність, педагогічні уміння, дистанційне навчання, методи навчання.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Почтарев С. А.

Предмет исследования: формирование профессиональной коммуникативной компетентности в подготовке педагога профессионального обучения в заведениях высшего образования в условиях дистанционного обучения.

Целью статьи является формирование знаний не только на знаниях и технологии, но и динамично развиваться в соответствии с потребностями и требованиями времени, что касается как соискателей, так и педагогов. Следовательно, основываясь на новых информационных технологиях, высшее образование должно приобретать опережающий характер по обновлению учебной информации и учебно-методических материалов.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в деятельности высшего образования для повышения эффективности формирования коммуникативной компетентности в подготовке педагогов профессионального обучения по товароведению в условиях дистанционного обучения.

Результаты и выводы работы. На основе проведенного исследования раскрыты подходы в улучшении коммуникативной компетентности соискателей высшего образования в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: педагог профессионального обучения, коммуникация, коммуникативная компетентность, информационно-коммуникативная компетентность, педагогические умения, дистанционное обучение, методы обучения.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Pochtarev Sergey

The Subject of research: the formation of professional communicative competence in the training of teachers of vocational training in higher education institutions in terms of distance learning.

The purpose of the study is to form knowledge not only on knowledge and technology, but also to develop dynamically in accordance with the needs and requirements of the time, for both applicants and teachers. Therefore, based on new information technologies, higher education should be ahead of schedule in updating educational information and teaching materials.

The field of application of results. The results of the study can be used in the activities of higher education to increase the effectiveness of the formation of communicative competence in the training of teachers of vocational training in commodity science in the context of distance learning.

The results of the research and conclusions. On the basis of the conducted research the approaches in improvement of communicative competence of applicants of higher education in the conditions of distance learning are revealed.

Key words: teacher of professional training, communication, communicative competence, information and communicative competence, pedagogical skills, distance learning, teaching methods.

JEL Classification: O15, J31, I20

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 призвела до удосконалення дистанційної форми навчання і переорієнтувала навчальний процес в інформаційно-комунікативне середовище.

В умовах формування інноваційної комунікативної професійної освіти, запровадження нових інформаційних технологій – це крок у системі удосконалення процесу навчання у закладах вищої освіти (ЗВО).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині помітно зросла кількість досліджень, предметом яких стало використання комунікативних технологій у навчальному процесі. Цій темі в Україні присвячені дослідження таких науковців, як В. Ю. Бикова, Я. В. Булахова, О. М. Бондаренко, В. Ф. Заболотного, Г. О. Козлакова, О. А. Міщенко, О. П. Пінчук, О. В. Шестопала та інших.

Метою статті є виявлення основних аспектів і напрямів використання інформаційно-комунікативних технологій в освіті.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна компетентність – це повний набір комунікативних та організаційних навичок, що включає самовираження, здатність аргументувати власну точку зору та вміння ставити запитання – найвищий рівень комунікативної компетентності; емпатія (здатність розуміти внутрішній світ), інших), самоконтроль, вербальна та невербальна культура спілкування – показники рівня міжособистісної взаємодії.

Зміна, яка зараз відбувається в контексті дистанційного навчання, є викликом не лише для здобувачів закладів вищої освіти, а й для тих, хто їх навчає. Науково-педагогічним працівникам потрібен значний час для підвищення кваліфікації, оволодіння новими методами, технологіями навчання та впровадженням їх у навчальний процес, забезпечення системної та ефективної інтерактивності навчального процесу.

Дистанційне навчання вимагає більше часу, ніж очне навчання, що повинно на державному рівні сприяти мотивації науково-педагогічних працівників та модифікації їх навчального часу. Специфічні характеристики дистанційного навчання, особливо об'єктивність спілкування, тривале перебування перед монітором і занурення у віртуальне середовище, вимагають від здобувача і педагога самотивації до власного самонавчання та самодисципліни.

Відсутність цих якостей веде до зниження рівня результативності навчання: відсутність спілкування чи психологічної підтримки учасників освітнього процесу приводить до зниження сприйняття інформації.

Завданням дистанційного навчання є забезпечення об'єктивності оцінювання навчальних досягнень у закладах вищої освіти та надійної атестації здобувачів, особливо під час іспитів та атестації у закладах вищої освіти. Ризики дистанційного навчання також пов'язані з технічними проблемами, включаючи апаратне та програмне забезпечення – наявність комп'ютерів та доступ до Інтернету (особливо у віддалених районах для здобувачів).

На думку експертів, запровадження інформаційних технологій може підвищити ефективність навчання. З огляду на це, зростає потреба у використанні інформаційних технологій, метою яких є підвищення інтересу, зацікавленості до навчання, розвиток стійких навичок самоосвіти, культури, спілкування в глобальному інформаційному просторі.

Під час дистанційного навчання широко використовуються різноманітні засоби навчання (мультимедійні, технічні засоби навчання, аудіо-візуальні матеріали, електронні підручники, електронні довідники та енциклопедії, презентації, програми перевірки знань (тестових) тощо).

Останнім часом особливої популярності набули віртуальні лабораторії, які використовуються викладачами з технічних предметів на деяких практичних чи лабораторних заняттях. Вони спонукають учасників навчального процесу експериментувати та насолоджуватися отриманими результатами, підвищуючи інтерес до вивчення товарознавчих дисциплін.

Інформатизація освіти спрямована не лише на формування носія знань, а насамперед, на особистість, яка вміє застосовувати набуті знання і вміння, працювати з інформаційними ресурсами для успішної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя, власне – для інноваційного розвитку суспільства. Зауважимо, що рівень інноваційного розвитку суспільства безпосередньо залежить від рівня інформатизації освіти, оскільки інформатизація суспільства – це процес виховання та формування кожного окремого індивіда нового

Впровадження в навчальний процес новітніх інформаційно-комунікаційних технологій прискорить реалізацію інформатизації закладів вищої освіти. Нині особливості цього процесу можна вивчити з досвіду інших країн, таких як США, Південна Корея, Великобританія, Фінляндія, Естонія, Ірландія, Болгарія, Німеччина, Швейцарія тощо. Цей досвід дав сучасним науковцям чітке уявлення про точність побудови системи інформатизації закладів вищої освіти шляхом впровадження ІКТ у навчальний процес. Забезпечення технічними ресурсами науково-педагогічних працівників, і здобувачів накладає на них та заклади вищої освіти певні фінансові витрати та вимагає модернізації веб-сайту, створення нових підходів в організації роботи в особистих кабінетах здобувачів вищих навчальних закладів, щоб вони могли отримувати необхідну інформацію.

Для покращення роботи бажано проконсультуватися з науково-педагогічними працівниками, викладачами та адміністраторами веб-сайтів. Будь-які зміни, особливо пов'язані з екстремальними ситуаціями, можуть викликати стрес. Але це лише привід рости, а не зупинятися. Необхідно продовжувати шукати нові можливості та користуватися ситуацією для розробки нових способів організації навчального процесу та впровадження нових ідей і прийомів навчання для підвищення професійної компетентності.

Викладачі педагогічних і товарознавчих дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі прикладають багато зусиль у підготовці компетентних педагогів професійного навчання з товарознавства, застосовуючи при цьому різні методи і технології навчання.

Формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання з товарознавства в напрямку інформаційно-комунікаційних технологій поглиблюється і закріплюється під час лекційних, практичних занять та проходження практики. Під час роботи використовуються різні платформи та сервіси: платформа Moodle, Microsoft Teams, Zoom, Google Classroom, Cisco Web EX, Google Handouts, Google Meet, електронні пошти. Цифрові інструменти для інтерактивного контенту: онлайн дошки Padlet і Jamboard, Trello, Flamingo Whiteboard, Linoit, Canva.

Висновки. Варто продовжувати шукати нові можливості та використовувати ситуацію для розробки нових підходів до організації освітнього процесу та втілення нових ідей і технологій навчання з ціллю удосконалення професійної компетентності.

Список використаних джерел

1. Величко В. Є. *Теоретико-методичні засади застосування вільного програмного забезпечення у підготовці майбутніх учителів математики, фізики та інформатики* : монографія. Слов'янськ : Підприємство Маторін Б. І., 2017. 259 с.
2. Мельникова О. В. Основні напрями просування освітніх послуг українськими ВНЗ у мережі Інтернет. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 2015. Вип. 15. С. 25–35.
3. Співаковський О. В., Щедролосьєв Д. Є., Федорова Я. Б. та ін. *Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним*. Херсон : Айлант. 2010. 355 с.
4. Співаковський О. В., Львов М. С., Кравцов Г. М. та ін. *Педагогічні технології та педагогічно-орієнтовані програмні системи: предметно-орієнтований підхід. Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2002. №2 (20). С. 17-21.
5. Тихонов О. М. *Інформаційні технології та телекомунікації в освіті і науці (IT & T ES'2007): Матеріали міжнародної наукової конференції, ФДМ ДНДІ ІТТ «Інформіка»*. М.: ЕГРІ, 2007. 222 с.

References

1. Velychko V. E. (2017). *Teoretyko-metodychni zasady zastosuvannya vil'nogo programnogo zabezpechennya u pidgotovci majbutnix uchyteliv matematyky, fizyky ta informatyky* [Theoretical and methodological principles of free software in the training of future teachers of mathematics, physics and informatics]: a monograph. Slovyansk: Entrepreneur Matorin B.I., 259 p.
2. Melnikova O. V. (2015). *Osnovni napryamy prosuvannya osvithnix poslug ukrayins'ky'my' VNZ u merezhi Internet* [The main directions of promotion of educational services by Ukrainian universities on the Internet]. Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after GS Frying pans. Vip. 15. pp. 25–35.
3. Spivakovskiy O. V., Shhedrolos'yev D. Ye., Fedorova Ya. B. ta in. (2010). *Upravlinnya IT vy'shyx navchal'nyx zakladiv: yak informacijni texnologiyi dopomagayut' zroby'ty upravlinnya efektyvny'm* [Management of IT higher educational institutions: how information technologies help to make management effective]. Kherson: Island. 355 p.
4. Spivakovskiy O. V., L'vov M. S., Kravczov G. M. ta in. (2002). *Pedagogichni texnologiyi ta pedagogichno-oriyentovani programni sy'stemy' : predmetno-oriyentovanyj pidxid* [Pedagogical technologies and pedagogically-oriented software systems: subject-oriented approach]. Computer in school and family, 2 (20). 17-21.

5. Tikhonov O. M. (2007). *Informacijni tehnologiji ta telekomunikaciji v osviti i nauci (IT & T ES'2007) [Information Technologies and Telecommunications in Education and Science (IT & T ES'2007)]*: Proceedings of the International Scientific Conference, SPF DNDI ITT «Informatika». M.: EGRI, 222 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Почтарьов Сергій Олександрович, к.ю.н., доцент кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська область, 08401,
e-mail: kvota.kvota@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-8504-8182>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Почтарев Сергей Александрович, к.ю.н., доцент кафедры профессионального образования, Университет Григория Сковороды в Переяславе
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: kvota.kvota@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Pochtarev Sergey, Ph.D., Associate Professor of Vocational Education Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: kvota.kvota@gmail.com

УДК 378.147 : 338.46-051

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-22-28>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ДО ДІАЛОГОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Танана С. М.

Предметом дослідження є організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійній діяльності.

Мета статті полягає у визначенні організаційно-педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців сфери обслуговування до діалогової комунікації у професійній діяльності.

Методи дослідження. У статті застосовано сукупність наукових методів і підходів: системний, структурний, порівняльний, факторний, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Спілкування є важливим соціально-психологічним аспектом будь-якої діяльності, оскільки саме у цьому процесі виявляється справжня сутність людини. Виявлено, що готовність до діалогової комунікації виступає інтегративною якістю особистості професіонала (фахівця сфери обслуговування), яка полягає в активному формуванні необхідних теоретичних знань, практичних умінь і навичок, забезпечує результативність формування даної комунікації. У структурі готовності майбутнього фахівця сфери обслуговування виділено мотиваційний (позитивне ставлення й інтерес до професійного спілкування), когнітивний (теоретичні знання про сутність і особливості ділової комунікації), комунікативний (володіння фахівцем комунікативною компетенцією, яка передбачає комунікативні, лінгвістичні, професійні уміння) компоненти, що слугували підґрунтям для визначення критеріїв, показників, рівнів сформованості готовності в майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Галузь застосування результатів. Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для активізації практичного навчання ділової комунікації майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Висновки. Висвітлені організаційно-педагогічні умови є достатніми і здатні забезпечити успішне формування готовності майбутніх фахівців сфери обслуговування до діалогової комунікації у професійній діяльності. Задля підвищення рівня мовної та професійної культури, майбутнім фахівцям сфери обслуговування варто постійно працювати над собою, свідомо і відповідально ставитися до своєї професійно-мовленнєвої діяльності, яка має соціальне значення. Поєднання різних видів діяльності майбутнього фахівця сфери обслуговування полягає в інтеграції таких видів діяльності, як навчально-мовленнєва, комунікативна і туристична, які взаємодоповнюють, взаємопідсилюють, взаємопронизують одна одну і таким чином створюють умови для формування готовності до діалогової комунікації.

Ключові слова: педагогічні умови, мотивація, інтеграція, майбутні фахівці сфери обслуговування, моделювання, мовна особистість, діалогова комунікація.

ORGANIZATIONAL–PEDAGOGICAL CONDITIONS AS FACTOR OF READINESS OF FUTURE SPECIALISTS OF SERVICE SECTOR TO DIALOGUE COMMUNICATION: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Tanana Svitlana

The subject of the research is the organizational and pedagogical conditions of formation of the readiness of future specialists in the service sector in professional activities.

The purpose of the research is the organizational and pedagogical conditions that contribute to the formation of the readiness of future service professional of dialogue communication in their professional activities are determined in it.

Research methods. The complex of scientific methods and approaches are used: systemically, comparative, factorial, which made it possible to realize the conceptual unity of the research.

The result of the work. The communication is an important of socio-psychological aspect of any activity, because as in process and only through communication, it is the true essence is revealed personality is proved in it. It was found that the readiness for dialogue communication is integrative quality of the personality of the professional (specialist of service sector), which consists in the active formation of the necessary theoretical knowledge, practical skills and abilities and provides the effectiveness of the formation of dialogue communication. In the structure of readiness of future specialists of service sector highlighted of motivational (positive attitude and interest to the professional communication), cognitive (theoretical knowledge about the essence and features of dialogue communication), communicative (possession of a specialist of communicative competence, which provides communicative, linguistic, professional skills) components that served as a basis for defining of criteria, indicators, levels formation of readiness of future specialists of service sector.

Field of using result. The results obtained create a theoretical basis of activation of practical teaching of dialogue communication of future specialists of service sector.

Conclusions. The highlighted of organizational and pedagogical conditions are sufficient and capable of ensuring the successful formation of their readiness of future specialists of service sector to dialogue communication in their professional activities. To improve of the level of language and professional culture, future specialists of service sector should constantly work on themselves; consciously and responsibly treat their professional and speech activities of social importance. The combination of different activities of future specialists of service sector is the integration such kinds of activities as educational-speech, communicative and tourist, its complement each other, mutually reinforce, interpenetrate each other and thus create conditions for the formation of readiness for dialogic communication.

Key words: pedagogical conditions, motivation, integration, future specialists of service sector, modeling, language personality, dialogue communication.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ К ДИАЛОГОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Танана С. М.

Предметом исследования являются организационно-педагогические условия формирования готовности формирования готовности будущих специалистов сферы обслуживания к диалоговой коммуникации в профессиональной деятельности.

Цель статьи заключается в определении организационно-педагогических условий, способствующих формированию готовности будущих специалистов сферы обслуживания к диалоговой коммуникации в профессиональной деятельности.

Методы исследования. В статье использована совокупность научных методов и подходов: системный, структурный, сравнительный, факторный, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Общение является важным социально-психологическим аспектом любой деятельности, поскольку именно в этом процессе проявляется подлинная сущность человека. Определено, что готовность к диалоговой коммуникации выступает интегративным качеством личности профессионала (специалиста сферы обслуживания), заключающейся в активном формировании необходимых теоретических знаний, практических умений и навыков, обеспечивает результативность формирования данной коммуникации. В структуре готовности будущих специалистов сферы обслуживания выделен мотивационный (положительное отношение и интерес к профессиональному общению), когнитивный (теоретические знания о сущности и особенностях деловой коммуникации), коммуникативный (владение специалистом коммуникативными, лингвистическими критериями, которые служили основой для определения показателей, уровней формирования готовности будущих специалистов сферы обслуживания).

Область применения результатов. Полученные результаты создают теоретическую основу для активизации практического обучения деловой коммуникации будущих специалистов сферы обслуживания.

Выводы. Освещенные организационно-педагогические условия достаточно и способны обеспечить успешное формирование готовности будущих специалистов сферы обслуживания к диалоговой коммуникации в профессиональной деятельности. Для повышения уровня языковой и профессиональной культуры, будущим специалистам сферы обслуживания следует постоянно работать над собой, сознательно и ответственно относиться к своей профессионально-речевой деятельности, имеющей социальное значение. Сочетание различных видов деятельности будущего специалиста сферы обслуживания заключается в интеграции таких видов деятельности, как учебно-речевая, коммуникативная и туристическая, взаимодополняющие, взаимоусиливающие, взаимопронизывающие друг друга и таким образом создающие условия для формирования готовности к диалоговой коммуникации.

Ключевые слова: педагогические условия, мотивация, интеграция, будущие специалисты сферы обслуживания, моделирование, языковая особенность, диалоговая коммуникация.

Actuality of the research. The globalization and integration country, of world association and European community contributes of to the rapid growth of the role of quality education for the further development of society, and in accordance its intensive reform. Given this problem actualized improve the quality of process of preparation the future teachers, it requires of process to effective realization of competence approach. Effective deciding of these tasks possible for conditions by the improvement of educational content and it methodical using on innovation basis. The quality of professional preparation of future specialists of service sector depends of the content to modern education, it should include of full orientation on purchase by students' of system the competencies and permanent updating by improving the mechanisms and their using in everyday practice. In the Constitution of Ukraine, the Law «About Education», «About Higher Education», «National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021» and in other public document, the goals and vector for reforming the education are coupled with the need to create the education quality assessment system, to ensure the systematic monitoring and analysis of the current issues arising in the education area and their solution.

Ukraine wishes to commit to the European dimension of higher education by adopting measures from the Bologna Declaration. At the same time, certain issues relating to the Bologna Process objectives remain to be addressed. One of the issues is to develop learners' professional language competence.

Modern labour market requirements caused by the socio-economic changes that are taking place in the development of our country indicate the need to prepare a competitive, qualified specialist capable of effective solving the non-standard professional problems. Speech training is an integral part of the professional preparation of specialists, because the ability to orient oneself in any communicative situations, successfully apply the language skills, to possess by the necessary for speaking abilities and skills lead to the successful professional activity of a specialist.

Analysis of the recent researches and publications. The problems of formation the professional speech of future specialists were investigated by such scientists as D. Cordeanu, L. Glynn, I. Drozdova, O. Dyshko, N. Vasylyshyna, E. Zeer, N. Voytyk, D. Ruchen, O. Klimov, L. Palamar, M. Pentyliuk, Y. Pradid, I. Radomskyi, L. Romanova, O. Yurchuk, K. Pletsan, A. Sala, S. Tanana, et al.

In the system of modern education, research of the professional training of future specialists of service sector is becoming increasingly relevant, in particular its communicative aspect, since communication with consumers of a tourism product is the main tool of the professional activity of a specialist in the tourism industry.

The professional dialogical communication was investigated by H. Ivanyshyn, L. Kravets, I. Klymenko, L. Matsko, S. Khadzhiraiyeva, F. Khmil, N. Chernenko, S. Shevchuk. However, the problem of professional dialogic speech formation of tourism managers requires more thorough research. The researchers emphasize that the increase in the quality of education in general, and in the higher pedagogical education in particular, will be impossible without using the educational assessment as a tool to control this process. The future technologies and drawing teachers preparation to the quality educational assessment is presented in the research as a multidimensional phenomenon that requires an integrated approach to its realization as the personal and professional quality that determines the educational activity.

The purpose of the article is to identify the organization-pedagogical conditions necessary for formation the readiness of the future specialists of service sector for dialogue communication in their professional activity.

Presentation of the basic material. The relevance of the article is due to the modern social requirements for tourism managers with high professional level of language training. This, in turn, requires updating of the educational process in higher school and defining of the pedagogical conditions that will contribute to the effective formation of the future tourism managers' readiness for dialogue communication in their professional activities and thereby improve the quality of their professional language education.

The article is based on the research of famous scientists in psychology, linguistics, linguodidactics, in particular, I. Drozdova, M. Pentyliuk, N. Levitova, I. Yakovleva, who note that certain circumstances, which are called pedagogical, play a major role in the construction of a linguistic-educational model of teaching. In order to substantiate the pedagogical conditions that will contribute to the formation of readiness for dialogue communication in future tourism managers, it is necessary to clarify the concept of «pedagogical conditions».

During the educational process at the University Hryhoriy Skovoroda in Pereiaslav was found, that process of professional formation of students as future specialists of service proved in some way, ineffective owing the lack of awareness and motivation of students don't have an active life position).

On the basis of theoretical analysis of the researched problem, the system of *pedagogical conditions* of professional formation of future specialists of service sector in the higher school is determined:

- integration of modern educational technologies in the educational process of future specialists of service sector (interactive, information, project, problematic) teaching methods, appreciating of students' academic achievements and readiness of teachers to implement of competent and student-centered approaches;
- comprehensive motivation of students' educational activity in the process of studying as a special and choice disciplines;
- taking into account by teachers the level of development of the psychological components of professional competence and formation of professional important qualities in the future specialists of service sector already at the stage of study in the establishments higher education (personality-oriented educational activity of the future specialist; the development of certain personal and professional qualities in the tourism industry) [13, c. 190].

From a psychological point of view, the condition is understood as a set of phenomena of the external or internal environment, which probably influences the development of a particular mental phenomenon, which is mediated by the activity of the individual or a group of people [11, c.118]. It is important to take into account the characteristics of the tourism industry in shaping the readiness of the future tourism manager.

The first feature of professional development of future specialist of service sector is the final self-determination of the student as a specialist in the chosen speciality. A professional's professional chart should be considered as a system of attributes describing a particular profession and also include a list of rules and requirements for the profession or specialty of the employee; which may include a list of psychological characteristics (professionally important qualities) that representatives of specific professional groups must meet; and it can combine leadership qualities, efficiency, independence, self-confidence, stress resistance, responsibility, tolerance, reflexivity, activity in the tourism business; awareness of the level of my own achievements and motivation.

The second feature of the professional development of service sector professionals is the acquisition of special knowledge and skills required in professional tourism. These include: mastery of oratory skills, ability to make telephone calls (ability to work with clients); personal efficiency: self-presentation technique, managing oneself in a stressful situation, effective time management, communication techniques, ability to counteract manipulative influence, the ability to persuade, master the language of business communication, the ability to use IT technologies and more.

The third feature of professional formation of service sector professionals is the professional knowledge of students: the basics of psychology (social and cognitive, personality psychology); basics of sales techniques and features of tourism business (presentation of tourist product, understanding of patterns of tourism business development and foreign language skills, legal, economic aspects of tourism business) [12, c. 192-198].

Identification and creation of pedagogical conditions, which significantly influence the process of training and acquisition of the professionally important knowledge, abilities and skills, is based on the important factors connected with formation the readiness for dialogue communication of future tourism managers. These include: the organization of the educational process, the individual qualities of the future specialist's personality, the importance of professional activity.

On the basis of the analysis of scientific sources [1; 2; 10] we determined the pedagogical conditions of formation the readiness to dialogue communication of the future tourism manager as a set of external and internal circumstances necessary and sufficient for profound and qualitative mastery by professional dialogue communication.

To pedagogical conditions that contribute to the successful formation of the readiness for dialogue communication of the future specialists of service sector we relate: the development of the future specialists of service sector motivation to study the dialogue communication; integration of the different kinds of activities: training and speech, communicative, tourist; modeling in the educational process of the real professional communicative situations; organization of a favorable educational and upbringing environment for the development of the future tourism manager's linguistic personality.

The first condition, as we have identified, is the development of the motivation of future specialists of service sector to study the dialogue communication. The driving force behind the professional development of a specialist are the internal contradictions between the growing needs and the possibilities of satisfying them, that is, the motivation that affects a person as a whole, as well as certain aspects of his or her activity or behavior. Motivation is the driving force behind the behavior of the individual, which permeates all its components: orientation, activity, emotions, character and abilitiesx [12, c. 197].

Formation of motivation occurs under the influence of the external and internal conditions. External conditions include the content of training, teaching methods, logistics, psychological climate in the group, etc. Among the internal conditions of motivation formation are the readinesses for activity, for various forms of interaction and communication with others, the active position of the subject in different activities and communication, the directness of the individual quality [7, c.519].

In order to increase the future specialists of interest in study of the dialogue communication, we have taken into account some factors such as interest and novelty of the material on which the teaching is based; the personality of the teacher and the methodical techniques used by him; students' awareness of the practical need for knowledge in the subject, the forms of study.

The decisive role in the development of future specialist of service sector motivation belongs to the teacher, since motivation does not arise arbitrarily, and its successful support – a sign of the active activity and skills of the teacher. We believe that it is important to find material that would interest the future professionals and enable to use

the knowledge in both professional and daily communication (e.g. communication strategies and tactics, non-verbal means of communication). The selection of educational material was based on a professionally oriented approach.

The development of future specialists of service sector of motivation is realized through the use of the method of business games, the method of projects that increase cognitive interest and allow the use of various forms of interaction, application of knowledge in practice, the ability to cooperate, show mutual respect, tolerance, and listen for the opinions of others [1, c.132].

Consequently, motivation is one of the fundamental factors of the educational process and development of dialogue communication, because communicative activity meets the need of a person in communication, aims at achieving a communicative goal in the professional activity. The second condition, we defined as the integration of the different types of activities of the future tourism manager: training and speech, communicative, tourist. The combination of different activities in future tourism manager means integration of such activities as speech and learning, communication, and tourism, which complement, reinforce, interpenetrate each other, and thus create the conditions for the formation of readiness to dialogue communication. Let's try to consider each of activities.

Speech and learning activity involves the creation of conditional, artificial situations that prepare the students for real, natural communication. This is sometimes called «pseudo communication». Its mission is to «bridge» between educational and real communication, develop the ability to construct messages and stimulate to the independent speech activity. Speech and learning activity is implemented in learning and speech situations, which are an effective means for developing reasoning skills and competences [9, c.117].

The communication activity is a purposeful process of information exchanging if the feedback exists. It is the basis of human activity, the emergence and development of interpersonal relationships. The success of the future specialists of service sector in communication activity depends on the availability of appropriate abilities, such as: the ability of the individual to interact effectively at the own level of education, based on humanistic personal traits (sociability, sincerity, tact, empathy, reflection, etc.) with taking into account the communicative capabilities of the interlocutor.

As for tourist activity, we treat it as a process of providing services to consumers of tourism product in order to achieve the goal of professional activity. The tourist activity in the educational process is ensured by the use of appropriate vocabulary, reproduction of real situations of professional activity of a tourism manager, conducting of classes in the conditions of Tourist Company [11, c. 120].

Integration of speech and learning, communication and tourism activities means to use knowledge of linguistic and professional (tourism) disciplines in order to ensure the communicative activity of professionals. Thus, students' speaking skills are supplemented with tourist knowledge to develop communicative skills for dialogue communication.

The following condition of formation in future tourism managers the readiness for dialogue communication is defined as modeling in the educational process of real professional communicative situations.

Modeling foresees the reproduction of the content of any person's professional activity and the content of relationships between people in the performance of this activity. Creation of professional situations occurs on the basis of educational material distributed in the form of problem situations, which transfer students to the real conditions of their professional activity. As the examples of such conditions are the following situations: «Booking a hotel room», «Booking a tourist tour», «Departure from the hotel», «Conflict resolution with a dissatisfied client», «Exotic recreation tours».

The main characteristics of communicative situations for professional communication include: 1) modeling of artificially created situations, which are as close as possible to the real process of professional communication; 2) the role positions of the subjects of communication, their tolerant relationships, creation of a favorable microclimate in the group; 3) to use of professionally directed material (tourism) in communication acts; 4) adherence to the culture of speech, etiquette communication according to the communicative situation (Drozdova, 2010).

Modeling of professional communicative situations is aimed at understanding by future tourism managers of the role of dialogue communication in the professional formation of their personality, mastering of its basics for effective activity.

The fourth condition is the organization of a favorable educational environment for the development of the linguistic personality of the future tourism manager.

An important influence on the development of student's personality has the environment as «the environment which he perceives, to which he responds, with which he comes into contact and interacts» [8, c.150], such reality in terms of which the development of the individuality takes place. Creating of a favorable educational environment will facilitate the effective professional development of the specialist's linguistic personality.

By educational environment we mean the set of conditions of the educational process which contribute to professional development of a linguistic personality of a specialist, ensure his personal and professional development and self-development, and facilitate the free choice of subjective position and the adoption of vital values and priorities.

The linguistic personality is a native speaker, possesses linguistic knowledge and a high level of communication skills, and cares for the beauty and development of his own speech [9, c. 117].

The linguistic personality of a tourism specialist is characterized by such qualities as: adherence to linguistic norms, proficiency in language culture, and availability of professional and communicative skills to communicate in the conditions of professional activity, the ability to solve communicative tasks in difficult and unpredictable situations of professional communication.

To our opinion the main factors that form a favorable educational environment include: favorable psychological microclimate, collective interaction, co-creation and cooperation of a teacher and student, pedagogical support, friendly style of relationships between the all subjects of pedagogical process, the use, of pedagogical methods and problem learning based on the modern educational technologies.

The main condition as to formation of a favorable educational environment for the development of the linguistic personality of tourism manager is the active involvement of students in communication in the form of collective discussion regarding urgent problems of the tourism industry, various presentations of the tourist product, conducting interviews, discussions, negotiations, meetings with specialists. The speech personality of a specialist in the field of tourism is characterized by such qualities as observance of linguistic norms, possession of a language culture, the presence of professional communication skills in terms of professional activity, the ability to solve communication problems in complex and unpredictable situations of professional communication [5, c. 27].

The main factors that forming a favorable environment, we attributed of the favorable psychological microclimate, collective interaction, creation and cooperation between the teacher and the student, pedagogical support, friendly style of relations between all subjects of the pedagogical process, the use of active methods and problem-based learning based on modern educational technologies.

Conclusions. Thus, the communication important of social aspect of any activity, because as in process and only through communication, it is the true essence is revealed personality. We consider the proposed complex of organization-pedagogical conditions and means of their application to be appropriate for shaping the willingness of future specialists of service sector to engage in dialogue communication in their professional activity, since they were distinguished in accordance with the nature of the phenomenon under study and the modern requirements concerning training of a specialist in service sector.

Perspective for further scientific researches in this direction we consider in determining the ways of implementing the pedagogical conditions for the formation of the readiness of future specialists of service sector to dialogue communication in professional activities in the educational process of institutions higher educational of Ukraine.

References

1. Corodeanu, D., Agheorghiese, T. (2010). *Teacher and future managers, specialists in the tourism industry to the challenges of ethical dilemmas: 4th International Conference on Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration*. GEBA, 131-138.
2. Goncharenko, S. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Lybid, 376.
3. Glynn, L. (2001). *The Development of Education in Canada: Report of Canada. In response to the International survey in Preparation for the 46 session of the International Conference on Education. The Council of Ministers of Education: Geneva. (September, 5-8), 15 p.*
4. Drozdova, I. (2010). *Scientific fundamentals of formation of Ukrainian professional speech of students of higher educational institutions of non- specialties: monograph*. Kharkiv: KHNAMG, 320.
5. Dyshko, O. (Olesia) (2015). *Forming readiness of bachelors of tourism for professional interaction with consumers of tourism service*. Science and education, 5, 25-30.
6. Dyshko, O. (Olesia) (2017). *The use of virtual communities for formation the readiness of bachelors of tourism to professional interaction with consumers of tourism services*. Information technologies and learning tools, 58 (2), 79-87.
7. *Formation of Linguistic Competence of a Foreign Teacher (On The Example of Language) In The System of Lifelong Learning By: Khomenko, O; Buhiniska, T; Terleska, L; Hladkoskol, L; Tanana, S. Laplage Em Revista, v.7 n. Extra-C (2021): May/Aug. Conhecimento científico: certezas e incertezas. 518-527.*
8. Vasylyshyna, N. (2016). *Priorities of tourism higher education advancement and acquiring foreign language communication abilities as a component of training specialists in Ukraine and Turkey*. Science and education, 10, 150-156.
9. Voytik, N. (2016). *Verbal communication and professional ethics (morality) of a specialist in service and tourism*. Language and culture, 35, 117-126.
10. Ruchen, D., (2003). *Professional Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*. Hogrefe & Huber Publishers, Germany, 206.
11. Pletsan, K. (2018). *Formation of professional competence of a specialist of tourism in the search for a new paradigm in the socio-cultural environment*. National academy of managerial staff culture and arts herald, 2, 118-123.
12. Sala, A. (2009) *Pedagogical Conditions for the Development of Student Research Competences in Tourism Studies*. International Scientific Conference on Society, Integration, Education: SOCIETY, INTEGRATION, EDUCATION, PROCEEDINGS, Latvia, 192-198.
13. Tanana S. M. (2017). *Psychological peculiarities the development of professional competence in future teachers of higher school in process of professional preparation*. Psycholinguistics: [collection of scientific works SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi state pedagogical university named after Hryhoriy Skovoroda»]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 20 (1), 190-197.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Танана Світлана Михайлівна, канд. пед. наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу, методики навчання, Університет імені Григорія Сковороди в Переяславі,

пр. Петра Дорошенка, 4 м. Переяслав, 08403, Україна
e-mail: tananasvetlana@gmail.com

ДАННЫЕ ПРО АВТОРА

Танана Светлана Михайловна, канд. пед. наук, доцент кафедры иностранных языков, перевода, методики обучения Университета Григория Сковороды в Переяславе,
пр. Петра Дорошенка, 4 г. Переяслав, 08403, Украина
e-mail: tananasvetlana@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tanana Svitlana, Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor at the Chair for Foreign Linguistics, Translation and Teaching Methods of Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
4, Doroshenko Str., Pereiaslav, Kyiv region, 08403, Ukraine
e-mail: tananasvetlana@gmail.com

УДК 338.264

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-29-34>

БАГАТОРІВНЕВА СИСТЕМА В СТРАТЕГІЧНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ

Ігор Гусейнов

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації та складної демографічної ситуації стратегічний менеджмент людських ресурсів відіграє визначальну роль як у планомірному розвитку організації, так і в соціально-економічному розвитку держави.

Постановка проблеми. Побудова ефективної системи стратегічного менеджменту людських ресурсів на рівні організації без урахування зовнішніх факторів є утопічним завданням.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою дослідження є розгляд багаторівневої системи стратегічного управління людських ресурсів. У цій статті поставлено такі завдання дослідження: 1) визначити багаторівневу структуру стратегічного менеджменту людських ресурсів; 2) визначити вплив зовнішніх факторів на стратегічний менеджмент організації.

Метод або методологія проведення дослідження. Дослідження проводилося, використовуючи аналітичний та порівняльний метод, спостереження, анкетування, інтерв'ювання менеджерів вищої та середньої ланки управління (42 особи).

Викладення основного матеріалу (результати роботи). У цій роботі позначено важливість впливу зовнішніх факторів на функціонування організації. Також відображено результати дослідження щодо застосування багаторівневого підходу у стратегічному менеджменті людських ресурсів.

Висновки відповідно до статті. Дослідження наголошує на необхідності враховувати зовнішні фактори, державну та регіональну політику в стратегічному розвитку. Застосування багаторівневого підходу у стратегічному менеджменті людських ресурсів забезпечить досягнення системно-синергічного ефекту.

Ключові слова: стратегічний менеджмент, людські ресурси, багаторівневий підхід, система.

МНОГОУРОВНЕВАЯ СИСТЕМА В СТРАТЕГИЧЕСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Игорь Гусейнов

Актуальность темы исследования. В условиях глобализации и сложной демографической ситуации стратегический менеджмент человеческих ресурсов играет определяющую роль, как в планомерном развитии организации, так и в социально-экономическом развитии государства.

Постановка проблемы. Построение эффективной системы стратегического менеджмента человеческих ресурсов на уровне организации без учёта внешних факторов представляет собой утопическую задачу.

Постановка задач, цели исследования. Целью исследования является рассмотрение многоуровневой системы стратегического менеджмента человеческих ресурсов. В настоящей статье поставлены следующие задачи исследования: 1) определить многоуровневую структуру

стратегического менеджмента человеческих ресурсов; 2) обозначить влияние внешних факторов на стратегический менеджмент организации.

Метод и методология проведения исследования. Исследование проводилось, используя аналитический и сравнительный метод, наблюдения, анкетирования, интервьюирования менеджеров высшего и среднего звена управления (42 человека).

Изложение основного материала (результаты работы). В данной работе обозначена важность влияния внешних факторов на функционирование организации. Также отражены результаты исследования относительно применения многоуровневого подхода в стратегическом менеджменте человеческих ресурсов.

Выводы в соответствии со статьёй. Исследование подчёркивает необходимость учитывать внешние факторы, государственную и региональную политику в стратегическом развитии. Применение многоуровневого подхода в стратегическом менеджменте человеческих ресурсов обеспечит достижения системно-синергического эффекта.

Ключевые слова: стратегический менеджмент, человеческие ресурсы, многоуровневый подход, система.

MULTILEVEL SYSTEM IN STRATEGIC MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES

Igor Guseinov

Relevance of research topic. In condition of globalization and a difficult demographic situation, the strategic management of human resources plays a decisive role, both in the planned development of the organization and in the socio-economic development of the state.

Formulation of the problem. Building an effective system of strategic management of human resources at the organization level without taking into account external factors is a utopian task.

Setting the task, the purpose of the study. The aim of the study is to consider a multi-level system of strategic management of human resources. In this article, the following research objectives are set: 1) to determine the multi-level structure of the strategic management of human resources; 2) to identify the influence of external factors on the strategic management of the organization.

Method or methodology for conducting research. The study was conducted using an analytical and comparative method, observation, surveys, interviewing top and middle managers (42 people).

Presentation of the main material (results of work). In this article, the importance of the influence of external factors on the functioning of the organization is indicated. The results of the study on the application of a multi-level approach in the strategic management of human resources are also reflected.

Conclusions according to the article. The study emphasizes the need to take into account external factors, state and regional policies in strategic development. The use of a multi-level approach in the strategic management of human resources will ensure the achievement of a systemic synergistic effect.

Key words: strategic management, human resources, multilevel approach, system.

JEL Classification: M12, M54

На сегодняшний день, глобализационные процессы проникли практически во все сферы хозяйственной деятельности и затрагивает жизнедеятельность каждого человека.

В условиях стремительных изменений, мобильности людей и технологий, организацию необходимо рассматривать как открытую систему, находящейся под сильным воздействием внешних факторов более крупной и сложной системы. В связи с этим, для сохранения и развития конкурентных преимуществ организации, сложно переоценить важность эффективного стратегического менеджмента человеческих ресурсов.

Наиболее значимыми факторами национальной конкурентоспособности становятся не природные и финансовые ресурсы, а ресурсы человеческие, то есть люди. В основе всех явлений происходящих в мире, за исключением природных, лежат результаты деятельности людей. Деятельность может быть осуществлена как в интересах всего человечества, так и конкретного сообщества или конкретного человека.

Согласно современной доктрине менеджмента в системе управления имеют значения три существенных фактора: люди, финансы и техника. Среди господствующих целей менеджмента (отношения между людьми и выполнение задач) преобладает человеческий фактор. Именно такая система управления, где основное внимание уделяется человеческому фактору, является наиболее оптимальной в условиях рынка [3, с.16].

Но сегодня люди рассматриваются уже не просто как личности, сами по себе, а в социально-культурном аспекте, то есть действующими в единой команде и, объединившись на добровольной основе, в результате чего на повестку дня встало управление человеком [1, с. 4].

Человеческие ресурсы – это трудоспособное население, представляющее совокупность личностей с определённым набором индивидуально – психологических и социокультурных характеристик, являющееся носителем человеческого потенциала и способностью его капитализировать.

В современных условиях решающим конкурентным фактором является отнюдь не размер организации, а её способность быстро реагировать на изменения условия и требования рынка. Изменения внешних факторов, глобализационных процессов, участвовавшие появления «черных лебедей», постоянно новых запросов потребителей, широкая доступность современных технологий, а также ряд других факторов привели к резкому возрастанию роли человеческих ресурсов и значения стратегического подхода управления.

Человеческие ресурсы, равно как, и стратегическое управление являются важными составляющими социально-экономического развития общества. Это является следствием увеличения роли знаний и креативности, как на уровне предприятия, так и на уровне государства и мирового сообщества в целом.

Организации осуществляют свою деятельность в условиях открытых сверхсложных, взаимодействующих между собой систем и подсистем.

На функционирование данных систем имеет воздействие среда, которую стоит подразделить на внутреннюю и внешнюю. Внутренняя среда определяется факторами и условиями, происходящими внутри организации. На внутриорганизационные процессы влияет менеджмент организации.

Внешняя среда определяется факторами и условиями, происходящими за пределами организации (рисунок 1).

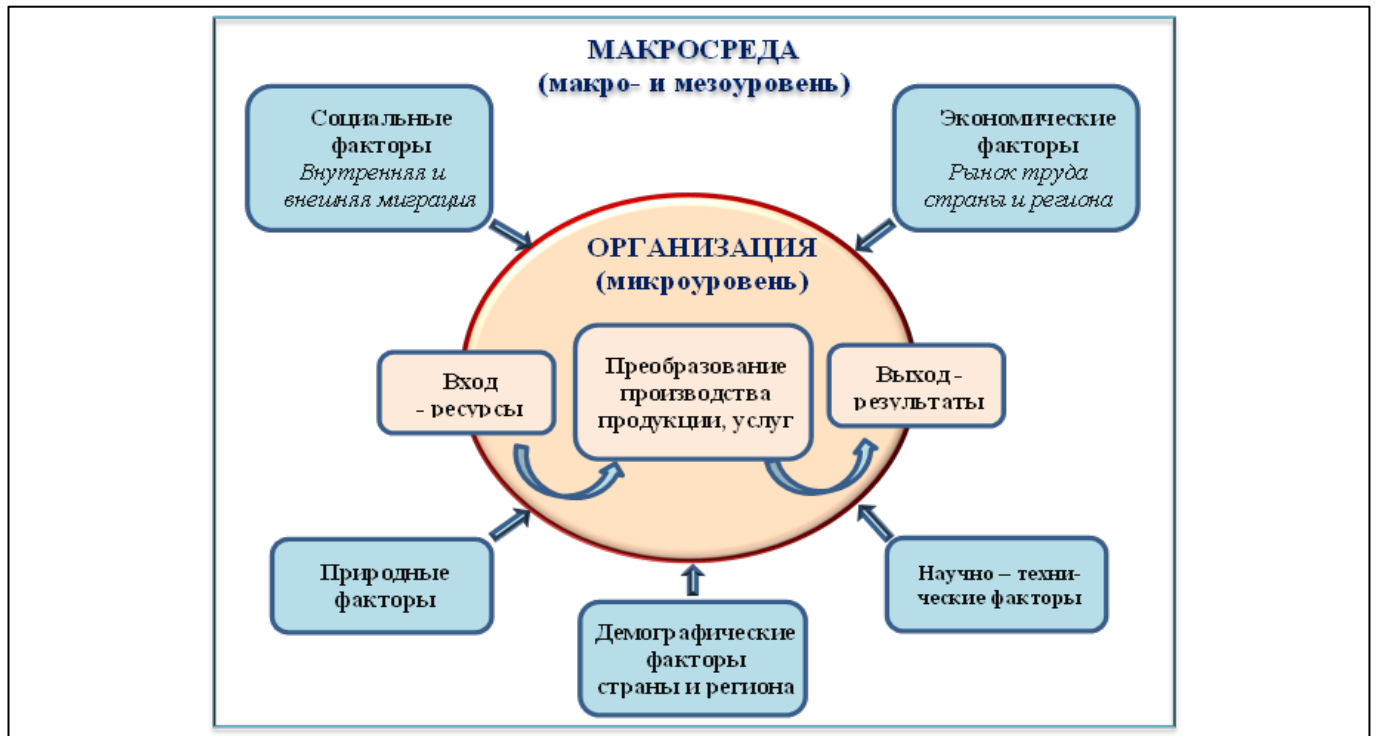

Рисунок 1. Факторы внешней среды, воздействующие на стратегический менеджмент человеческих ресурсов на микроуровне

Источник: собственная разработка

Организация не имеет прямого воздействия и моментального реагирования на внешнюю среду. Одновременно, организацию стоит рассматривать как составляющий элемент сложной системы, определяющую внешнюю среду.

Человеческие ресурсы играют важнейшую роль в благополучном функционировании организации, являясь носителями и проводниками определённого набора ценностей, потенциала и капитала, которые непосредственно контактируют с внешней средой. В этой связи, выстраивается логическая последовательность воздействия внешней среды на изменения количественных и качественных показателей человеческих ресурсов, включая культурно-психологическое настроение и поведение, а, следовательно, и на состояние внутренней среды организации.

Деятельность организации в настоящих условиях делает крайне необходимым расширить линию горизонта системы стратегического менеджмента человеческих ресурсов. Её необходимо рассматривать как комплексную и агрегированную систему, в которой множество элементов взаимодействуют между подсистемами на разных уровнях.

Внешние факторы, влияющие на деятельность организации, обуславливают необходимость в использовании многоуровневого подхода в стратегическом менеджменте человеческих ресурсов. Структурированная иерархическая система стратегического менеджмента человеческих ресурсов позволяет рассматривать человеческие ресурсы как объект управления на уровне организации, региона и государства.

Рассматривая подсистему стратегического менеджмента человеческих ресурсов на микроуровне, нельзя не учитывать подсистему менеджмента человеческих ресурсов на мезоуровне и, соответственно, на макроуровне.

Микроуровень предполагает рассмотрение процессов менеджмента человеческих ресурсов на уровне организации. Основными задачами на микроуровне являются формирование, мотивация, использование и развитие человеческих ресурсов для реализации поставленных целей организации.

На выполнение внутриорганизационных функций и задач имеет прямое воздействие состояние человеческих ресурсов на уровне региона, в котором осуществляется деятельность организации. Мезоуровень предполагает управление региональными аспектами человеческих ресурсов.

Макроуровень представляет собой состояние национальной и наднациональной системы человеческих ресурсов. Макросреда имеет прямое влияние, как на саму организацию, так и на ресурсы, необходимые для деятельности организации.

Одновременно, как и подобает сложной системе, организация имеет влияние на изменение факторов внешней среды. Качественные и количественные характеристики человеческих ресурсов подвержены изменениям, как со стороны внутренней среды организации, так и со стороны внешней среды.

Демографические факторы, рынок труда страны и региона, внутренняя и внешняя миграция обладают наибольшим воздействием на подход стратегического менеджмента человеческих ресурсов для организаций Республіка Молдова на данном этапе развития.

Данные факторы являются основными триггерами в управлении человеческими ресурсами на макроуровне, и на которые менеджеры организаций не могут иметь прямого воздействия и быстрого реагирования.

Влияние окружающей среды, в частности внешних макроуровневых факторов, определяют поведение самого человека. Изменение поведения человека напрямую сказывается на его производительности, формировании социально-психологической атмосферы внутри организации.

Помимо синхронизации стратегических политик всех уровней государственных институтов, важно следовать данным ориентирам и на микроуровне, то есть на уровне организаций. Данное обстоятельство будет проявляться положительными синергическими и взаимовыгодными эффектами. Стратегия развития организации, которая придерживается приоритетным направлениям и учитывает внешние факторы главного стратегического документа государства, имеет больше шансов на успешную имплементацию.

Человекоцентричность, где во главу угла ставится человек, и применение системных подходов в национальных стратегиях могут являться точками соприкосновения стратегических документов на микроуровне.

В этой связи, выдающийся американский экономист Джон Кеннет Гэлбрейт отмечал, что «Отношение между обществом в целом и отдельной организацией должно быть совместимо с отношением этой организации к личности. Должна существовать совместимость целей общества, организации и личности. Должна также существовать совместимость мотивов, которые побуждают организации и отдельных лиц добиваться реализации этих целей» [2, с.148].

Результативность системы стратегического менеджмента человеческих ресурсов зависит от функционирования подсистем по формированию, использованию и развитию человеческих ресурсов, соответствующие каждому уровню.

Применение многоуровневого подхода в стратегическом менеджменте человеческих ресурсов, состоящего из макро-, мезо- и микроуровней, позволяет добиться максимальных результатов и синергии в достижении целей.

Для понимания действующего состояния и перспективы, в которых функционируют организации, руководителям необходимо быть осведомлёнными о региональной и общегосударственной политике в области стратегического развития. В данном контексте был проведён опрос среди менеджеров высшего и среднего звена управления (42 человека), осуществляющих свою деятельность на территории АТО Гагаузия, Республика Молдова.

Согласно результатам анкетирования среди менеджеров предприятий (рисунок 2), отмечается очень слабая осведомлённость относительно стратегической направленности развития государства (респонденты ответили «Нет» - 18,8%; «Скорее нет, чем да» - 50,0%).

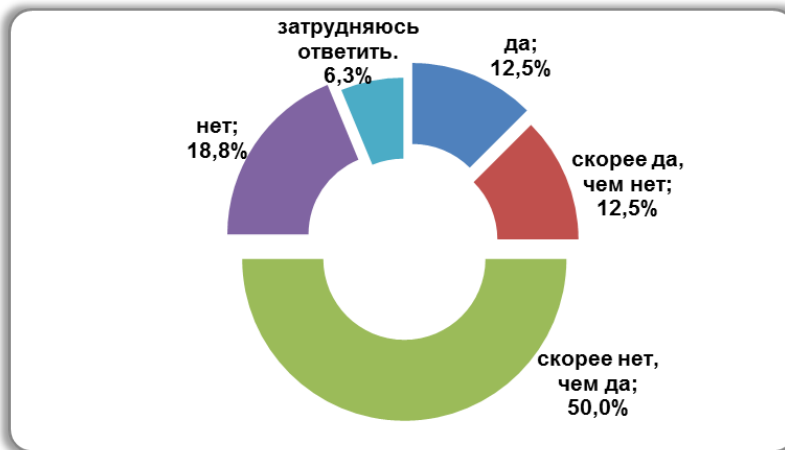

Рисунок 2. Оценка осведомлённости о государственных стратегиях развития

Источник: собственная разработка на основании результатов анкетирования

Аналогічна ситуація спостерігається і по відношенню до осведомленості про стратегічних документах розвитку регіону (рисунк 3). На питання «Знакомі чи вони з регіональними стратегіями розвитку», більша частина респондентів (68,8%) відповіли негативно («Ні» 31,3%, «Скоріше ні, ніж так» - 37,5%).

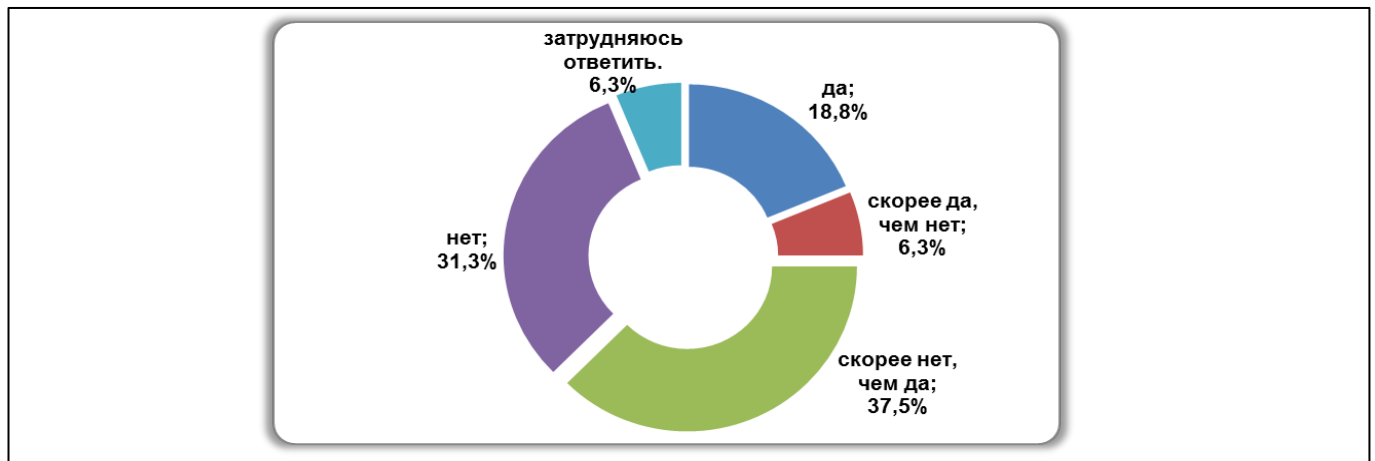

Рисунок 3. Оцінка осведомленості про регіональну стратегію розвитку

Джерело: власна розробка на основі результатів опитування

Одночасно, переважає більшість серед респондентів, близько 81,3% респондентів вважають необхідним враховувати макроекономічні та демографічні показники при розробці стратегії управління людськими ресурсами організації (рисунк 4).

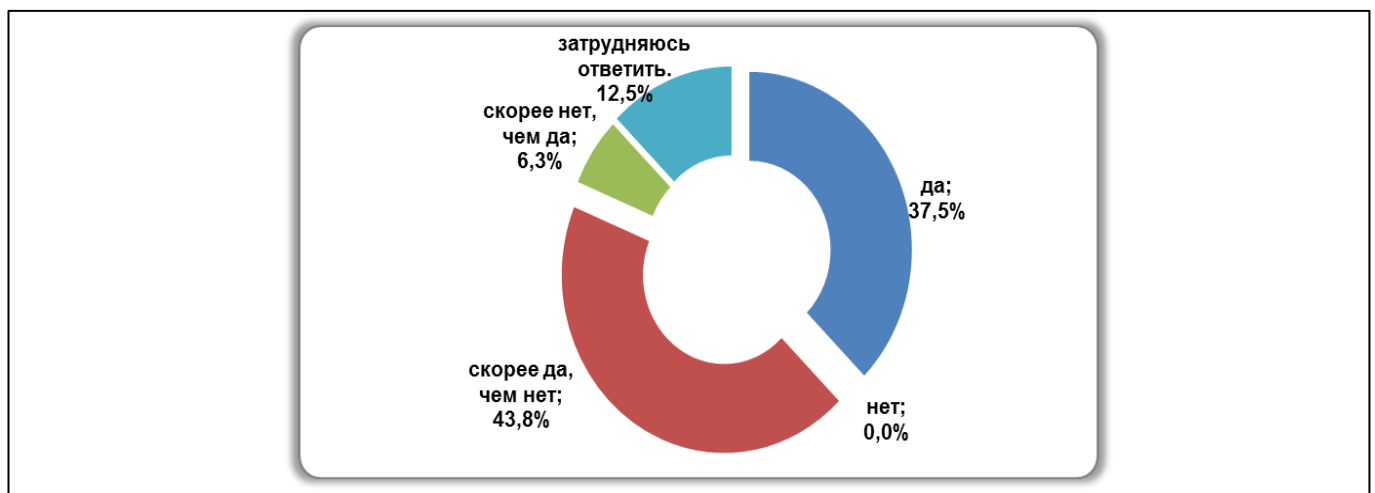

Рисунок 4. Оцінка необхідності враховувати макроекономічні та демографічні показники при розробці стратегії управління людськими ресурсами

Джерело: власна розробка на основі результатів опитування

Слабке розуміння та інформованість про пріоритетні напрями розвитку держави визначають в певній ступені віддаленість та ізоляцію діяльності організацій. Відсутність взаємозв'язку між стратегічними напрямками всіх рівнів не може позитивно сказатися на соціально-економічному розвитку організації та всього суспільства.

Складений механізм системності, зовнішньої та внутрішньої багаторівневості в стратегічному менеджменті людських ресурсів зможе забезпечити досягнення поставлених цілей на всіх рівнях.

Сучасні умови диктують необхідність використання більш складного інструмента стратегічного менеджменту людських ресурсів. Розглядаючи організацію як систему, що складається з взаємопов'язаних між собою внутрішніх та зовнішніх елементів, потреба в системному підході до стратегічного управління є первинно важливою.

По нашому думці, успішний стратегічний менеджмент людських ресурсів організації визначається співставленням організаційних цілей до факторів та умов зовнішнього середовища.

Согласованість стратегічних напрямків між усіма рівнями створить умови для забезпечення системно-синергетичного ефекту в управлінні людськими ресурсами.

Дальніші дослідження автора в даному напрямку будуть зосереджені на розробці оптимальної багаторівневої моделі стратегічного менеджменту людських ресурсів.

Список используемых источников

1. Веснин В. Р. Управление человеческими ресурсами. М.: Проспект, 2014.
2. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество (Антология экономической мысли). М.: издательство Эксмо, 2008.
3. Семенов А. К., Набоков В. И. Основы менеджмента. М: Дашков и К, 2008.

References

1. Vesnin V. R. (2014). Upravlenie chelovecheskimi resursami [Human resource management]. M.: Prospect.
2. Galbraith J. K. (2008). Novoe industrial'noe obshchestvo (Antologiya ekonomicheskoy mysli) [The New Industrial Society (An Anthology of Economic Thought)]. M.: Exmo.
3. Semenov A. K., Nabokov V. I. (2008). Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management]. M: Dashkov&C.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Igor Guseinov, докторант, Академія економічної освіти Молдови (ASEM), Кишинів.
 orcid id: 0000-0001-5505-4514
 e-mail: guseinov.igor@gmail.com

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Игорь Гусейнов, докторант, Академия экономического образования Молдавии (ASEM), Кишинёв.
 orcid id: 0000-0001-5505-4514
 e-mail: guseinov.igor@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Igor Guseinov, PhD student of Academy of Economic Studies of Moldova, Chisinau.
 orcid id: 0000-0001-5505-4514
 e-mail: guseinov.igor@gmail.com

УДК 338.242

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-34-40>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТАРИФІВ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ

Кудрицька Н. В.

Актуальність теми дослідження. Стаття присвячена проблемі удосконалення методології формування тарифів на морському транспорті, актуальність якої підтверджена у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, Стратегії розвитку морських портів України до 2038 року, Морській доктрині України на період до 2035 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автором наведений огляд зарубіжних наукових досліджень щодо проблем тарифної політики, інвестиційних обмежень у секторі судноплавства, визначенню транспортних витрат морських перевезень та їх впливу на міжнародні торгові потоки.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є удосконалення методологічних підходів до формування тарифів на морському транспорті.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень щодо проблем удосконалення тарифів на морському транспорті необхідно відмітити недостатність вітчизняних праць методологічного характеру.

Викладення основного матеріалу. Автором визначені фактори, які впливають на витрати: різниця у капітальних витратах і витратах на робочу силу; географічне положення, особливо відстань перевезень; рівень страхових зборів; віддача від масштабу; розвиток контейнерних перевезень, технологічні зміни в транспортному секторі; якість наземної інфраструктури; ефективність порту; політичні заходи та інвестиційні обмеження, організована злочинність; певний рівень державного регулювання.

Висновки відповідно до статті. В Україні необхідно запроваджувати методологічні підходи до розробки тарифів, які б враховували вартість перевезеного вантажу, витрати на виробництво, «цінність» продукції для кінцевого споживача, інтереси інших учасників перевезення (вантажовідправника, експедитора вантажу, перевізника, оператора терміналу, вантажоотримувача).

Ключові слова: тарифи, методологічні підходи, морський транспорт, фактори.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ТАРИФОВ
НА МОРСКОМ ТРАНСПОРТЕ

Кудрицкая Н. В.

Актуальность темы исследования. Статья посвящена проблеме усовершенствования методологии формирования тарифов на морском транспорте, актуальность которой подтверждена

в Национальной транспортной стратегии Украины на период до 2030 года, Стратегии развития морских портов Украины до 2038 года, Морской доктрине Украины на период до 2035 года.

Анализ последних исследований и публикаций. Автором приведен обзор зарубежных научных исследований проблем тарифной политики, инвестиционных ограничений в секторе судоходства, определению транспортных расходов морских перевозок и их влияния на международные торговые потоки.

Постановка задачи, цели исследования. Целью статьи является усовершенствование методологических подходов к формированию тарифов на морском транспорте.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Несмотря на большое количество научных исследований проблем совершенствования тарифов на морском транспорте необходимо отметить недостаточность отечественных трудов методологического характера.

Изложение основного материала. Автором определены факторы, влияющие на расходы: разница в капитальных затратах и затратах на рабочую силу; географическое положение, особенно расстояние перевозок; уровень страховых сборов; отдача от масштаба; развитие контейнерных перевозок; технологические изменения в транспортном секторе; качество наземной инфраструктуры; эффективность порта; политические мероприятия и инвестиционные ограничения, организованная преступность; определенный уровень государственного регулирования.

Выводы в соответствии со статьей. В Украине необходимо внедрять методологические подходы к разработке тарифов, учитывающих стоимость перевозимого груза, затраты на производство, «ценность» продукции для конечного потребителя, интересы других участников перевозки (грузоотправителя, экспедитора груза, перевозчика, оператора терминала, грузополучателя).

Ключевые слова: тарифы, методологические подходы, морской транспорт, факторы

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF TARIFFS ON MARITIME TRANSPORT

Kudrytska Natalia

Relevance of the research topic. The article is devoted to the problem of improving the methodology of formation of tariffs on maritime transport, the relevance of which is confirmed in the National Transport Strategy of Ukraine until 2030, the Strategy for Seaports of Ukraine until 2038, the Maritime Doctrine of Ukraine until 2035.

Analysis of recent research and publications. The author provides an overview of foreign research on the problems of tariff policy, investment restrictions in the shipping sector, determining the transport costs of maritime transport and their impact on international trade flows.

Problem setting, research goals. The aim of the article is to improve methodological approaches to the formation of tariffs for maritime transport.

Selection of unexplored parts of the general problem. Despite the large number of scientific studies on the problems of improving tariffs on maritime transport, it should be noted the lack of domestic methodological work.

Presentation of the main material. The author identifies the factors that affect costs: the difference in capital costs and labor costs; geographical location, especially the distance of transportation; level of insurance fees; return on scale; development of container transportation, technological changes in the transport sector; quality of terrestrial infrastructure; port efficiency; political measures and investment restrictions, organized crime; a certain level of state regulation.

Conclusions according to the article. In Ukraine, it is necessary to introduce methodological approaches to the development of tariffs that would take into account the cost of goods transported, production costs, «value» of products for the final consumer, the interests of other transport participants (shipper, freight forwarder, carrier, terminal operator, consignee).

Key words: tariffs, methodological approaches, maritime transport, factors.

JEL Classification: R48, L91

У сучасному світі морський транспорт є чи не найважливішою ланкою у сфері економічних відносин. Конкурентна позиція вітчизняних портів на ринку послуг не відповідає сучасним потребам економіки, у першу чергу, за рахунок недостатньо обґрунтованих тарифів на перевезення. За вартістю обслуговування в портах Україна залишається однією із найдорожчих держав світу. Це призводить до втрати конкурентоспроможності українських портів та до значних економічних втрат в масштабах держави.

Актуальність проблеми удосконалення методології формування тарифів на послуги морських портів України підтверджена у наступних нормативно-правових актах: Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [1], Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року [2], Морській доктрині України на період до 2035 року [3].

Метою статті є удосконалення методологічних підходів до формування тарифів на морському транспорті.

Проблемам тарифної транспортної політики присвячено багато наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених [4-9]. Проте слід відмітити недостатність вітчизняних праць стосовно методологічних підходів до розробки тарифів на морському транспорті. Дана стаття є продовженням досліджень автора присвяченим проблемам розвитку морських портів [10-11].

У роботі [4] оцінюється вплив конфлікту між США та Китаєм і закриття Апеляційного органу Світової організації торгівлі на світовий попит на портову логістику через глобальний протекціонізм. Використовуючи динамічну модель загальної рівноваги та методологію конверсії торгівлі вантажними контейнерами авторами

визначено, що поєднання рівня тарифів і нетарифних бар'єрів може серйозно знизити міжнародну торгівлю і попит на послуги морської логістики.

Авторами статті [5] наголошується, що міжнародна торгівля послугами лайнерних перевезень все ще обмежена політичними заходами. Ця стаття демонструє, що політичні заходи та інвестиційні обмеження дають суттєвий ефект з точки зору збільшення витрат на морський транспорт і, отже, зменшення торгових потоків морського транспорту.

Стаття [6] присвячена визначенню транспортних витрат та їх впливу на міжнародні торгові потоки. У світі, де штучні бар'єри в торгівлі стають менш значимими, інтерес все більше спрямований на роль оцінки транспортних витрат.

Питання визначення розміру тарифів на морські перевезення залишається досить гострим. Переважна більшість запропонованих цінових систем та стратегій базуються на оцінці попиту, витрат і конкуренції на ринку. Досвід таких країн як Румунія, Росія, Польща та Латвія довів, що кардинальне зменшення портових тарифів та зборів призводить до посилення конкурентних позицій як, власне, портів, так і місцевих експортерів цих країн. Відтак оптимізація тарифів в межах України дозволить збільшити конкурентоспроможність вітчизняного морегосподарського комплексу у світовому масштабі [7].

Процеси оптимізації тарифів ускладнюються проблемами пов'язаними з державним втручанням. І ці проблеми не є суто українськими. Більшість країн перейшли до введення централізовано встановлюваних тарифів, які або використовуються у вигляді базисних ставок для заданих стандартних умов переробки, або стають максимальними ставками. Країни, де встановлені централізовані тарифи забезпечують, як правило, найгірші умови перевалки контейнерів. Це логічно тому, що оплачені користувачами, вони не мають зв'язку з реальною вартістю обробки залежно від умов її здійснення. Цінова дискримінація при цьому процвітає не зважаючи на те, що кожний користувач сплачує за однаковими ставками, попит на структуру термінальної послуги може дуже відрізнятися. Крім того, політика державного втручання обумовлює необхідність створення компетентного тарифного органу, здатного розробляти мінімально обґрунтовані тарифні ставки.

Основним методом розрахунку тарифів, який сьогодні використовується є витратний, де базою тарифу є собівартість, до якої відносять також витрати, які не пов'язані з виробничою діяльністю. Крім того, в умовах втрати конкурентоспроможності і зниження рівня переробки вантажів в морських портах, витратна частина доставки і переробки вантажів буде й надалі зростати, що призведе до подальшого збільшення тарифів.

Аналіз альтернативних методик формування тарифів дозволив зробити висновок, що необхідно погоджувати та встановлювати збалансовані тарифи та ціни для всіх учасників перевезень. Це призведе до розширення попиту на транспортні послуги й збільшення прибутку підприємств.

Побудова тарифів на ринковій основі припускає, що інтереси учасників процесів доставки вантажів повинні бути максимально узгоджені (табл. 1). При цьому перевізник повинен орієнтувати свою діяльність не на підвищення норми прибутковості, а на максимальне розширення кола споживачів.

Таблиця 1. Узгодження інтересів учасників доставки вантажів

Учасник системи	Інтереси учасника системи	Мета узгодження інтересів
1	2	3
Вантажо-відправник	Підвищення прибутку, зростання обсягів продажу, зниження витрат на перевезення (за певних умов постачання)	Зниження собівартості продукції за рахунок зниження витрат на її перевезення, підвищення конкурентоспроможності за рахунок встановлення більш низької ціни; можливість контролю за просуванням товару до споживача
Експедитор	Підвищення прибутку, зростання обсягів перевезень і величини винагороди	Підвищення додаткових доходів від різниці тарифних ставок на окремі партії вантажу і знижених ставок перевізника на консолідовані відправлення
Перевізники	Підвищення прибутку зростання обсягів перевезень	Встановлення оптимальних тарифів і знижок на доставку, які дозволяють підвищити обсяг перевезень, що в остаточному підсумку приведе до збільшення прибутку; ефективне використання пропускну здатності за рахунок створення оптимальних відправлень
Термінал (транспортний вузол)	Підвищення прибутку; зростання обсягів перевалки	Збільшення обсягів перевалки за рахунок взаємодії з перевізниками та вантажовласником, які організують ефективне прямування великих вантажопотоків. Можливість планування обсягів робіт за рахунок організації моніторингу вантажопотоків
Вантажо-отримувач	Підвищення прибутку. Зростання обсягів продажів. Зниження витрат на перевезення (за певних умов постачання)	Підвищення надійності виконання строків постачання продукції кінцевим споживачам. Зниження ціни реалізації продукції за рахунок зниження витрат на її перевезення

Джерело: [7].

Вантажні тарифи як система ставок і цін, за якими стягується плата за перевезення, будуються на основі принципу платоспроможності вантажу, тобто припущення, що чим вище ціна вантажу в пункті виробництва, тим більший тариф може «витримати» цей вантаж під час перевезення до пункту призначення. При цьому витрати на перевезення складуть лише малу частину його вартості. Малоцінні масові вантажі, навпроти, можуть перевозитися на значні відстані тільки при відносно низькому тарифі.

Морські порти є важливою ланкою розвитку мультимодальних та змішаних видів перевезень вантажів. У дисертації Карпенко О. О. [8] запропоновано методичний підхід до формування тарифів на змішані перевезення вантажів, який передбачає здійснення розрахунків додаткового прибутку вантажовласника та оператора на основі комплексного врахування критеріїв якості транспортної роботи. При організації змішаних перевезень вантажів використання наскрізних тарифів значно спрощує взаєморозрахунки з одного боку між вантажовласником та оператором, а з іншого – між оператором й транспортним підприємством.

Порівняння значимості критеріїв, наданої як закордонними, так і українськими вантажовласниками, виявило, що надійність, термін та вартість доставки вантажу є визначальними (табл. 2). Таким чином, методичний підхід до формування наскрізних тарифів має базуватися саме на комплексному врахуванні цих критеріїв.

Необхідно відмітити, що одним із напрямів удосконалення системи тарифів як важливого фактору регуляторного впливу на розвиток конкуренції на водному транспорті є застосування надбавок та знижок.

Таблиця 2. Порівняння значимості критеріїв якості роботи транспорту

№	Критерії якості транспортної роботи	Пріоритет критерію якості транспортної роботи	
		Закордонні вантажовласники	Українські вантажовласники
1.	Надійність доставки	1	4
2.	Термін доставки вантажу	2	2
3.	Вартість доставки	3	1
4.	Доставка вантажу «від дверей до дверей»	4	6
5.	Схоронність вантажу	5	3
6.	Швидкість доставки	6	5

Джерело: [8].

Знижки виступають елементом регулювання рівня ціни на перевезення, а також частиною маркетингової стратегії підприємства щодо залучення споживачів. Варто зазначити, що тарифна політика кожної морської лінії передбачає знижки або надбавки під час перевезення контейнерів, які належать відправнику вантажу, за розмір відправлення (партію відправлення), при укладанні довгострокових контрактів та за інших умов.

Знижки до тарифів частіше надаються вантажовласникам, які відправляють вантажі тільки на судах даної конференції. Система відстрочених знижок (differed rebates) передбачає повернення власнику вантажу певного відсотка з суми, виплаченої за перевезення вантажу, якщо власник вантажу користувався послугами лінії протягом тривалого періоду і продовжує використовувати дану лінію. Контрактні знижки (contract rebates) надаються відразу при розрахунках за перевезення. Зазвичай вони трохи нижче відстрочених. Якщо постійний вантажовідправник на основі спеціальної угоди оплачує перевезення за нижчими тарифами, така система знижок називається системою подвійних ставок (dual rate system). Знижки зазвичай складають 5 - 10% ставки тарифу.

Необхідно відзначити, що базисна тарифна ставка морської лінії враховує певний період використання контейнера вантажовласником у портах навантаження та вивантаження. За затримку понад пільговий період встановлені ставки демереджу за кожну добу. За дострокове повернення порожнього контейнера або за забезпечення завантаження контейнера у зворотному напрямку морський перевізник також може застосувати знижки. Найбільший інтерес представляють знижки, які встановлюються залежно від обороту. Проте досі не розроблено алгоритми, які дозволяють транспортній компанії знайти оптимальний коефіцієнт знижки, який дозволить залучити клієнтів і розширити обсяги вантажоперевезень.

Крім знижок, можуть також застосовуватися і надбавки до тарифу. Надбавки до тарифів враховують особливі умови перевезення небезпечних, великовагових і негабаритних вантажів, перевезення вантажу з правом власника вантажу на вибір порту вивантаження, зміну порту доставки під час перевезення вантажу, доставку вантажу в зовнішній для даного сполучення порт тощо. Для лінійного судноплавства найбільш характерно використання бункерних надбавок (bunker adjustment factors - BAF), які компенсують сезонні або непередбачені підвищення цін на паливо, наприклад + 30% до основної ставки + 160 дол. США / TEU + 10 дол. США / RT, де TEU - умовна вантажна одиниця, прирівнюється до двадцятифутових контейнерів. Коливання курсів валют по відношенню до долара США компенсуються валютними надбавками.

У контейнерних перевезеннях всі вантажі мають стандартизовану форму, тому основною причиною надбавки може бути надзвичайна вага вантажу у контейнері (більша ніж стандартна) і перевезення на завантаженому напрямку «у сезон». Отже наразі вітчизняні перевізники традиційно формують тарифи на перевезення вантажів у контейнерах за допомогою найбільш простого методу «витрати плюс», що заснований на розрахунку собівартості перевезення з додаванням до неї певної надбавки для забезпечення

запланованого рівня рентабельності. Найчастіше надбавка до собівартості встановлюється без належного економічного обґрунтування, не враховуючи вплив різних економічних аспектів транспортної системи. Аналогічно не мають наукової аргументації й знижки, що застосовуються до тарифу.

На наш погляд, цікавою є методологія визначення морських зборів як суми граничних витрат та націнки судноплавних компаній, викладена у роботі зарубіжних вчених [9]. Граничні витрати автори визначають як суму за сьома складовими. Перший доданок враховує потенційні різниці ефективності порту в митних округах США. Друга складова пояснює різні граничні витрати на продукцію. Третя використовується для врахування страхової складової вартості морського транспорту. Четверта складова представляє технологічний ефект, фіксує зменшення витрат, спричинених використанням контейнерів. П'ята враховує морську відстань між торговими партнерами. Наступна змінна забезпечує потенційну економію від віддачі масштабу, а остання складова пояснює ефективність порту в іноземній країні.

Очевидним і найбільш вивченим фактором, що визначає транспортні витрати, є географічне положення, особливо відстань перевезень. Додаткові 1000 км збільшують транспортні витрати на 8% для середнього відвантаження. Якщо країна не має виходу до моря, транспортні витрати зростають майже на 50% витрат. У середньому страховий збір становить близько 2% вартості торгівлі, страхові збори становлять близько 15% загальної суми морських зборів. Морський транспорт є класичним прикладом галузі, в якій спостерігається збільшення віддачі від масштабу. Наприклад, в порту Буенос-Айреса (Аргентина) вартість користування каналом доступу становить \$70 за контейнер для судна на 200 TEU, проте лише \$14 на контейнер для судна на 1000 TEU.

Авторами статті [9] зроблений висновок, що важливим фактором, який впливає на витрати на морському транспорті є ефективність порту. Поліпшення ефективності порту від 25-го до 75-го перцентилу зменшує витрати на доставку більш ніж на 12%, або в еквіваленті 5000 миль на відстань. Ефективність морського порту є не лише питанням фізичної інфраструктури. Організована злочинність має важливий негативний вплив на портові послуги, збільшуючи транспортні витрати. Певний рівень державного регулювання підвищує ефективність порту, проте надмірне регулювання може завдати шкоди. Деякі порти все ще отримують вантаж, не вказуючи представлення стандартної доставки, що недопустимо в сучасній портовій практиці. У багатьох портах неможливо отримати точний звіт про основні портові процедури, не завжди портові правила чітко визначають прийняття відповідальності. Все це породжує безпідставні затримки, збільшує ризик пошкодження та викрадення продуктів (підвищення страхових внесків), і, як наслідок, значно збільшує пов'язані з цим витрати.

За останні десятиліття важливим є розвиток контейнерних перевезень, технологічні зміни в транспортному секторі. Контейнери дозволили значно скоротити витрати на обробку вантажів, збільшити їх перевалку і, отже, національний та міжнародний каботаж. У свою чергу, збільшення каботажу спровокувало створення хаб-портів, які дозволяють країнам або регіонам скористатися перевагами збільшення віддачі від масштабу. Нарешті, якість наземної інфраструктури є важливим фактором, що визначає транспортні витрати. На неї припадає 40% передбачуваних транспортних витрат для прибережних країн і до 60% для тих, що не мають виходу до моря.

Аналіз, представлений у статті [6], свідчить, що витрати на морський транспорт мають суттєвий вплив на торгівлю. За оцінками, збільшення витрат на морський транспорт на 10% зменшить обсяги торгівлі на 6-7%. Авторами зроблений висновок, що витрати на морський транспорт загалом становили близько 6% загальної вартості імпортованих товарів. У статті наголошується, що транспортувати готові промислові товари значно дорожче, ніж сільськогосподарські товари чи сировину, якщо виміряти вартість за вагу. Відвантаження (експорт) тонни промислового товару в середньому коштує \$174 порівняно з \$81 за відвантаження 1 т сільськогосподарських товарів та \$33 за 1 т сировини. Частка вартості доставки у вартості імпорту товарів виробництва менша: 5,1% імпортової вартості промислових виробів можна віднести на доставку та страхування порівняно з 10,9% для сільськогосподарських товарів та 24,1% для промислової сировини. Адвалорні транспортні витрати на виробництвах враховують лише транспорт готової продукції. Транспортування сировини, матеріалів та напівфабрикатів, не входить у вартість, проте фактично значно збільшують частку транспортних витрат у вартості готового продукту, особливо продуктів з фрагментованими виробничими ланцюгами.

Наприкінці слід відмітити, що через високі рівні зборів в українських портах міжнародні перевізники уникають включення України в свої регулярні транзитні маршрути, оскільки це їм невигідно. З огляду на вищезазначене, в Україні необхідно запроваджувати методологічні підходи до розробки тарифів, які б передбачали можливість надання знижки і враховували вартість перевезеного вантажу, витрати на виробництво, «цінність» продукції для кінцевого споживача, а також інтереси інших учасників контейнерного перевезення. Також необхідно встановити ставки зборів та оплат, які були б конкурентоспроможними порівняно з іноземними портами. Ці тарифи мають бути єдиними для всіх державних морських портів та розташованих у них терміналах і причалах усіх форм власності.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду щодо методологічних підходів до формування тарифів на морському транспорті країн світу показав, що основними факторами, які впливають на витрати є наступні:

- різниця у капітальних витратах або витратах на робочу силу;
- географічне положення, особливо відстань перевезень;
- рівень страхових зборів;

- віддача від масштабу (чим більша місткість судна тим менший розмір витрат на одиницю обслуговування/користування інфраструктурою);
- розвиток контейнерних перевезень, технологічні зміни в транспортному секторі;
- якість наземної інфраструктури;
- ефективність порту;
- політичні заходи та інвестиційні обмеження, організована злочинність;
- певний рівень державного регулювання.

Узагальнюючи вищесказане відмітимо, що при розробці тарифів на морському транспорті доцільно врахувати наступні положення:

- при розробці тарифів необхідно враховувати наступні підходи: витратний; на основі принципу платоспроможності вантажу; на ринковій основі, який припускає, що інтереси учасників процесу доставки вантажів повинні бути максимально узгоджені;
- надійність, термін та вартість доставки вантажу є визначальними критеріями якості транспортної роботи при розробці тарифів;
- при застосуванні надбавок і знижок до тарифів необхідно їх економічне обґрунтування;
- витрати на морський транспорт мають суттєвий вплив на торгівлю (збільшення витрат на 10% зменшує обсяг торгівлі на 6-7%).

Напрямами подальших наукових досліджень з питань тарифної політики та удосконалення методології формування тарифів на морському транспорті є подальше вивчення шляхів до зменшення портових зборів, ліквідація дублювання витрат, а також їх оптимізація за рахунок витрат, не пов'язаних з виробничим процесом.

Список використаної літератури

1. Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р «Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
2. Розпорядження КМУ від 11 липня 2013 р. № 548-р «Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text>.
3. Постанова КМУ від 7 жовтня 2009 р. № 1307 «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009>.
4. Jungran Cho, Emma Kyoungseo Hong, Jeongho Yoo and Inkyo Cheong. The Impact of Global Protectionism on Port Logistics Demand. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/4/1444>.
5. Fabien Bertho, Ingo Borchert and Aaditya Mattoo. The Trade-Reducing Effects of Restrictions on Liner Shipping. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/273221468169147149/pdf/WPS6921.pdf>.
6. Jane Korinek, Patricia Sourdin. Maritime transport costs and their impact on trade. URL: <https://www.etsg.org/ETSG2009/papers/korinek.pdf>.
7. Горбаченко С. А. Оптимізація тарифів як чинник підвищення конкурентоздатності морегосподарського комплексу України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147038355.pdf>.
8. Карпенко О. О. Формування тарифів на змішані перевезення вантажів. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cQFjx0YX_j0J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
9. Ximena Clark, David Dollar, and Alejandro Micco. Maritime Transport Costs and Port Efficiency. URL: https://www.researchgate.net/publication/23722586_Maritime_Transport_Costs_and_Port_Efficiency.
10. Кудрицька Н. В. Морська інфраструктура України у рейтингу країн світу: сучасний стан та перспективи. Економічний вісник університету, 2020. Вип. 45. С.151–157. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/32>.
11. Кудрицька Н. В. Моделювання оцінки конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції Харінгтона. Економічний вісник університету, 2021. Вип. 48. С.92–97. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/35>.

References

1. Rozporiadzhennia KМУ vid 30 travnia 2018 r. № 430-r «Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku» [Order of the Cabinet of Ministers of May 30, 2018 № 430-r «On approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
2. Rozporiadzhennia KМУ vid 11 lypnia 2013 r. № 548-r «Pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku morskyykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku» [Order of the Cabinet of Ministers of July 11, 2013 № 548-r «On approval of the Strategy for the development of seaports of Ukraine for the period up to 2038»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text>.
3. Postanova KМУ vid 7 zhovtnia 2009 r. № 1307 «Pro zatverdzhennia Morskoi doktryny Ukrainy na period do 2035 roku» [Resolution of the Cabinet of Ministers of October 7, 2009 № 1307 «On approval of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009>.
4. Jungran Cho, Emma Kyoungseo Hong, Jeongho Yoo and Inkyo Cheong. The Impact of Global Protectionism on Port Logistics Demand. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/4/1444>.
5. Fabien Bertho, Ingo Borchert and Aaditya Mattoo. The Trade-Reducing Effects of Restrictions on Liner Shipping. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/273221468169147149/pdf/WPS6921.pdf>.

6. Jane Korinek, Patricia Sourdin. *Maritime transport costs and their impact on trade*. URL: <https://www.etsg.org/ETSG2009/papers/korinek.pdf>.
7. Horbachenko S. A. *Optymizatsiia taryfiv yak chynnyk pidvyshchennia konkurentozdatnosti morehospodarskoho kompleksu Ukrainy [Tariff optimization as a factor in increasing the competitiveness of the maritime complex of Ukraine]*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147038355.pdf>.
8. Karpenko O. O. *Formuvannia taryfiv na zmishani perevezennia vantazhiv [Formation of tariffs for mixed transportation of goods]*. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cQFjx0YX_j0J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
9. Ximena Clark, David Dollar, and Alejandro Micco. *Maritime Transport Costs and Port Efficiency*. URL: https://www.researchgate.net/publication/23722586_Maritime_Transport_Costs_and_Port_Efficiency.
10. Kudrytska N. V. (2020). *Morska infrastruktura Ukrainy u reitynhu krain svitu: suchasnyi stan ta perspektyvy [Marine infrastructure of Ukraine in the rating of the world countries: current state and prospects]*. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 45. 151–157. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/32>
11. Kudrytska N. V. (2021). *Modeliuvannia otsinky konkurentospromozhnosti morskykh portiv Ukrainy z vykorystanniam funktsii Kharinhtona [Simulation of the assessment of the competitiveness of sea ports of Ukraine using the Harrington function]*. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 48. 92–97. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/35>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кудрицька Наталія Василівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури, Інститут економіки та прогнозування НАН України
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
e-mail: natalyust@ukr.net
ORCID 0000-0003-3271-3112

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кудрицкая Наталья Васильевна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела развития производственной инфраструктуры, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины,
ул. Панаса Мирного, 26, г. Киев, 01011, Украина,
e-mail: natalyust@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kudrytska Natalia, PhD, Senior Researcher, senior fellow for development of industrial infrastructure, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine,
st. Panasa Myrnoho, 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
e-mail: natalyust@ukr.net

УДК 339.138:339.9

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-40-46>

ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЗДІЙСНЕННІ НИМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Ігнатенко М. М.,
Левасва Л. Ю.,
Посполіт В. В.

Предметом дослідження є особливості використання маркетингових технологій для розвитку підприємств у середовищі електронної комерції та цифрової економіки, а також здійснення ними соціальної відповідальності.

Метою статті є встановлення особливостей інтернет-маркетингу та впливу і напрямів застосування маркетингових технологій на розвиток підприємств і здійснення ними соціальної відповідальності в середовищі електронної комерції як важливої складової частини цифрової економіки.

Методологічною основою статті є методи системно-структурного аналізу і синтезу, історичний та монографічний, економічних порівнянь.

Результати статті. В результаті було визначено, що інтернет-маркетинг або маркетингові технології розвитку підприємств охоплюють специфічні інструменти та прийоми. Та, оскільки соціальна відповідальність яка впроваджується в традиційній економіці як важливий чинник підвищення

іміджу та ділової репутації бізнесу, сприяє підвищенню лояльності та прибутковості підприємств, то вона має здійснюватися і в е-економіці. Встановлено її специфічні форми та прояви.

Галузь застосування результатів. Висновки та результати статті можна використовувати підприємствам у здійсненні маркетингових технологій в умовах е-комерції; у навчальному процесі економічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Висновки. Розвиток та функціонування підприємств у середовищі електронної комерції супроводжується особливими стратегіями та технологіями інтернет-маркетингу. Вони стосуються не тільки його складників та інструментів, характерних для умов діяльності в умовах онлайн (інтерактивності, таргетування, веб-аналітики), але й різних форм та проявів соціальної відповідальності. Враховуючи, що е-комерція орієнтована на цільову аудиторію, прояви соціальної відповідальності сприяють покращенню ділової репутації та іміджу підприємств, отже, й залученню додаткових покупців.

Проявами соціальної відповідальності є: надання інформації та представлення нової якісної продукції з переробленої сировини; розробка та використання програм лояльності для постійних клієнтів; нарахування бонусів за покупку товарів для тварин, а також екологічного спрямування; надання акцій і знижок на товари продовольчої групи й першої необхідності. Також це надання безплатної доставки товарів, - безумовно або за певних умов. Нарешті, це продаж у мережі тільки продуктів і послуг, які дозволено законом. Це і надання правдивої інформації та реклами, добросовісні дії та відповідальність за них.

Ключові слова: підприємства, розвиток, електронна комерція, цифрова економіка, маркетингові технології, соціальна відповідальність, інтерактивність, таргетування, конверсія, веб-аналітика, поведінкові фінанси, цільова аудиторія, споживачі.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЙ И ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ИМИ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

Игнатенко Н. Н.,
Леваева Л. Ю.,
Посполит В. В.

Предметом исследования есть особенности использования маркетинговых технологий для развития предприятий в среде электронной коммерции и цифровой экономики, а также осуществление ими социальной ответственности.

Целью статьи является установление особенностей интернет-маркетинга и влияния и направлений применения маркетинговых технологий на развитие предприятий и осуществление ими социальной ответственности в среде электронной коммерции как важной составляющей цифровой экономики.

Методологической основой статьи являются методы системно-структурного анализа и синтеза, исторический и монографический, экономических сравнений.

Результаты статьи. В результате было определено, что Интернет-маркетинг или маркетинговые технологии развития предприятий охватывают специфические инструменты и приемы. Но поскольку социальная ответственность, внедряемая в традиционной экономике как важный фактор повышения имиджа и деловой репутации бизнеса, способствует повышению лояльности и прибыльности предприятий, то она должна осуществляться и в е-экономике. Установлены ее специфические формы и проявления.

Область применения результатов. Выводы и результаты статьи можно использовать предприятиям в осуществлении маркетинговых технологий в условиях е-коммерции; в учебном процессе экономических специальностей заведений высшего образования.

Выводы. Развитие и функционирование предприятий в среде электронной коммерции сопровождается особыми стратегиями и технологиями интернет-маркетинга. Они касаются не только его составляющих и инструментов, характерных для условий деятельности в условиях онлайн (интерактивности, таргетирования, веб-аналитики), но и различных форм и проявлений социальной ответственности. Учитывая, что е-коммерция ориентирована на целевую аудиторию, проявления социальной ответственности способствуют улучшению деловой репутации и имиджа предприятий а, следовательно, и привлечению дополнительных покупателей.

Проявлениями социальной ответственности являются: предоставление информации и представление новой качественной продукции из переработанного сырья; разработка и использование программ лояльности для постоянных клиентов; начисление бонусов за покупку товаров для животных, а также экологического толка; предоставление акций и скидок на продукты продовольственной группы и первой необходимости. Также это предоставление бесплатной доставки товаров - безусловно или при определенных условиях. Наконец, это продажа в сети только продуктов и услуг, разрешенных законом. Это и предоставление правдивой информации и рекламы, добросовестные действия и ответственность за них.

Ключевые слова: предприятия, развитие, электронная коммерция, цифровая экономика, маркетинговые технологии, социальная ответственность, интерактивность, таргетирование, конверсия, веб-аналитика, поведенческие финансы, целевая аудитория, потребители.

USE OF MARKETING TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES AND THEIR IMPLEMENTATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN CONDITIONS OF ELECTRONIC COMMERCE

Ihnatenko Mykola,
Levaieva Liudmyla,
Pospolit Vitaliy

The subject of the research is the peculiarities of the use of marketing technologies for the development of enterprises in the environment of e-commerce and digital economy, as well as their implementation of social responsibility.

The purpose of the article is to establish the features of Internet marketing and the impact and directions of application of marketing technologies on the development of enterprises and their implementation of social responsibility in the e-commerce environment as an important part of the digital economy.

The methodological basis of the article are methods of system-structural analysis and synthesis, historical and monographic, economic comparisons.

The results of the article. As a result, it was determined that Internet marketing or marketing technologies for enterprise development cover specific tools and techniques. However, since social responsibility, which is introduced in the traditional economy as an important factor in improving the image and business reputation of business, helps to increase the loyalty and profitability of enterprises, it should be implemented in the e-economy. Its specific forms and manifestations are established.

Field of application of results. Conclusions and results of the article can be used by enterprises in the implementation of marketing technologies in e-commerce; in the educational process of economic specialties of higher education institutions.

Conclusions. The development and operation of enterprises in the e-commerce environment is accompanied by special strategies and technologies of Internet marketing. They apply not only to its components and tools, typical of online conditions (interactivity, targeting, web analytics), but also to various forms and manifestations of social responsibility. Given that e-commerce is targeted at the target audience, manifestations of social responsibility help to improve the business reputation and image of enterprises, and thus attract additional customers.

Manifestations of social responsibility are: providing information and presenting new quality products from processed raw materials; development and use of loyalty programs for regular customers; accrual of bonuses for the purchase of goods for animals, as well as environmental orientation; providing promotions and discounts on food products and basic necessities. It is also the provision of free delivery of goods - unconditionally or under certain conditions. Finally, it is the online sale of only products and services that are permitted by law. This includes providing truthful information and publicity, good faith and accountability.

Key words: enterprises, development, e-commerce, digital economy, marketing technologies, social responsibility, interactivity, targeting, conversion, web analytics, behavioral finance, target audience, consumers.

JEL Classification: M14, M31, D12, G30

Постановка проблеми. В останні роки все більшого поширення у світі набуває цифрова або діджитал-економіка – це економіка, що ґрунтується на використанні цифрових комп'ютерних технологій. Ще вона визначається як нова економіка, інтернет- або веб-економіка. Предметом її діяльності є виробництво, просування та продажі різноманітних продуктів і послуг у мережі інтернет або онлайн. Отже, тотожними до них є поняття електронна економіка, віртуальна економіка, мережева економіка. Відповідно, електронна комерція (е-комерція) є її частиною. У 2001 р. Т. Месенбург вперше обґрунтував складники електронної економіки. Це: 1) апаратне і програмне забезпечення, телекомунікації, мережі і т.п.; 2) електронний бізнес (електронне забезпечення бізнес-процесів, документообігу, структури й організації компаній і підприємств, управління; 3) електронна комерція або просування і реалізація товарів і послуг онлайн.

Проте нова електронна економіка і комерція в її складі все більше переплітаються з традиційною. Тому питання розвитку підприємств, великих корпорацій, малих компаній і фірм в сфері онлайн, їх соціальної відповідальності, інвестиційної діяльності залишаються і надалі важливими та потребують нових розробок. З іншої сторони, актуальним у дослідженнях є здійснення наголосу на особливостях підприємницької діяльності в умовах або в середовищі електронної комерції. Вони стосуються, насамперед, комплексу та стратегій маркетингу і визначають конкурентні та ринкові позиції, розвиток і соціальну відповідальність підприємств значним чином.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що проблеми розвитку підприємств та організацій в середовищі електронної комерції та цифрової економіки є предметом дослідження провідних зарубіжних і вітчизняних науковців. Зокрема, мова йде про праці Т. Месенбурга, Р. Джейкобсона, М. Ігнатенка, Г. Козицької, Л. Мармоль, І. Романюк. Відомими є дослідження з маркетингу та маркетингових стратегій М. Портера, Ф. Котлера. Проте встановлення особливостей маркетингу та застосування маркетингових технологій в розвитку підприємств у середовищі електронної комерції та здійснення їх соціальної відповідальності вимагає поглиблених розробок.

Метою дослідження є встановлення особливостей інтернет-маркетингу та впливу і напрямів застосування маркетингових технологій на розвиток підприємств і здійснення ними соціальної відповідальності в середовищі електронної комерції як важливої складової частини цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. До електронної комерції відноситься електронний обмін інформацією, електронний рух капіталу, електронна торгівля товарами і послугами, електронний банкінг, електронне страхування. У широкий обіг термін ввів д-р Р. Джейкобсон (США). Найбільш вживаними її категоріями є: веб-сайт – це сукупність пов'язаної між собою гіпертекстової інформації, оформленої у вигляді окремих веб-сторінок і доступної в мережі інтернет. Безпосереднє відношення до нього має абревіатура SEO (Search Engine Optimization) – це комплекс заходів по оптимізації сайту для його ранжування в пошукових системах.

В якості таких засобів використовуються моніторинг пошукових запитів; внутрішня технічна оптимізація сайтів – їх кодів, змістовної заповнюваності, швидкості завантаження пошукових запитів та іншої інформації; зовнішня оптимізація, тобто забезпечення сайту цитованості; аналіз позитивних і негативних відзивів та інших проявів; подальша оптимізація на цій основі сайту [1, с. 119]. Код в ІТ – це текст комп'ютерної програми на тій або іншій мові програмування, який може бути прочитаний людиною.

Вихідний код транслюється у виконавчий повністю до запуску програми з допомогою інтерпретатора або компілятора. У мережі інтернет на 2021 р. найбільш ефективними та затребуваними названо принаймні 5 мов програмування: JavaScript, Python, C#, SQL, CSS. Перша мова JavaScript є найбільш поширеною через свою зрозумілість та доступність і, як наслідок, використання більшістю браузерів. З її допомогою розробники створюють динамічні веб-елементи сайтів – анімаційну графіку, інтерактивні карти та багато іншого.

Друге місце займає Python як високорівнева інтерпретована мова загального призначення. Його мовні конструкції, а також об'єктно-орієнтований підхід дозволяють писати ясний логічний код і для невеликих, і для масштабних проєктів. Так, з допомогою цієї мови було створено YouTube, Google, iRobot. В останні роки попит на фахівців в зізнаннях цієї мови дуже швидко зростає. Мова програмування C# є універсальною мультипарадигмальною, що означає її охоплення статистичної і сильної типізації, лексичної сфери видимості, а також імперативне, декларативне, функціональне, об'єктно-орієнтоване та компонентно-орієнтоване програмування.

Наступна комп'ютерна мова – SQL – визначається як мова структурних запитів. Вона дозволяє програмістам здійснювати запити баз даних та управляти ними. По-суті, її знання дозволяє шукати й виділяти потрібні/необхідні дані, а також обновляти, змінювати й видаляти запити. Вже зараз вона домінує в сфері хмарних обчислень і надалі буде зростати.

CSS або каскадні таблиці стилів використовується, переважно, спільно з мовою HTML і визначає зовнішній вигляд сайту. Вона відповідає за розміри, кольори і розташування елементів на сторінці, тоді як HTML організує його текст у блоки. Ця мова програмування є надзвичайно зручною. Слово «каскадна» означає, що обраний розробниками стиль буде каскадно переходити від батьківських до дочірніх елементів сайту і їх не потрібно буде дублювати вручну [2, с. 118].

Безумовно, в ІТ-забезпеченні діяльності підприємств у сфері електронної комерції використовуються й інші категорії й терміни, які відносяться однаковим чином і власне до сфери інформаційних технологій. Безпосереднє ж відношення до е-комерції має інтернет-маркетинг. Він визначається як сукупність заходів і дій, направлених на просування і реалізацію товарів підприємств, інших фізичних або юридичних осіб в інтернеті. Від класичного маркетингу його відрізняють принаймні три складники, що, одночасно, сприймаються як його конкурентні переваги.

Це його інтерактивність як можливість прямої взаємодії з клієнтською аудиторією та здійснення безпосереднього впливу на неї. На практиці це означає, що покупці можуть здійснювати покупки практично у будь-який час, не виходячи з дому, паралельно з виконанням інших справ. Натомість, підприємства, працюючи в режимі онлайн, можуть безперервно здійснювати продажі товарів і послуг та збільшувати свої продукти. Наслідком цього є величезна кількість транзакцій в інтернеті та масштабування попиту й пропозиції.

Наступною ознакою або властивістю чи складником інтернет-маркетингу вважається таргетування – це механізм, який дозволяє виділити цільову аудиторію і розробляти та показувати рекламу саме їй. Завершальною ланкою уявляється веб-аналітика. Вона дозволяє зрозуміти, які дії виявилися найбільш ефективними, дозволили залучити на сайт найбільше відвідувачів і відвідування яких потім конвертувалися у покупки [3, с. 373]. Загалом, зростання продажів в інтернеті будується на залученні відвідувачів, підвищенні ефективності сайтів і поверненні та закріпленні клієнтів.

Однак ці властивості будуть дієвими за умови одночасного використання маркетингових стратегій. Адже без стратегії вести бізнес можна, а от розвивати – ні. В іншому разі, всі витрати можуть виявитися хаотичними й несистемними. Стратегія розуміється як довгостроковий план досягнення цілі – зростання продажів та збільшення прибутковості підприємства чи компанії в середовищі е-комерції. Важливо, щоб стратегії також мали чіткі бізнесові орієнтири та алгоритми розробки і впровадження.

Початковим кроком або етапом стратегій маркетингу в е-комерції є визначення своєї цільової аудиторії. Необхідно чітко визначити, чому люди купляють саме ті або інші продукти й встановити якомога більш точний портрет споживача. Наступним етапом або кроком є визначення позицій конкурентів, їх сильних і слабких місць, яким чином вони задовольняють попит і як можна його задовольнити взагалі, як вирішити проблеми своїх споживачів якнайкраще. Встановлення цих обставин дозволяє перейти до третього етапу або кроку інтернет-маркетингових стратегій. Це визначення цілей та методів і інструментів їх досягнення. Необхідно також вирішити, яким чином і в якій послідовності вони будуть використані.

Стратегія розробляється, здебільшого, на рік. Потім вона коригується або може коригуватися кілька разів у залежності від стану справ у бізнесі і ситуації на ринку. Саме це пояснює ту обставину, що в інтернет-

маркетингу не буває універсальних стратегій для будь-якого бізнесу [4, с. 206]. Вони завжди індивідуальні. Основними інструментами, які використовуються в маркетингових стратегіях е-комерції, є наступні: лендинг, веб-аналітика; SEO-оптимізація; соціальні мережі; контент-маркетинг; контексна реклама; розсилка; A/B тестування; сервіси чату й зворотного зв'язку.

Лендинг або посадочна веб-сторінка – це односторінковий сайт, який знайомить споживачів з товаром, послугою або сервісом. Головне його завдання – це зацікавити та переконати покупця здійснити цільову дію, тобто натиснути кнопку «купити» або «zareєструватися». У лендинга висока ефективність та низька собівартість порівняно із звичайним сайтом. Посадочні сторінки допомагають не тільки у реалізації продажів, але й у тестуванні бізнесу у реальному режимі. Це значно дешевше, ніж всілякі маркетингові дослідження, звіти й прогнози. Можна запустити десяток бізнесів і перевірити їх за місяць, продовжити найбільш перспективні, потім тестувати нові.

Для створення лендингу необхідно у довільному стилі коротко описати його зміст та виділити змістовні блоки та придумати їм інформативні назви як майбутніх його розділів. Потім необхідно визначити три переваги пропонованого продукту як найбільші переваги для покупців. З урахуванням знання психології та поведінкової економіки клієнтів треба продумати сценарій сторінки. Що може зацікавити клієнта, як він буде рухатися далі, що він може заперечити [5, с. 121]. Сценарій має відповісти на ці питання з допомогою текстів, заголовків, закликів до дій. Наразі, використовується кнопки призиву до дій, прототип сайту (як розмістяться смислові блоки і текст, ілюстрації і фото. Для дизайну сайту використовується ІТ-інструмент Тільда – конструктор сайтів для бізнесу, блогів, лендингу і т.д. На завершення додаються кнопки або клавіші соціальних мереж і форма підписки.

Після запуску сайту або лендингу формується веб-аналітика. Це основа інтернет-маркетингу будь-якого ресурсу. Вона означає збір даних про відвідувачів і їх поведінку з метою покращення бізнес-процесів на сайті. Для цього можна використати сервіси Google Analytics та інші. Для початку роботи потрібно zareєструватися на ньому або ввійти під своїм обліковим записом, додати ресурс (лендинг або сайт) у свій акаунт, а також код відслідковування відвідувачів на всі сторінки, за якими треба слідкувати. Це потрібно для того, щоб сервіс вибирав по них дані користувачів.

Потім вибираються і налаштовуються цілі споживачів. Одночасно можна налаштувати 20 цілей в режимі реального часу (для початку – пропоновані з галереї - терміни перебування на сайті, момент натискання на кнопки). І на закінчення вибираються звіти в режимі реального часу чи конверсії. Остання означає відсоток відвідувачів сайту, які здійснили цільову дію (покупку, підписку або реєстрацію) відносно їх загальної кількості [6, с. 262]. Отримавши достатньо даних, можна зрозуміти, хто і коли заходив на сайт, що він там робив і як це вплинуло на конверсію.

Важливим інструментом інтернет-маркетингу є SEO оптимізація або допомога вивести сайт на передові позиції у пошуковиках або у пошукових системах. В основі оптимізації лежить створення семантичного ядра як найбільш точного відображення сайту та застосування ключових слів або ключів. Останні розуміються як слова, які вживаються споживачами найбільш часто в пошукових системах щодо необхідної інформації. Саме на запити або ключі має відповідати семантичне ядро. Для його розробки також використовуються спеціальні методи, інструменти та алгоритми. У підсумку треба розуміти: чим краще сайт оптимізовано з погляду SEO, тим більше трафіку він принесе.

Наступним інструментом інтернет-маркетингу, де можна поширити контент, є соціальні мережі. Основним завданням акаунту в них є створення свого ком'юніті, тобто прихильників бренду, які вже самі будуть просувати та рекламувати його. В свою чергу, контент маркетинг означає будь-яку інформацію щодо своїх товарів і послуг, які будуть допомагати людям вирішувати їх проблеми. В інтернет-маркетингу використовується контексна реклама – тобто та, яка висвітлюється у пошукових системах у відповідь на запити клієнта. Для залучення клієнтів використовується також інструмент розсилки – масових повідомлень користувачам про ті або інші товари й послуги.

Для цього формується та використовується база лідів – потенційних клієнтів, які залишили контактну інформацію. Інструменти тестування як наступний інструмент інтернет-маркетингу дозволяють порівнювати сторінки або сайти у мережі та визначати їх переваги, недоліки та ефективність [7, с. 7128]. Допомогти затримати клієнта на сайті та зробити цільові дії мають чати й зворотні дзвінки. Таким чином, категорії е-комерції та цифрової економіки мають безліч нових термінів і категорій. Вони мають теоретичне й практичне значення через те, що означають практичні інноваційні інструменти їх організації і розвитку.

Необхідно зазначити, що в останні роки бізнес, отже, й електронна комерція, стають все більше соціально орієнтованими та інклюзивними. Тобто, для високої репутації, іміджу, впізнаваності підприємств, товарних марок і брендів їх товарів і послуг їм потрібно здійснювати соціальну відповідальність [8-10]. Вона також все більше стає складником, який супроводжує рекламу та інтернет-маркетинг електронній комерції. Так, її проявом є реклама та пропозиції продажів красивого, функціонального і не дорогого зимового одягу з переробленої сировини на сайті польського бренду RESERVED найбільшої компанії з виробництва одягу у Центральній та Східній Європі.

Іншим проявом соціальної відповідальності підприємств в умовах онлайн комерції є постійні повідомлення на акції і знижки на продовольчі та інші товари у магазинах і супермаркетах або на спеціальних пошукових сайтах. Також це нарахування бонусів покупцям онлайн або на спеціальні картки за програмами лояльності, що сприяє перетворенню клієнтів на постійну цільову аудиторію покупців. Нарешті, це заохочення

спеціальними бонусами й знижками покупців, які є вже постійними. Наразі, це може бути пропозиція товарів і послуг на безоплатній основі або на засадах обмінів; розробка й проведення в інтернеті різних заходів і флешмобів соціальної спрямованості, соціальних ініціатив, доброчинності.

Висновки. Розвиток та функціонування підприємств у середовищі електронної комерції супроводжується особливими стратегіями та технологіями інтернет-маркетингу. Вони стосуються не тільки його складників та інструментів, характерних для умов діяльності в умовах онлайн (інтерактивності, таргетування, веб-аналітики), але й різних форм та проявів соціальної відповідальності. Враховуючи, що е-комерція орієнтована на цільову аудиторію, прояви соціальної відповідальності сприяють покращенню ділової репутації та іміджу підприємств, отже, й залученню додаткових покупців.

Проявами соціальної відповідальності є: надання інформації та представлення нової якісної продукції з переробленої сировини; розробка та використання програм лояльності для постійних клієнтів; нарахування бонусів за покупку товарів для тварин, а також екологічного спрямування; надання акцій і знижок на товари продовольчої групи й першої необхідності. Також це надання безплатної доставки товарів, - безумовно або за певних умов. Нарешті, це продаж у мережі тільки продуктів і послуг, які дозволено законом. Це і надання правдивої інформації та реклами, добросовісні дії та відповідальність за них.

Список використаних джерел

1. Апарова О. В. Важливість процесу планування та організації створення нового товару в маркетингу інновацій. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 28 (1). С. 117-121.
2. Ігнатенко М. М., Рибаківа Т. О. Маркетингові засоби удосконалення управління розвитком аграрних підприємств. Сучасний маркетинг: стратегічне управління та інноваційний розвиток: до 90-річчя заснування ХНТУСГ: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 15 жовтня 2020 р. Харків: ХНТУСГ, 2020. С. 117-120.
3. Зозульов О. В. Процесно-технологічний підхід до формування маркетингової моделі товару. *Економічний вісник НТУ України «КПІ»*. 2016. № 13. С. 369–376.
4. Романюк І. А. Вплив конкурентної боротьби на управління маркетинговою діяльністю сучасних підприємств. Молодь і сільськогосподарська техніка у XXI сторіччі: 3б. матер. XVI-й Міжнар. форум молоді. Харків: ХНТУСГ. 2020. С. 206.
5. Котлер Ф., Катарджая Г., Сет'яван Й. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового. Київ : КМ-БУКС, 2018. 208 с.
6. Ковбас І. М. Формування системи управління маркетинговою діяльністю підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 3. С. 260-267.
7. Ihnatenko M., Marmul L., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V. Social investments as the highest manifestation of implementation of social responsibility of the companies of agribusiness. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. Volume-8. Issue-3. September 2019. С. 7124-7132.
8. Козицька Г. В. Становлення електронної торгівлі в процесі євроінтеграції України. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7227>
9. Marmul L., Levaieva L., Pospolit V. Formation of agricultural enterprises' competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security. *University Economic Bulletin*, 48, 2021. С. 33-39.
10. Гліненко Л. К., Дайновський Ю. А. Стан і перспективи розвитку електронної торгівлі України. *Менеджмент та маркетинг інновацій*. 2018. №1. С.83-102.

References

1. Aparova O. V. (2018). Vazhlyvist' protsesu planuvannya ta orhanizatsiyi stvorenniya novoho tovaru v marketynhu innovatsiy [The importance of the process of planning and organizing the creation of a new product in marketing innovation]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi – Black Sea Economic Studies*, 28 (1). 117-121.
2. Ihnatenko M. M., Rybakova T. O. (2020). Marketynhovi zasoby udoskonalennya upravlinnya rozvytkom ahrarnykh pidpryyemstv. Suchasnyy marketynh: stratehichne upravlinnya ta innovatsiynny rozvytok: do 90-richchya zasnuvannya KHNTUSH [Modern marketing: strategic management and innovation development: to the 90th anniversary of the founding of KhNTUSH]: mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv: KHNTUSH, 117-120.
3. Zozul'ov O. V. (2016). Protsesno-tekhnolohichnyy pidkhid do formuvannya marketynhovoyi modeli tovaru [Process-technological approach to the formation of the marketing model of the product]. *Ekonomichnyy visnyk NTU Ukrainy «KPI» - Economic Bulletin of NTU of Ukraine «KPI»*. 13, 369-376.
4. Romaniuk I. A. (2020). Vplyv konkurentnoyi borot'by na upravlinnya marketynhovoyu diyal'nistyu suchasnykh pidpryyemstv. Molod' i sil's'kohospodars'ka tekhnika u KHKH storichchi [Youth and agricultural machinery in the XXI century]: Zb. mater. KHVI-y Mizhnar. forum molodi. Kharkiv: KHNTUSH. 206.
5. Kotler F., Katardzhaya H., Set'yavan YI. (2018). Marketynh 4.0. Vid tradytsiynoho do tsyfrovoho [Marketing 4.0. From traditional to digital]. Kyiv : KM-BUKS, 208 s.
6. Kovbas I. M. (2015). Formuvannya systemy upravlinnya marketynhovoyu diyal'nistyu pidpryyemstva [Formation of a management system for marketing activities of the enterprise]. *Stalyy rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, 3, 260-267.
7. Ihnatenko M., Marmul L., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V. (2019). Social investments as the highest manifestation of implementation of social responsibility of the companies of agribusiness. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. Volume-8. Issue-3. September. 7124-7132.

8. Kozyts'ka H. V. (2019). *Stanovlennya elektronnoyi torhivli v protsesi yevrointehratsiyi Ukrayiny* [Formation of e-commerce in the process of European integration of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7227>

9. Marmul L., Levaieva L., Pospolit V. (2021). *Formation of agricultural enterprises" competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security*. *University Economic Bulletin*, 48. 33-39.

10. Hlinenko L. K., Daynovs'kyi Yu. A. (2018). *Stan i perspektyvy rozvytku elektronnoyi torhivli Ukrayiny* [Status and prospects of e-commerce development in Ukraine]. *Menedzhment ta marketynh innovatsiy – Innovation management and marketing*, 1. 83-102.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Ігнатенко Микола Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди у Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5589-9338>

Researcher ID: F-4924-2019

e-mail: professorignatenko@ukr.net

Леваєва Людмила Юріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди у Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0697-2700>

Researcher ID: Y-7228-2018

e-mail: lluda85@i.ua

Посполіт Віталій Валентинович, студент факультету фінансово-економічної і професійної освіти, Університет Григорія Сковороди у Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: veettaall21@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Игнатенко Николай Николаевич, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: professorignatenko@ukr.net

Леваева Людмила Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: lluda85@i.ua

Посполит Виталий Валентинович, студент факультета финансово-экономической и профессионального образования
Университет Григория Сковороды в Переяславе,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: veettaall21@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Ihnatenko Mykola, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: professorignatenko@ukr.net

Levaieva Liudmyla, Ph.D., Assistant Professor of Economics Department, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: lluda85@i.ua

Pospolit Vitaliy, student of the Faculty of Financial, Economic and Vocational Education, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: veettaall21@gmail.com

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Романюк І. А.,
Пеньковський В. С.,
Яценко Я. І.

Предметом дослідження є особливості функціонування підприємств туристичного бізнесу у контексті розвитку сільських територій.

Метою статті є аналіз ресурсного потенціалу, умов організації та зарубіжного досвіду функціонування підприємств сільського зеленого туризму, оцінка ефективності туристичної й аграрної діяльності на селі.

Методологічною основою статті є методи й підходи економічної, інституціональної та теорії стійкого розвитку. Зокрема, використано системні та цілісні підходи, методи аналізу і синтезу, структурного моделювання; монографічний; абстрактно-логічний.

Результати статті. Визначено, що соціально-економічні ресурси підприємств сільського зеленого туризму розуміються як трудові ресурси, засоби розміщення, окремі господарські приміщення, машини та обладнання або пристрої, виробничо-технологічні процеси (виноробні, харчосмакові, олієжирові, плодоовочеконсервні тощо), окремі виробництва та види діяльності (виращування квітів, лікарських трав, сільськогосподарських тварин, збір плодів і ягід, грибів, виробництво меду, рибництво тощо) як екскурсійні об'єкти або туристичні атракції. Встановлено, що тенденція до збільшення впливу сфери туризму та курортів на динаміку показників економічного й соціального розвитку області зберігається за рахунок збільшення внутрішніх та іноземних туристичних потоків, а також зростання обсягів надходжень від туризму до місцевого бюджету. Обґрунтовано, що оцінку економічної ефективності підприємств сільського зеленого туризму доцільно здійснювати на основі обсягів наданих ними послуг, витрат на їх здійснення та прибутків.

Галузь застосування результатів. Одержані результати можуть бути використані в процесі подальшого наукового опрацювання важливої проблеми – підвищення ефективності розвитку ринку туристичних послуг та підприємств сільського зеленого туризму.

Висновки. Встановлено, що підприємства сільського зеленого туризму у провідних країнах світу набули значного розвитку, а їх кількість у 10,0-50,0 разів перевищує кількість вітчизняних. Отже, сільський зелений туризм є масовим видом діяльності, зайнятості і доходів сільських жителів. Тому в європейських країнах він розглядається як альтернатива сільському господарству, де кількість працівників постійно скорочується через автоматизацію й цифровізацію, а його підтримка набула статусу державних програм. Також він забезпечує відпочинок майже 1/3 всіх туристів. Тому важливо найбільш результативні напрями досвіду туристичної діяльності на селі впровадити в Україні. Це організацію тематичних щорічних рекламних компаній щодо відпочинку на селі за умов державної та регіональної підтримки; непряму державну підтримку у вигляді відсутності оподаткування; розробку пілотних проєктів з розвитку сільського зеленого туризму для окремих сільських територій; комбінування сільського зеленого туризму з гастрономічним, пізнавальним та ін. видами туризму; посилення екологізації сільського зеленого туризму.

Ключові слова: підприємства, туристичний бізнес, сільські території, ресурсний потенціал, особливості, розвиток, функціонування, ефективність.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Романюк И. А.,
Пеньковский В. С.,
Яценко Я. И.

Предметом исследования есть особенности функционирования предприятий туристического бизнеса в контексте развития сельских территорий.

Целью статьи является анализ ресурсного потенциала, условий организации и зарубежного опыта функционирования предприятий зеленого туризма, оценка эффективности туристической и аграрной деятельности на селе.

Методологической основой статьи являются методы и подходы экономической, институциональной и теории устойчивого развития. В частности, использованы системные и целостные подходы, методы анализа и синтеза, структурного моделирования; монографический; абстрактно-логический.

Результаты статьи. Определено, что социально-экономические ресурсы предприятий сельского зеленого туризма понимаются как трудовые ресурсы, средства размещения, отдельные хозяйственные помещения, машины и оборудование или устройства, производственно-технологические процессы (винодельческие, пищевкусковые, масложировые, плодоовощеконсервные и т.д.), отдельные производства и виды деятельности (выращивание цветов, лекарственных трав, сельскохозяйственных

животных, сбор плодов и ягод, грибов, производство меда, рыбоводство и т.п.) как экскурсионные объекты или туристические достопримечательности. Установлено, что тенденция увеличения влияния сферы туризма и курортов на динамику показателей экономического и социального развития области сохраняется за счет увеличения внутренних и иностранных туристических потоков, а также роста объемов поступлений от туризма в местный бюджет. Обосновано, что оценку экономической эффективности предприятий сельского зеленого туризма целесообразно осуществлять на основе объемов предоставленных ими услуг, затрат на их осуществление и прибыли.

Область применения результатов. Полученные результаты могут быть использованы в процессе дальнейшей научной обработки важной проблемы – повышения эффективности развития рынка туристических услуг и предприятий сельского зеленого туризма.

Выводы. Установлено, что предприятия сельского зеленого туризма в ведущих странах мира получили значительное развитие, а их количество в 10,0-50,0 раз превышает количество отечественных. Следовательно, сельский зеленый туризм представляет собой массовый вид деятельности, занятости и доходов сельских жителей. Поэтому в европейских странах он рассматривается как альтернатива сельскому хозяйству, где количество работников постоянно сокращается из-за автоматизации и цифровизации, а его поддержка приобрела статус государственных программ. Также он обеспечивает отдых почти 1/3 всех туристов. Поэтому важно наиболее результативные направления опыта туристической деятельности на селе внедрить в Украине. Это организацию тематических ежегодных рекламных компаний по отдыху на селе в условиях государственной и региональной поддержки; косвенную государственную поддержку посредством отсутствия налогообложения; разработку пилотных проектов по развитию сельского зеленого туризма для отдельных сельских территорий; комбинирование сельского зеленого туризма с гастрономическим, познавательным и т.п. видами туризма; усиление экологизации деревенского зеленого туризма.

Ключевые слова: предприятия, туристический бизнес, сельские территории, ресурсный потенциал, особенности, развитие, функционирование, эффективность.

FUNCTIONING OF TOURIST BUSINESS ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF RURAL DEVELOPMENT

Romaniuk Iryna,
Penkovskiy Valentin,
Yatsenko Yaroslav

The subject of the research is the peculiarities of the functioning of tourism business enterprises in the context of rural development.

The purpose of the article is to analyze the resource potential, conditions of organization and foreign experience of rural green tourism enterprises, assessment of the effectiveness of tourism and agricultural activities in rural areas.

The methodological basis of the article is the methods and approaches of economic, institutional and sustainable development theory. In particular, systematic and holistic approaches, methods of analysis and synthesis, structural modeling were used; monographic; abstract-logical.

The results of the article. It is determined that socio-economic resources of rural green tourism enterprises are understood as labor resources, accommodation facilities, separate utility rooms, machines and equipment or devices, production and technological processes (wine, food, oil and fat, fruit and vegetable canning, etc.), certain productions and activities growing flowers, medicinal herbs, farm animals, picking fruits and berries, mushrooms, honey production, fish farming, etc.) as sightseeing sites or tourist attractions. It is established that the tendency to increase the influence of tourism and resorts on the dynamics of economic and social development of the region is maintained by increasing domestic and foreign tourist flows, as well as increasing revenues from tourism to the local budget. It is substantiated that the assessment of economic efficiency of rural green tourism enterprises should be carried out on the basis of the volume of services provided by them, the costs of their implementation and profits.

Field of application of results. The obtained results can be used in the process of further scientific study of an important problem – improving the efficiency of the market of tourist services and rural green tourism enterprises.

Conclusions. It is established that rural green tourism enterprises in the leading countries of the world have developed significantly, and their number is 10.0-50.0 times higher than the number of domestic ones. Thus, rural green tourism is a mass activity, employment and income of rural residents. Therefore, in European countries, it is seen as an alternative to agriculture, where the number of employees is constantly declining due to automation and digitalization, and its support has become a state program. It also provides recreation for almost 1/3 of all tourists. Therefore, it is important to implement the most effective areas of experience in rural tourism in Ukraine. This is the organization of thematic annual advertising campaigns for rural recreation with state and regional support; indirect state support in the form of non-taxation; development of pilot projects for the development of rural green tourism for individual rural areas; combining rural green tourism with gastronomic, cognitive, etc. types of tourism; strengthening the greening of rural green tourism.

Key words: enterprises, tourist business, rural areas, resource potential, features, development, functioning, efficiency.

JEL Classification: Z32, P28, J21

Постановка проблеми. Для розвитку підприємств сільського зеленого туризму в Україні наявні всі види ресурсів. У сукупності природних туристично-рекреаційних – це мальовнича сільська природа, м'який комфортний клімат практично в усі пори року; наявність унікальних пам'яток природи й значної кількості національних парків, заповідників, заказників, зразків ландшафтного дизайну; бальнеологічних ресурсів; різноманітність природних умов у вигляді гір і передгірських територій, низовин полісся, рівнинних степів і лісостепів, узбереж морів і морських акваторій; численних ставків, озер і рік. Неприйнятними для відпочинку на селі є стихійні та організовані звалища побутових і промислових відходів, місця зберігання мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, території кар'єрів і відвалів пустої породи гірничорудних виробіток, а також місця розміщення енергетичних та інших споруд, які спричиняють негативний вплив на здоров'я людей. Культурно-історичні та соціально-економічні ресурси теж характеризуються унікальністю та різноманітністю, проте вкрай нерівномірним розміщенням на території країни. Серед ресурсів прямого впливу негативне значення можуть мати нестандартні умови розміщення туристів у вигляді старого житла; зовнішніх – недостатні Інтернет-комунікації, транспортна доступність, банківське й інше обслуговування через згортання інфраструктури загального користування на селі та депресивність сільських територій. Курортно-рекреаційні ресурси не справляють додаткової внутрішньогалузевої конкуренції, зокрема, на Херсонщині, але ще більше спонукають розвиток туристичної діяльності приморських сіл та селищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку і функціонування підприємств туристичного бізнесу зробили такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені: Гришова І. Ю., Дармошук Д. Г., Дем'яненко М. Я., Ігнатенко М. М., Кравчук А. О., Мармуль Л. О., Сарапіна О. А., Яровий В. Ф. та інші.

Метою дослідження є аналіз ресурсного потенціалу, умов організації та зарубіжного досвіду функціонування підприємств сільського зеленого туризму, оцінка ефективності туристичної й аграрної діяльності на селі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпосередній вплив на функціонування підприємств сільського зеленого туризму здійснюють природно-екологічні, культурно-історичні, соціально-економічні туристичні або туристично-рекреаційні ресурси. Природні туристичні ресурси практично на всій території України є сприятливими для сільського зеленого туризму. Насамперед, це мальовнича українська природа, різноманітні ландшафти агросфери, заповідних територій й туристичних дестинацій, м'який комфортний клімат з досить чіткою сезонністю, відсутність шкідливих виробництв на переважній більшості сільських територій.

Вияток становлять розробки рудних і радіоактивних корисних копалин (Кривий Ріг, Марганець, Жовті Води), полігони побутових і промислових відходів, відвали пустої породи, сховища мінеральних добрив та інших хімічних речовин. Згубний вплив на довкілля й небезпеку для рекреації і туризму становлять потужні вітрові електростанції, які розміщуються у зоні впливу сильних вітрів по лінії море/суша саме в основних туристичних регіонах країни, – Запорізькому та Херсонському Приазов'ї. Вони спричиняють захворюваність та зменшення тривалості життя місцевого населення, але деякі автори пропонують їх використовувати в якості атракцій для туристів [1, с. 52].

Загалом у Херсонській області туристично-рекреаційні ресурси представлені культурно-історичними, соціально-економічними, інноваційними, інвестиційними та інформаційними. Культурно-історичні туристичні ресурси на селі – це традиційні агросадиби, музеї народної архітектури і побуту під відкритим небом, архітектурні ансамблі, окремі споруди й ландшафтні парки минулого і сучасного; культові споруди; народні промисли й художні вироби; подієві ресурси – народні й релігійні свята, ярмарки, події.

Соціально-економічні ресурси підприємств сільського зеленого туризму розуміються нами як трудові ресурси, засоби розміщення, окремі господарські приміщення, машини та обладнання або пристрої, виробничо-технологічні процеси (виноробні, харчосмакові, олієжирові, плодоовочеконсервні тощо), окремі виробництва та види діяльності (виращування квітів, лікарських трав, сільськогосподарських тварин, збір плодів і ягід, грибів, виробництво меду, рибицтво тощо) як екскурсійні об'єкти або туристичні атракції [2, с. 302]. На Херсонщині до них відносяться Складовський дельфінарій, виноробне господарство князя П.М. Трубецького, дім марочних коньяків «Таврія», аквапарк «Оазис», кінний клуб. Також це інноваційні, інвестиційні та інформаційні ресурси власне підприємств сільського зеленого туризму. Вказані типологічні сукупності туристично-рекреаційних ресурсів створюють конкурентні переваги для їх розвитку й конкурентоспроможності, у т.ч. як засобів диверсифікації економіки агросфери й підтримки відтворення сільських територій.

До ризиків їх використання слід віднести можливі нестійкі погодні умови, загрози фізичній і соціально-економічній безпеці, екологічні катаклізми. Опосередкований вплив на туристичну діяльність на селі чинять характерні особливості сільських територій, їх екологічний стан та рівень соціально-економічного розвитку. Так, на Херсонщині до них належать переважання сухостепових агроландшафтів, незначна кількість опадів протягом року, переважання теплої і сонячної погоди; недостатня обводненість та залісненість території; низька ймовірність природних катаклізмів у вигляді землетрусів, ураганів, смерчів, повеней та система розселення з переважанням малолюдних сіл і низькою (найменшою в Україні) щільністю сільського населення – 14 осіб/км²; зосередженням переважної частини поселень у долині р. Дніпро та р. Інгулець і вздовж морських узбережів, тобто у південній частині області. Це перешкоджає розвитку підприємств сільського зеленого туризму у її внутрішніх районах та в північній частині.

Разом з тим для Херсонщини характерна розгалужена мережа автошляхів довжиною 1440 км; наявність сучасного аеропорту у м. Херсон та залізничних шляхів (892 км), а також морського й річкового портів і розвинутих

у минулому морським і річковим сполученням, яке потребує відродження. Так, потік туристів у регіон збільшився завдяки впровадженню регулярних рейсів потяга Київ-Херсон по типу «Інтерсіті», який скоротив цей шлях з 12,5 до 7,5 год., тобто майже вдвічі. Що стосується культурно-історичних ресурсів загального призначення, то вони представлені менш давніми відносно староосвоєних регіонів країни, до того ж вкрай не достатньо популяризуються, як і місця історичних подій; пов'язані з відомими людьми та ін. Також це інноваційні, інвестиційні та інформаційні ресурси, які впливають на економіку та життєдіяльність регіону загалом.

Тенденція до збільшення впливу сфери туризму та курортів на динаміку показників економічного й соціального розвитку області зберігається за рахунок збільшення внутрішніх та іноземних туристичних потоків, а також зростання обсягів надходжень від туризму до місцевого бюджету [3, с. 73]. Протягом туристичного сезону 2018 р. майже 3,8 млн. туристів, відпочиваючих та екскурсантів відвідали область, що на 10,0 % більше порівняно з показником 2017 р. А протягом останніх 5 років туристичні потоки Херсонської області зросли майже вдвічі (рис. 1).

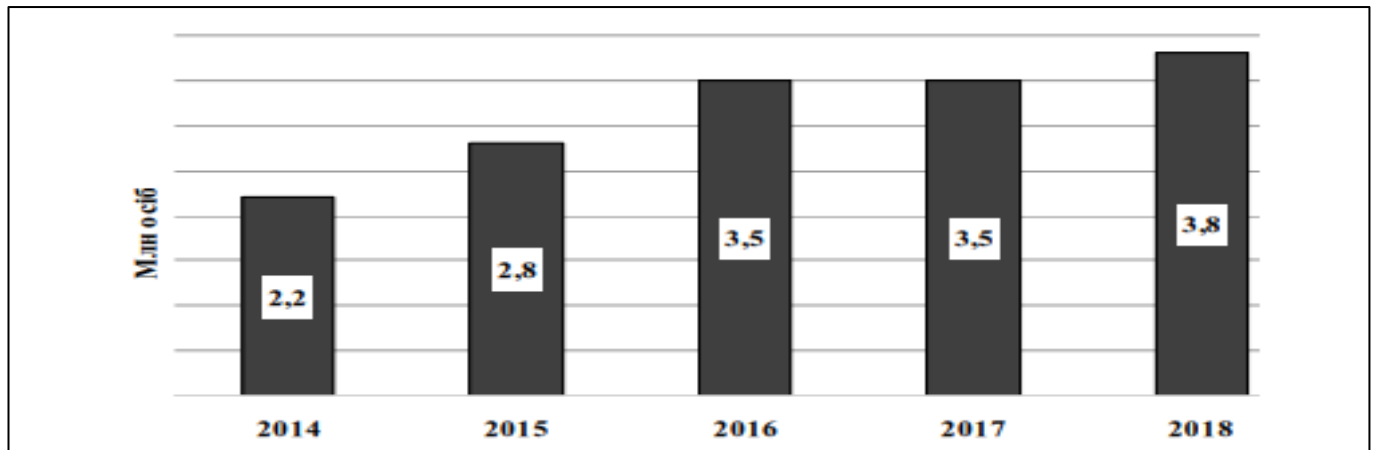

Рисунок 1. Динаміка туристичних потоків Херсонської області, млн. осіб.

Так, загальну кількість агроосель, які приймають туристів у Херсонській області, визначити дуже важко, оскільки основна їх частина (за різними оцінками, до 90,0-98,0%) перебуває «у тіні», тобто є незареєстрованою або сплачує податки не повністю. Також проблеми обліку й статистики агросадіб, які пропонують сільській зеленій туризм, ускладнені тим, що поняття сільського зеленого туризму й агросадіби або агрооселі остаточно в українському законодавстві не визначено. Тому наразі вони системно не проводяться, що і заважає об'єктивно визначити масштаби його розвитку.

Певний моніторинг кількості і стану агроосель здійснюється різними неурядовими організаціями, а також державними районними адміністраціями та іншими установами [4-5]. Однак ці дані, швидше, призначені для внутрішньої роботи відділів туризму цих адміністрацій, а не для складання системної статистики. Визначено, що потенційними клієнтами підприємств сільського зеленого туризму у Херсонській області є сім'ї з доходом від 150,0-300,0 \$ США на місяць на особу. Платоспроможність попиту, проте, значною мірою визначає розвиток усіх видів туризму як у регіоні, так і у країні в цілому (табл. 1).

Таблиця 1. Розвиток в'їзного, виїзного та внутрішнього туризму в Україні та в Херсонській області, 2017-2018 рр.*

Регіон	Роки	
	2017	2018
в Україні		
Іноземні туристи, осіб	282287	335835
Туристи громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	913 640	1295623
Туристи, що подорожували територією України, осіб	1094170	649299
Обсяг реалізованих послуг споживачам туристичними агентствами та бюро подорожей в Україні*, тис. грн.	789783,5	987950,6
у Херсонській області		
Всього обслуговано туристів, осіб	17494	16112
Іноземні туристи, осіб	35	5
Туристи громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	6512	7853
Туристи, що подорожували в Україні, осіб	10947	8254
Обсяг реалізованих послуг споживачам туристичними агентствами та бюро подорожей в Херсонській області**, тис. грн.	4598,5	5638,5

* Розраховано за даними Державної служби статистики України, 2019 р.

** Вказано розмір маржі (різниці у вартості купівлі та продажу послуг)

Необхідно відзначити недостатню диверсифікацію основної діяльності підприємств сільського зеленого туризму. Більшою мірою вона характерна для підприємств Західного регіону. Так, вони надають в оренду спорядження, забезпечують харчування, розваги, екскурсії, рафтинг, збір грибів і ягід, споглядання унікальних гірських краєвидів і пам'яток природи тощо. Це підвищує прибуток на порядок. За таких умов підприємства сільського зеленого туризму можна вважати основою диверсифікації економіки на селі та розвитку і відтворення сільських територій.

Оцінку економічної ефективності підприємств сільського зеленого туризму доцільно здійснювати на основі обсягів наданих ними послуг, витрат на їх здійснення та прибутків (табл. 2). Тут також простежується встановлена раніше тенденція зростання обсягів послуг у 2017 р. проти попереднього періоду (+592,5 тис. грн.). Прибутковість діяльності в розрахунку на одну агрооселю має сталу тенденцію до зниження. Так, у 2016 р. середній прибуток садиби сягав 47,05 тис. грн. У 2017 р. прибуток підвищився до 68,8 тис. грн., що можна пояснити більшим попитом на послуги діючих у цій сфері суб'єктів господарювання та, відповідно, посиленням конкуренції.

Проведені розрахунки середнього показника витрат на один людину-день перебування становили у 2016 р. 64,5 грн., у 2017 р. – 290,9 грн., а у 2018 р. – 235,8 грн. Це вказує на те, що вартість однієї доби проживання з туристичним обслуговуванням в агрооселі може бути на рівні близько 200-300 грн., що забезпечує достатній рівень комфорту відпочивальникам та рентабельність підприємницької діяльності.

Таблиця 2. Економічна ефективність діяльності підприємств сільського зеленого туризму Херсонської області, 2016-2018 рр.*

Рік	Кількість агроосель, од.	Доходи від наданих послуг (без ПДВ та аналогічних платежів), тис. грн.	Витрати, тис. грн.	Результати діяльності агрооселі (прибутки), тис. грн.
2016	10	1583,0	1112,5	470,5
2017	12	2175,5	1350,4	825,1
2018	15	3012,8	2048,4	964,4

* Розраховано за даними анкетування, 2019 р.

Туристичні підприємства справляють менший екологічний тиск на довкілля. Так, перебування туристів супроводжується збільшенням витрат води, побутових відходів, впливом на деякі види ландшафтів [6-10]. Аграрне ж виробництво супроводжується оранкою ґрунтів, зміною їх природної родючості, використанням хімікатів та ін.

Висновки. Встановлено, що підприємства сільського зеленого туризму у провідних країнах світу набули значного розвитку, а їх кількість у 10,0-50,0 разів перевищує кількість вітчизняних. Отже, сільський зелений туризм є масовим видом діяльності, зайнятості і доходів сільських жителів. Тому в європейських країнах він розглядається як альтернатива сільському господарству, де кількість працівників постійно скорочується через автоматизацію й цифровізацію, а його підтримка набула статусу державних програм. Також він забезпечує відпочинок майже 1/3 всіх туристів. Тому важливо найбільш результативні напрями досвіду туристичної діяльності на селі впровадити в Україні. Це організацію тематичних щорічних рекламних компаній щодо відпочинку на селі за умов державної та регіональної підтримки; непряму державну підтримку у вигляді відсутності оподаткування; розробку пілотних проектів з розвитку сільського зеленого туризму для окремих сільських територій; комбінування сільського зеленого туризму з гастрономічним, пізнавальним та ін. видами туризму; посилення екологізації сільського зеленого туризму.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко М. Я., Гришова І. Ю. *Сталий розвиток аграрної економіки в контексті розвитку сільського зеленого туризму. Теоретичні та прикладні аспекти сталого розвитку: функціональний, галузевий і регіональний вектори : колективна монографія. Київ : ТОВ «Кондор», 2015. С. 48-54.*
2. Романюк І. А. *Розвиток сільського зеленого туризму в умовах необхідності диверсифікації сільської економіки. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України: колективна монографія. За заг. ред. А. В. Руснак. Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. С. 299-307.*
3. Яровий В. Ф. *Соціально-економічна ефективність функціонування підприємств сільського зеленого туризму та галузі туризму загалом. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2017. № 4(40). С. 72-75.*
4. Кравчук А. О. *Сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку суб'єктів агробізнесу в регіонах України. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського НЕУ «Економічна думка», 2014. Т. 18. № 3. С. 45-52.*
5. Ihnatenko M., Antoshkin V., Postol A., Hurbyk Yu., Runcheva N. *Features of the Content and Implementation of Innovation and Investment Projects for the Development of Enterprises in the Field of Rural Green Tourism. International Journal of Management (IJM), 11(3), 2020, pp. 304-315.*
6. Мармуль Л. О., Романюк І. А. *Удосконалення структури ринку праці сільських територій шляхом розвитку підприємств сільського зеленого туризму. Економічний вісник університету. Вип. 38. 2018. С. 70-77.*

7. Скляр Г. П., Карпенко Н. М. Сталій розвиток сфери туризму на засадах партнерства. Науковий вісник PUET: Economic Sciences. 2015. № 2 (58). URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/view/697>
8. Ihnatenko M. M., Marmul L. O., Sarapina O. A., Sakun A. Zh., Pylypenko K. A. Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European countries and assessment of their efficiency. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*. Vol. 8. Issue-12, October 2019. С. 337-340.
9. Дармострук Д. Г. Тенденції розвитку зеленого туризму в Україні. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. 2017. № 2(57). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/3/04.pdf>
10. Ihnatenko M., Antoshkin V., Lokutova O., Postol A., Romaniuk I. Ways to develop brands and PR management of tourism enterprises with a focus on national markets. *International Journal of Management (IJM)*. Vol. 11, Issue 5, May 2020, pp. 778-787.

References

1. Dem'yanenko M. Ya., Hryshova I. Yu. (2015). *Stalyy rozvytok ahrarnoyi ekonomiky v konteksti rozvytku sil's'koho zelenoho turyzmu. Teoretychni ta prykladni aspekty staloho rozvytku: funktsional'nyy, haluzevyy i rehional'nyy vektory* [Theoretical and applied aspects of sustainable development: functional, sectoral and regional vectors]: kolektyvna monohrafiya. Kyiv : TOV «Kondor», 48-54.
2. Romaniuk I. A. (2017). *Rozvytok sil's'koho zelenoho turyzmu v umovakh neobkhidnosti dyversyfikatsiyi sil's'koyi ekonomiky. Stratehichni napryamy sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy* [Strategic directions of socio-economic development of the agricultural sector of the economy of Ukraine]: kolektyvna monohrafiya. Za zah. red. A. V. Rusnak. Kherson: TOV «VKF «STAR» LTD», 299-307.
3. Yarovyy V. F. (2017). *Sotsial'no-ekonomichna efektyvnist' funktsionuvannya pidpryyemstv sil's'koho zelenoho turyzmu ta haluzi turyzmu zahalom* [Socio-economic efficiency of rural green tourism enterprises and the tourism industry in general]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, 4(40). 72-75.
4. Kravchuk A. O. (2014). *Sil's'kyy zelenyy turyzm yak perspektyvnyy napryam rozvytku sub'yektiv ahrobiznesu v rehionakh Ukrainy* [Rural green tourism as a promising direction for the development of agribusiness entities in the regions of Ukraine]. *Ekonomichnyy analiz – Economic analysis*. Ternopil': Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr Ternopil's'koho NEU «Ekonomichna dumka», 18/3. 45-52.
5. Ihnatenko M., Antoshkin V., Postol A., Hurbyk Yu., Runcheva N. (2020). Features of the Content and Implementation of Innovation and Investment Projects for the Development of Enterprises in the Field of Rural Green Tourism. *International Journal of Management (IJM)*, 11(3). 304-315.
6. Marmul' L. O., Romaniuk I. A. (2018). *Udoskonalennya struktury rynku pratsi sil's'kykh terytoriy shlyakhom rozvytku pidpryyemstv sil's'koho zelenoho turyzmu* [Improving the structure of the labor market in rural areas through the development of rural green tourism enterprises]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 38. 70-77.
7. Sklyar H. P., Karpenko N. M. (2015). *Stalyy rozvytok sfery turyzmu na zasadakh partnerstva* [Sustainable development of tourism on the basis of partnership]. *Naukovyy visnyk PUET: Economic Sciences – Scientific Bulletin PUET: Economic Sciences*, 2 (58). URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/view/697>
8. Ihnatenko M. M., Marmul L. O., Sarapina O. A., Sakun A. Zh., Pylypenko K. A. (2019). Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European countries and assessment of their efficiency. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8 (12). 337-340.
9. Darmostruk D. H. (2017). *Tendentsiyi rozvytku zelenoho turyzmu v Ukraini* [Trends in green tourism in Ukraine]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya – Theory and practice of public administration*, 2(57). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/3/04.pdf>
10. Ihnatenko M., Antoshkin V., Lokutova O., Postol A., Romaniuk I. (2020). Ways to develop brands and PR management of tourism enterprises with a focus on national markets. *International Journal of Management (IJM)*, 11(5). 778-787.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Романюк Ірина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, управління репутацією та клієнтським досвідом, Державний біотехнологічний університет
вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9257-2043>

Researcher ID: G-2200-2017

e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net

Пеньковський Валентин Сергійович, кандидат економічних наук, викладач кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3835-0650>

e-mail: psvalentyn@gmail.com

Яценко Ярослав Ігорович, аспірант, Університет Григорія Сковороди у Переяславі

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: ekonomika2013@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Романюк Ирина Анатольевна, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры маркетинга, управления репутацией и клиентским опытом, Государственный биотехнологический университет
ул. Алчевских, 44, г. Харьков, 61002, Украина
e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net

Пеньковский Валентин Сергеевич, кандидат экономических наук, преподаватель кафедры профессионального образования, Университет Григория Сковороды в Переяславе
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: psvalentyn@gmail.com

Яценко Ярослав Игоревич, аспирант, Университет Григория Сковороды в Переяславе
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: ekonomika2013@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Romaniuk Iryna, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of Marketing, Reputation Management and Customer Experience, State Biotechnological University
Str. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, Ukraine
e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net

Penkovskyi Valentin, Candidate of Economic Sciences, Lecturer of the Department of Vocational Education, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: psvalentyn@gmail.com

Yatsenko Yaroslav, graduate student, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: ekonomika2013@ukr.net

УДК 004:631.1.016:65.012.7

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-53-60>

ОБЛІК, АНАЛІЗ І КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Слюсар С. Т.,
Бурдонос Л. І.

Предметом дослідження є облік, аналіз і контроль в умовах інформаційних технологій.

Метою статті є визначення стану та тенденцій розвитку інформаційних технологій та автоматизованих систем обліку, що мають наукове та прикладне значення.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, що застосовуються на емпіричному та теоретичному рівнях досліджень: експеримент, спостереження, порівняння, системний підхід, аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування.

Результати роботи. Доведено найбільш перспективні засоби технічної підтримки автоматизованих систем обліку – локальні і глобальні електронні мережі та розподілені системи обробки даних. Принципи та розвиток інформаційних технологій прискорять організацію та зміст роботи впровадження автоматизованих систем обліку, зміни її методів і технологій, а також пов'язані з ними науково-теоретичні та практичні знання вченими, практиками та студентами закладів вищої освіти щодо розробки алгоритмів. Бухгалтерський облік, фінансова та управлінська звітність, виконання завдань бухгалтерського процесу в інтегрованій автоматизованій системі тощо.

Галузь застосування результатів: на підприємствах України для ведення обліку, аналізу і контролю, також у начальному процесі при викладанні дисципліни «Інформаційні системи і технології на підприємстві», «Інформаційні системи і технології в обліку і оподаткуванні», «Інформаційні системи і технології у фінансах».

Висновки. З кожним днем розвивається все більше інформаційних технологій, що полегшують облік та обробку документів. Сьогодні державні органи все частіше використовують інформатизацію процесів управління та впроваджують їх у свої системи. Майже всі державні установи використовують програми, які заощаджують час на уніфікований підхід до порівняння інформації, зменшують обробку даних вручну, дозволяють зберігати та використовувати дані, а також дають змогу використовувати електронні сервіси, які значно полегшують та спрощують системи обліку та інформації.

Ключові слова: бухгалтерський облік, оперативний облік, управлінський облік, контроль, інформаційні технології, програмний продукт.

УЧЕТ, АНАЛИЗ И КОНТРОЛЬ В УСЛОВИЯХ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Слюсар С. Т.,
Бурдонос Л. И.

Предметом исследования является учет, анализ и контроль в условиях информационных технологий.

Целью статьи является определение состояния и тенденций развития информационных технологий и автоматизированных систем учета, имеющих научное и прикладное значение.

Методологической основой исследования являются общенаучные и специальные методы научного познания, применяемые на эмпирическом и теоретическом уровнях исследований: эксперимент, наблюдение, сравнение, системный подход, анализ и синтез, индукция и дедукция, абстрагирование.

Результаты работы. Доказаны наиболее перспективные средства технической поддержки автоматизированных систем учета – локальные и глобальные электронные сети и распределенные системы обработки данных. Принципы и развитие информационных технологий ускорят организацию и содержание работы внедрения автоматизированных систем учета, изменения ее методов и технологий, а также связанные с ними научно-теоретические и практические знания учеными, практиками и студентами высшего образования по разработке алгоритмов. Бухгалтерский учет, финансовая и управленческая отчетность, выполнение задач бухгалтерского процесса в интегрированной автоматизированной системе.

Область применения результатов: на предприятиях Украины для ведения учета, анализа и контроля, также в начальном процессе при преподавании дисциплины «Информационные системы и технологии на предприятии», «Информационные системы и технологии в учете и налогообложении», «Информационные системы и технологии в финансах».

Выводы. С каждым днем развивается все больше информационных технологий, облегчающих учет и обработку документов. Сегодня государственные органы все чаще используют информатизацию процессов управления и внедряют в свои системы. Почти все государственные учреждения используют программы, которые экономят время на унифицированный подход к сравнению информации, уменьшают обработку данных вручную, позволяют хранить и использовать данные, а также позволяют использовать электронные сервисы, значительно облегчающие и упрощающие системы учета и информации.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, оперативный учет, управленческий учет, контроль, информационные технологии, программный продукт.

ACCOUNTING, ANALYSIS AND CONTROL IN THE CONDITIONS OF APPLYING INFORMATION TECHNOLOGIES

Sliusar Svitlana,
Burdonos Lyudmila

The subject of research is the accounting of analysis and control in the conditions of information technology.

The purpose of the article is to determine the state and trends of the development of information technologies and automated accounting systems of scientific and applied importance.

The methodological basis of the study is the general scientific and special methods of scientific cognition used at the empirical and theoretical levels of research: experiment, observation, comparison, systemic approach, analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction.

Results of work. The most promising means of technical support of automated accounting systems are proved - local and global electronic networks and distributed data processing systems. The principles and development of information technologies will accelerate the organization and content of the implementation of automated accounting systems, changes in its methods and technologies, as well as related scientific, theoretical and practical knowledge by scientists, practitioners and students of higher education in the development of algorithms. Accounting, financial and management reporting, performing the tasks of the accounting process in an integrated automated system.

Field of application of results: at Ukrainian enterprises for accounting, analysis and control, as well as in the initial process of teaching the discipline «Information systems and technologies at the enterprise,» «Information systems and technologies in accounting and taxation,» «Information systems and technologies in finance».

Conclusions. Every day, more and more information technologies are developing to facilitate the recording and processing of documents. Today, state bodies are increasingly using informatization of management processes and introducing them into their systems. Almost all government agencies use programs that save time on a unified approach to comparing information, reduce manual processing of data, allow the storage and use of data, and also allow the use of electronic services that significantly facilitate and simplify accounting and information systems.

Keywords: accounting, operational accounting, management accounting, control, information technologies, software product.

JEL Classification: M11, O32, P51

У сучасному суспільстві обробка інформації невіддільна від сучасних інформаційних технологій та комп'ютерних технологій. В економічній сфері, особливо в бухгалтерській, розвиток інформаційних технологій

приніс великі революційні зміни. Звичні структури управління почали замінювати інформаційні системи. Дуже важливим предметом у формуванні структури управлінської інформації в ринковій економіці є бухгалтерський облік, і майже весь процес обробки, формування та передачі потребує певної техніко-економічної інформації системи управлінського обліку [2].

Основними перспективами впровадження облікової техніки є [8]:

- розробка системи бізнес-звітності;
- автоматизувати облік відповідно до норм чинного законодавства та облікової політики;
- управління економічними процесами;
- отримати достовірну інформацію.

Впровадження автоматизованої системи обліку може принести наступні переваги, а саме:

- підвищення продуктивності праці бухгалтерів;
- своєчасне прийняття управлінських рішень;
- можливість одночасного обліку в кількох стандартах;
- ефективне управління персоналом;
- підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання;
- розумний контроль заборгованості [3].

Використання технологій та інформаційних систем у бізнесі дає можливість заощадити час та зусилля за рахунок автоматизації стандартних операцій для опису поточного фінансового стану суб'єкта господарювання, його перспектив зростання та виявлення помилок у звітності та обліку.

Світова економічна інтеграція є одним із найважливіших процесів сьогодні. Це явище робить автоматизацію бухгалтерського обліку правилом часу і гарантує успішний перехід на МСФЗ [7]. Ці автоматизовані системи здатні обчислювати великі обсяги даних за короткий проміжок часу та представляти їх у різних формах звітів, вимагаючи лише одного введення вихідних даних. Тому перспектива впровадження автоматизованих облікових інформаційних систем невіддільна від переходу на міжнародні стандарти.

В сучасних умовах зростання автоматизація обліку бізнесу залишається однією з найскладніших і актуальних проблем. По-перше, це пов'язано з величезною вартістю програмного забезпечення, а також з тим, що кваліфікована команда зі знанням комп'ютерних технологій та облікових процесів.

Дослідження та застосування автоматизованих систем обліку щодо суттєвих змін в бухгалтерських організаціях, таких як:

- документообіг та оригінали документів;
- групування облікових даних та використання ними для управління.

«...реалізація управлінських рішень відбувається на трьох рівнях: тактичному, оперативному, стратегічному. Кожен із цих етапів потребує відповідного інформаційного забезпечення, що проявляється через ІТ в бухгалтерському обліку в контексті автоматизації бухгалтерського обліку. Прийняття стратегічних рішень забезпечується ІТ у таких стратегічних сферах, як бухгалтерський облік, операції – інформаційні технології в управлінні, тактика обліку – інформаційні технології у фінансах» [4]. На даний момент повністю автоматизоване та засноване лише управління операціями може бути повністю автоматизоване. на очікування та спрогнозувати результат прийняття такого рішення.

В даний час існують альтернативи автоматизованого обліку в підприємствах. Кожне підприємство обирає варіант, який найбільше відповідає вимогам бухгалтерського обліку. Основна причина, що змушує підприємства впроваджувати інформаційні системи, зумовлена прагненням підвищити продуктивність повсякденної роботи, а також виключити їх повторне впровадження, а також підвищити ефективність управління підприємством шляхом оптимізації та раціонального планування рішень.

Класифікацію програмних продуктів можна згрупувати за допомогою методів, а саме (рис. 1) [3].

В даний час автоматизовані системи обліку базуються на сучасних методах обчислювальної техніки та автоматизованих програмних продуктах і зобов'язані забезпечувати [8]:

- аудиторські та контрольні завдання для отримання необхідної інформації про наявні відхилення;
- повне та своєчасне задоволення інформаційних потреб користувачів;
- прогнозування та аналіз господарської та фінансової діяльності підприємств;
- отримувати комп'ютеризовані управлінські рішення.

Як правило, впровадження корпоративних облікових процедур є ефективним лише за умови покращення облікової оцінки.

Однак на загальносистемній основі необхідні методичні плани автоматизованого обліку для вирішення таких питань, як [8]:

- автоматичне формування ключової облікової інформації на папері та машині;
- автоматичне формування управлінських рішень;
- автоматизовані контрольно-аналітичні функції та інформаційно-довідкова підтримка бухгалтерів;
- автоматизований загальний та аналітичний облік;
- автоматична передача вихідної інформації в автоматичні системи обліку, в тому числі про наслідки господарської діяльності організацій і підприємств, з метою її використання в управлінні;
- автоматичне ведення зведеного обліку, складання річної та періодичної звітності.

Однією з найбільш відомих і широко використовуваних процедур є процедура 1С (рис. 2).

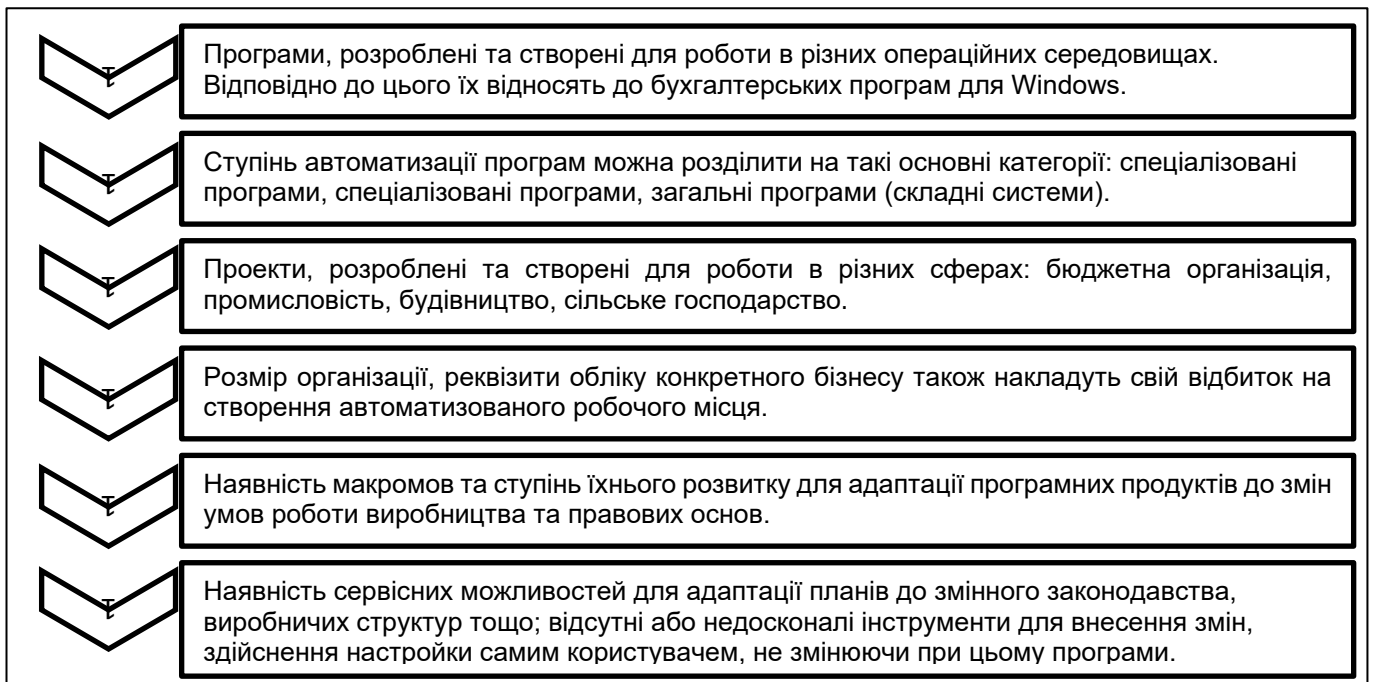

Рисунок 1. Підходи до класифікації програмних продуктів

Рисунок 2. Програма 1С найпопулярніший засіб автоматизації обліку

На даний момент українські підприємства використовують програмні продукти чотирьох компаній: Інтелект-Сервіс, Галактика, Парус та 1С Підприємство [6]. Залучені компанії постійно оновлюють і забезпечують максимально раціональну роботу, пропонуючи набір спеціалізованих і загальних програмних продуктів для успішної роботи на ринку. Однак, хоча ці програмні продукти використовуються для подібних цілей, вони відрізняються за можливостями: засобами вирішення цих проблем, кількістю завдань, які необхідно вирішити, характеристиками галузі, специфікою бізнесу, на який вони спрямовані.

Саме архітектура системи робить її популярною завдяки відкритості, високій гнучкості та функціональності практичних рішень від одного користувача до територіально розподілених і клієнт-серверних рішень, від найменших до великих бізнес-структур і організацій. Технічна платформа програми 1С складається з таких частин, а саме: бухгалтерський облік, калькуляція та облік [1]. Частини дуже схожі за діяльністю і все ще мають значні взаємозалежності. Різниця між ними полягає в тому, що існує компонент для вирішення питань, пов'язаних з обробкою облікової інформації. Програма пропонує можливості для автоматизації шляхом впровадження практичних рішень, які не пов'язані між собою, а також комплексних рішень відповідно. Якщо деякі завдання автоматизації підприємства не мають багато збігів, то окремі рішення працюватимуть автономно, забезпечуючи їх ефективність і простоту у використанні. Для комплексних рішень ефективнішим стане спільна робота автоматизованих завдань, що покаже прагнення підприємств формувати єдине повідомлення дозволля.

Якщо поглянути на поділ систем 1С (рішень комплексної та прикладної технологічної платформи) з економічної точки зору, то зрозуміло, що він низько оцінює як індивідуальні, так і галузеві рішення [1]. Це

пов'язано головним чином із тим, що вартість обробки з самого початку набагато вища, ніж вартість створення вищезазначеного рішення. Однак розповсюдження забезпечує швидке впровадження та прийняття рішень, демонструючи використання застарілих функцій і методів.

Система Парус спрямована на діяльність малих підприємств, що належать до відповідного широкого кола галузей, у тому числі: торгівлі, виробництва, громадського харчування, ЗМІ, реклами, послуг тощо. Його визначальні характеристики показані на рисунку 3. Ця система дуже проста, але потужна повнофункціональна система, яка дає можливість автоматизувати складське господарство, бухгалтерський облік, основні бізнес-процеси, облік персоналу та нарахування заробітної плати.

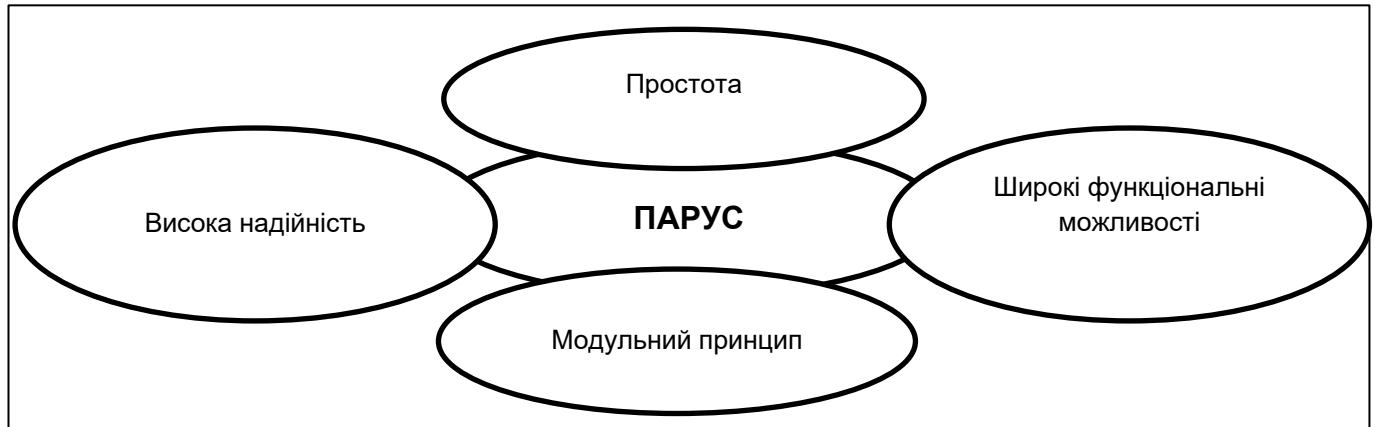

Рисунок 3. Ознаки системи Парус

Модульний принцип заснований на системі Парус. Це набір модулів, що використовуються для автоматизації ключової діяльності підприємства, кожен з яких працює в автономному режимі або співпрацює з іншими модулями для створення інформаційного середовища на підприємстві. Основні модулі системи включають: облік, адміністрування, склад і збут, співробітники, нарахування заробітної плати, маркетинг та менеджмент [3].

Наразі відслідковується напрям діяльності корпорації Парус, тобто розширення завдань, які можуть бути виконані з її допомогою. У системі створена певна інтегрована й автоматизована технологія управління підприємством. Технологія починає вирішувати поточне та оперативне планування, управління фінансовими ресурсами бізнесу, дебіторською та кредиторською заборгованістю тощо.

Основними перевагами Парус можна вважати його простоту розробки, сильні функціональні перспективи та високу надійність, перспективність аналізу облікових даних та інформації на основі інформації, зниження витрат на автоматизацію за рахунок вибору найкращого обладнання з перспективою наступного збільшення [4].

Варто відзначити, що програмний продукт системи Парус заслуговує конкурувати з аналогом компанії 1С Підприємство: умовно дешевий і простий у реалізації. Також ще одна відома система – система Галактика. Її характеристика полягає в тому, що в її основі лежать сім взаємопов'язаних схем в системі управління підприємством. Враховуючи контури, вони зосереджуються на вирішенні проблем, які впливають на весь цикл управління. Відповідно до цього циклу включають [5] (рис. 4). На основі ресурсів модулі об'єднуються в профілі, а управлінська діяльність здійснюється за профілями.

Рисунок 4. Цикл системи Галактика

Наступним великим програмним продуктом є системний продукт ІС-ПРО від «Інтелект-Сервіс». Він призначений для автоматизації бухгалтерського обліку, а також для забезпечення лідерства в різних галузях. Автори системи, відповідно українські розробники, враховують усі сучасні економічні та законодавчі особливості країни. ІС-ПРО пропонує перспективу ведення такого обліку як програмного продукту (рис. 5).

Рисунок 5. Можливості ІС-ПРО

Оперативний облік, який використовує базу інформації для прийняття управлінських рішень. Це відкриває перспективи для управління закупівлями, продажами та запасами, контрактами та фінансовими відносинами, а також оплатою праці працівників. Паралельно з оперативним обліком його можна проводити і в автономному режимі.

Щодо розвитку бізнесу, то управлінський облік повинен приймати рішення, які приймаються на основі інформаційної бази. У цьому контексті управлінський облік подібний до системи Галактики, яка також збирає дані, надає плани продажів і виробництва та порівнює заплановані та фактичні показники.

Особливістю цієї системи є те, що вона пропонує перспективу обліку будь-якої кількості незалежних юридичних осіб. Крім того, є можливість скласти окремий каталог замовлень для кількох вибраних користувачем компаній, який буде безперервним.

На сьогоднішній день система розвивається семимильними кроками, займаючи лідируючі позиції в усіх програмних продуктах. Майже всі українські підприємства обирають встановлювати українську продукцію.

Розглянувши та порівнявши програмні продукти зазначені вище, дозволено сформулювати їхні спільні риси, а також деякі відмінності (табл.1).

Таблиця 1. Порівняльна характеристика систем автоматизації обліку на підприємствах

Продукт	1С Підприємство	Галактика	Парус	ІС-ПРО
Архітектура	Технологічна платформа	Модульна	Модульна	Модульна
Захист інформації	так	так	так	так
Можливість ведення декількох підприємств	так	так	так	так
Можливість допрацьовувати під конкретне підприємство	так	так	так	так
Фінансовий контур	так	так	так	так
Підплатування до законодавства	так	так	так	так
Контур логістики	так	так	так	так
Бухгалтерський контур	так	так	так	так
Контур керування виробництвом	так	так	так	так
Контур управління персоналом	так	так	так	так
Забезпечення	ні	так	так	так

У системах бухгалтерського обліку домінує інформаційне програмне забезпечення. Будь-яка з перерахованих вище систем повинна надавати керівництву достовірну інформацію для належної оцінки та контролю аналізу діяльності компанії.

Тому в результаті дослідження було проаналізовано автоматизовані системи обліку та порівняно їх характеристики. Основною особливістю, яка відрізняє систему 1С від інших систем, є наявність єдиної технологічної платформи, яка відкриває перспективу проектування нескінченної кількості рішень, а також включає такі елементи: оперативний облік, облік та обчислення. На базі програм Галактика, Парус і ІС-ПРО існує принцип модульності, який є гідним конкурентом програмі 1С, але з деякими функціями, які потребують покращення: складність вивчення нових документів, перехід з однієї бази в іншу і т.д. [5]. Але це не стало перешкодою для бізнесу, для якого головне – безпека та зберігання даних, які найкраще підходять для програм виробництва ІС-ПРО Україна.

Крім того, усі бухгалтери повинні усвідомлювати потребу в ІТ та технологіях у бухгалтерському обліку. Використання комп'ютерної техніки змінило організацію та зміст роботи бухгалтерів: скорочення кількості ручних операцій із заповнення форм звітності та реєстраційної обробки вихідних документів, систематизація облікових показників. Бухгалтерський облік стає все більш креативним і орієнтованим на вдосконалення та організацію бухгалтерського обліку.

Комп'ютеризація систем обліку є і завжди буде важливою для всіх підприємств і організацій, незалежно від їх особливостей і масштабів діяльності. Крім того, ефективність та подальший розвиток систем бухгалтерського обліку та звітності може бути забезпечена лише запровадженням автоматизації системи обліку.

Щодо ефективності фінансового контролю, то він може бути досягнутий лише за допомогою новітніх інформаційних технологій на основі сучасних комп'ютерних технологій.

Основні положення щодо застосування новітніх інформаційних технологій у фінансовому контролі (рис. 6).

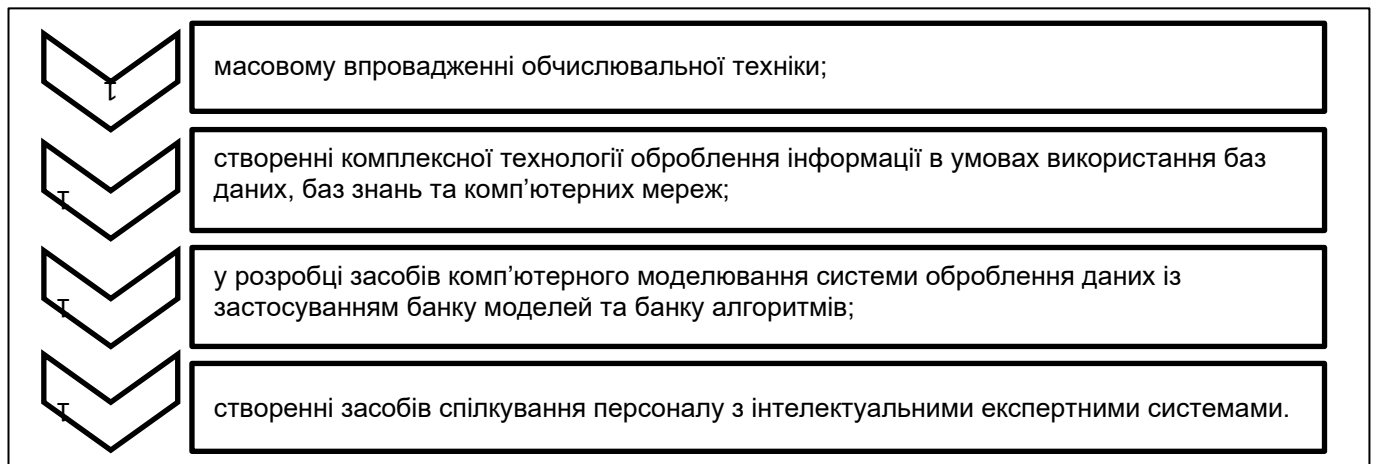

Рисунок 6. Принципи застосування новітніх інформаційних технологій у фінансовому контролі

Основою контрольного інформаційного забезпечення є переважно економічна інформація, що описує фінансово-господарську та виробничу діяльність суб'єкта контролю [6]. Аудитори отримують найнеобхіднішу інформацію про фінансово-господарську діяльність з даних, внутрішнього контролю, бухгалтерського обліку, статистики та фінансової звітності. Фінансовий контроль також використовує інформацію із зовнішніх джерел, таких як страхові компанії, торгові партнери, банки, юридичні фірми та аудиторські фірми. Вагоме місце у формуванні інформаційної бази належить законодавча, довідкова та планово-нормативна інформація.

Тому використання інформаційних технологій є дуже важливим для автоматизації процесу контролю. При розробці інформаційного забезпечення слід визначити: структуру інформації та її перетворення, тобто формування метрики документа; склад інформації, включаючи перелік інформаційних одиниць або колекцій, необхідних для вирішення комплексу завдань; характеристики якості інформації; характеристики потоку, тобто потік, тривалість, маршрут; спосіб перетворення інформації.

Фінансовий контроль не лише базується на використанні інформації, а й бере участь у формуванні інформаційного забезпечення системи управління підрозділом, що перевіряється. Інформацією цікавляться не лише вітчизняні, а й іноземні споживачі. Отже, можна зазначити, що при використанні сучасних інформаційних технологій контроль аналізується як елемент єдиної управлінської інформаційної системи, яка також є підсистемою загальної системи електронної обробки економічної інформації щодо фінансово-господарської діяльності підприємства, підприємства.

Видно, що використання інформаційних технологій та систем у контрольно-ревізійному процесі за рахунок органічного поєднання методів економічного контролю та потужних методів контролю дозволяє прискорити процес обробки інформації та підвищити достовірність результатів. Методи розподілених інформаційних систем та електронної обробки облікової інформації. Основи автоматизованого робочого місця.

Також слід зазначити, що на якість інформаційного забезпечення фінансового контролю та прийняття управлінських рішень впливають такі фактори:

- 1) поглибити аналіз відзначених аудитором економічних процесів;
- 2) збільшення кількості факторів, які аудитори широко враховують під час вивчення предметів, відповідно до їх діяльності;
- 3) виразність і раціональне формування висновків аудитора, частиною яких є перший фінансовий прогноз майбутньої діяльності підприємства;
- 4) підвищити обґрунтованість висновків за допомогою економіко-математичних методів та модульних досліджень.

Використання комп'ютерних технологій для підтримки цих процесів покращить організацію контролю та аудиту. Однак просто автоматизація всіх методів вивчення файлу або дії не забезпечує окремих методів для контролера для виконання кожної визначеної перевірки.

Список використаних джерел

1. Автоматизована система управління підприємством ІС-ПРО. URL: <http://www.intelserv.com/rus/images/stories/ISPRO2012.pdf>
2. Бенько М. М. Особливості та структурна схема організації бух обліку в автоматизованій формі. *Бізнес інформ. ХНЕУ: Інжек*, 2014. № 4 (397). С. 100-102.
3. Власюк С. Огляд класифікаційних ознак програмних продуктів автоматизації бухгалтерського обліку. *Економічний аналіз*. 2015. Випуск 6. С. 43-45.
4. Гаркуша С. А. Автоматизація облікових процесів: впровадження та переваги роботи системи. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2012. Вип. 4 (52). С. 60-65.
5. Лучко М. Р., Жукевич С. М., Фаріон А. І. Фінансовий аналіз: навч. посібн. Тернопіль, ТНЕУ, 2016. 304 с.
6. Офіційний сайт «1С: Підприємство». URL: <http://1c.ru/rus/products/1c/predpr/bbo5.htm/>
7. Сафіна З. З. Бухгалтерський облік в умовах автоматизації і переходу на МСФЗ. *Міжнародний бухгалтерський облік*. 2017. № 9. URL: <http://www.fekon.ru/content/view/365/3/>.
8. Шквіра В. Д. Інформаційні технології і системи в Україні. *Інтелектуальна власність*. 2018. № 9. С. 169-173.

References

1. Automated IS-PRO enterprise control system. URL: <http://www.intelserv.com/rus/images/stories/ISPRO2012.pdf>
2. Benko M. M. (2014). Features and structural diagram of the organization of accounting in an automated form. *Business inform. HNEU: Figs*, №4 (397). 100-102.
3. Vlasyuk S. (2015). Overview of classification characteristics of accounting automation software products. *Economic analysis*, 6. 43-45.
4. Garkush S. A. (2012). Automation of accounting actions: implementation and benefits of the system. *Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series «Economics and Management»*, 4 (52). 60-65.
5. Luchko M. R., Zhukevich S. M., Farion A. I. (2016). Financial analysis: textbook. Ternopol, TNEV, 304 pp.
6. Official site «1C: Enterprise.» URL: <http://1c.ru/rus/products/1c/predpr/bbo5.htm/>
7. Safina Z. Z. (2017). Accounting in conditions of automation and transition to IFRS. *International accounting*, 9. URL: <http://www.fekon.ru/content/view/365/3/>.
8. Shkvira V. D. (2018). Information technologies and systems in Ukraine. *Intellectual property*, 9. 169-173.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Слюсар Світлана Тимофіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
 вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
 e-mail: devko89@ukr.net
 ORCID ID: 0000-0002-3068-6387
 Researcher ID: T-1176-2019

Бурдонос Людмила Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
 вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
 e-mail: burdonosluida@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Слюсар Светлана Тимофеевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения, Университет Григория Сковороды в Переяславе
 ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
 e-mail: devko89@ukr.net

Бурдонос Людмила Ивановна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения, Университет Григория Сковороды в Переяславе
 ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
 e-mail: burdonosluida@ukr.net

DATA ABOUT AUTHOR

Sliusar Svitlana, PhD (Economics), associate professor of finance, account and taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
 Sukhomlynsky Str. 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
 e-mail: devko89@ukr.net

Burdonos Lyudmila, PhD (Economics), associate professor of finance, account and taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
 Sukhomlynsky Str. 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
 e-mail: burdonosluida@ukr.net

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ЛАТВІЇ****Цауркубулі Ж. Л.**

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, соціальне підприємництво, соціальні підприємства, тенденції розвитку, Латвія

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЛАТВИИ****Цауркубуле Ж. Л.**

Статья посвящена анализу тенденций развития, выявлению проблем и разработке рекомендаций по развитию социального предпринимательства в Латвии.

Предметом исследования являются теоретические и практические аспекты функционирования социальных предприятий в контексте современных тенденций развития социального предпринимательства в Латвии.

Цель исследования: на основе анализа деятельности социальных предприятий в Латвии выявить факторы и проблемы их функционирования, а также оценить возможности развития социального предпринимательства в Латвии в современных условиях.

Методы исследования: контент-анализ, исторический, аналитический, сравнения, табличный, графический.

Результаты исследования: рассмотрены исторические предпосылки появления феномена социального предпринимательства в мире. На базе анализа развития социального предпринимательства в Европе проведен анализ и выявлены тенденции развития социального предпринимательства в Латвии в отраслевом и региональном разрезах. Изучена институциональная среда и нормативная правовая база, регламентирующая развитие социальных предприятий в Латвии. Проведён анализ основных факторов социально-экономического развития страны, оказывающих непосредственное влияние на развитие социального предпринимательства. Описаны возможности и преимущества развития социальных предприятий в Латвии. Выявлены проблемы и разработаны рекомендации по дальнейшему развитию социального предпринимательства в Латвии.

Область применения результатов исследования: выводы и результаты могут быть использованы в работе социальных предприятий разных сфер деятельности, ассоциации социального предпринимательства и других негосударственных организаций, органов власти; в учебном процессе высших учебных заведений экономического направления и направления социального благосостояния.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, социальное предпринимательство, социальные предприятия, тенденции развития, Латвия

**CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT
OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN LATVIA****Tsaurkubule Zhanna**

The article is devoted to the analysis of development trends, identification of problems and elaboration of recommendations for the development of social entrepreneurship in Latvia.

The subject of study is theoretical and practical aspects of functioning of social enterprises in the context of current trends in the development of social entrepreneurship in Latvia.

The purpose of the study:, to identify factors and problems of functioning of social enterprises in Latvia based on the analysis of their activities, as well as to evaluate possibilities for the development of social entrepreneurship in Latvia in modern environment.

Research methods: content analysis, historical, analytical, comparative, tabular, graphical.

Results of the study: historical prerequisites for the emergence of social entrepreneurship phenomenon in the world were considered. Based on the analysis of the development of social entrepreneurship in Europe, an analysis has been made and trends in the development of social entrepreneurship in Latvia in sectoral and regional contexts have been identified. The institutional environment and regulatory framework governing the development of social enterprises in Latvia were explored. The analysis of the main factors of socio-economic development of the country, which have a direct impact on the development of social entrepreneurship, has been carried out. The possibilities and advantages of developing social enterprises in Latvia have been described. Problems have been identified and recommendations have been elaborated for the further development of social entrepreneurship in Latvia.

Applicability of the study results: conclusions and results can be used in the work of social enterprises within various fields of activity, in the work of associations of social entrepreneurship and other non-governmental organizations, authorities, as well as in the educational process of higher education institutions focused on economics and social welfare.

Key words: socio-economic development, social entrepreneurship, social enterprises, development trends, Latvia

JEL Classification: L21, J 23, M13, R58, O35

Статья посвящена анализу тенденций развития, выявлению проблем и разработке рекомендаций по развитию социального предпринимательства в Латвии.

Цель исследования: на основе анализа деятельности социальных предприятий в Латвии выявить факторы и проблемы их функционирования, а также оценить возможности развития социального предпринимательства в Латвии в современных условиях.

Актуальность темы обусловлена тем, что современный мир характеризуется динамичными изменениями во всех сферах социальной жизни общества, появляются новые вызовы и создаются новые ситуации, требующие быстрых изменений в системе взаимодействия различных социальных полей. Вызванный пандемией Covid19 экономический кризис углубил социальные проблемы латвийского общества, для преодоления которых до сих пор не найдено достаточно эффективных и устойчивых решений. Низкие зарплаты и пенсии, высокий пенсионный возраст, массовая эмиграция за границу, растущая безработица, падение рождаемости и старение населения – вот лишь некоторые из проблем, существующие в настоящее время в Латвии. Опыт европейских стран показывает, что одним из весьма эффективных и инновационных способов снижения социальных проблем общества является социальное предпринимательство (СП). Основной целью СП является решение важных для общества задач путем создания продуктов и услуг с высокой социальной добавленной стоимостью. Анализируя и оценивая доступность социальной помощи социально-уязвимым слоям общества в Латвии, можно сделать вывод о том, что существующие социальные пособия и услуги не решают в полной мере социальные проблемы и, таким образом, СП является инструментом для реализации различных социальных проектов. В свою очередь, развитие СП является важным аспектом решения социальных проблем инновационным и устойчивым путем.

Несмотря на то, что в Латвии концепция развития СП всё ещё относительно нова, с каждым годом все больше социальных предприятий решают множество социальных проблем и задач, предлагая широкий спектр решений. Социальные предприятия как междисциплинарный тип предпринимательства, часто сталкиваются с препятствиями и проблемами, которые обычные предприятия и организации гражданского общества уже преодолели, например отсутствие правовых основ, сложные бизнес-модели, недостаточная осведомленность среди населения, слабая узнаваемость, проблемы финансирования и др. Эти проблемы не решаются в одночасье, и СП – это один из способов создать прямое сотрудничество между каждым членом общества, найти инновационные и эффективные совместные решения социальных проблем, которые не могут решить государство и местное самоуправление, а частный сектор зачастую считает эту сферу нерентабельной.

Автор считает, что в настоящее время важно обобщить текущую ситуацию в сфере СП Латвии после вступления в силу Закона о социальных предприятиях и оценить его важность и перспективы развития в регионах Латвии как поддерживающего процесса для населения, входящего в группы риска социальной изоляции. Целью работы: на основе анализа деятельности социальных предприятий в Латвии выявить факторы и проблемы их функционирования, а также оценить возможности развития СП в Латвии в современных условиях. Задачи исследования: проанализировать теоретические аспекты и исторические предпосылки возникновения и развития СП в мире; рассмотреть тенденции его развития в ЕС и Латвии; выявить проблемы и оценить возможности и преимущества развития социальных предприятий в Латвии.

Развитие социального предпринимательства во многом обусловлено глобальными процессами, происходящими в мире. Термины «социальное предпринимательство» и «социальное предприятие» впервые стали употребляться в Великобритании в 60-х годах прошлого века, но широкое распространение получили только в 1980-1990-х годах под влиянием таких ярких личностей, как Уильям Дрейтон (создатель некоммерческой организации «Ашока: новаторы для общества»), Майкл Янг (главный пропагандист СП и «самый успешный социальный предприниматель в мире», создавший более 60 стартапов, включая бизнес-школы в Великобритании), Эндрю Мосон (автор известной книги «Социальный предприниматель» и управляющий компанией «Эндрю Мосон и партнеры», получивший 2007 году от британского правительства титул пэра за работу по социальному и экономическому возрождению города), а также таких, как исторически известные персоны, чья деятельность классифицируется как социальное предпринимательство, включают Флоренс Найтингейл (основатель школы медсестер первой помощи в Англии) и Роберта Оуэна (социальный реформатор и основатель кооперативного движения в Великобритании). Не менее известны имена социального предпринимателя Бункер Роя, создавшего сельскую общину Barefoot College в Индии для обучения мужчин и женщин, не имеющих образования, и педагога из Великобритании Энн Коттон, посвятившей себя популяризации образования среди девочек в Африке, чьи семьи не могли платить за обучение.

Теоретические и эмпирические исследования СП в настоящее время проводятся многими авторами. В разных странах существуют разные определения терминов «социальное предпринимательство», однако единого мнения о развитии, классификации и оценке этого явления нет. Нет единого понимания концепций СП, поэтому в трудах многих ученых дан анализ отдельных элементов СП. Так, исторические аспекты СП анализировали Д. Борнштейн и С. Дэвис [1], в свою очередь, значимость СП в решении экономических проблем общества обосновали Дж. Г. Диз [2], А. Николлс [3], К. Ледбитер [4], Б. Дрейтон [5], и К. Альтер [6]. Такие исследователи, как Ж. Дефурни и М. Ниссенс [7,8], Д. Борнштейн [9], А. Амин [10], С. Тиздейл [11,12], М. А. Филипс [13] и Д. Шах [14] дали характеристику СП на основе присущих ему признаков и критериев. Учитывая тот факт, что явление СП является новым, ряд исследователей – М. Булл, Х. Кромптон, Д. Джаяварна [15], К. Массон [16] – проанализировали факторы, влияющие на развитие социальных

предприятий. Однако до сих пор нет разработанных на международном уровне единых критериев идентификации социальных предприятий.

В Латвии теоретические основы СП и развития социальных предприятий рассмотрены в работах Л. Добеле [17, 18], Н. Линде [19], В. Биксе, Б. Ривжи, И. Римере [20], Б. Слоки [21]. Ряд авторов – Д. Гинтере, Л. Лиците-Курбе [22], А. Лешинска [23], Г. Литвинс, Р. Пипике и др. [24], Р. Лукьянска [25] определяют характеристики социальных предприятий и подчеркивают важность СП в решении социально-экономических проблем в Латвии. Актуальность СП в экономической ситуации Латвии также подчеркивают М. Пукис [26], Ж. Цауркубуле [27]. Однако в целом в Латвии не хватает литературы на латышском языке по СП. Эту проблему подчеркивает и И. Калве [28] в своей научной публикации «Социальное предпринимательство и информация о нем в публичном пространстве Латвии», где она анализирует природу и значение СП в народном хозяйстве и информации о нем в общественном пространстве Латвии. В различных типах печатных и интернет-изданий Латвии слова «социальное предприятие» или «социальное предпринимательство» появляются очень редко, в основном только в виде описания социальных предприятий.

При этом единого определения социального предпринимательства и социального предприятия в Европе не существует, но присутствует главный признак социальных предприятий – соединение социальных и общественных целей с характерной для частного сектора предпринимательской деятельностью. Эксперты из разных стран и организаций активно обсуждают и не могут прийти к единому мнению относительно наилучшего определения социального предприятия. Европейская Комиссия (ЕК) в принятом документе «Инициатива социального бизнеса в ЕК» [29] характеризует социальное предприятие как предприятие, основной целью которого является социальное влияние, а не получение прибыли их владельцами или акционерами. Говоря о социальном влиянии, важной социальной целью СП является предотвращение бедности и решение социальных проблем (например, в сфере образования, здравоохранения, доступа к технологиям, окружающей среды и т. д.), которые угрожают отдельным людям или обществу в целом. Второе, что тоже очень важно, – это финансово-экономическая устойчивость. Инвесторы только возвращают свои инвестиции без процентов. Когда инвестиции окупаются, прибыль компании используется для ее расширения и улучшения. Таким образом, социальное предприятие можно охарактеризовать на основе общих черт, таких как социальные цели, реинвестирование прибыли, специфика правовых форм и участие заинтересованных сторон.

Сегодня СП в Европе представляет собой весь спектр европейской социальной рыночной экономики, который преследует социальные цели посредством своей деятельности и является частью единого европейского рынка. По данным Европейской комиссии [30], в ЕС насчитывается более 2 млн социальных предприятий, что составляет 10% всех предприятий в ЕС. В государствах-членах ЕС СП составляет 8% ВВП, в нем занято более 14,5 млн человек [31]. В странах, где СП процветает, оно стало неотъемлемой частью экономики страны. СП в Европе рассматривается в качестве одного из аспектов социальной политики Евросоюза лишь потому, что груз социальных программ в настоящее время из-за финансового кризиса для многих стран становится неподъемным. Поэтому в законодательстве этих стран с СП связывается решение таких социально значимых проблем, как образование, медицинская и социальная помощь, воспитание детей, экология и др. В связи с этим в европейской правовой модели социально ориентированного предпринимательства на первое место выходит социальный эффект от предпринимательской деятельности, а на второе – ее финансовая эффективность [32]. Впервые законодательное закрепление статуса социальных предприятий было совершено в Италии в 1991 г., когда парламент принял закон о «социальных кооперативах». Аналогичные процессы происходили затем во Франции, в Бельгии, Швеции, Португалии, Испании, Польше и Греции, хотя термин СП в большинстве случаев не использовался [33]. Так, в последние годы в Европе законодательно закреплены: в Бельгии – компании с социальной миссией (1996); в Португалии – кооперативы общественной солидарности (1998); в Греции – социальные кооперативы с ограниченной ответственностью (1999); во Франции – кооперативное общество с коллективными интересами (2001).

Анализ тенденций развития европейского законодательства в сфере СП позволяет сделать вывод, что в Западной Европе социальные предприятия существуют в виде ассоциаций и кооперативов и выступают скорее как носители социальной миссии. Инициатором законодательных инициатив о СП и социальных предприятиях в ЕС выступают, как правило, парламенты стран-членов ЕС и Европарламент. И если первоначально возникновение социальных предприятий законодательно не обеспечивалось государственной помощью, то уже в 90-е годы появляются специальные государственные программы, направленные на поддержку СП. К достоинствам европейского законодательства следует отнести регламентацию правового режима управления социальным предприятием, органы которого формируются из представителей различных заинтересованных групп и используют формально демократический стиль управления организацией. В европейской традиции делается акцент на то, каким образом управляется организация и какова ее миссия, а не с тем, соответствует ли ее предпринимательская деятельность формальному определению некоммерческой организации, не распределяющей прибыль [32].

В связи с социальными проблемами в Европе концепция социального предприятия в последние годы получила дальнейшее развитие и изменилась. Социальные предприятия больше не являются просто предприятиями по интеграции труда или предприятиями, которые создают рабочие места для определенных групп людей. Сегодня социальные предприятия определяются как предприятия,

отвечающие определенным критериям и имеющие широкий спектр деятельности и задач. Социальные предприятия работают в разных сферах – есть страны, где СП связано только с интеграцией труда, а есть страны, где социальные предприятия могут работать практически в любой сфере деятельности, где необходимо решать серьезные социальные проблемы. Таким образом, СП предлагает новый подход к социальным проблемам, который часто может быть более эффективным и устойчивым, чем существующие решения, и может принести пользу обществу в целом.

СП является относительно новым понятием для Латвии и начало активно развиваться только после принятия в 2017 году Закона о социальном предприятии [34], когда некоторые предприниматели поняли, что СП может еще и зарабатывать деньги, помимо выполнения общественно-полезной задачи. Целью закона является содействие повышению качества жизни общества и содействие занятости групп населения, подверженных риску социальной изоляции, путем создания благоприятных экономических условий для социальных предприятий. Закон о социальном предприятии даёт определение социального предприятия в Латвии и определяет его правовую форму – в Латвии это общества с ограниченной ответственностью (ООО), которые осуществляют экономическую деятельность, оказывающую положительное социальное влияние, то есть работают, чтобы помочь целевым группам, подвергающимся риску социальной изоляции. Социальную цель этих компаний можно определить как улучшение качества жизни конкретных целевых групп. Статус социального предприятия в Латвии может получить коммерсант, отвечающий установленным законом критериям: целью предприятия является решение важной для общества социальной проблемы; деятельность предприятия направлена на долгосрочное производство товаров и оказание услуг; инвестирование дохода предприятия для достижения социальных целей, развития деятельности предприятия или создания резервного фонда; разумный размер оплаты труда работников; участие представителей целевых групп в управлении компанией. Кроме того, определены отдельные сферы, в которых не вправе осуществлять деятельность социальное предприятие, такие как производство и продажа оружия и боеприпасов, алкогольной продукции, табачных изделий, организация азартных игр и тотализаторов, финансовая и страховая сферы.

За продвижение и развитие СП в Латвии отвечает Министерство благосостояния. Статус социального предприятия присваивается на основании оценки специально созданной Комиссии по СП. Министерство также ведет реестр социальных предприятий, публикуя его на своем веб-сайте.

С момента вступления в силу Закона о социальных предприятиях прошло более трёх лет, и в настоящее время в Латвии зарегистрировано около 200 социальных предприятий (рис. 1.):

Рисунок 1. Динамика роста социальных предприятий в Латвии

Источник: расчеты автора на основе данных «Регистра социальных предприятий» [34] Министерства благосостояния ЛР, 2021

Социальные предприниматели действуют на всей территории Латвии, но больше всего социальных предприятий (52%) находятся на территории Риги, а еще 20% – в Рижском районе (рис. 2). Из регионов Латвии больше всего – 10% социальных предприятий расположены в Курземе, и только 4% – в Латгале.

Рисунок 2. Региональный аспект СП в Латвии

Источник: расчеты автора на основе данных статистики Министерства благосостояния ЛР [36], 2021

Самым популярным видом деятельности среди социальных предпринимателей является интеграция рабочих мест, в которой работают 28% компаний. Социальные предприятия нанимают группы населения, которым грозит социальная изоляция. Среди наиболее популярных направлений СП образование – 20%, спорт, укрепление здоровья, медицина – 17% и построение инклюзивного гражданского общества и культурного разнообразия – 11% (рис. 3):

Рисунок 3. Структура сфер деятельности СП

Источник: расчеты автора на основе данных статистики Министерства благосостояния ЛР [36], 2021

Основные источники доходов социальных предприятий в Латвии отражены на рис. 4. Анализ показывает, что собственные доходы от деятельности коммерческой организации не являются основным источником существования этих предприятий, в том числе, благодаря тем финансовым инструментам поддержки их деятельности, которые разрешены законодательством Латвийской Республики.

Рисунок 4. Финансирование социальных предприятий

Источник: расчеты автора на основе данных Латвийской ассоциации социального предпринимательства [37], 2021

Финансовые инструменты, доступные для социальных предприятий [38]:

- проект Европейского социального фонда «Поддержка социального предпринимательства», реализуемый Министерством благосостояния в сотрудничестве с Государственным акционерным обществом «Финансовая организация развития ALTUM». Сумма грантов от 5000 до 200000 евро (табл. 1).

Таблица 1. Статистика грантов социального предпринимательства в Латвии в 2017-2020 гг.

Индикаторы	2017	2018	2019	2020	2021	Всего
Количество поданных заявок на получение гранта	8	90	42	58	150	339
Количество присужденных грантов	1	31	27	38	149	246
Сумма присужденных грантов (млн евро)	0.02	2.4	1.4	2.4	9.4	15.62
Количество заключенных договоров	н/д	30	28	36	146	240
Сумма заключенных договоров (млн евро)	н/д	2.3	1.6	2.1	9.2	15.2
Присужденные гранты (млн евро)	н/д	1.1	1.54	1.5	6.7	10.84

Источник: расчеты автора на основе данных ГАО «Институт финансирования развития Алтум» [39]

- в сельской местности Латвии есть возможность использовать финансирование программы EU LEADER из Европейского сельскохозяйственного фонда, финансирование варьируется от десятков до сотен тысяч евро в зависимости от размера проекта.

- поддержка со стороны Латвийского агентства инвестиций и развития (LIAA), которое реализует программы поддержки со стороны государства и ЕС для развития бизнеса, а также предоставляет услуги поддержки инновационных ваучеров, если идеи компании являются инновационными.

- реализация Государственным агентством занятости (ГАЗ) мер поддержки лиц из особых целевых групп. ГАЗ оказывает финансовую поддержку различным категориям населения в их трудоустройстве и предлагает различные программы, направленные на то, чтобы дать возможность людям с ограниченными возможностями интегрироваться в рынок труда, мотивируя работодателей, предлагая субсидируемые рабочие места.

- в поддержку социального предпринимательства также вовлечены инструменты финансовой поддержки самоуправлений Латвии, у которых есть возможность создавать свои собственные инструменты поддержки (бесплатно использование имущества, льготные процедуры государственных закупок, специальная финансовая поддержка, конкурсы развития бизнеса и стартапов).

Кроме того, в соответствии с Законом о социальном предприятии, компания может исключить ряд расходов из корпоративной налоговой базы, таких, как расходы на реабилитацию и меры по социальной интеграции, интеграцию физических лиц на рынке труда, приобретение уставных активов и пожертвования в пользу общественно-полезных организаций. В свою очередь, нефинансовую поддержку социальным предприятиям оказывают [38]:

- Ассоциация социального предпринимательства – предоставляет социальным предприятиям возможность получить разовую консультацию по различным вопросам ведения бизнеса и поддержки социальных предприятий, организует различные мероприятия с целью улучшения знаний и компетенций социальных предприятий, а также обмена опытом и практическими знаниями.

• Центр социальных инноваций – совместно с семью организациями поддержки из региона Балтийского моря реализует проект «Развитие социального предпринимательства в регионе Балтийского моря», который создал онлайн-платформу «Сеть поддержки социального предпринимательства в регионе Балтийского моря».

• Акселераторы и инкубаторы – помогают практически развивать идеи социальных предприятий и работают как ежегодные программы, которые обеспечивают интенсивные тренинги вместе с индивидуальным наставничеством и консультациями. В Латвии есть бизнес-инкубаторы Латвийского агентства инвестиций и развития (LIAA), которые оказывают поддержку предприятиям на ранней стадии (до 3 лет), тем самым способствуя консультированию, обучению и мероприятиям, связанным с общими вопросами предпринимательства, поддержкой наставников и грантами, необходимыми для запуска и развития СП. Региональные бизнес-инкубаторы особенно подходят для социальных предпринимателей, поскольку инкубаторы могут помочь в разработке бизнес-идеи на этапе до инкубации и поддержать предприятия на этапе инкубации. Есть также другие тематические программы бизнес-инкубаторов и акселераторов по всей Латвии, которые нацелены на различные конкретные промышленные предприятия (например, стартап-инкубаторы, инкубаторы зеленых технологий), которые также доступны социальным предприятиям.

Необходимость расширения СП с привлечением на рынок труда групп населения, подверженных риску социальной изоляции, обусловлена, прежде всего, демографической ситуацией в Латвии. За почти 30 лет с момента восстановления независимости Латвия потеряла значительную часть своего населения (Рис. 5). Многие люди, особенно молодежь и семьи, покидают страну в поисках лучшей жизни за границей. Нежелание иметь более одного ребенка также вносит свои коррективы. Демографы приводят разные цифры, но все они неудовлетворительны. Из-за демографических проблем и сокращения численности населения ухудшается и экономическая ситуация в Латвии.

Рисунок 5. Динамика численности жителей Латвии в 2006 – 2021 г.г.

Источник: составлено автором по данным электронной базы данных ЦСБ ЛР [40]

На начало 2022 года, по данным Центрального статистического управления, в Латвии проживало 1 миллион 893 тысяч человек, из которых 359 тысяч или 18,9% составляли дети до 17 лет. Естественный прирост населения в Латвии по-прежнему отрицательный. На демографическую ситуацию стране влияют не только негативное сальдо рождаемости и смертности, но и миграционные процессы (табл. 2).

Таблица 2. Изменение численности населения Латвии вследствие миграционных процессов

Годы	Въехали в Латвию	Выехали из Латвии	Сальдо миграции
2010	4011	39651	-35640
2011	10234	30311	-20077
2012	13303	25163	-11860
2013	8299	22561	-14262
2014	10365	19017	-8652
2015	9479	20119	-10640
2016	8345	20574	-12229
2017	9916	17724	-7808
2018	10909	15814	-4905
2019	11223	14583	-3360
2020	8840	11990	-3150
Всего	104924	237507	-132583

Источник: составлено автором по данным электронной базы данных ЦСБ ЛР [40]

Начиная с 2010 года, Латвия из-за эмиграции потеряла более 132 тысяч своего работоспособного населения. И ещё один тревожный симптом: в Латвии один из самых высоких показателей разводов в Евросоюзе

– 3,1 развода на 1000 жителей. Из-за миграции и разводов семей в Латвии становятся меньше, а это значит, что рождается все меньше и меньше детей, в результате чего демографическая ситуация в Латвии может со временем стать еще хуже, чем есть, что приведет к стагнации и замедлению экономического развития.

Ещё одна социальная проблема – уровень безработицы, в Латвии он является одним из самых высоких в ЕС, несмотря на стабильную динамику понижения до 2020 года, когда под влиянием пандемии Covid19 в Латвии был введен локдаун, и многие предприятия были закрыты, что привело к росту данного показателя (рис. 7).

Рисунок 7. Динамика безработицы в Латвии

Источник: составлено автором по данным электронной базы данных ЦСБ ЛР [40]

При этом в Латвии имеется достаточно высокий неиспользованный потенциал населения трудоспособного возраста, состоящего из длительно безработных, людей с инвалидностью, людей предпенсионного возраста и других социально незащищённых лиц. Это создает высокую нагрузку на бюджет и социально депрессивную среду в регионах. В 2010 году Сейм утвердил основной национальный план развития Латвии – «Стратегию устойчивого развития Латвии до 2030 года». В числе приоритетных направлений действий представлено снижение рисков депопуляции, достижение изменения прогноза отрицательного естественного прироста и положительного сальдо миграции до 2030 г., в т.ч. содействие возвращению эмигрировавшего населения в Латвию и осуществление целенаправленно регламентированной иммиграционной политики, с целью снижения демографического бремени, особенно с учетом потребностей рынка труда. Концепция СП также включена в высший документ долгосрочного планирования развития страны – «Стратегию устойчивого развития Латвии до 2030 года», в котором в разделе «Долгосрочные инвестиции в человеческий капитал» предусмотрено создание социальных предприятий и поддержка их развития с целью повышения качества и доступности медицинских и социальных услуг. Планируется, что социальные предприятия смогут оказывать максимально широкий спектр услуг пожилым людям. Можно сделать вывод, что социальные предприятия признаются одним из инструментов содействия социальной интеграции, определяя пожилых людей как одну из целевых групп.

Сегодня уже ясно, что СП имеет широкий спектр применения и возможностей и является, по существу, инновационным подходом к решению различных социальных проблем общества. Существование социального предприятия дает преимущества, уделяя особое внимание той части общества, которая подвержена риску социальной изоляции, как указано в Постановлении № 173 от 1 апреля 2018 года «Положения о порядке присвоения, регистрации и контроля за статусом социальных предприятий, подвергающихся риску социальной изоляции» [41]. Используя различные подходы социального бизнеса, можно не уменьшить, но решить многие сегодняшние социальные и экономические проблемы: безработицу, бедность, социальную изоляцию, защиту окружающей среды и т. д.

Таким образом, исследуя опыт Латвии в развитии СП, можно сделать следующие выводы:

- социальное предпринимательство – это концепция решения социальных проблем, с использованием бизнес-подходов и принципов, которая быстро развивается во многих странах мира. Согласно проведённому анализу, автор определяет социальное предпринимательство как практичный, инновационный и поддерживающий бизнес, ориентированный на оказание важной социальной поддержки для улучшения качества жизни в обществе. Основная идея СП – решение социальных проблем общества с использованием принципов предпринимательства.

- вследствие ряда социально-демографических проблем в Латвии отмечается прогнозируемый дефицит трудовых ресурсов. Удельный вес населения трудоспособного возраста в Латвии стремительно сокращается и к 2064 году, по прогнозам медицинского журнала The Lancet, в Латвии останется менее 500 тыс. населения, то есть население страны сократится на 77% [42]. Частично решить данную проблему можно за счёт вовлечения в трудовую деятельность тех категорий населения, которые по различным причинам исключены из неё. Решение проблемы безработицы является одним из основных аспектов социального СП и способом ведения бизнеса, обеспечивая тем самым экономическую помощь безработным, улучшая ситуацию в стране и способствуя ее процветанию.

- социальные предприятия – это особый тип предприятий, целью которых является решение социальных и экономических проблем в регионах Латвии. Изучая латвийскую практику, выяснилось, что социальные предприятия в Латвии в основном решают проблемы занятости, например, предлагая людям, исключенным из рынка труда, возможность вернуться, восстановить или приобрести профессиональные навыки, а также направить свои доходы непосредственно на решение социальных проблем.

- исследуя динамику развития социальных предприятий в Латвии, автор приходит к выводу, что упорядочение законодательства в данной области деятельности привело к существенному их росту в разных регионах Латвии, что, в свою очередь, определяется растущим спросом на социальные услуги, такие как здравоохранение и уход, учитывая демографические изменения, связанные со старением населения.

- в Латвии есть среда и система поддержки для успешного развития СП, однако социальные предприниматели часто жалуются на недостаточную поддержку со стороны государства и местных самоуправлений, а инструменты поддержки широко не используются, что отражается в статистике получения грантов ЕС (табл. 1).

- многие социальные предприятия по-прежнему зависят от грантов и финансовой помощи от доноров, а не от своей собственной предпринимательской деятельности, ожидая, что их деятельность будет финансироваться из внешних источников. Этот аспект замедляет развитие бизнеса и препятствует созданию устойчивых методов ведения бизнеса и потока доходов.

- социальным предприятиям часто не хватает деловых навыков и компетенций; слишком много внимания уделяется достижению социальных целей и оказанию помощи их целевой группе, и слишком мало – созданию и продаже своих товаров и услуг. Все связанные с ведением бизнеса аспекты должны быть усилены во всех отраслях народного хозяйства Латвии, чтобы сделать сектор социальных предприятий успешным, прибыльным бизнес-сектором.

- еще одной проблемой для социальных предприятий является измерение и демонстрация их социального воздействия. Спонсоры и другие заинтересованные стороны все чаще требуют, чтобы социальные предприятия точно продемонстрировали, какую дополнительную ценность они могут принести в разработке решений для социальных нужд. Это может быть сложным и дорогостоящим процессом для социальных предприятий. В настоящее время только несколько социальных предпринимателей в Латвии проводят тщательную оценку социального воздействия [37].

Основными направлениями дальнейшего развития СП в Латвии могут быть, по мнению автора:

- поощрение возвращения эмигрантов в Латвию, путём повышения мотивации к возвращению и, таким образом, улучшение демографической ситуации в стране.

- создание стратегии развития СП, как отдельного субъекта экономики, а не в качестве «дополнения» к стратегии развития малого и среднего бизнеса в Латвии.

- широкое информирование населения о СП и его преимуществах, проводимых конкурсах и мероприятиях, посредством использования СМИ.

- дальнейшая реализация и продвижение поддержки СП в регионах Латвии.

- переоценка потребности в более совершенных комплексных системах поддержки сектора СП со стороны государства.

В свете вышеизложенного, СП в Латвии становится все более важным в связи с социально-экономической ситуацией, а также желанием внедрять социальные инновации по аналогии с другими странами-членами ЕС. В мире СП переживает «золотой век», однако в Латвии закон о социальном предприятии относительно недавно вступил в силу, и сейчас важной целью стратегического развития Латвии становится развитие и продвижение идей СП в обществе.

Список использованных источников

1. Bornstein D., Davis S. (2010). *Social Entrepreneurship: What Everyone Need to Know*. USA: Oxford University Press. 141 p.
2. Dees, J. G. (2001). *The Meaning of «Social Entrepreneurship»*, The Fuqua School of Business, Duke University.
3. Nicholls A. (2010). *Institutionalizing Social Entrepreneurship in Regulatory Space: Reporting and Disclosure by Community Interest Companies*. *Accounting, Organisations and Society*, Vol. 35, No. 4, p. 394-415.
4. Leadbeater C. (2007). *What are the Future Scenarios for Social Enterprise? Social Enterprise. Think Pieces: Outline Proposals*. 4 p.
5. Drayton B. (2006). *Everyone a Changemaker. Social Entrepreneurship's Ultimate Goal*. *Innovations*, Vol. 1, No. 1, p. 80-96.
6. Alter K. (2007). *Social Enterprise Typology*. URL: https://www.globalcube.net/clients/philippson/content/medias/download/SE_typology.pdf.
7. Defourny J., Nyssens M. (2008). *Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 4, No. 3. p. 202-228.
8. Nyssens M. (2006). *Social Enterprise – At the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Society*. London: Routledge. 352 p.
9. Bornstein D. (2007). *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. USA: Oxford University Press. 341 p.

10. Amin A. (2009). *Extraordinarily Ordinary: Working in the Social Economy*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 5, No. 1, p. 30-49.
11. Teasdale S. (2010). *Models of Social Enterprise in the Homelessness Field*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 6, No. 1, p. 23-34.
12. Teasdale S. (2010). *How Can Social Enterprise Address Disadvantage? Evidence from an Inner City Community*. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, Vol. 22, No. 2, p. 89-107.
13. Phillips M. (2006). *Growing Pains: the Sustainability of Social Enterprises*. *Entrepreneurship and Innovation*, Vol. 7, No. 4, p. 221-230.
14. Shah D. (2009). *A UK Policy Perspective: Thought Piece From the UK Social Enterprise Coalition*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 5, No. 2, p. 104-113.
15. Bull M., Crompton H., Jayawarna D. (2008). *Coming from the Heart (the Road is Long)*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 4, No. 2, p. 108-125.
16. Masson C. (2010). *Choosing Sides: Contrasting Attitudes to Governance Issues in Social Firms in the UK*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 6, No. 1, p. 6-22.
17. Dobele L. (2012). *Social Entrepreneurship Problems and Solutions: a Case Study of Latvia*. *West East Journal of Social Sciences*, Vol. 1, No. 1, p. 11-25.
18. Dobele L., Dobele A. (2011). *Analysis of External Factors Causing Social Entrepreneurship Development in Latvia*. In: *Human Resources – the Main Factor of Regional Development: Journal of Social Sciences*, No. 5. Klaipeda: Klaipeda University, p. 92-101.
19. Linde N. (2013). *Kas un kāds ir sociālais uzņēmums*. Rīga. URL: https://www.chamber.lv/sites/default/files/inline-files/1_n.linde_su.pdf.
20. Bikse, V., Rivza, B., Riemere, I. (2014). *The social entrepreneur as a promoter of social advancement*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 185, pp. 469-478.
21. Casno K., Sloka B. (2021). *Social enterprises – a smart but yet underestimated response to crises and emergency situations*. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*. 75. sējums, 3. numurs, lpp. 73-85. URL: http://www.lasproceedings.lv/wp-content/uploads/2021/10/6_Kristine-Casno-Biruta-Sloka.pdf.
22. Gintere D., Līcīte-Kurbe L. (2021). *Social enterprise profile in the Latvia regions*. *Proceedings of the 2021 International Conference «Economic science for rural development» Jelgava, LLU ESAF, 11-14 May 2021*, pp. 296-303. URL: https://sua.lv/wp-content/uploads/2022/01/Latvia_ESRD_55_2021-296-303.pdf.
23. Lešinska A. (2014). *Sociālie uzņēmumi – nevalstiskās organizācijas Latvijā*. Rīga, Providus, 21 lpp. URL: http://providus.lv/article_files/2742/original/Soc_uzn_AGNESES_PETIJUMS_FINAL.pdf?1417533355.
24. Lešinska A., Litvins G., Pīpiķe R., Šamanska I., Kupcis O., Buševica K. (2012). *Latvija ceļā uz sociālo uzņēmējdarbību*, Rīga, Providus, 104 lpp. URL: https://providus.lv/article_files/2265/original/SU_gala_9nov.pdf?1352889758.
25. Lukjanska R. (2013). *Pirmie soļi sociālajā biznesā*. Rīga: Sociālās inovācijas centrs., 16 lpp. URL: http://socialinnovation.lv/wp-content/uploads/2014/01/Pirmie_sol_i_socialaja_biznesaa_RLukjanska_2013.pdf.
26. Pūķis M. (2012). *Sociālās uzņēmējdarbības attīstības iespējas Latvijā*. Rīga: Biznesa Attīstības fonds, 66 lpp.
27. Цауркубуле Ж. (2018). *Анализ тенденций развития социального предпринимательства в Латвии*. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета*. Выпуск 11. Минск, РБ, 2018. с. 456-462.
28. Kalve I. (2012). *Sociālā uzņēmējdarbība un informācija par to Latvijas publiskajā telpā*. Ilgtspējīga uzņēmējdarbība mainīgo ekonomiskos apstākļos: biznesa augstskolas «Turība» konferenču rakstu krājums, 30. marts. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 233-241. lpp.
29. *Social Business Initiative of in the European Commission*. (2014). 8p. file:///C:/Users/Zhanna/Downloads/sbi-brochure-web_en.pdf.
30. *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report (2020)*. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=952&furtherNews=yes&newsId=9534>.
31. В. Баранова (2018). *Зарубежный опыт развития социального предпринимательства и возможность его применения в России*. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2018. с. 100.
32. Eiropas komisijas paziņojums (2011). *Sociālās uzņēmējdarbības iniciatīva. Labvēlīgu apstākļu izveide sociālajiem uzņēmumiem – sociālās ekonomikas un sociālo inovāciju pamatam*. Briselē, 25.10.2011. 13 lpp. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0682&from=EN>.
33. Албутова А. И. (2013). *Социальное предпринимательство в России: ключевые угрозы и потенциал формирования*. *Экономическая социология*. Т. 14. № 3 май 2013. С.109-131. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-predprinimatelstvo-v-rossii-klyuchevye-igroki-i-potentsial-formirovaniya/viewer>.
34. *Sociālā uzņēmuma likums (2017)*. Stājas spēkā 01.04.2018. URL: <https://likumi.lv/ta/id/294484-sociala-uznemuma-likums>.
35. *Sociālo uzņēmumu reģistrs*. LP LM mājas lapa URL: <https://www.lm.gov.lv/lv/socialo-uznemumu-registrs>.
36. *Statistikas dati par sociālajiem uzņēmumiem uz 31.01.2022*. LP LM mājas lapa URL: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/18215/download>.
37. *Latvijas Sociālās uzņēmējdarbības asociācijas (LSUA) mājas lapa*: URL: <https://sua.lv/#sociala-uznemejdarbiba>.

38. М. Уланде, Л. Лиците. (2018). Социальное предпринимательство в Латвии: краткий обзор текущей ситуации. Картирование экосистемы. Латвийская ассоциация социального предпринимательства., 45 с. URL: https://sua.lv/wp-content/uploads/2019/04/LSUA_report_2-RUS.pdf.

39. Valsts kapitālsabiedrības ALTUM mājas lapa. URL: <https://www.altum.lv/lv/pakalpojumi/uznemumiem/socialas-uznemejdarbibas-programma/par-programmu/>

40. LR Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapa. URL: www.scb.gov.lv.

41. Ministru kabineta noteikumi Nr. 173 (2018). "Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību" Stājas spēkā 01.04.2018. URL: <https://likumi.lv/ta/id/298035-noteikumi-par-socialas-atstumtibas-riskam-paklauto-iedzivotaju-grupam-un-sociala-uznemuma-statusa-pieskirsanas-registresanas>.

42. Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. (2020). Global Health Metrics. Vol. 396 October 17, 2020. URL: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2930677-2>.

References

1. Bornstein D., Davis S. (2010). *Social Entrepreneurship: What Everyone Need to Know*. USA: Oxford University Press. 141 p.
2. Dees, J.G. (2001). *The Meaning of «Social Entrepreneurship»*, The Fuqua School of Business, Duke University.
3. Nicholls A. (2010). *Institutionalizing Social Entrepreneurship in Regulatory Space: Reporting and Disclosure by Community Interest Companies*. *Accounting, Organisations and Society*, Vol. 35, No. 4, p. 394-415.
4. Leadbeater C. (2007). *What are the Future Scenarios for Social Enterprise? Social Enterprise. Think Pieces: Outline Proposals*. 4 p.
5. Drayton B. (2006). *Everyone a Changemaker. Social Entrepreneurship's Ultimate Goal*. *Innovations*, Vol. 1, No. 1, p. 80-96.
6. Alter K. (2007) *Social Enterprise Typology*. URL: https://www.globalcube.net/clients/philippson/content/medias/download/SE_typology.pdf.
7. Defourny J., Nyssens M. (2008). *Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 4, No. 3. p. 202-228.
8. Nyssens M. (2006). *Social Enterprise – At the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Society*. London: Routledge. 352 p.
9. Bornstein D. (2007). *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. USA: Oxford University Press. 341 p.
10. Amin A. (2009). *Extraordinarily Ordinary: Working in the Social Economy*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 5, No. 1, p. 30-49.
11. Teasdale S. (2010). *Models of Social Enterprise in the Homelessness Field*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 6, No. 1, p. 23-34.
12. Teasdale S. (2010). *How Can Social Enterprise Address Disadvantage? Evidence from an Inner City Community*. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, Vol. 22, No. 2, p. 89-107.
13. Phillips M. (2006). *Growing Pains: the Sustainability of Social Enterprises*. *Entrepreneurship and Innovation*, Vol. 7, No. 4, p. 221-230.
14. Shah D. (2009). *A UK Policy Perspective: Thought Piece From the UK Social Enterprise Coalition*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 5, No. 2, p. 104-113.
15. Bull M., Crompton H., Jayawarna D. (2008). *Coming from the Heart (the Road is Long)*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 4, No. 2, p. 108-125.
16. Masson C. (2010). *Choosing Sides: Contrasting Attitudes to Governance Issues in Social Firms in the UK*. *Social Enterprise Journal*, Vol. 6, No. 1, p. 6-22.
17. Dobeles L. (2012). *Social Entrepreneurship Problems and Solutions: a Case Study of Latvia*. *West East Journal of Social Sciences*, Vol. 1, No. 1, p. 11-25.
18. Dobeles L., Dobeles A. (2011). *Analysis of External Factors Causing Social Entrepreneurship Development in Latvia*. In: *Human Resources – the Main Factor of Regional Development: Journal of Social Sciences*, No. 5. Klaipeda: Klaipeda University, p. 92-101.
19. Linde N. (2013). *Kas un kāds ir sociālais uzņēmums*. Rīga. URL: https://www.chamber.lv/sites/default/files/inline-files/1_n.linde_su.pdf
20. Bikse, V., Rivza, B., Riemere, I. (2014). *The social entrepreneur as a promoter of social advancement*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 185, pp. 469–478.
21. Casno K., Sloka B. (2021). *Social enterprises – a smart but yet underestimated response to crises and emergency situations*. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*. 75. sējums, 3. numurs, lpp. 73.-85. URL: http://www.lasproceedings.lv/wp-content/uploads/2021/10/6_Kristine-Casno-Biruta-Sloka.pdf
22. Gintere D., Līcīte-Kurbe L. (2021). *Social enterprise profile in the Latvia regions*. *Proceedings of the 2021 International Conference «Economic science for rural development» Jelgava, LLU ESAF, 11-14 May 2021*, pp. 296-303. URL: https://sua.lv/wp-content/uploads/2022/01/Latvia_ESRD_55_2021-296-303.pdf
23. Lešinska A. (2014). *Sociālie uzņēmumi – nevalstiskās organizācijas Latvijā*. Rīga, Providus, 21 lpp. URL: http://providus.lv/article_files/2742/original/Soc_uzn_AGNESES_PETIJUMS_FINAL.pdf?1417533355.

24. Lešinska A., Litvins G., Pīpike R., Šamanska I., Kupcis O., Bušēvica K. (2012). *Latvija ceļā uz sociālo uzņēmējdarbību*, Rīga, Providus, 104 lpp. URL: https://providus.lv/article_files/2265/original/SU_gala_9nov.pdf?1352889758
25. Lukjanska R. (2013). *Pirmie soli sociālajā biznesā*. Rīga: Sociālās inovācijas centrs., 16 lpp. URL: http://socialinnovation.lv/wp-content/uploads/2014/01/Pirmie_soli_socialaja_biznesaa_RLukjanska_2013.pdf
26. Pūķis M. (2012). *Sociālās uzņēmējdarbības attīstības iespējas Latvijā*. Rīga: Biznesa Attīstības fonds, 66 lpp.
27. Tsaurkubule Zh. (2018). *Analiz tendentsiy razvitiya sotsial'nogo predprinimatel'stva v Latvii*. Nauchnye trudy Belorusskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta. Vypusk 11. Minsk, RB, 2018. c. 456-462.
28. Kalve I. (2012). *Sociālā uzņēmējdarbība un informācija par to Latvijas publiskajā telpā*. Ilgtspējīga uzņēmējdarbība mainīgo ekonomiskos apstākļos: biznesa augstskolas «Turība» konferenču rakstu krājums, 30. marts. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 233-241. lpp.
29. Social Business Initiative of in the European Commission. (2014). -8p. URL: file:///C:/Users/Zhanna/Downloads/sbi-brochure-web_en.pdf
30. Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report (2020). URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=952&furtherNews=yes&newsId=9534>
31. V. Barinova (2018). *Zarubezhnyy opyt razvitiya sotsial'nogo predprinimatel'stva i vozmozhnost' ego primeneniya v Rossii*. M.: Izd-vo In-ta Gaydara, 2018. s. 100.
32. Eiropas komisijas paziņojums. (2011). *Sociālās uzņēmējdarbības iniciatīva. Labvēlīgu apstākļu izveide sociālajiem uzņēmumiem – sociālās ekonomikas un sociālo inovāciju pamatam*. Briselē, 25.10.2011. 13 lpp. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0682&from=EN>
33. Albutova A. I. (2013). *Sotsial'noe predprinimatel'stvo v Rossii: klyuchevye igroki i potentsial formirovaniya*. Ekonomicheskaya sotsiologiya. T.14. № 3 may 2013. S.109-131. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-predprinimatel'stvo-v-rossii-klyuchevye-igroki-i-potentsial-formirovaniya/viewer>
34. Sociālā uzņēmuma likums. (2017). Stājas spēkā 01.04.2018. URL: <https://likumi.lv/ta/id/294484-sociala-uznemuma-likums>
35. Sociālo uzņēmumu reģistrs. LP LM mājas lapa. URL: <https://www.lm.gov.lv/lv/socialo-uznemumu-registrs>
36. Statistikas dati par sociālajiem uzņēmumiem uz 31.01.2022. LP LM mājas lapa. URL: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/18215/download>
37. Latvijas Sociālās uzņēmējdarbības asociācijas (LSUA) mājas lapa: URL: <https://sua.lv/#sociala-uznemejdarbiba>
38. M. Ulande, L. Litsite. (2018). *Sotsial'noe predprinimatel'stvo v Latvii: kratkiy obzor tekushchey situatsii*. Kartirovanie ekosistemy. Latviyskaya assotsiatsiya sotsial'nogo predprinimatel'stva., 45 s. URL: https://sua.lv/wp-content/uploads/2019/04/LSUA_report_2-RUS.pdf
39. Valsts kapitālsabiedrības ALTUM mājas lapa. URL: <https://www.altum.lv/lv/pakalpojumi/uznemumiem/socialas-uznemejdarbibas-programma/par-programmu/>
40. LR Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapa URL: www.scb.gov.lv
41. Ministru kabineta noteikumi Nr. 173 (2018). "Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību" Stājas spēkā 01.04.2018. URL: <https://likumi.lv/ta/id/298035-noteikumi-par-socialas-atstumtibas-riskam-paklauto-iedzivotaju-grupam-un-sociala-uznemuma-statusa-pieskirsanas-registresanas>
42. Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. (2020). *Global Health Metrics*. Vol 396 October 17, 2020. URL: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2930677-2>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Цауркубулі Жанна Леонідівна, доктор інженерних наук, професор,
Балтійська Міжнародна Академія,
вул. Ломоносова, 4, м. Рига, Латвія, LV-1013
e-mail: zcaurkubule@inbox.lv

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Цауркубуле Жанна Леонидовна, доктор инженерных наук, профессор,
Балтийская Международная Академия,
ул. Ломоносова, 4, г. Рига, Латвия, LV-1013
e-mail: zcaurkubule@inbox.lv

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tsaurkubule Zhanna, Dr sc.ing., Professor,
Baltic International Academy
Lomonosova Str., 4, Riga, Latvia, LV-1013
e-mail: zcaurkubule@inbox.lv

ЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ ПЛИННОСТІ КАДРІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Чабан Г. В.

Актуальність теми дослідження. Люди є найбільш стійкими соціальними елементами суспільства і країни, носіями її традицій і досвіду. Саме ці кадри зберігають якості навіть у міру того, як змінюється суспільно-політичний устрій, змінюється державна структура. Динамічний процес розвитку світу наприкінці минулого століття на початку цього століття призвів до хвилі модернізації управління та заходів щодо підвищення його ефективності. В основі цього процесу лежить реформування кадрового механізму та управління процесом мобільності всередині організації.

Організація – це група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення однієї або кількох спільних цілей. У процесі управління потоком людей в організації, як функція управління адміністративним органом, виділяють загальні та забезпечують систематичне адміністративне управління.

Постановка проблеми. Концепція мобільності співробітників у бізнесі є невід'ємною, а не навпаки: співробітники беруться на роботу, працюють, пристосовуються до умов праці або звільняються і шукають іншу роботу. Тому феномен плинності кадрів є процесом, з яким підприємства повинні боротися. Ми розглянемо питання мобільності та розробимо систему рекомендацій для вирішення наявних проблем, що аналізуються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Досить багато праць присвячено проблемі плинності кадрів, цією проблемою займалися М. Амстронга, Л. Балабанова, С. Кацалап А. Файоля, Е. Мейо, О. Сардака, В. Шаповалова, Н. Саврукова, Р. Беннета та інших.

Завдання дослідження. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: провести аналіз сутності, видів та факторів адміністрування процесу руху персоналу на підприємствах, також дослідити методичні підходи щодо оцінки процесу руху персоналу організації, дослідити системи причин і мотивів плинності кадрів.

Висновки відповідно до статті. У цій статті наголошується, що проблема плинності персоналу підприємства є дуже актуальною. Надано перелік проблем та пропозиції щодо їх вирішення. Практичне застосування цих рекомендацій дозволить зменшити плинність кадрів, покращуючи тим самим умови праці працівників, а отже й діяльність підприємств.

Ключові слова: плинність кадрів, персонал, робочий графік, трудовий колектив, підприємства сфери обслуговування.

ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ ТЕКУЧЕСТИ КАДРОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Чабан Г. В.

Актуальность темы исследования. Люди являются наиболее устойчивыми социальными элементами общества и страны, носителями ее традиций и опыта. Именно эти кадры сохраняют качества даже по мере того, как изменяется общественно-политическое устройство, изменяется государственная структура. Динамический процесс развития мира в конце прошлого века в начале этого столетия привел к волне модернизации управления и мер по повышению его эффективности. В основе этого процесса лежит реформирование кадрового механизма и управление процессом мобильности внутри организации.

Организация – это группа людей, деятельность которых сознательно координируется для достижения одной или нескольких общих целей. В процессе управления потоком людей в организации как функция управления административным органом выделяют общие и обеспечивают систематическое административное управление.

Постановка проблемы. Концепция мобильности сотрудников в бизнесе неотъемлема, а не наоборот: сотрудники берутся на работу, работают, приспособляются к условиям труда или увольняются и ищут другую работу. Поэтому феномен текучести кадров есть процесс, с которым предприятия должны бороться. Мы рассмотрим вопросы мобильности и разработаем систему рекомендаций для решения существующих проблем.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы. Достаточно много работ посвящено проблеме текучести кадров, этой проблемой занимались М. Амстронга, Л. Балабанова, С. Кацалап А. Файоля, Э. Мейо, А. Сардака, В. Шаповалова, Н. Саврукова, Р. Беннета и других.

Задачи исследования. Исследованы особенности влияния институтов управления персоналом предприятия на решение проблемы мобильности персонала, вызванной увеличением международной трудовой миграции. Выявлены наиболее типичные причины текучести. Определена роль агентства по управлению персоналом в принятии им решений.

Выводы в соответствии со статьей. В этой статье отмечается, что проблема текучести персонала предприятия очень актуальна. Представлен перечень проблем и предложения по их

решению. Практическое применение этих рекомендаций позволит снизить текучесть кадров, улучшая тем самым условия труда работников, а следовательно и деятельность предприятий.

Ключевые слова: текучесть кадров, персонал, рабочий график, трудовой коллектив, предприятия сферы обслуживания.

THE SIGNIFICANCE OF THE ORGANIZATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE SOLUTION OF STAFF TURNOVER IN ENTERPRISES

Chaban Galina

Relevance of the research topic. People are the most stable social elements of society and country, bearers of its traditions and experience. It is these cadres that retain their qualities even as the socio-political structure changes, the state structure changes. People are the most stable social elements of society and country, bearers of its traditions and experience. It is these cadres that retain their qualities even as the socio-political structure changes, the state structure changes. The dynamic process of the development of the world at the end of the last century at the beginning of this century led to a wave of modernization of management and measures to increase its efficiency. At the heart of this process is the reform of the personnel mechanism and the management of the process of mobility within the organization.

An organization is a group of people whose activities are consciously coordinated to achieve one or more common goals. In the process of managing the flow of people in an organization, as a function of managing an administrative body, general ones are singled out and systematic administrative management is provided.

Formulation of the problem. The concept of employee mobility in business is inherent, and not vice versa: employees take a job, work, adapt to working conditions or quit and look for another job. Therefore, the phenomenon of staff turnover is a process that enterprises must deal with. We will look at mobility issues and develop a recommendation system to solve existing problems.

Analysis of recent studies and publications, which started solving this problem. Quite a lot of work is devoted to the problem of staff turnover, M. Armstrong, L. Balabanova, S. Katsalap, A. Fayol, E. Mayo, A. Sardak, V. Shapovalov, N. Savruk, R. Bennett and others dealt with this problem.

Task and research methodology. The peculiarities of the influence of the institutions of personnel management of an enterprise on solving the problem of personnel mobility caused by an increase in international labor migration are studied. The most typical causes of fluidity are identified. The role of the agency for personnel management in decision-making is determined.

Conclusions in accordance with the article. This article notes that the problem of staff turnover in an enterprise is very relevant. A list of problems and proposals for their solution are presented. The practical application of these recommendations will reduce staff turnover, thereby improving the working conditions of workers, and hence the activities of enterprises.

Key words: staff turnover, personnel, work schedule, labor collective, service enterprises.

JEL Classification: L23, J21, J63

Результати дослідження. Особлива увага приділяється компаніям, де плинність кадрів неминуха і висока. Прикладом такого бізнесу є комерційна структура, основна робоча сила якої – студенти або молоді люди, які не мають досвіду роботи, але бажають працювати та поєднувати навчання. До них належать кав'ярні, ресторани швидкого харчування, піцерії, сезонні магазини, торгові центри тощо. У цих місцях гнучкий графік, оскільки більшість співробітників – студенти, а робочий день довгий, тому кардинальні зміни протягом робочого тижня навряд чи зацікавлять цю робочу силу. Тож в основному графік дозволяє поєднувати навчання з роботою. Але на таких роботах висока плинність кадрів саме через категорії працівників і керівників: або умови не для роботодавця, або вони не для працівника.

Ми розглянемо деякі проблеми, які спричинили цю плинність, і запропонуємо пропозиції щодо їх усунення. Перша проблема, яка викликає потік людей, це невпевненість самих людей. Конфлікт з клієнтами, неетична поведінка клієнтів із співробітниками кафе, ресторану чи магазину (через неофіційне правило «клієнт завжди правий») часто трапляються при роботі з великою кількістю клієнтів і з людьми. Працівники зазнають морального тиску, і зрештою під впливом тиску вони приходять до висновку, що робоче місце серйозно підірвало їхню працездатність, мотивацію чи бажання працювати в установі. З іншого боку, замість того, щоб захищати чи допомагати своїм керівникам, які приносять прибуток, керівництво чи співробітники закривають очі на ситуацію, якщо клієнт поводить погано, тому що «клієнт завжди правий». При цьому працівник розуміє, що, в основному, як особистість, ніхто не зацікавлений і його звільняють на кращі умови.

Згідно зі статтею, опублікованою Gallup – консалтинговою компанією у сфері управління, яка веде дослідження поведінки працівників понад 80 років [2], 52% співробітників, які добровільно покинули компанію, зазначають, що їх керівник не зробив нічого, щоб завадити їх звільненню. Ключовою причиною звільнення визначили відсутність фінансової мотивації 9,6% респондентів [3]. Більшість роботодавців пропонують низьку оплату праці та не виплачують надбавки, що веде до неминучої плинності. У середньому по Україні, згідно зі статистикою, опублікованою сайтом для пошуку роботи Work.ua [1].

Це величезна проблема для сервісних компаній – слід пам'ятати, що працівники – це особистості зі своїми особливостями та потребами, які потрібно захищати в першу чергу. Від своїх роботодавців. Некомпетентна робота,

але дуже мобільна. Люди, у свою чергу, створюють більшу проблему: знайти нових співробітників і їх навчання. Також погіршується якість роботи через що чим частіше змінюються наші співробітники, тим нижча якість наших товарів або послуг як компанії. Робітнику потрібен час, щоб асимілювати своїх здібностей. У той же час компанія втратила багато грошей на підвищенні та навчанні співробітників.

Перша пропозиція щодо вирішення проблеми полягає в тому, щоб створити організацію управління персоналом, до складу якої входять висококласні експерти з людських ресурсів, які вивчатимуть своїх співробітників як окремих осіб. Фізичні особи, які забезпечують певний ступінь захисту їхніх прав та обов'язків, насамперед як фізичні особи, створюють компанії. Напрямок роботи полягає в тому, щоб завжди враховувати індивідуальні особливості, та індивідуальність співробітників і керівництво не повинно думати про підлеглих як спосіб заробити гроші. Працею вони збільшують капітал власника. Отже, обслуговуючий персонал відчувати себе комфортно на робочому місці. Робота з співробітниками – які конфліктні ситуації не будуть вирішені і на якому рівні права людини будуть захищені.

Друга проблема призводить до високої плинності кадрів на підприємствах цієї сфери. Технічне обслуговування досить важкі і напружені умови роботи. Інтенсивний рух, гучний шум, стреси, високі навантаження – все це підвищує рівень стресу співробітників. А. Долбунов плинність персоналу визначає як: «процес руху робочої сили, причиною якого є незадоволеність працівника своїм робочим місцем, іншими словами – це ситуація, коли найманий працівник добровільно переміщується з одного підприємства на інше за власним бажанням» [4, с. 57].

Тому відносно часто залишаються на подібних роботах довгий час були лише стресостійкі працівники. Але, загалом, тривожна робота – це синонім слово «стрес». На жаль, сучасний світ, де ми маємо всі зручності та легкість життя, збільшився джерела та ймовірність виникнення стресових ситуацій. Як відомо, стрес на робочому місці часто негативно впливає на роботу співробітника, його моральне та фізичне здоров'я. Результат стрес може включати нервові зриви, втрату апетиту та часті хвороби. Такі відмітки дуже погані для роботи, оскільки зменшуються бажання працювати. Мотивація розвитку робочого місця. Ці аспекти дуже важливі для спеціалістів з персоналу, коли Формування вимог та формування кандидатів його робочого місця та завдання. Пропозиції щодо покращення або вирішення цієї проблеми є перш за все Дії для HR-спеціалістів для зниження стресу підприємства, які можуть проявлятися в наступних етапах: Проведення різноманітних тренінгів в управлінні стресом (викладання науки управління стресом) організації поїздок компанії в оздоровчий клуб або тренажерний зал розслаблення персоналу та фізичне покращення. Wellness; формування так званих «зон дозволів» в бізнесі, до яких відноситься відчуження Персонал подалі від шуму і трохи відпочити відновити сили. такі поради усунення стресових факторів може забезпечити поліпшити умови праці та мотивувати працівників і підвищити стресостійкість.

Наступна проблема з мобільністю – нестабільний і несформований корпоративний клімат. Це тому, що бізнес значно низький коефіцієнт плинності. Трудовий колектив з усіма психологічно-трудовими відносинами. Такі бізнеси в колективі, тут панує колективна атмосфера, відносини між працівниками дружні, бо вони вже давно працюють разом у колективі сформована стабільна корпоративна атмосфера. Варто згадати про це хороша корпоративна атмосфера компанії створює позитивну робочу атмосферу, робота, яку хоче працівник, не формується несприятливі та негативні емоції. Згуртованість персоналу та хороша робоча атмосфера діяльність, яка позитивно впливає на бізнес і його фінансові результати, оскільки він здоровий. Дружелюбні робочі команди – запорука успіху компанії. Однак у підприємствах з високою плинністю оборотів ідея стійких команд і сталого розвитку сприятлива атмосфера майже неможлива. Коли робочий підрозділ виходить з колективу, у якому склалися трудові відносини, виникає певний тиск на працівників, впроваджуватися потрібна частка нових працівників час адаптуватися, час налагоджувати нове спілкування між колегами, час формувати нове спілкування сприятлива атмосфера.

Але коли персонал, який постійно і часто змінюється один за одним це не створює необхідного сталого внутрішнього здорового клімату. У свою чергу, це може дати результат конфлікт всередині підприємства, неузгодженість колективу, що негативно впливає на діяльність підприємства та його результати, однак конфлікт може призвести до стресу. Вся система взаємопов'язана, як і сприятливий здоровий клімат безпосередньо впливають на роботу підприємства в будь-якому бізнесі.

Для створення сприятливого клімату важливо мати сприятливий клімат, інноваційне технологічне підприємство HR-спеціалісти в агентствах з управління персоналом, які мають власні навички та вміння методи управління конфліктами, розумові навички, сучасні методи активного моніторингу управління людьми та підбір їх для конкретних людей і команд. Слід зазначити, що кваліфікованим кадровикам необхідно вивчати профілі своїх співробітників, їх особистісні якості та характеристики, необхідні для особистого підходу до співробітників, форма способи його мотивації тощо.

Це важливо при Формування загальної корпоративної атмосфери, тому що HR-фахівець вибере той, який визначено нижче єдина стратегія об'єднання команди, розрахувати ймовірність настання конфлікту (в колективі в цілому або окремо між працівниками). Система навчання співробітників мотивація працівників: вони зацікавлені, вони переживають за це, вони розуміють його індивідуальність – це необхідно для пристосування умови роботи компанії.

Ефективний аутсорсинг – це психологічний аутсорсинг тренер корпоративного тренінгу поведінки в команді, навичок системи управління технологією управління стресом, потрібно займатися тимбилдингом та

корпоративними іграми, такі методики, як неформальні знайомства тощо, згуртує колектив, познайомиться спілкування один з одним у неформальній атмосфері, сформує спільну колективну атмосферу тощо. На психологічному рівні доброзичлива робоча атмосфера сприяє створенню гарного настрою, виникає велике бажання прийти на роботу. Робота- як другий дім.

Позитивний наслідок цих рекомендацій також впливає на позитивні результати співробітників, високу продуктивність, Бажання працювати на даному робочому місці, працювати з колегами, співробітники мотивовані, натхненні на роботу, в цьому випадку працівник може бути зацікавлений і покращує робочий процес, підходить творчо до обслуговування клієнтів тощо. Крім того, тепла корпоративна атмосфера є запорукою високої продуктивності, тому керівникам та HR-менеджерам варто звернути особливу увагу. Особливий акцент на відносинах з працівниками У компаніях з високою плинністю кадрів це хвилює Треба бути більш пильним і ефективним. Але потрібна допомога працівникам увійти до нової команди, а також забезпечити швидку адаптацію співробітників до робочої сили навпаки.

Іншою проблемою, яка виникає на підприємствах зі швидкою плинністю кадрів, особливо в Україні, є відсутність соціального захисту працівників. Це і є проблемою. Соціальний захист і призводять до звільнення працівників у пошуках кращих умов. Тому що обслуговуючий персонал буде піддаватися сильному стресу, що може негативно позначитися на їх здоров'ї. І лікування проводиться самостійно, робочі дні в статусі лікарняних, люди виходять на роботу (оскільки лікарняний не враховується), Без свята. Всі ці стресові речі. Керівникам підприємств потрібно надайте співробітникам соціальний пакет, страхівка, оплачуваний лікарняний – це те, що потрібно кожному працівнику, незалежно від професії і займаної посади працівника.

Пропозиції щодо вирішення цієї проблеми примусове запровадження соціальної підтримки, допускається лікарняний та відпустка Співробітники мають чітке уявлення, коли хвороба – лікування оплачує не працівник, а роботодавець є страхівка тощо. Це рішення проблеми з упевненістю забезпечить зниження плинності кадрів у бізнесі він соціально захищений.

Перераховані проблеми не тільки призведуть до плинності людей, але й зменшать прибуток підприємств, як правило, негативний імідж підприємств. Імідж негарний, по-перше, низька якість роботи робітників, призведе до поганого надання послуг і знизити рівень попиту на робочу силу на таких підприємствах, це трапляється часто керівництво не контролює своїх співробітників, тому що його потреби, коли підприємства не мають менеджера з персоналу, коли працівники байдужі до діяльності підприємства через несприятливі умови праці тощо. Тоді виникає негативна взаємодія: Персонал невмотивований, керівництво не дбає про співробітників, отже – працівники надають послуги та продукти низької якості, тому – клієнт не задоволений і більше не буде користуватися послугою чи купувати товар.

Все це разом призводить до негативних відгуків, як місце працевлаштування працівника, це відлякує (тому співробітників важко наймати, і іноді вони залишаються першим кращим працівником).Всі ці фактори безпосередньо впливають на прибуток підприємства. Це дуже складна і багатогранна проблема, яка вимагає комплексного підходу.

Тому комплексна рекомендація щодо вирішення цього питання: контролювати позитив негативних відгуків співробітників про ці умови, роботу та здатність працівника надолужити, список бажань для покращень та змін працювати, створювати корпоративну атмосферу, інтеграція та аналіз результатів моніторингу, тому розробляються нові пропозиції щодо удосконалення умови праці з урахуванням усіх переваг і недоліків, які дозволять покращити роботу співробітників та їх мотивацію (таким чином, зменшити часті звільнення та зменшити плинність кадрів). Також варто аналізувати, відстежувати відгуки клієнтів про продукти чи послуги, втручання у виробництво з метою виявлення дефектів і розробки стратегій покращення якості послуги або товарів і спосіб їх продажу. Це покращить імідж підприємства споживчий рівень і рівень праці.

Нарешті, питання, яке активно розвивається з прийняттям безвізового режиму. Насправді в умовах більш відкритого доступу до іноземного капіталу ця проблема, з якою стикаються вітчизняні підприємства, є досить гострою на ринку праці. Дедалі очевиднішим стає, що під час різноманітних відряджень, особливо молодих працівників, встановив контакти з іноземними партнерами і згодом працевлаштувався в майбутньому.

Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є очікуване зростання кваліфікованих працівників експерт та гідна заробітна плата.

Згідно з пірамідою Маслоу, гроші є мотивацією лише на першому щаблю піраміди, але якщо фінансові виплати не будуть достатніми для покриття базових потреб, працівники почнуть шукати нові можливості. Кращі співробітники знають свою цінність, що спонукає їх почати шукати нову роботу швидше за інших, оскільки вони відчують себе впевненішими у своїх можливостях на отримання нової роботи [5].

Якщо забезпечені гідні та належні умови праці на внутрішньому ринку працівники нададуть пріоритет вітчизняним підприємствам. зіграє роль у так званій соціальній психології Фактори, які відчують працівники ближче до родини.

Багато керівників отримують підвищення завдяки їх навичкам і високій кваліфікації, але часто їм не вистачає деяких необхідних соціальних «м'яких навичок» поведінки, необхідних для управління персоналом. Якщо менеджер не розуміє своїх співробітників, не цінує і не визнає їх зусиль, то вони рано чи пізно почнуть шукати іншу роботу, де будуть почувати себе більш реалізованими. Тому вислухати та оцінити заслуги є важливою складовою для втримання працівників. «Люди залишаються в компаніях, які демонструють цінність

і турботу про своїх працівників. Тому роботодавці повинні почати бачити цінність у вихованні власного таланту, особливо коли часи непевні», – заявив директор компанії з кадрового забезпечення та підбору персоналу Retail Human Resources Пітер Берджес [5].

Незважаючи на те, що втрата працівників має багато негативних факторів, плинність персоналу має певні переваги. Змінність працівників організації в межах 3–5% від чисельності персоналу є природною та не несе збитків для організації. Природний рівень плинності сприяє оновленню штату працівників: вихід на пенсію, звільнення з різних причин [6]. Перевагою цього процесу є звільнення малоефективного персоналу та заміна його кращим. Нові люди в команді приносять із собою свої навички та ідеї. Будь-який бізнес потребує припливу «свіжої крові». Головне – вчасно помітити, коли оновлення кадрів починає негативно позначатися на ефективності бізнесу, і вжити відповідних заходів[5].

Висновки та рекомендації. Проблема плинності кадрів на підприємствах є актуальною і потребує термінового вирішення. Правильна політика з підвищення кадрової безпеки, у тому числі й за рахунок управління плинністю кадрів, що починається на етапі підбору працівників і триває безперервно на всіх стадіях управління персоналом, забезпечить зниження плинності кадрів, отже, поліпшить умови праці працівників і як в результаті покращується діяльність і прибуток підприємства.

Список використаних джерел

1. BRC response to Migration Advisory Committee's call for evidence. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/692554/British_Retail_Consortium_Pdf
2. This Fixable Problem Costs U.S. Businesses \$1 Trillion. URL: <https://www.gallup.com/workplace/247391/fixable-problem-costs-businesses-trillion.aspx>
3. To Have and to Hold. URL: <https://www.shrm.org/hrtoday/news/all-things-work/pages/to-have-and-tohold.aspx>
4. Долбунов А. А. Текучесть кадров – основная проблема предприятий. Маркетинг. 2006, № 12. С. 57-64.
5. Рекун Г. П., Філіна К. В. Основні причини плинності персоналу на підприємствах роздрібної торгівлі України. Бізнесфорум, 2020, № 3. С. 431-435.
6. Рух кадрів за видами економічної діяльності за квартал. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/gdn/rkd/rkd_ek/rkd_ek_u_19.xlsx

References

1. Anri Fayol i 14 printsipov administrativnogo upravleniya» [Henri Fayol and the 14 Principles of Administrative Management]. URL: <http://teenbiz.ru/?p=145>
2. This Fixable Problem Costs U.S. Businesses \$1 Trillion. URL: <https://www.gallup.com/workplace/247391/fixableproblem-costs-businesses-trillion.aspx>
3. To Have and to Hold. URL: <https://www.shrm.org/hrtoday/news/all-things-work/pages/to-have-and-tohold.aspx>
4. Dolbunov, A. A. (2006). Tekuchest kadrov – osnovnaya problema predpriyatij [Staff Turnover is the Main Problem of Enterprises]. Marketing, 12. 57-64.
5. Recun, G. P., Filina, K. V. (2020). Osnovnyye prichiny tekuchesti personala na predpriyatiyakh roznichnoy trgovli Ukrainy [The main reasons for staff turnover at retail enterprises in Ukraine] Biznesforum – Business Forum, 3. 431-435.
6. Rukh kadrov za vydamy ekonomichnoi diialnosti za kvartal [Personnel Movement by Type of Economic Activity for the Quarter]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/gdn/rkd/rkd_ek/rkd_ek_u_19.xlsx

ДАНІ ПРО АВТОРА

Чабан Галина Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Чайковського, 7, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна.
e-mail: halynachaban2@gmail.com
<https://orcid.org/0000-001-5359-316X>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Чабан Галина Викторовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета налогообложения, Университет Григория Сковороды в Переяславе
ул. Чайковского, 7, г. Переяслав, Киевская обл., 084001, Украина.
e-mail: halynachaban2@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Chaban Galina, PhD, Assistant Professor of Finances, Accounting and Taxation Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
7, Chaykovskogo st., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: halynachaban2@gmail.com

УДК 330.3 [316.77]

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-78-84>

ГЛОБАЛЬНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ НА ФОНІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2022 РР.

Студінський В. А.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, зокрема після початку повномасштабної російської агресії щодо України 24 лютого 2022 року, ставить перед світом ряд серйозних проблем у різних вимірах. Економічний простір світової цивілізації є одним із них. Насамперед це пов'язано з тим, що в умовах війни, особливо повномасштабної, важливими чинниками перемоги є не лише кількісна воєнна перевага однієї з воюючих сторін, але й переваги в економічній сфері, якій базуються на сучасних технологіях виробництва. Разом з тим, виникають питання консолідації світової спільноти на боці країни, яка стала жертвою країни-агресора. У конкретному випадку мова йде про Україну, яка була піддана нападу з боку Російської Федерації. Саме консолідація країн-членів Європейського Союзу, країн-членів НАТО, а також окремо взятих країн, як то Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Польщі, Німеччини, Японії, Австралії та інших держав додає сил у цій нерівній боротьбі України з РФ. Окрім цього, не можна применшувати роль міжнародних організацій, таких як ООН, ЄС, Світової Організації Торгівлі, МВФ та інших. Об'єднання зусиль окремих держав, міжнародних організацій, економічних міжнародних систем, які протистоять агресивній політиці РФ, нівелює зусилля країни-агресора в сфері домінування у світі. Запроваджені економічні санкції провідними країнами світу та міжнародними організаціями вже на самому початку повномасштабної агресії РФ проти України поставили на межу катастрофи економіку країни-агресора, зокрема її фінансову систему. Практично на сьогодні відбувається переорієнтація та перевлаштування світової економічної цивілізаційної системи і створення нової парадигми економічної безпеки. Після Другої світової війни це найбільш масштабне перетворення, оскільки механізми безпеки взагалі та економічної зокрема, що були закладені в Статуті ООН, Гельсінської угоди 1975 року не дають сьогодні жодних гарантій. Навіть Будапештський меморандум, яким гарантувалася безпека та територіальна цілісність України не спрацював та був порушений РФ, яка підписала цей документ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент фундаментальних та узагальнюючих праць з цього приводу нема, оскільки сама тема є доволі новою і потребує в перспективі комплексного дослідження. Разом з тим, існує велика кількість оцінок поточного моменту та перспектив розвитку світового цивілізаційного економічного глобального простору.

Метою даного дослідження є визначення можливих перспектив перетворення світового цивілізаційного економічного простору та нового місця України в цій системі.

Результати дослідження. У статті зроблено спробу розглянути питання перспективи глобальної переорієнтації світового економічного простору в контексті сучасних масштабних змін на фоні російсько-української війни.

Висновки. В результаті повномасштабної агресії РФ проти України перед світовим співтовариством поставила ряд серйозних ризиків у економічній, політичній, воєнній, екологічній та інших сферах. Світ повинен був відреагувати на порушення світової рівноваги і балансу, викликаной

агресивною політикою РФ. В результаті було вжито ряд рішучих кроків світовим співтовариством у сфері переорієнтації глобального економічного простору.

Ключові слова: глобальна переорієнтація, світовий економічний простір, санкції, безпека, Україна, РФ.

GLOBAL REORIENTATION OF THE WORLD ECONOMIC SPACE IN THE MODERN DIMENSION AGAINST THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2014-2022

Studinski Volodymyr

Formulation of the problem. In modern conditions, in particular after the beginning of full-scale Russian aggression against Ukraine on February 24, 2022, it poses a number of serious problems to the world in various dimensions. The economic space of world civilization is one of them. First of all, this is due to the fact that in conditions of war, especially full-scale, important factors in victory are not only the quantitative military advantage of one of the warring parties, but also economic advantages based on modern production technologies. At the same time, there are questions of consolidation of the world community on the side of the country that fell victim to the aggressor country. In this particular case, we are talking about Ukraine, which was attacked by the Russian Federation. It is the consolidation of European Union member states, NATO member states, as well as individual countries such as the United States, Great Britain, Canada, Poland, Germany, Japan, Australia and other countries that strengthens Ukraine's unequal struggle with Russia. In addition, the role of international organizations such as the UN, the EU, the World Trade Organization and others cannot be underestimated. Combining the efforts of individual states, international organizations, and international economic systems that oppose the aggressive policy of the Russian Federation, undermines the efforts of the aggressor country in the sphere of world domination. The economic sanctions imposed by the world's leading countries and international organizations at the very beginning of Russia's full-scale aggression against Ukraine put the economy of the aggressor country, in particular its financial system, on the brink of disaster. Practically today there is a reorientation and reorganization of the world economic civilization system and the creation of a new paradigm of economic security. This is the largest transformation since the Second World War, as the security mechanisms in general and economic security in particular, enshrined in the UN Charter, the 1975 Helsinki Accords do not provide any guarantees today. Even the Budapest Memorandum, which guaranteed Ukraine's security and territorial integrity, did not work and was violated by the Russian Federation, which signed the document.

Analysis of recent research and publications. At the moment, there are no fundamental and generalizing works on this subject, as the topic itself is quite new and requires a comprehensive study in the future. At the same time, there are a large number of assessments of the current situation and prospects for the development of the world's civilized economic global space.

The purpose of this study is to determine the possible prospects for the transformation of the world's civilized economic space and the new place of Ukraine in this system.

Results of the research. The article attempts to consider the prospects of global reorientation of the world economic space in the context of modern large-scale changes against the background of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. As a result of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, it posed a number of serious risks to the world community in the economic, political, military, environmental and other spheres. The world had to react to the disturbance of world balance and balance caused by Russia's aggressive policy. As a result, a number of decisive steps have been taken by the world community in the field of reorientation of the global economic space.

Keywords: global reorientation, world economic space, sanctions, security, Ukraine, Russia.

JEL Classification: F01-02, F29, H56,

ГЛОБАЛЬНАЯ ПЕРЕОРИЕНТАЦИЯ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА В СОВРЕМЕННОМ ИЗМЕРЕНИИ НА ФОНЕ РУССКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ 2014-2022 ГГ.

Студинский В. А.

Постановка проблемы. В современных условиях, в частности, после начала полномасштабной российской агрессии в отношении Украины 24 февраля 2022 года, ставит перед миром ряд серьезных проблем в различных измерениях. Экономическое пространство мировой цивилизации является одним из них. В первую очередь это связано с тем, что в условиях войны, особенно полномасштабной, важными факторами победы является не только количественное военное преимущество одной из воюющих сторон, но и преимущества в экономической сфере, базирующиеся на современных технологиях производства. Вместе с тем, возникают вопросы консолидации мирового сообщества на стороне страны, ставшей жертвой страны-агрессора. В конкретном случае речь идет об Украине, которая была подвергнута нападению со стороны Российской Федерации. Именно консолидация стран-членов Европейского Союза, стран-членов НАТО, а также отдельно взятых стран, как Соединенных Штатов Америки, Великобритании, Канады, Польши, Германии, Японии, Австралии и других государств добавляет сил в этой неравной борьбе Украины с РФ. Кроме этого, нельзя умалять роль международных организаций, таких как ООН, ЕС, Всемирной торговой организации, МВФ и других. Объединение усилий отдельных государств, международных организаций, экономических международных систем, противостоящих агрессивной политике РФ, нивелирует усилия страны-агрессора в области доминирования в мире.

Введенные экономические санкции ведущими странами мира и международными организациями уже в самом начале полномасштабной агрессии РФ против Украины поставили на грань катастрофы экономику страны-агрессора, в частности, ее финансовую систему. Практически сегодня происходит переориентация и переустройство мировой экономической цивилизационной системы и создание новой парадигмы экономической безопасности. Практически сегодня происходит переориентация и переустройство мировой экономической цивилизационной системы и создание новой парадигмы экономической безопасности. После Второй мировой войны – это наиболее масштабное преобразование, поскольку механизмы безопасности вообще и экономической, в частности, заложенные в Уставе ООН, Хельсинкского соглашения 1975 года не дают сегодня никаких гарантий. Даже Будапештский меморандум, которым гарантировалась безопасность и территориальная целостность Украины, не сработал и был нарушен РФ, подписавшей этот документ.

Анализ последних исследований и публикаций. На данный момент фундаментальных и обобщающих работ по этому поводу нет, поскольку сама тема достаточно новая и нуждается в перспективе комплексного исследования. Вместе с тем существует большое количество оценок текущего момента и перспектив развития мирового цивилизационного экономического глобального пространства.

Целью данного исследования есть определение возможных перспектив преобразования мирового цивилизационного экономического пространства и нового места Украины в этой системе.

Результаты исследования. В статье предпринята попытка рассмотреть вопросы перспективы глобальной переориентации мирового экономического пространства в контексте современных масштабных изменений на фоне российско-украинской войны.

Выводы. В результате полномасштабной агрессии РФ против Украины перед мировым сообществом поставила ряд серьезных рисков в экономической, политической, военной, экологической и других областях. Мир должен был отреагировать на нарушение мирового равновесия и баланса, вызванное агрессивной политикой РФ. В результате был предпринят ряд решительных шагов мировым сообществом в сфере переориентации глобального экономического пространства.

Ключевые слова: глобальная переориентация, мировое экономическое пространство, санкции, безопасность, Украина, РФ.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах, зокрема після початку повномасштабної російської агресії щодо України 24 лютого 2022 року, ставить перед світом ряд серйозних проблем у різних вимірах. Економічний простір світової цивілізації є одним із них. Насамперед це пов'язано з тим, що в умовах війни, особливо повномасштабної, важливими чинниками перемоги є не лише кількісна воєнна перевага однієї з воюючих сторін, але й переваги в економічній сфері, якові базуються на сучасних технологіях виробництва. Разом з тим, виникають питання консолідації світової спільноти на боці країни, яка стала жертвою країни-агресора. У конкретному випадку мова йде про Україну, яка була піддана нападу з боку Російської Федерації. Саме консолідація країн-членів Європейського Союзу, країн-членів НАТО, а також окремо взятих країн, як то Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Польщі, Німеччини, Японії, Австралії та інших держав додає сил у цій нерівній боротьбі України з РФ. Окрім цього, не можна применшувати роль міжнародних організацій, таких як ООН, ЄС, Світової Організації Торгівлі, МВФ та інших. Об'єднання зусиль окремих держав, міжнародних організацій, економічних міжнародних систем, які протистоять агресивній політиці РФ, нівелює зусилля країни-агресора в сфері домінування у світі. Запроваджені економічні санкції провідними країнами світу та міжнародними організаціями вже на самому початку повномасштабної агресії РФ проти України поставили на межу катастрофи економіку країни-агресора, зокрема її фінансову систему. Практично на сьогодні відбувається переорієнтація та перевлаштування світової економічної цивілізаційної системи і створення нової парадигми економічної безпеки. Після Другої світової війни це найбільш масштабне перетворення, оскільки механізми безпеки взагалі та економічної зокрема, що були закладені в Статуті ООН, Гельсінської угоди 1975 року не дають сьогодні жодних гарантій. Навіть Будапештський меморандум, яким гарантувалася безпека та територіальна цілісність України не спрацював та був порушений РФ, яка підписала цей документ.

Актуальність такої проблематики полягає насамперед у тому, що даний поточний момент змінюється власне система цивілізаційної безпеки, зокрема і її економічного простору.

Завдання і мета даного дослідження полягає у визначенні можливих перспектив перетворення світового цивілізаційного економічного простору та нового місця України в цій системі.

Ступінь вивчення проблеми. На даний момент фундаментальних та узагальнюючих праць з цього приводу нема, оскільки сама тема є доволі новою і потребує в перспективі комплексного дослідження. Разом з тим, існує велика кількість оцінок поточного моменту та перспектив розвитку світового цивілізаційного економічного глобального простору.

Виклад основного матеріалу. З початком активної фази повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року одразу постало питання безпеки планетарної цивілізації. Тут мова йде не лише про Західну цивілізацію, що є домінуючою у продовж останніх трьох століть, але й загальної людської у різних її аспектах. Цивілізація є дотичною до всіх життєвих аспектів людства, саме вона визначає правила, норми, мораль поведінки суб'єктів цивілізаційного простору [13, с.2-3]. Ніл Фергюсон зазначав з цього приводу, що «цивілізація- це велике ціле людської організації... Цивілізації є, почасти

практичною реакцією народів на їхнє довкілля – на потреби в їжі, воді, прихистку та захисті. А крім того, цивілізації – це питома культура, часто, хоча й не завжди, релігія і нерідко мовні спільноти» [11, с.35].

Цивілізація є динамічним суспільним організмом, що постійно розвивається і змінюється у різних вимірах, зокрема часовому і просторовому. Тут мова йде як про історичну динаміку, так і про геополітичну. З одного боку, геополітику можна розглядати як сферу про вплив географічного простору на політичні цілі, дії й інтереси держави [6, с.5-6]. З іншого боку, політика держави може визначати інтерес до певних географічних просторів, географічних комунікацій, географічних переваг. Останні можуть визначатися і під впливом зовнішніх факторів, зокрема таких як війна. Російсько-українська війна, яка у 2014 році почалася як гібридна і локальна, а у 2022 році переросла у повномасштабну війну і змусила цивілізований світ переглянути свої геополітичні пріоритети. Проте, агресивні претензії РФ не виключають розгортання війни на більш широкому територіальному просторі. У зв'язку з цим і виникають певні переоцінки пріоритетів і в геополітичному вимірі цивілізаційного розвитку планети.

Світ став глобальним навіть на його локальному рівні, і навпаки – локальність подій може серйозно вплинути на весь глобальний цивілізаційний розвиток. «Наше століття, – зазначав Генрі Кіссінджер, – перебуває в наполегливому, деколи навіть відчайдушному пошуку концепції світового порядку. Загроза хаосу співіснує з безпрецедентною взаємозалежністю: ідеться про поширення зброї масового знищення, розпад держав, наслідки хижацького ставлення до природного середовища, невикорінені практики геноциду, а також поширення нових технологій, що загрожують вивести конфлікти за межі людського контролю чи розуміння. Нові методи збору та передачі інформації, як ніколи раніше, об'єднали регіони й надали подіям глобального виміру, однак у спосіб, який пригнічує рефлексію, вимагаючи від лідерів негайного реагування, у вигляді гасел. Може, ми зіткнулися з періодом, у якому майбутнє, визначатимуть сили, не обмежені жодним порядком?» [5, с.8]. Питання, швидше всього, риторичне, хоча й актуальне, оскільки хаотичність розвитку світу, цивілізаційного простору ніколи і нікуди не зникала.

Початок повномасштабної агресивної війни РФ проти України в лютому 2022 року є підтвердженням лише того, що політика Росії, яка здійснювалася упродовж останніх більш як чотирьох століть нікуди не зникла. А якщо врахувати, що сучасна РФ має ординське коріння, то така політика має майже вісімсот літню історію. Парадоксальність ситуації полягає лише в тому, що на шляху просування Орди в простір Західної цивілізації стали знову українські території. Стає цілком зрозуміло, що від того як закінчиться ця війна залежатиме і майбутнє цивілізаційного розвитку людства. Геополітична трансформація сучасного світу гратиме тут виняткову роль. Тому Захід і підтримав Україну у цьому протистоянні з ординським варварством. Насамперед така підтримка виявилась у широкомасштабних безпрецедентних економічних санкціях.

Саме санкції як каральний захід правового впливу та регулювання, міра примусу щодо держави, що порушила міжнародні норми, договори, зобов'язання, а також як спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, що застосовуються проти фізичних чи юридичних осіб за законодавством певної держави, стали тою відправною точкою зміни вектору геополітичних спрямувань багатьох країн світу. В принципі, сьогодні РФ опинилася у фактичній економічній блокаді.

Зокрема країнами-членами Європейського Союзу було прийнято рішення про комплекс санкційних заходів проти країни-агресора, тобто Російської Федерації. А саме мова йде про:

- заборону будь-яких операцій з певними державними підприємствами РФ;
- заборону надання будь-яких послуг кредитного рейтингу, а також закриття доступу до будь-яких послуг із передоплати, пов'язаної з кредитною рейтинговою діяльністю, будь-яким російським фізичним чи юридичним особам;
- розширення переліку осіб, пов'язаних з російською оборонно-промисловою базою, на яких накладаються більш жорсткі експортні обмеження щодо товарів подвійного призначення та товарів та технологій, які можуть сприяти технологічному покращенню оборонного сектору та сектору безпеки Росії;
- заборону нових інвестицій в енергетичний сектор Росії, а також запровадження комплексних експортних обмежень на обладнання, технології та послуги для енергетичної галузі;
- запровадження подальших торговельних обмежень щодо чавуну та сталі, а також предметів розкоші.

Окрім цього приймаються санкційні заходи Радою ЄС проти ключових олігархів, лобістів та пропагандистів, які просувають наратив Кремля щодо ситуації в Україні, а також ключових компаній у секторах авіації, військового та подвійного використання, суднобудування та машинобудування [3].

До санкцій також приєдналися й країни з інших континентів. Зокрема, Австралія погодила розширення санкцій проти РФ - відтепер заборонений експорт до РФ глинозему та алюмінієвих руд. Натомість Україна отримує від Австралії допомогу – 70 тисяч тонн енергетичного вугілля, яке доправлять до України безкоштовно та 51 млн доларів допомоги [1].

Країнами, що стали лідерами у здійсненні санкційної політики проти РФ є Сполучені Штати та Швейцарія. Особливо відчутними для країни-агресора є санкції у фінансовій та банківській сферах. Підриг фінансової бази будь-якої країни є не просто болючим, але часто й смертельним ударом по економічній системі державі. Фінанси у широкому є специфічними економічними відносинами, які виникають у процесі розподілу і перерозподілу вартості національного багатства, сукупного суспільного продукту і національного доходу у зв'язку з формуванням централізованих і децентралізованих грошових фондів у суб'єктів господарювання та держави з метою виконання ними своїх функцій і завдань, забезпечення умов розширеного відтворення й

соціально-економічного розвитку. Фактично фінанси живлять економіку країни. Вони виконують, як би роль, кровоносної системи суспільного організму держави [8, с. 6-7]. Економічні санкції для РФ є поступовим і методичним знищувачем власне основи державності.

РФ стала світовим лідером, накладених санкцій на одну країну. До початку відкритого вторгнення в Україну, станом на 22 лютого 2022 року, проти Росії вже було введено 2754 санкції, але протягом тижнів після нападу було запроваджено додаткові 2778, що подвоїло загальну кількість санкцій до 5532. Для порівняння, на Іран, який до цього часу тримав санкційне лідерство, накладено всього 3616 санкцій [4].

Також до санкційних заходів додається ще й політика ембарго. Остання виявляється у забороні чи обмеженні експорту товарів до держав, визначених міжнародними організаціями, до держав, щодо яких проводиться відповідна національна політика. Зокрема, Японія оголосила список із близько 300 товарів та передових технологій, експорт яких до РФ та Білорусі заборонено з 18 березня 2022 року. Міністерство економіки, торгівлі та промисловості Японії включило до списку 266 видів товарів та 26 технологій. Серед товарів, на які вводиться ембарго на експорт, зокрема напівпровідники, обладнання для зв'язку та нафтопереробки, новітні типи матеріалів, а серед заборонених для Росії та Білорусі технологій є зокрема програми проектування машин для виробництва чіпів. Крім того, Японія повністю забороняє будь-які ділові відносини з більш ніж 50 військовими організаціями та підприємствами Росії та Білорусі, серед яких виробники літаків та кораблів. При цьому зазначається, що відповідні обмеження запроваджені через вторгнення РФ в Україну і не повинні завадити нарощувати Москві свій військовий потенціал [12]. Проте найбільш суттєвим ударом по національній економіці РФ та геополітичною переорієнтацією країн світу є ембарго або відмова від російських енергоносіїв – нафти і газу. Уже в перші дні відкритої агресії і повномасштабної війни РФ проти України про такі заходи заявили окремі країни-члени ЄС та США. З переходом на таку політику вони активно шукають альтернативні джерела енергії або нових поставників енергетичних продуктів. За кілька років може взагалі зміниться система потоку товарів і послуг на світовому та регіональних ринках.

Звичайно, що переорієнтація економічної політики багатьох країн, а особливо в умовах, війни пов'язана з певними ризиками. Наприклад, вторгнення РФ в Україну поставило гостро питання забезпечення відповідними товарами продуктивний світовий ринок, оскільки Україна є одним із важливих постачальників зерна та іншої аграрної продукції на світовий та європейський ринок. Також ці процеси можуть вплинути і на внутрішній продовольчий ринок України.

За висновками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) очікується, що російсько-українська безпосередньо торкнеться 18 млн осіб, зокрема до 6,7 млн осіб стануть новими внутрішньо переміщеними особами. Тому, ФАО розробила План швидкого реагування, розрахований на березень-травень 2022 р., у рамках якого планується виділити допомогу Україні в розмірі \$50 млн для 240 тис. сільського населення України. Зазначається, що організація коригуватиме адресність допомоги з урахуванням ситуації, що змінюється, аналізу раніше існуючих проблем і результатів швидкої оцінки потреб. При наданні допомоги ФАО має намір підтримати дрібних фермерів по всій країні, які вирішили залишитися, у тому числі внутрішньо переміщених осіб і сімей, що їх приймають, які мають намір обробляти свої поля, рятувати свою худобу та виробляти продукти харчування [10]. При цьому, український уряд незалежно від умов планує організувати посівну компанію та зібрати врожаю на рівні 70 відсотків 2021 року [7].

У зв'язку з такими ризиками все більше і більше політиків говорить, що затягування війни може призвести до світової економічної кризи, що, звичайно, є небажаним. Зокрема, глава Асоціації німецьких профспілок Райнер Хоффман в інтерв'ю виданню Funke сказав: «Чим довше продовжуватиметься ця війна, тим масштабнішими будуть наслідки. Ми повинні використовувати всі засоби, щоб запобігти кризі світової економіки» [9].

Тому, усвідомлення швидкого закінчення війни проявляється, зокрема, у допомозі Україні різними країнами та міжнародними організаціями. Зокрема, за словами голови Національного банку Кирила Шевченка, на початку масштабних бойових дій Україна отримала міжнародну фінансову, технічну та гуманітарну підтримку на загальну суму 15 млрд. дол. З цих грошей понад 5 млрд спрямували одразу до бюджету. Окрім цього, Світовий банк 8 березня 2022 року ухвалив рішення про виділення Україні 700 млн. доларів в екстреному порядку для боротьби з агресором. А Міжнародний валютний фонд ухвалив рішення про екстрене фінансування в обсязі до 1,4 млрд. доларів. Окрема фінансова допомога США становить 13,6 млрд. доларів. Національний банк Польщі виділив Україні 950 млн доларів за умов валютного свопу, збільшення валютних резервів. Франція повідомила про виділення 300 млн доларів, а після збільшила цю допомогу ще на 100 млн. У МЗС наголосили, що гроші призначаються для потерпілих від війни українців. Велика Британія виділила близько 300 млн доларів на гуманітарну допомогу, а потім додала ще 40 млн фунтів стерлінгів. До допомоги Україні приєдналася і Японія, яка загалом виділила 200 млн дол. боротьбу з агресором. 110 млн доларів для боротьби з окупаційними військами виділила Італія, а Німеччина дала 15 млн. євро гуманітарної допомоги. Також до допомоги приєдналися: Норвегія (30 млн дол.), Чехія (12 млн євро), Ірландія (10 млн євро), Хорватія (1,35 млн дол.), Литва (1,8 млн євро), Ісландія (1,2 млн євро), Канада (1,3 млн дол.), Естонія (200 тис. євро) та Словаччина (100 тис. євро) [2].

Звичайно, що представлені дані є далеко неповними, оскільки тут не враховуються індивідуальні пожертви, що в сумі вираховуються сотнями мільйонів доларів. До цього ж, уряди і міжнародні організації розширюють свою допомогу, оскільки розуміють, які високі ставки на даний момент є для порятунку всього цивілізаційного світу.

Висновки. Таким чином, у результаті повномасштабної агресії РФ проти України перед світовим співтовариством поставила ряд серйозних ризиків у економічній, політичній, військовій, екологічній та інших сферах. Світ повинен був відреагувати на порушення світової рівноваги і балансу, викликану агресивною політикою РФ. В результаті було вжито ряд рішучих кроків світовим співтовариством у сфері переорієнтації глобального економічного простору. Більшість країн світу підтримало Україну у цій війні і переорієнтувало свою економічну геополітику. РФ, як агресор, практично опинився у економічній ізоляції. Секторальні, індивідуальні, політичні санкції не лише болісно вдарили по країні-агресору, але й поставили на порядок денний саме існування РФ у перспективі як цілісної держави. Разом з тим, варто зауважити, що дане дослідження готувалося у середині березня 2022 року і подальша динаміка розвитку подій може принести нові виклики. Та разом із тим не виникає жодних сумнівів, що практично весь світ стоїть на порозі перегляді цивілізаційних цінностей та створенні нової системи безпеки у планетарному та регіональному вимірах.

Список використаних джерел

1. Австралія вводить проти РФ нові санкції та відправляє допомогу. URL: <https://novyny.live/politics/avstraliia-vvodit-protiv-rossii-novye-sanktsii-i-otpravliaet-pomoshch-ukraine-43395.html>
2. Війна всього світу проти РФ: хто і як допомагає Україні у боротьбі з агресором. URL: <https://economics.segoday.ua/ua/economics/enews/voyna-vsego-mira-protiv-rf-kto-i-kak-pomogaet-ukraine-v-borbe-s-agressorom-1606879.html>
3. Євросоюз утвердив четвертий пакет санкцій проти Росії. URL: <https://ukranews.com/news/841387-evrosoyuz-utverdil-chetvertyj-paket-sanktsij-protiv-rossii>
4. Жмеренецький О. Світовий прагматизм. Як США і Європа можуть використати війну в Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/17/7332046/>
5. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш формат, 2020. 320 с.
6. Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика: Підручник. К.: МАУП, 2004. 296 с.
7. Сільське господарство під час війни: виклики та проблеми аграріїв. URL: <https://agreview.com/content/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijny-vyklyky-ta-problemy-agrariiv/>
8. Студінський В. А., Верба Д. В., Терещенко О. В. Фінанси Києва: історія та сьогодення. К.: Фенікс, 2010. 320 с.
9. У Німеччині попередили, що війна в Україні може призвести до світової економічної кризи. URL: <https://tsn.ua/ato/u-nimechchini-poperedili-viyna-v-ukrayini-mozhe-prizvesti-do-svitovoyi-ekonomichnoyi-krizi-2014522.html>
10. ФАО виділить \$50 млн допомоги для сільського населення України. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/fao-vidilit-50-mln-dopomogi-dlya-silskogo-naselennya-ukrajini>
11. Ферюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним. Л.: Наш формат, 2017. 488 с.
12. Японія ввела ембарго на експорт в Росію і Беларусь около 300 товаров и технологий. URL: <http://uaprom.info/news/183309-yaponiya-vvela-embargo-eksport-rossiyu-belarus-okolo-300-tovarov-tehnologij.html>
13. Giertych M. Wojna cywilizacji w Europie. Warszawa: LPR, 2007. 32 s.

References

1. Avstraliya vvodyt' proty RF novi sanktsiyi ta vidpravlyaye dopomohu Ukraini [Australia imposes new sanctions on Russia and sends aid]. URL: <https://novyny.live/politics/avstraliia-vvodit-protiv-rossii-novye-sanktsii-i-otpravliaet-pomoshch-ukraine-43395.html>
2. Viyna vs'oho svitu proty RF: khto i yak dopomahaye Ukraini u borot'bi z ahresorom [The world war against Russia: who and how helps Ukraine in the fight against the aggressor]. URL: <https://economics.segoday.ua/ua/economics/enews/voyna-vsego-mira-protiv-rf-kto-i-kak-pomogaet-ukraine-v-borbe-s-agressorom-1606879.html>
3. Yevrosoyuz utverdil chetvertyy paket sanktsiy protiv Rossii [The European Union approved the fourth package of sanctions against Russia]. URL: <https://ukranews.com/news/841387-evrosoyuz-utverdil-chetvertyj-paket-sanktsij-protiv-rossii>
4. Zhmerenets'kyi O. Svitovyy prahmatyzm. Yak SSHA i Yevropa mozhut' vykorystaty viynu v Ukraini [World pragmatism. How the United States and Europe can use the war in Ukraine]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/17/7332046/>
5. Kissindzher H. (2020). Svitovyy poryadok. Rozdumy pro kharakter natsiy v istorychnomu konteksti [World Order. Reflections on the nature of nations in the historical context]. K.: Nash format, 320 s.
6. Kudryachenko A. I., Rudych F. M., Khramov V. O. (2004). Neopolityka: Pidruchnyk [Geopolitics: Textbook]. K.: MAUP, 296 s.
7. Sil's'ke hospodarstvo pid chas viyny: vyklyky ta problemy ahrariiv [Agriculture during the war: challenges and problems of farmers]. URL: <https://agreview.com/content/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijny-vyklyky-ta-problemy-agrariiv/>
8. Studins'kyi V. A., Verba D. V., Tereshchenko O. V. (2010). Finansy Kyieva: istoriya ta s'ohodennya [Finance of Kiev: history and present]. K.: Feniks, 320 s.
9. U Nimechchini poperedyly, shcho viyna v Ukraini mozhe pryzvesty do svitovoyi ekonomichnoyi kryzy [Germany has warned that the war in Ukraine could lead to a global economic crisis]. URL: <https://tsn.ua/ato/u-nimechchini-poperedili-viyna-v-ukrayini-mozhe-prizvesti-do-svitovoyi-ekonomichnoyi-krizi-2014522.html>

10. FAO vydylyt' \$50 mln dopomohy dlya sil's'koho naselennya Ukrayiny [FAO will provide \$ 50 million in assistance to Ukraine's rural population]. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/fao-vidilit-50-mln-dopomogi-dlya-sil'skogo-naselennya-ukrajini>

11. Ferhyuson N. (2017). Tsyvilizatsiya. Yak Zakhid stav uspishnym [How the West has become successful]. L.: Nash format, 488 s.

12. Yaponiya vvela embargo na eksport v Rossiyu i Belarus' okolo 300 tovarov i tekhnologiy [Japan imposed an embargo on exports to Russia and Belarus of about 300 goods and technologies]. URL: <http://uaprom.info/news/183309-yaponiya-vvela-embargo-eksport-rossiyu-belarus-okolo-300-tovarov-tehnologij.html>

13. Giertych M. (2007). Wojna cywilizacji w Europie. Warszawa: LPR, 32 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, виконавчий директор Науково-дослідного навчального центру «ПринцепС»

а/с 123, м. Київ, 03191, Україна

orcid.org/0000-0002-6513-8612

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Студинский Владимир Аркадьевич, кандидат экономических наук, доктор исторических наук, исполнительный директор Научно-исследовательского учебного центра «ПринцепС»

а/я 123, г. Киев, 03191, Украина

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Studinski Volodymyr, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Executive Director of the PrincipS Research and Training Center

Box 123, Kiev, 03191, Ukraine

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

УДК 321.01:364.548

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-84-89>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Адаменко І. П.

Актуальність теми дослідження. Забезпечення цілеспрямованого впливу на суспільний розвиток потребує формування та реалізації дієвої державної політики у сфері соціального захисту населення з врахуванням адаптаційних змін інституційного забезпечення у фінансово-бюджетній сфері. Обґрунтований вибір інструментів державної політики у сфері соціального захисту населення сприятиме стабілізації соціально-економічних процесів та підвищенню добробуту громадян.

Постановка проблеми. Вагомими завданнями в сучасних умовах є: підвищення соціальної ефективності та забезпечення соціальної справедливості; удосконалення інструментарію державного регулювання соціальних процесів; оптимальний вибір інструментів зміцнення фінансового забезпечення у сфері соціального захисту; оптимізація структури бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих зарубіжних та вітчизняних науковців: Дж. Кейнса, Ф. Лассалля, П. Самуельсона, А. Сміта, В. Танзі, Л. Баранник, С. Качули, Л. Козарезенко, Е. Лібанової, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон, О. Насібової, М. Пасічного, Д. Полозенка, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з погіршенням тренду соціально-економічного розвитку, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань, пов'язаних з підвищенням обґрунтованості державної політики у сфері соціального захисту населення.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль державної політики у сфері соціального захисту населення на даному етапі розвитку суспільних відносин; обґрунтувати особливості формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення; здійснити аналіз та оцінку видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення. Метою дослідження є розкриття стратегічних напрямів державної політики у сфері соціального захисту населення в умовах інституційних перетворень.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито роль державної політики у сфері соціального захисту населення на даному етапі розвитку суспільних відносин. Обґрунтовано особливості формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення. Здійснено аналіз та оцінку видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення. Визначено стратегічні напрями державної політики у сфері соціального захисту населення в умовах інституційних перетворень.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації бюджетної політики.

Висновки відповідно до статті. Розробка дієвої державної політики у сфері соціального захисту населення передбачає необхідність адаптації її інструментарію до соціально-економічних процесів. В умовах розвитку суспільних відносин, посилення ролі системи соціального захисту населення у стабілізації суспільних процесів вагомим завданням є удосконалення фінансового механізму соціального забезпечення виходячи з поглибленого аналізу та оцінки бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Ключові слова: державна політика, державна фінансова політика, видатки бюджету, соціальний захист населення, соціальне забезпечення, фінансове забезпечення.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Адаменко И. П.

Актуальность темы исследования. Обеспечение целенаправленного влияния на общественное развитие требует формирования и реализации действенной государственной политики в сфере социальной защиты населения с учетом адаптационных изменений институционального обеспечения в финансово-бюджетной сфере. Обоснованный выбор инструментов государственной политики в сфере социальной защиты населения будет способствовать стабилизации социально-экономических процессов и повышению благосостояния граждан.

Постановка проблемы. Весомыми задачами в современных условиях являются: повышение социальной эффективности и обеспечение социальной справедливости; усовершенствование инструментария государственного регулирования социальных процессов; оптимальный выбор инструментов укрепления финансового обеспечения в сфере социальной защиты; оптимизация структуры бюджетных расходов на социальную защиту и социальное обеспечение.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика формирования и реализации государственной политики в сфере социальной защиты населения достаточно распространена в научных исследованиях. Это работы известных зарубежных и отечественных ученых: Дж. Кейнса, Ф. Лассалья, П. Самуэльсона, А. Смита, В. Танзи, Л. Баранник, С. Качулы, Л. Козарезенко, Э. Либановой, Л. Лисяк, И. Лукьяненко, А. Мазараки, В. Макогон, О. Насибовой, М. Пасечного, Д. Полозенка, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с ухудшением тренда социально-экономического развития, что требует решения ряда конкретных задач, связанных с повышением обоснованности государственной политики в сфере социальной защиты населения.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрыть роль государственной политики в сфере социальной защиты населения на данном этапе развития общественных отношений; обосновать особенности формирования и реализации государственной политики в сфере социальной защиты населения; осуществить анализ и оценку расходов государственного бюджета на социальную защиту и социальное обеспечение. Целью исследования является раскрытие стратегических направлений государственной политики в сфере социальной защиты населения в условиях институциональных преобразований.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, анализа, синтеза и др.

Изложение основного материала (результаты работы). Раскрыта роль государственной политики в сфере социальной защиты населения на данном этапе развития общественных отношений. Обоснованы особенности формирования и реализации государственной политики в сфере социальной защиты населения. Осуществлен анализ и оценка расходов государственного бюджета на социальную защиту и социальное обеспечение. Определены стратегические направления государственной политики в сфере социальной защиты населения в условиях институциональных преобразований.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе формирования и реализации бюджетной политики.

Выводы соответствия со статьей. Разработка действенной государственной политики в сфере социальной защиты населения предусматривает необходимость адаптации ее инструментария к

социально-экономическим процессам. В условиях развития общественных отношений, усиления роли системы социальной защиты населения в стабилизации общественных процессов весомой задачей является усовершенствование финансового механизма социального обеспечения исходя из углубленного анализа и оценки бюджетных расходов на социальную защиту и социальное обеспечение.

Ключевые слова: государственная политика, государственная финансовая политика, расходы бюджета, социальная защита населения, социальное обеспечение, финансовое обеспечение.

THE GOVERNMENT POLICY OF SOCIAL PROTECTION

Adamenko Iryna

Relevance of the research topic. Ensuring purposeful influence on social development requires the formation and implementation of effective state policy in social protection, taking into account the adaptive changes of institutional support in the financial and budgetary sphere. Reasonable choice of instruments of state policy in social protection will help stabilize socio-economic processes and improve the welfare of citizens.

Formulation of the problem. Essential tasks in current conditions are: increasing social efficiency and ensuring social justice; improving the tools of state regulation of social processes; optimal choice of tools to strengthen financial security in social protection; optimization of the structure of budget expenditures on social protection and social security.

Analysis the latter research and publications. Problems of formation and implementation of government policy of social protection are pretty common in research. These are the works of famous foreign and domestic scientists: J. Keynes, F. Lassalle, P. Samuelson, A. Smith, V. Tanzi, L. Barannik, S. Kachula, L. Kozarezenko, E. Libanova, L. Lysyak, I. Lukyanenko, A. Mazaraki, V. Makogon, O. Nasibova, M. Pasichny, D. Polozenko, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above issues are relevant in connection with the deteriorating trend of socio-economic development, which requires the solution of some specific tasks related to improving the soundness of state policy in social protection.

Problem setting, research goals. The objectives of the study are: to reveal the role of public policy in the field of social protection at this stage of development of public relations; to substantiate the peculiarities of the formation and implementation of state policy in the field of social protection; to analyze and evaluate the state budget expenditures on social protection and social security. The study aims to reveal the strategic directions of state policy in the field of social protection in the context of institutional change.

Methods. The article uses a set of research methods: a systematic approach, statistical analysis, structuring, synthesis, etc.

Results. The role of government policy of social protection at the current stage is revealed. The peculiarities of the formation and implementation of social protection are substantiated. Furthermore, we analyzed and assessed central budget expenditures on social protection and social security. Finally, the strategic directions of the state policy in the field of social protection of the population in the conditions of institutional transformations are determined.

Practical implications. The study results can be used in the process of forming and implementing budget policy.

Conclusions. Developing an effective government policy in social protection implies the need to adapt its tools to socio-economic processes. In the development of social relations, strengthening the role of social protection in stabilizing social processes is an important task to improve the financial mechanism of social security based on in-depth analysis and evaluation of budget expenditures on social protection and social security.

Keywords: state policy, state financial policy, budget expenditures, social protection, social welfare, financial security.

JEL classification: E60, H55, H60.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах розвитку суспільних відносин вагомим завданням є підвищення обґрунтованості державної політики у сфері соціального захисту населення. Забезпечення цілеспрямованого впливу на суспільний розвиток потребує формування та реалізації дієвої державної політики у сфері соціального захисту населення з врахуванням адаптаційних змін інституційного забезпечення у фінансово-бюджетній сфері. Обґрунтований вибір інструментів державної політики у сфері соціального захисту населення сприятиме стабілізації соціально-економічних процесів та підвищенню добробуту громадян. Вагомими завданнями у сфері соціального захисту населення залишаються: підвищення соціальної ефективності та забезпечення соціальної справедливості; удосконалення інструментарію державного регулювання соціальних процесів; оптимальний вибір інструментів зміцнення фінансового забезпечення у сфері соціального захисту; оптимізація структури бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Проблематика формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих зарубіжних та вітчизняних науковців: Дж. Кейнса, Ф. Лассалля, П. Самуельсона [11], А.Сміта [12], В. Танзі, Л. Баранник [1], С. Качули [3], Л. Козарезенко, Е. Лібанової, Л.Лисяк [4], І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон [5-6], О. Насібової [7, 13-14], М. Пасічного [10], Д. Полозенка, І. Чугунова [13-14] та інших. Разом з тим, в умовах економічних перетворень важливим є подальше удосконалення регуляторних фінансових механізмів забезпечення процесів соціального захисту населення.

Метою дослідження є розкриття стратегічних напрямів державної політики у сфері соціального захисту населення в умовах інституційних перетворень.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити роль державної політики у сфері соціального захисту населення на даному етапі розвитку суспільних відносин; обґрунтувати особливості формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення; здійснити аналіз та оцінку видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті ролі державної політики у сфері соціального захисту населення. Порівняльний метод застосовано з метою узагальнення та систематизації особливостей формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення. Факторний метод та наукового абстрагування використано при розкритті стратегічних напрямів державної фінансової політики у сфері соціального захисту населення.

Результати дослідження. Державна політика у сфері соціального захисту населення спрямована на забезпечення суспільних потреб, розвитку соціуму та умов його життєдіяльності, нейтралізації соціальних ризиків, збалансованого, довгострокового сталого розвитку інституційних складових системи соціального захисту. Разом з цим, завдання державної політики у сфері соціального захисту населення взаємозалежні з окресленими стратегічними та тактичними пріоритетами суспільного розвитку. Забезпечення соціальної стабільності можливе за умов нейтралізації провалів ринку, створення сприятливих умов для економічного зростання, консолідації зусиль усіх членів суспільства в координатах «держава-бізнес-громадянське суспільство-індивід».

На даному етапі соціально-економічного розвитку вагомим завданням є підвищення якісного рівня державної фінансової політики яка є невід'ємною складовою системи фінансового забезпечення соціального захисту. Реалізуючи підтримуючу, розвиваючу та регулюючу функції державна фінансова політика має ґрунтуватися на збалансуванні інтересів держави, місцевого самоврядування і економічних суб'єктів, сукупності динамічних інституційних взаємовідносин у сфері формування і розподілу фінансових ресурсів для підвищення базових державних соціальних стандартів і гарантій, стимулювання розвитку людського потенціалу, збільшення рівня зайнятості, посилення демографічної стійкості, активізації темпів соціально орієнтованого економічного зростання із дотриманням принципів системності, адаптивності, ефективності, результативності, відкритості [3].

Пріоритетними завданнями державної фінансової політики України є модернізація фінансової системи з метою створення умов для зростання валового внутрішнього продукту. Разом з цим, з урахуванням економічної динаміки в попередні роки, прогнозований обсяг даного показника у середньостроковій перспективі не досягне відповідного показника 2013 року. Фактичний розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць в разі перевищує розмір визначений органами державної влади. Відповідно до Закону «Про Державний бюджет України на 2022 рік» передбачені суттєві зміни у фінансовій частині щодо соціального захисту населення. Зокрема, передбачено: зменшення пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг; збільшення фінансування забезпечення житлом сімей загиблих воїнів України та ветеранів війни (5,5 млрд грн у 2022 році; 901 млн грн у 2021 році); збільшення фінансування пілотного проекту «Розвиток соціальних послуг» (100 млн грн у 2022 році; 10 млн грн. у 2021 році. Вагомим завданням державної політики у сфері соціального захисту населення залишається підтримка громадян похилого віку. На даний час, 75 відсотків громадян, які втратили працездатність отримують соціальні виплати в розмірі до двох прожиткових мінімумів. Разом з цим, вагомим завданням державної політики у сфері соціального захисту населення є здійснення заходів щодо наближення розміру прожиткового мінімуму до його реальної величини.

Виходячи із таблиці 1 у 2021 році зменшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення спостерігається в частині соціального захисту пенсіонерів. Суттєве збільшення спостерігається щодо соціального захисту інших категорій населення (табл. 1).

Таблиця 1. Видатки Державного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення 2017–2021 роки, млрд. грн.

Показники	2017	2018	2017-2018	2019	2020	2019-2020	2021
Всього видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення	144,5	163,9	154,2	218,6	322,7	270,7	292,3
Соціальний захист на випадок непрацездатності	2,1	1,7	1,9	2,7	2,6	2,6	3,0
Соціальний захист пенсіонерів	133,5	150,1	141,8	182,3	202,3	192,3	183,5
Соціальний захист ветеранів війни та праці	1,5	1,4	1,4	1,4	1,6	1,5	1,6
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Допомога у вирішенні житлового питання	1,6	3,8	2,7	25,5	38,6	32,1	39,2
Соціальний захист інших категорій населення	5,7	6,2	5,9	6,2	70,7	38,5	63,4
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,1	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної казначейської служби України [8].

Враховуючи динаміку надходження доходів Державного бюджету України у попередні роки зростають ризики щодо забезпечення бюджетної збалансованості. Разом з цим, до основних завдань відповідно до

стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики України на середньострокову перспективу, які визначають архітектуру бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення віднесено: підвищення рівня пенсійного забезпечення; проведення щорічної індексації пенсій; запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування; зменшення дефіциту Пенсійного фонду України; посилення відповідальності за несплату та ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інших обов'язкових платежів до Пенсійного фонду України; створення механізму призначення пенсій особам, які досягли пенсійного віку, без їх звернення до державних органів [9].

Необхідно відзначити, що використання державної політики у сфері соціального захисту населення як ефективного інструменту на даному етапі ускладнює циклічна асиметрія, яка посилюється через зміни економічної кон'юнктури. У зв'язку з цим вагомим завданням як в країнах з трансформаційною, так і розвинутою економікою постає гармонізація структури бюджетних витрат. Зокрема, специфіка європейської моделі бюджетної політики щодо соціального захисту населення визначається значною роллю глибоких інтеграційних процесів у забезпеченні розвитку Євросоюзу. Однак через значні коливання економічної кон'юнктури виникають труднощі щодо фінансування соціальних проектів, нагальною потребою є стримування зростання державних витрат та перегляд їхньої структури [6].

Отже, визначення пріоритетності у фінансуванні соціального захисту населення є важливою складовою структурних соціально-економічних перетворень. Важливим в умовах економічних перетворень є посилення ефективності бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що передбачає удосконалення їх структури з урахуванням необхідності оптимізації видаткової частини бюджету в цілому. Вагомим завданням є узгодження державної політики у сфері соціального захисту населення з бюджетною політикою у сфері видатків виходячи із принципу наукової обґрунтованості державних соціальних стандартів. Соціальний захист в державі має охоплювати наступні напрямки: створення умов, що дозволяють громадянам заробляти собі на життя способами, що не суперечать закону; забезпечення кожному громадянину визначеного мінімуму соціальних благ і послуг; забезпечення прожиткового мінімуму і надання матеріальної допомоги тим, хто опинився під дією відповідних ризиків; забезпечення максимально можливої стабільності громадського життя.

Висновки. Розробка дієвої державної політики у сфері соціального захисту населення передбачає необхідність адаптації її інструментарію до соціально-економічних процесів. В умовах розвитку суспільних відносин, посилення ролі системи соціального захисту населення у стабілізації суспільних процесів вагомим завданням є удосконалення фінансового механізму соціального забезпечення, який повинен здійснюватися, виходячи з поглибленого аналізу і оцінки бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Державна політика у сфері соціального захисту населення має створювати інституційні умови функціонування системи соціального захисту та забезпечення населення на основі встановлення правил та норм, які у сукупності спрямовані на цілеспрямоване формування механізму та реалізацію активного впливу на соціально-економічний розвиток країни, підвищення стандартів життя та добробуту громадян. Адаптація державної політики у сфері соціального захисту населення до ендогенних умов та викликів, які впливають на стратегічні та тактичні пріоритети суспільного розвитку, значною мірою пов'язана зі зміною інституційного середовища суспільства. Основні напрями модернізації інституційного середовища функціонування системи соціального захисту населення мають враховувати особливості розвитку інституціональних складових системи державного фінансування соціальної сфери, що надасть можливість підвищити якість державних послуг у соціальній сфері.

Список використаних джерел

1. Баранник Л. Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 8–15.
2. Європейська соціальна хартія від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#n3.
3. Качула С. В. Державна фінансова політика соціального розвитку: монографія. Київ: КНТЕУ, 2019. 424 с.
4. Лисяк Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2017. Вип. 11(1). С. 23–30.
5. Макогон В. Д. Бюджетні видатки у системі соціально-економічного розвитку країни. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 3. С. 114–124.
6. Макогон В. Д. Бюджетна політика у країнах ЄС. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 6. С. 36–46.
7. Насібова О. В. Фінанси соціального захисту населення: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 372 с.
8. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/>
9. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5959.html>
10. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2019. 440 с.
11. Самуельсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
12. Смит А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ: Port-Royal. 2001. 594 с.
13. Chugunov I., Nasibova O. Financial support of social protection of the population in countries with developed and transformation economy. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. 11/01-XVII. pp. 154–158.

14. Chugunov I., Nasibova O. Public funding of social protection: Impact on social indicators in Eurozone countries. *Investment Management and Financial Innovations*. Vol. 18. Issue 2. 2021. pp. 181–192.

References

1. Barannyk, L. B. (2014). *Finansove zabezpechennia systemy sotsialnoho zakhystu naselennia: teoretychnyi aspekt* [The financial support of people's social protection system : the theoretical aspect]. *Visnyk DDAF – Herald of DSAF*, 1. 8–15. [in Ukr].
2. Yevropeys'ka sotsial'na khartiya vid 03.05.1996 [European Social Charter dated 03.05.1996]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#n3. [in Ukr].
3. Kachula, S. V. (2019). *Derzhavna finansova polityka sotsialnoho rozvytku* [State financial policy of social development]. Kyiv: Kyiv. nac. torg.-ekon. un-t, 424 p. [in Ukr].
4. Lysiak, L. V. *Finansove zabezpechennia sotsial'noho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy* [Financial support of social protection of the population in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya «Ekonomika»*, 11(1). 23–30. [in Ukr].
5. Makohon, V. D. (2016). *Biudzhetni vydatky v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku krainy* [Budget expenditures in the socio-economic development of the country]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, 3. 114-124. [in Ukr].
6. Makohon, V. D. (2011). *Biudzhetna polityka u krainakh YS* [Fiscal policy in the extreme EU]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, 6. 36-46. [in Ukr].
7. Nasibova O. V. (2021). *Finansy sotsial'noho zakhystu naselennia* [Finances of social protection of the population]. Kyiv: Kyiv. nac. torg.-ekon. un-t, 372 p. [in Ukr].
8. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Treasury Service of Ukraine]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/>. [in Ukr].
9. Ofitsiynyy sayt Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrainy [Official site of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5959.html>. in Ukr].
10. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy* [Financial policy of the state], Kyiv. nats. torh. ekon. unt., Kyiv, 440 p. [in Ukr].
11. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
12. Smit A. (2001). *Dobrobut natsiy. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychyny dobrobutu natsiy* [An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations], Port-Royal, Kyiv, 594 p. [in Ukr].
13. Chugunov I., Nasibova O. (2021). *Financial support of social protection of the population in countries with developed and transformation economy*. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 11/01-XVII. 154–158. [in Eng.]
14. Chugunov I., Nasibova O. (2021). *Public funding of social protection: Impact on social indicators in Eurozone countries*. *Investment Management and Financial Innovations*, 18/2. 181–192. [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Адаменко Ірина Петрівна, кандидат економічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного фінансового інституту Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: irynadamenko@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5951-2145
Researcher ID: B-3587-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Адаменко Ирина Петровна, кандидат экономических наук, старший исследователь, ведущий научный сотрудник Научно-исследовательского финансового института Киевского национального торгово-экономического университета
e-mail: irynadamenko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Adamenko Iryna, Candidate of Economic Sciences (Ph. D.), Senior Researcher, Leading Research Officer, Scientific Research Financial Institute, Kyiv National University of Trade and Economics
e-mail: irynadamenko@gmail.com

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКОЛОГІЇ¹**Варналії 3. С.**

Актуальність теми дослідження. Внутрішні і зовнішні загрози, глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність розв'язання важливої науково-прикладної проблеми забезпечення національної безпеки України. Важливою складовою національної безпеки є соціальна безпека, а саме – соціальна безпека людини. Новим надвеликим викликом для національної, зокрема, соціальної безпеки України стала військова агресія Російської Федерації проти України, відкрита війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Російське вторгнення в Україну є частиною російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року. В умовах військової агресії відбувається посилення ролі і значення подальшого розвитку знань про безпеку в широкому розумінні. З накопиченням знань безпекознавство перетворюється на науку – безпекологію. Зазначена тема є актуальною також в контексті подальшого розвитку економічної безпекології, спрямованої на необхідність розв'язання окремих проблемних питань щодо соціальних аспектів економічної безпеки України в умовах військової агресії.

Постановка проблеми. З огляду на актуальність та необхідність комплексного дослідження питання зміцнення соціальної безпеки людини, особливо в умовах сучасної війни, а також концептуального визначення механізмів (інструментів) її забезпечення потребують наукової розвідки соціальної безпеки людини як об'єкта дослідження економічної безпекології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем економічної безпекології присвятили свої праці такі науковці, як: О. І. Барановський [1], Т. Г. Васильців [6], О. С. Власюк [7], З. Б. Живко [9], Г. В. Козаченко [11], Д. В. Нікитенко [14], С. В. Онищенко [17], С. І. Пирожков [18] та інші. Питання соціальної безпеки України, у тому числі соціальної безпеки людини, активно досліджують З. І. Галушка [5], В. А. Гошовська [8], О. А. Грішнова [20, 21], О. І. Іляш [10], В. І. Куценко [12], О. М. Ляшенко [13], О. Ф. Новікова [15], В. О. Онищенко [16], О. Г. Сидорчук [20], В. П. Удовиченко [12], Ю. М. Харазішвілі [21, 22] та інші. Результати власних наукових досліджень проблеми соціальної безпеки наведені в [2-5].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на певні напрацювання у вирішенні зазначених питань, на актуальність та необхідність якнайшвидшого їх вивчення та вирішення, питання соціальної безпеки України, зокрема соціальної безпеки людини, до цього часу не стали самостійним та повноцінним об'єктом досліджень й розглядалися здебільшого фрагментарно, що, актуалізує тему дослідження та є (має бути) об'єктом дослідження економічної безпекології.

Постановка завдання, мети дослідження. Предметом дослідження статті є теоретико-методологічні та методичні аспекти соціальної складової економічної безпеки. Метою роботи є розкриття сутності та обґрунтування теоретичних засад соціальної безпеки людини в системі економічної безпекології.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, використовувалися наукові методи дослідження: діалектичний – для обґрунтування дефініційного апарату та змісту теоретичних положень; абстрактно-логічний – для визначення сутності економічної безпекології; гіпотетично-дедуктивний – для побудови основних робочих гіпотез; системно-структурний аналізу і синтезу – для виявлення багаторівневого складу соціальної безпеки та розкриття ролі та місця соціальної безпеки людини як об'єкта дослідження економічної безпекології.

Галузь застосування результатів. Отримані у статті висновки й результати доцільно використовувати в науковій діяльності та у подальшому дослідженні актуальних проблем соціальної безпеки людини, в навчально-науковому процесі закладів вищої освіти при підготовці фахівців за спеціальністю 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою», в сфері забезпечення соціальної складової економічної безпеки держави, зокрема, соціальної безпеки людини.

Висновки. Визначено та розкрито роль та місце соціальної безпеки в системі національної безпеки в глобалізаційних загрозах, зокрема, в умовах військової агресії. Дано авторське визначення економічної безпекології як науки, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки економічних систем, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз економічним інтересам відповідних суб'єктів. Визначено соціальну безпеку людини як ступінь (рівень) захищеності життєво важливих соціально-економічних інтересів людини (особи), її прав, свобод та цінностей від внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз.

Ключові слова: безпека, безпекологія, національна безпека, економічна безпека, економічна безпекологія, загрози, військова агресія, соціальна безпека, соціальна безпека людини.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проєкту НФД України «Нові геостратегічні загрози соціальної безпеки людини в умовах гібридної війни та шляхи їх запобігання» № 2021.01/0239.

СОЦИАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗПЕКОЛОГИИ

Варналий З. С.

Ключевые слова: безопасность, безпекологія, національна безпека, економічна безпека, економічна безпекологія, угрозы, военная агрессия, социальная безопасность, социальная безопасность человека.

SOCIAL SECURITY OF HUMANS AS A RESEARCH OBJECT OF THE SCIENCE OF ECONOMIC SECURITY

Varnalii Zakharii

Relevance of the research topic. Internal and external threats, globalization processes necessitate the solution of an important scientific and applied problem of ensuring the national security of Ukraine. An important component of national security is social security, namely human security. The military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the open war that began on February 24, 2022, became a new great challenge for the national, in particular, social security of Ukraine. The Russian invasion of Ukraine is part of the Russian-Ukrainian war waged by Russia in 2014. In the context of military aggression, the role and importance of further development of security knowledge in the broadest sense is growing. With the accumulation of knowledge, security science becomes a science - security science. This topic is also relevant in the context of further development of economic security, aimed at the need to address certain issues related to the social aspects of economic security of Ukraine in the face of military aggression.

Formulation of the problem. Given the relevance and need for a comprehensive study of strengthening social security, especially in modern warfare, as well as the conceptual definition of mechanisms (tools) to ensure its need to study human social security as an object of study of economic security.

Analysis of recent research and publications. Such scientists as: O. I. Baranovsky [1], T. G. Vasylytsiv [6], O. S. Vasyuk [7], Z. B. Zhivko [9], G. V. Kozachenko [11], D. V. Nikitenko [14], S.V. Onishchenko [17], S.I. Pirozhkov [18] and others. Issues of social security of Ukraine, including human social security, are actively explored by Z. I. Galushka [5], V. A. Goshovska [8], O. A. Grishnova [20, 21], O. I. Ilyash [10], V. I. Kutsenko [12], O. M. Lyashenko [13], O. F. Novikova [15], V. O. Onishchenko [16], O. G. Sidorchuk [20], V. P. Udovichenko [12], Yu. M. Kharazishvili [21, 22] and others. The results of our own research on the problem of social security are given in [2-5].

Selection of unexplored parts of the general problem. Despite some developments in addressing these issues, the urgency and need to study and resolve them as soon as possible, issues of social security of Ukraine, in particular social security, have not yet become an independent and full object of research and considered mostly in fragments. research and is (should be) the object of research in economic security.

Problem setting, research goals. The subject of research of the article is the theoretical and methodological and methodological aspects of the social component of economic security. The aim of the work is to reveal the essence and substantiate the theoretical foundations of human social security as an object of study of economic security.

Method and methodology of the study. In the process of research, both general and special methods of scientific knowledge were used. In particular, scientific research methods were used: dialectical – to substantiate the definition apparatus and the content of theoretical positions; abstract-logical – to determine the essence of economic security; hypothetical-deductive – to build basic working hypotheses; system-structural analysis and synthesis – to identify the multilevel composition of social security and to reveal the role and place of human social security as an object of study of economic security.

Field of application of results. The conclusions and results obtained in the article should be used in scientific activities and further research of current issues of human social security, in the educational and scientific process of higher education institutions in training specialists in specialty 8.18010014 «Management of financial and economic security» in the social component of economic security states, in particular, human social security.

Conclusions. The role and place of social security in the system of national security in globalization threats, in particular, in the conditions of military aggression, is defined and revealed. The author's definition of economic security as a science that studies the laws of effective security of economic systems, timely detection, prevention and neutralization of real and potential, internal and external threats to the economic interests of relevant actors. Human social security is defined as the degree (level) of protection of vital socio-economic interests of man (person), his rights, freedoms and values from internal and external, real and potential threats.

Key words: security, security, national security, economic security, economic security, threats, military aggression, social security, human social security.

JEL Classification: H56, O10

Актуальність теми дослідження. Внутрішні і зовнішні загрози, глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність розв'язання важливої науково-прикладної проблеми забезпечення національної безпеки України. Важливою складовою національної безпеки є соціальна безпека, а саме – соціальна безпека людини. Новим надвеликим викликом для національної, зокрема, соціальної безпеки України стала військова агресія Російської Федерації проти України, відкрита війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Російське вторгнення в Україну є частиною російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року. В умовах військової агресії відбувається

посилення ролі і значення подальшого розвитку знань про безпеку в широкому розумінні. З накопиченням знань безпекознавство перетворюється на науку – безпекологію. Зазначена тема є актуальною також в контексті подальшого розвитку економічної безпекології, спрямованої на необхідність розв'язання окремих проблемних питань щодо соціальних аспектів економічної безпеки України в умовах військової агресії.

Постановка проблеми. З огляду на актуальність та необхідність комплексного дослідження питання зміцнення соціальної безпеки людини, особливо в умовах сучасної війни, а також концептуального визначення механізмів (інструментів) її забезпечення потребують наукової розвідки соціальної безпеки людини як об'єкта дослідження економічної безпекології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем економічної безпекології присвятили свої праці такі науковці, як: О. І. Барановський [1], Т. Г. Васильців [6], О. С. Власюк [7], З. Б. Живко [9], Г. В. Козаченко [11], Д. В. Нікитенко [14], С. В. Онищенко [17], С. І. Пирожков [18] та інші. Питання соціальної безпеки України, у тому числі соціальної безпеки людини, активно досліджують З. І. Галушка [5], В. А. Гошовська [8], О. А. Грішнова [20, 21], О. І. Іляш [10], В. І. Куценко [12], О. М. Ляшенко [13], О. Ф. Новікова [15], В. О. Онищенко [16], О. Г. Сидорчук [20], В. П. Удовиченко [12], Ю. М. Харазішвілі [21, 22] та інші. Результати власних наукових досліджень проблеми соціальної безпеки наведені в [2-5].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на певні напрацювання у вирішенні зазначених питань, на актуальність та необхідність якнайшвидшого їх вивчення та вирішення, питання соціальної безпеки України, зокрема соціальної безпеки людини, до цього часу не стали самостійним та повноцінним об'єктом досліджень й розглядалися здебільшого фрагментарно, що, актуалізує тему дослідження та є (має бути) об'єктом дослідження економічної безпекології.

Постановка завдання, мети дослідження. Предметом дослідження статті є теоретико-методологічні та методичні аспекти соціальної складової економічної безпеки. Метою роботи є розкриття сутності та обґрунтування теоретичних засад соціальної безпеки людини в системі економічної безпекології.

Викладення основного матеріалу. Безпекологія, як будь-яка наука потребує чітких теоретико-методологічних (наукових) підходів, а саме конкретизації об'єкта і предмету дослідження, структури та чіткішого визначення понятійно-категоріального апарату, пріоритетності забезпечення тощо. За побудовою безпекологія є вченням, комплексом взаємопов'язаних ідей, внутрішньо диференційованою, але цілісною системою знань, у якій одні елементи залежать від інших, а початковий базис становить сукупність тверджень, понять і категорій, визначених за певними методологічними принципами та правилами. Безпекологія постає формою синтетичного знання, у межах якої окремі поняття, гіпотези та закони безпекознавства втрачають колишню автономність і стають елементами цілісної системи [11].

Таким чином, безпекологія – це наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у соціальних, біологічних, технічних та інших системах, котрі реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки. В залежності від сфери безпеки, безпекологія як наука має теж свої види (різновиди). Мова йде про безпекологію в політичній, військовій, екологічній, інформаційній, економічній та інших сферах. Тобто, необхідно в безпекології виділяти окремо: політичну безпекологію, військову безпекологію, екологічну безпекологію, економічну безпекологію тощо.

Економічна безпекологія, на нашу думку, це наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки економічних систем, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз економічним інтересам відповідних суб'єктів [2].

Теорія економічної безпекології як і будь-якої науки ґрунтується на її категоріях. Основними категоріями економічної безпекології є: небезпека, безпека, загроза, виклик, ризик. Так, небезпека – це об'єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо. Безпека – це ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу внутрішніх та (або) зовнішніх чинників. Під загрозою слід розуміти конкретну та безпосередню форму небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов. Виклик – це вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин (вчинення вимушених дій), а ризик – це усвідомлена можливість небезпеки, можливість збитків або неуспіху в якійсь справі.

Фундаментальною категорією економічної безпекології є категорія «економічна безпека», що розглядається стосовно будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, особи чи процесу тощо.

Водночас, слід зазначити, що на сучасному етапі ситуація ускладнюється передусім відсутністю єдиного методологічного підходу до проблематики економічної безпекології. Все це вимагає від науковців додаткових досліджень цієї проблематики, особливо щодо визначення понять (категорій) та структурування національної безпеки, яка є складним, полісистемним явищем. Зокрема, йдеться про те, що національна безпека має складові (структуру), які, у свою чергу, теж містять свої складові, а ті – теж тощо. Саме це і свідчить про полісистемність національної безпеки, коли є системи вищого і нижчого рівнів (рангів). Водночас слід зазначити, що підсистема національної безпеки, до якої належить і економічна безпека, є «надсистемою» для наступного рівня складових безпек, а підсистеми третього рівня виступають «надсистемою» для четвертого рівня складових тощо.

Однієї з пріоритетних складових економічної безпеки, особливо в умовах військової агресії, є соціальна безпека, яка є підсистемою третього рівня національної безпеки та має свої складові, які вже є складовими четвертого рівня національної безпеки (рис. 1).

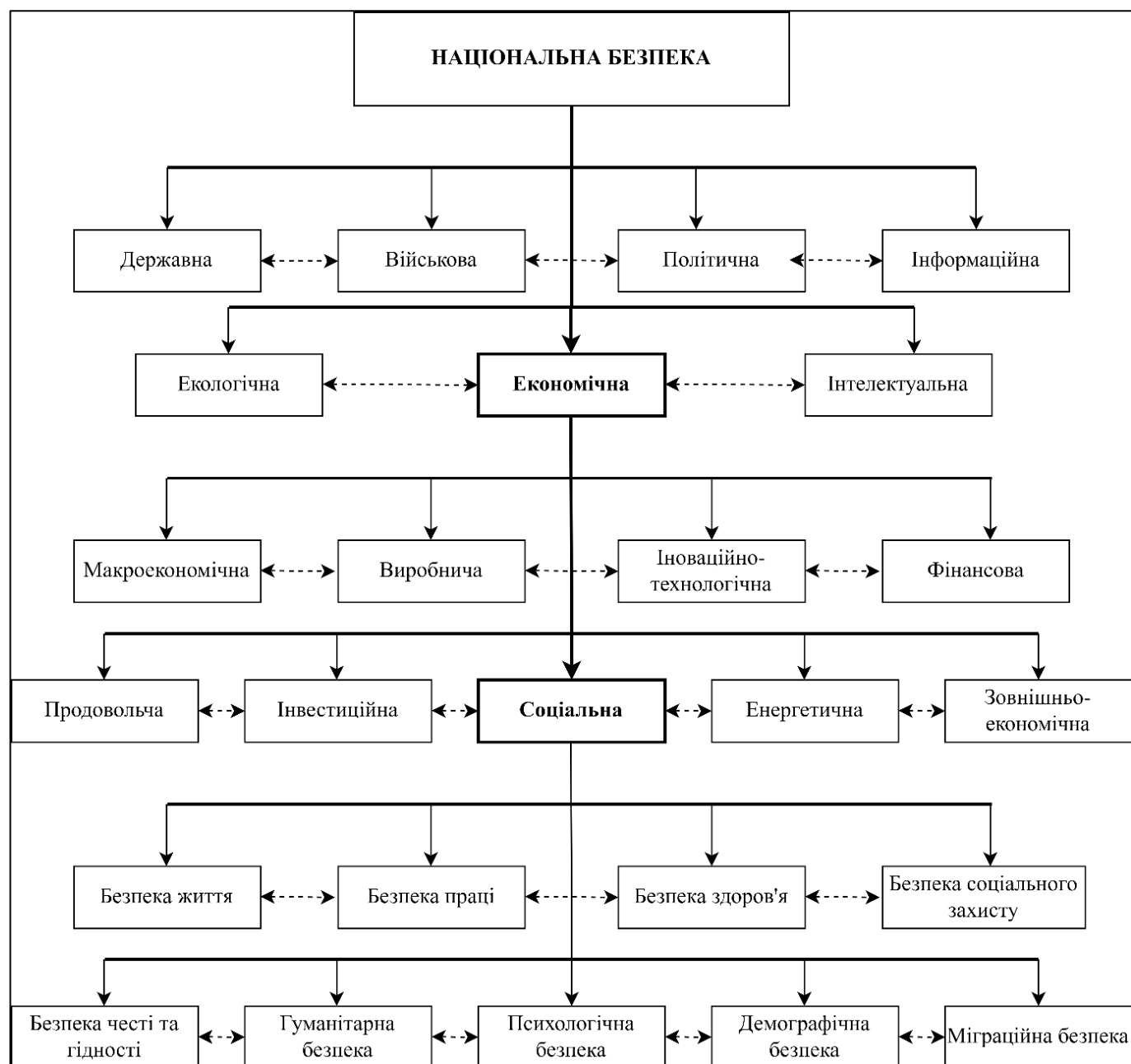

Рисунок 1. Національна безпека (за видами і сферами) та місце в ній соціальної безпеки

Джерело: авторська розробка

Основними складовими соціальної безпеки, на нашу думку, є: безпека життя; безпека праці; безпека здоров'я; безпека соціального захисту; безпека честі і гідності; гуманітарна безпека; психологічна безпека; демографічна безпека; міграційна безпека (рис. 1). Всі ці складові соціальної безпеки тісно взаємопов'язані між собою, маючи певну автономність, складають цілісну систему соціальної складової економічної безпеки.

Соціальну складову економічної безпеки вітчизняні науковці у більшості випадках розглядають як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз [8]. Відомі українські вчені Ю. М. Харазішвілі та О. А. Грішнова під соціальною безпекою розуміють «стан соціальної сфери, за якого забезпечуються висока якість життя населення (матеріальний рівень і соціальні складові), захищеність основних життєво важливих відновлювальних процесів (незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз), можливість здобуття якісної освіти та відсутність загроз здоров'ю та життю людини» [21, с. 158].

В умовах військової агресії, глобалізаційних загроз розв'язання соціальних проблем стає ще більш важливим та актуальним. Особливу загрозу в Україні несе війна, яка істотно позначається на стані національної безпеки України, зокрема, соціальної безпеки людини. Її негативні наслідки мають як прямий, так і опосередкований характер, що є реальною соціальною загрозою. Вплив військової агресії на соціальну безпеку людини потребує обґрунтування нових більш ефективних механізмів та інструментів її зміцнення. Враховуючи вплив полісистемних глобальних, національних [18], регіональних проблем [16] на забезпечення

соціальної безпеки, вітчизняні науковці визначають соціальну безпеку як процес захищеності відповідних об'єктів від цих загроз.

Полісистемність поняття соціальної безпеки свідчить про збалансованість існування людини в політичній, економічній, психологічній, культурній, інформаційній, демографічній, екологічній та інших сферах суспільного життя. Аналіз та оцінка стану соціальної безпеки має бути систематичною, комплексною, оцінюючи: стан добробуту та рівня життя; стабільність соціальних взаємин та організаційної структури; рівень культури суспільства; наявність умов запобігання і розв'язання соціальних конфліктів; процеси десоціалізації суспільства тощо [4].

Соціальна безпека має розглядатися в контексті її багаторівневої системи під кутом зору економічного рівня, а саме: нано-, мікро-, мезо-, макро- та мегарівня. Тому ми пропонуємо таку багаторівневу систему соціальної безпеки: соціальна безпека людини (нанорівень); соціальна безпека суб'єкта господарювання (мікрорівень); соціальна безпека регіону (мезорівень); соціальна безпека держави (макрорівень); глобальна соціальна безпека (мегарівень) (рис. 2).

Рівень безпеки	Зміст (сутність) безпеки	Функціональні складники безпеки
Соціальна безпека людини (нанорівень)	Ступінь (рівень) захищеності життєво важливих соціально-економічних інтересів людини (особи), її прав, свобод та цінностей від внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз	- Безпека життєдіяльності; - Безпека реалізації загальносоціальних цінностей; - Безпека гідного рівня життя; - Безпека соціального середовища; - Психологічна та психічна безпека; - Самозахист; - Самозбереження; - Саморозвиток тощо.
Соціальна безпека суб'єкта господарювання (мікрорівень)	Рівень захисту соціально-економічних інтересів суб'єкта господарювання та запобігання внутрішнім і зовнішнім, реальним і потенційним загрозам	- Безпека трудового потенціалу; - Соціальна відповідальність; - Розвиток соціальної інфраструктури; - Наближення рівня оплати праці до європейських стандартів; - Залучення працівників до корпоративного управління тощо.
Соціальна безпека регіону (мезорівень)	Ступінь захищеності соціально-економічних інтересів регіону від негативних внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз	- Безпека збалансованого соціального розвитку регіону; - Безпека соціальної сфери регіону; - Безпека ринку праці населення регіону; - Міграційна безпека в регіоні тощо.
Соціальна безпека держави (макрорівень)	Захищеність соціально-економічних інтересів людини і громадянина, суспільства й держави від ендегенних та екзогенних, реальних та потенційних загроз, за якої забезпечується сталий розвиток країни	- Безпека соціальної та гуманітарної сфери; - Безпека трудових ресурсів потенціалу; - Безпека ринку праці країни; - Соціальне партнерство; - Соціальна солідарність усіх верств населення; - Система соціального захисту людей, їх прав і свобод тощо.
Глобальна соціальна безпека (мегарівень)	Система міждержавних та субрегіональних, міжнаціональних та наднаціональних механізмів глобалізаційного регулювання механізмів захисту світу від негативних загроз	- Безпека життя людей на планеті; - Безпека навколишнього середовища; - Міграційна безпека; - Подолання бідності та голоду; - Захист прав та свобод людини; - Розв'язання мирним шляхом міжнародних, міждержавних конфліктів тощо.

Рисунок 2. Багаторівнева система соціальної безпеки

*Джерело: авторська розробка з використанням [10]

На наше глибоке переконання рівні соціальної безпеки, як і інших складових треба розпочинати з нанорівня – з людини. В Стратегії національної безпеки України, ухваленої 14 вересня 2020 року і яка має назву «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ», визначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і

безпека – найвища соціальна цінність в Україні» [19]. Тут важко також не погодитися з Ю. М. Харазішвілі та О. А. Грішнвою, що людина з її нагальними потребами, інтересами, цінностями, є основною рушійною силою, метою і критерієм усього економічного розвитку, успіху економічних і соціальних реформ [22].

Соціальна безпека людини (нанорівень), на нашу думку, це ступінь (рівень) захищеності життєво важливих соціально-економічних інтересів людини (особи), її прав, свобод та цінностей від внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз. Функціональними складниками цього рівня соціальної безпеки є: безпека життєдіяльності людини; безпека реалізації загальносоціальних цінностей; безпека гідного рівня життя; безпека соціального середовища; психологічна та психічна безпека; самозахист; самозбереження; саморозвиток тощо.

Висновки. У статті розглянуто теоретичні засади та сутність соціальної безпеки людини як об'єкта дослідження економічної безпекології. Визначено та розкрито роль та місце соціальної безпеки в системі національної безпеки в глобалізації них загрозах, зокрема, в умовах військової агресії. Дано авторське визначення економічної безпекології як науки, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки економічних систем, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз економічним інтересам відповідних суб'єктів. Аналіз стану соціальної безпеки має бути систематичним, комплексним, оцінюючи: стан добробуту та рівня життя; стабільність соціальних взаємин та організаційної структури; рівень культури суспільства; наявність умов запобігання і розв'язання соціальних конфліктів; процеси десоціалізації суспільства тощо. Визначено соціальну безпеку людини як ступінь (рівень) захищеності життєво важливих соціально-економічних інтересів людини (особи), її прав, свобод та цінностей від внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз. Визначено функціональні складники цього рівня соціальної безпеки.

Список використаних джерел

1. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія. К.: УБС НБУ, 2014. Т.1. 831 с.
2. Варналій З. С. Економічна безпекологія в умовах глобалізаційних викликів і загроз. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 21 грудня 2020 р. - 21 січня 2021 р. Полтава: НУПГ, 2021. с. 34-39.
3. Варналій З. С. Нові виклики соціальної безпеки України в умовах євроінтеграції. Зб. наук. праць XII Міжнар. наук.-практ. конф. «Академічна й університетська наука: результати та перспективи», 6 грудня 2019 року. Полтава, Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2019. С. 14-19.
4. Варналій З. С., Білик Р. Р., Хмелевський М. О. Соціальна безпека України: сутність, проблеми та шляхи забезпечення. Економічний вісник університету. Зб. наук. праць учених та аспірантів. Вип. 45, Переяслав, 2020. С. 105-114.
5. Варналій З. С., Галушка З. І. Соціальна безпека як система. Економіка і управління: Науковий журнал. 2010. №3 (47). С. 94-100.
6. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 368 с.
7. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. К. : НІСД, 2016. 528 с.
8. Гошовська В. А. Соціальна домінанта національної безпеки. Стратегічна панорама. 2003. № 2. С. 97.
9. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2012. 544 с.
10. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір: монографія; Львівська комерційна академія. Львів: ПАІС, 2012. 591 с.
11. Козаченко Г. В. Економічна безпека як фундаментальна категорія безпекології. URL: http://thesis.at.ua/publ/bezpekoznavstvo_teoriya_ta_praktika/kozachenko_g_v_ekonomichna_bezpeka_jak_fundamentalna_kategorija_bezpekologiji/4-1-0-169
12. Куценко В. І., Удовиченко В. П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2010. 652 с.
13. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. К. : НІСД, 2015. 348 с.
14. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституціональне забезпечення : монографія. Рівне : НУВГП, 2018. 376 с.
15. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.
16. Онищенко В. О., Завора Т. М., Чепурний О. В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 274 с.
17. Онищенко С. В. Бюджетна безпека України: сутність, загрози та шляхи забезпечення: монографія. К.: Знання України, 2017. 450 с.
18. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки. Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 25-32.
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

20. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: монографія; Львівський регіональний ін-т держ. управління. Львів, 2018. 492 с.
21. Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 157-171.
22. Kharazishvili, Y., Kwilinski, A., Grishnova, O., & Dzwigol, H. (2020). Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). *Sustainability*, 12(21), 8953. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953>.

References

1. Baranovskyi, O. I. (2014). *Filosofiya bezpeky* [Philosophy of Security]. Kyiv: UBS NBU, Vol.1. 831 p.
2. Varnalii Z. S. *Ekonomichna bezpekohiia v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv i zahroz* [Economic security in the context of globalization challenges and threats]. *Ekonomichna bezpeka: derzhava, rehion, pidpriemstvo: Materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii*, 21 hrudnia 2020 r. - 21 sichnia 2021 r. Poltava: NUPP, 2021. s. 34-39.
3. Varnalii, Z. S. (2019). *Novi vyklyky sotsial'noyi bezpeky Ukrayiny v umovakh yevrointegratsiyi* [New challenges of social security of Ukraine in the conditions of European integration]. *Akademichna y universytet's'ka nauka: rezul'taty ta perspektyvy: zb. nauk. prats' XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Academic and University Science: Results and Prospects: coll. science. works XII International. scientific-practical conf.*, December 6, 2019. Poltava, Nat. Yuri Kondratyuk University. P. 14-19.
4. Varnalii, Z. S. & Galushka, Z. I. (2010). *Sotsial'na bezpeka yak systema* [Social security as a system]. *Ekonomika i upravlinnya: Naukovyy zhurnal – Economics and Management: Scientific Journal*, 3/47. 94-100.
5. Varnalii, Z. S., Bilyk, R. R., Khmelevskyi, M. O. (2020). *Sotsial'na bezpeka Ukrayiny: sutnist', problemy ta shlyakhy zabezpechennya* [Social security of Ukraine: essence, problems and ways of providing] *Ekonomichnyy visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 45. 105-114.
6. Vasylyshyn, T. G. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpriyemnytstva Ukrayiny: stratehiya ta mekhanizmy zmitsnennya* [Economic security of entrepreneurship in Ukraine: strategy and mechanisms for strengthening]. Lviv: Aral. 368 p.
7. Vlasuk, O. S. (2016). *Natsional'na bezpeka Ukrayiny: evolyutsiya problem vnutrishn'oyi polityky* [National Security of Ukraine: the evolution of problems of domestic policy]. K.: NISR. 528 c.
8. Goshovska, V. A. (2003). *Sotsial'na dominanta natsional'noyi bezpeky* [Social dominant of national security]. *Stratehichna panorama – Strategic panorama*, 2. 97.
9. Zhyvko, Z. B. (2012). *Ekonomichna bezpeka pidpriyemstva: sutnist', mekhanizmy zabezpechennya, upravlinnya* [Economic security of the enterprise: essence, mechanisms of maintenance, management]. Lviv: Liga-Press. 544 p.
10. Ilyash, O. I. (2012). *Transformatsiyi systemy sotsial'noyi bezpeky Ukrayiny: rehional'nyy vymir* [Transformations of the social security system of Ukraine: regional dimension]. Lviv: PAIS. 591 p.
11. Kozachenko, G. V. *Ekonomichna bezpeka yak fundamental'na katehoriya bezpekohiyyi* [Economic security as a fundamental category of security]. URL: http://thesis.at.ua/publ/bezpekoznavstvo_teorija_ta_praktika/kozachenko_g_v_ekonomichna_bezpeka_jak_fundamentalna_kategorija_bezpekolohii/4-1-0-169.
12. Kutsenko, V. I. & Udovychenko, V. P. (2010). *Sotsial'na bezpeka v konteksti staloho rozvytku* [Social security in the context of sustainable development]. Chernihiv. 652 p.
13. Lyashenko, O. M. (2015). *Kontseptualizatsiya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpriyemstva* [Conceptualization of management of economic security of the enterprise]. K.: NISR. 348 c.
14. Nikytenko, D. V. (2018). *Investytsiyna bezpeka Ukrayiny: sutnist' ta instytutsional'ne zabezpechennya* [Investment security of Ukraine: essence and institutional support]. Rivne: NUWEE, 376 p.
15. Novikova, O. F. (1997). *Sotsial'na bezpeka: orhanizatsiyno-ekonomichni problemy i shlyakhy vyrishennya* [Social security: organizational and economic problems and solutions]. Donetsk: IEP NAS of Ukraine. 460 p.
16. Onyshchenko, V. O., Zavora, T. M. & Chepurnyi, O. V. (2015). *Sotsial'na bezpeka rehionu: teoretychni ta prykladni aspekty* [Social security of the region: theoretical and applied aspects]. Poltava: PoltNTU. 274 p.
17. Onyshchenko, S. V. (2017). *Byudzhetna bezpeka Ukrayiny: sutnist', zahrozy ta shlyakhy zabezpechennya* [Budget security of Ukraine: essence, threats and ways of providing]. K.: Znannya Ukrayiny. 450 p.
18. Pirozhkov, S. I. (2003). *Kontseptual'ni pidkhody do formuvannya systemy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny. Problemy natsional'noyi bezpeky* [Conceptual approaches to the formation of the national security system of Ukraine. Problems of national security] *Stratehichna panorama – Strategic panorama*, 1. 25–32.
19. *Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny»* [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»] *Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku № 392/2020* [Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 № 392/2020]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
20. Sydoruk, O. G. (2018). *Sotsial'na bezpeka: derzhavne rehulyuvannya ta orhanizatsiyno-ekonomichne zabezpechennya* [Social security: state regulation and organizational and economic support]. Lviv Regional Institute of State management. Lviv. 492 p.
21. Kharazishvili, Yu. M. & Grishnova, O. A. (2018). *Yakist' zhyttya v systemi sotsial'noyi bezpeky Ukrayiny: indykatory, riven', zahrozy* [Quality of life in the social security system of Ukraine: indicators, level, threats]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*, 11-12. 157-171.

22. Kharazishvili, Y., Kwilinski, A., Grishnova, O., & Dzwigol, H. 2020. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability, 12 (21), 8953. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Варналій Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

вул. Сержа Лифаря, 8а, кв. 89, м. Київ, 02222, Україна.

e-mail: vzs1955@gmail.com

ORCID iD 0000-0002-6654-8760

Researcher AAA-7256-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Варналий Захарий Степанович, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

ул. Сержа Лифаря, 8а, кв. 89, г. Киев, 02222, Украина.

e-mail: vzs1955@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Varnalii Zakharii, Doctor of Economics Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Professor of the Department of Finance.

Serzh Lifarya Street, 8a, apartment 89, Kyiv, 02222, Ukraine.

e-mail: vzs1955@gmail.com

УДК 330.8:655(477) «19»

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-97-113>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ КООПЕРАТИВНИМИ ТА ПРИВАТНИМИ ФОРМАМИ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ НЕПУ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ)

Костик Є. П.

Предметом дослідження є особливості державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах Нової економічної політики (НЕПу), а саме: монополізація й централізація видавничої галузі в Україні; запровадження системи політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури; адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів, щодо діяльності кооперативно-приватних видавництв; взаємовідносини кооперативних, приватних та державних видавництв.

Мета наукової статті полягає у дослідженні особливостей державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу.

Методи дослідження. Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, розвитку, пріоритету конкретної істини, плюралізму, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, археографічному, ретроспективному, статистичному, системного та комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу основні положення: історії України, економічної історії та історії економічної думки, історії видавничої галузі, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.

Результати роботи. У контексті означеної проблематики ми дослідили особливості державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу, а саме: монополізація й централізація видавничої галузі в Україні; запровадження системи політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури; адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів, щодо діяльності кооперативно-приватних видавництв; взаємовідносини кооперативних, приватних та державних видавництв.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем економічної історії та історії економічної думки, історії видавничої галузі.

Висновки. Отже, дослідивши діяльність кооперативно-приватних видавництв, можна констатувати, що їхні взаємовідносини з державними видавництвами мали ситуативну суспільно-політичну парадигму, яка віддзеркалювала ставлення монопартійної системи до самодіяльних форм

підприємницької діяльності населення. Протягом 1920-х рр. тривало своєрідне «мирне» співіснування двох секторів видавничої діяльності, але спостерігалася тенденція до одержавлення кооперативно-приватних видавництв. Держава намагалася не допустити посилення ролі приватних і кооперативних форм. Запроваджуючи класифікацію видавництв, радянська держава прагнула монополізувати й централізувати видавничу галузь в Україні, запровадити систему політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури. Адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів були спрямовані проти кооперативних та приватних видавництв з декількох причин: усунути конкурента зі споживчого ринку книжкової продукції, унеможливити функціонування самодіяльної кооперативно-приватної системи в галузі поліграфії і друку, залучити їх до виконання державних замовлень ідеологічного спрямування, схилити до реорганізації на засадах і принципах державних об'єднань.

Ключові слова: Нова економічна політика, приватно-кооперативний капітал, державна монополія, централізація видавничої галузі, модель книговидавничої та книготоргівельної роботи, класифікація видавництв, державні видавництва, приватні та кооперативні видавництва, книготоргівельна мережа, політика держави у видавничій галузі, видавнича система, читацький попит, цільові дотації, система контролю цензурних органів.

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КООПЕРАТИВНЫМИ И ЧАСТНЫМИ ФОРМАМИ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ НЭПА (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ)

Костик Е. П.

Предмет исследования – особенности государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях Новой экономической политики (НЭПа), а именно: монополизация и централизация издательской отрасли в Украине; внедрение системы политико-идеологического контроля посредством цензуры; административно-судебные и идеологические мероприятия государственных органов по деятельности кооперативно-частных издательств; взаимоотношения кооперативных, частных и государственных издательств.

Цель научной статьи состоит в исследовании особенностей государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях НЭПа.

Способы исследования. Все компоненты исследования базируются на основных принципах – научности, историзма, объективности, системности, развитии, приоритете конкретной истины, плюрализма, а также методах познания социально-экономических процессов общественного развития – анализа, синтеза, проблемно-хронологическом, сравнительно-аналитическом, археографическом, ретроспективном, статистическом, системном и комплексном подходе.

Методология проведения работы. В процессе исследования данной проблематики были взяты за основу основные положения: истории Украины, экономической истории и истории экономической мысли, истории издательской отрасли, труды отечественных и зарубежных ученых и практиков в данной сфере.

Результаты работы. В контексте данной проблематики мы исследовали особенности государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях НЭПа, а именно: монополизация и централизация издательской отрасли в Украине; внедрение системы политико-идеологического контроля посредством цензуры; административно-судебные и идеологические мероприятия государственных органов по деятельности кооперативно-частных издательств; взаимоотношения кооперативных, частных и государственных издательств.

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем экономической истории и истории экономической мысли, истории издательской отрасли.

Выводы. Следовательно, исследовав деятельность кооперативно-частных издательств, можно констатировать, что их взаимоотношения с государственными издательствами имели ситуативную общественно-политическую парадигму, отражающую отношение монопартийной системы к самодельным формам предпринимательской деятельности населения. В течение 1920-х гг. продолжалось своеобразное «мирное» сосуществование двух секторов издательской деятельности, но наблюдалась тенденция к огосударствлению кооперативно-частных издательств. Государство пыталось не допустить усиления роли частных и кооперативных форм. Внедряя классификацию издательств, советское государство стремилось монополизировать и централизовать издательскую отрасль в Украине, внедрить систему политико-идеологического контроля посредством цензуры. Административно-судебные и идеологические мероприятия государственных органов были направлены против кооперативных и частных издательств по нескольким причинам: устранить конкурента с потребительского рынка книжной продукции, сделать невозможным функционирование самодельной кооперативно-частной системы в области полиграфии и печати, привлечь их к выполнению государственных заказов идеологического направления, к реорганизации на принципах государственных объединений.

Ключевые слова: Новая экономическая политика, частно-кооперативный капитал, государственная монополия, централизация издательской отрасли, модель книгоиздательской и

книготорговой работы, классификация издательств, государственные издательства, частные и кооперативные издательства, книготорговая сеть, политика государства в издательской отрасли, целевые дотации, система контроля цензурных органов.

FEATURES OF STATE MANAGEMENT OF COOPERATIVE AND PRIVATE FORMS OF PUBLISHING ACTIVITY OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF THE NEP (THEORETICAL ASPECT TO THE STUDY OF PROBLEMS OF ECONOMIC HISTORY)

Kostyk Yevhenii

The subject of the research is the features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the New Economic Policy (NEP), namely: monopolization and centralization of the publishing industry in Ukraine; introduction of a system of political and ideological control through censorship; administrative-judicial and ideological measures of state bodies on the activities of cooperative-private publishing houses; relations between cooperative, private and state publishing houses.

The purpose of the scientific article is to study the features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the New Economic Policy.

Research methods. All components of the study are based on the basic principles - scientific, historicism, objectivity, consistency, development, the priority of concrete truth, pluralism, as well as methods for understanding the socio-economic processes of social development – analysis, synthesis, problem-chronological, comparative-analytical, archeographic, retrospective, statistical, systematic and integrated approach.

Methodology of the work. In the process of studying this issue, the main provisions were taken as a basis: the history of Ukraine, economic history and the history of economic thought, the history of the publishing industry, the works of domestic and foreign scientists and practitioners in this field.

Work results. In the context of this issue, we studied the features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the NEP, namely: monopolization and centralization of the publishing industry in Ukraine; introduction of a system of political and ideological control through censorship; administrative-judicial and ideological measures of state bodies on the activities of cooperative-private publishing houses; relations between cooperative, private and state publishing houses.

Scope of the results. The results of this study can be applied in the field of studying the problems of economic history and the history of economic thought, the history of the publishing industry.

Conclusions. Therefore, having studied the activities of cooperative-private publishing houses, we can state that their relationship with state publishing houses had a situational socio-political paradigm, reflecting the attitude of the mono-party system to amateur forms of entrepreneurial activity of the population. During the 1920s a kind of «peaceful» coexistence of the two sectors of publishing activity continued, but there was a tendency towards the stateization of cooperative-private publishing houses. The state tried to prevent the strengthening of the role of private and cooperative forms. By introducing the classification of publishing houses, the Soviet state sought to monopolize and centralize the publishing industry in Ukraine, to introduce a system of political and ideological control through censorship. Administrative-judicial and ideological measures of state bodies were directed against cooperative and private publishing houses for several reasons: to eliminate a competitor from the consumer market of book products, to make it impossible for the independent cooperative-private system to function in the field of printing and printing, to involve them in the implementation of state orders of an ideological direction, to reorganization on the principles of state associations.

Key words: New economic policy, private-cooperative capital, state monopoly, centralization of the publishing industry, model of book publishing and bookselling, classification of publishing houses, state publishing houses, private and cooperative publishing houses, bookselling network, state policy in the publishing industry, targeted subsidies, control system censorship authorities.

JEL Classification: L13, L16, L23, L50, L73, M10-12, M30, N10, N30.

Постановка проблеми. Зумовлена розвитком в Україні недержавних видавництв, функціонуванням організаційних форм приватної, акціонерної і кооперативної книготоргівлі, приватизаційними та реприватизаційними процесами в економічному житті суспільства, відтак і необхідністю вивчення історичного досвіду діяльності кооперативних, приватних та державних видавництв періоду НЕПу, з'ясування їх специфіки в умовах ринкових відносин. Досить важливою, як з теоретичної так і з практичної сторони, є дослідження державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах Нової економічної політики (НЕПу), а саме: монополізація й централізація видавничої галузі в Україні; запровадження системи політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури; адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів, щодо діяльності кооперативно-приватних видавництв; взаємовідносини кооперативних, приватних та державних видавництв [1, с. 5].

Ступінь дослідження проблеми. Довгий час ця проблема залишалася поза увагою істориків, тому, що містить суперечливі тенденції історичного розвитку тієї епохи. За радянської влади наукова проблема з питань створення кооперативних видавництв не досліджувалася хоча у деяких авторів про неї згадувалося – А. Козаченко, Г. Абрамов, В. Динкевич, Е. Добрий, Л. Гольденберг, А. Подгорнова, Н. Малыхин, Р. Машталіп ті ін.

У вітчизняній науковій літературі досить мало робіт, які б висвітлювали діяльність кооперативних видавництв побіжно ці питання вивчалися у працях таких авторів, як Т. Ківшар, С. Бабенко, М. Тимошик, В. Кізюн, Я. Ісаєвич, Є. Костик. Слід зазначити, що дана проблематика продовжує привертати увагу наукового співтовариства, тому є актуальною, адже окремі її аспекти залишаються невирішеними.

Мета наукової статті полягає у дослідженні особливостей державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу.

Виклад основного матеріалу. Становлення кооперативної системи упродовж 1920-х рр. науковці умовно поділяють на три періоди: 1921-1923, 1924-1927, 1928-1929 рр. Це були роки формування, розквіту й насильницької руйнації кооперативних видавництв тоталітарним режимом. Малодослідженою залишається проблема взаємин кооперативних видавництв з державою та органами влади.

Уведення державної монополії на друковане слово відбулося відразу ж після остаточного встановлення радянської влади в Україні. Для посилення контролю над діяльністю кооперативних видавництв і одночасно зміцнення державних, ЦК КП(б)У на початку 1924 р. вирішує провести повну централізацію видавничої галузі, згідно з якою усі великі видавництва повинні були об'єднатися в єдиний центр. Але ця програма із самого початку була невдалою в силу того, що державний видавничий сектор не мав ефективної моделі книговидавничої та книготоргівельної роботи, що могло б призвести до книжкової кризи, до того ж самі видавництва, переважно кооперативні та приватні, не бажали такого «об'єднання». Тоді Політбюро ЦК КП(б)У у квітні 1924 р. прийняв нову резолюцією «Про положення видавництв, книготоргівлі й здешевлення книги», яка відміняла програму ЦК «Про об'єднання в єдине всіх видавництв». Резолюція пропонувала вважати за необхідне залишити лише три видавництва: ДВУ, кооперативне видавництво «Пролетарій», «Червоний шлях». Політбюро запропонувало відділу друку ЦК КП(б)У розмежувати сферу діяльності кожного видавництва, щоб не допустити між ними конкуренції.

Одночасно держава вирішує піти іншим шляхом – зміцнити позиції великих державних видавництв, які б об'єднали слабші (державні, кооперативні, приватні), створивши несприятливі умови для сильніших – приватних та кооперативних видавництв. У резолюції ХШ з'їзду РКП(б) (31 травня 1924 р.) «Про пресу» було запропоновано провести класифікацію видавництв [7, с. 43]. Особливу роль у цьому процесі повинні були відігравати партійні комітети, що мали впливати на роботу видавництв, на погодження їх планів і забезпечення ідеологічно витриманої літератури. Першим заходом до класифікації було укрупнення видавництв, натомість невеликих «Шлях освіти», «Знання», «Космос», «Плуг», кооперативного «Гарт» у 1924 р. створено велике радянсько-партійне видавництво «Червоний шлях» [42, арк. 3].

Укрупнення видавничої справи, як і книготоргівельної мережі, мало за мету максимальне зниження державних витрат за рахунок зменшення кількості дотацій [12, с. 142]. Однак і в цьому випадку чітко виявлялося намагання держави не допустити посилення позицій приватно-кооперативного капіталу. Закономірний процес класифікації видавництв в умовах державно-монополістичного соціалізму неминуче набував форсованого характеру. Класифікація видавництв розглядалася Радянською державою лише як передумова тотальної монополізації і централізації всієї видавничої системи в республіці. Політика держави у видавничій галузі об'єктивно не могла всебічно та повністю задовольнити інтерес читача. Соціалістична держава формувала читацький інтерес, регулювала характер і пріоритети попиту споживача, а також по можливості задовольняла його. Основне протиріччя розвитку видавничої системи в умовах НЕПу полягало в тому, що, з одного боку, держава була не в змозі задовольнити всю різноманітність читацького попиту, а з іншого – не могла допустити значного посилення позицій приватно-кооперативного капіталу, який намагався заповнити прогалини усупільненого сектора видавничої системи в республіці [12, с. 146].

Наслідком такої державної політики у сфері розвитку видавничої діяльності було допущення приватного капіталу лише в галузь видавництва тієї літератури, яка з точки зору ідеологічних та політичних кон'юнктурних міркувань відігравала другорядну роль. Одним із видів такої літератури була дитяча. Проте навіть у сфері видання цієї літератури державна політика з точки зору інтересів читача була непослідовною. Безперечно, що видання дитячої літератури, яке не підкріплювалося достатніми держдотаціями, для більшості усупільнених видавництв було економічним тягарем, оскільки ціни на цю літературу директивно знижувалися. Цільові ж дотації видавництвам, які займалися випуском дитячої літератури, часто використовувалися не за призначенням. Вони, як правило, йшли на прискорення видання ідеологічної та політичної літератури, терміни та якість випуску якої суворо регламентувалися вищим партійним керівництвом республіки. У той час як усупільнений сектор майже не звертав особливої уваги на видання дитячої літератури, особливо для дошкільного віку, приватні та кооперативні видавництва (Міріманов, «Світоч», «Радуга», «Час», «Космос», «Книгоспілка», «Рух» та ін.) заповнили ринок безліччю надзвичайно дешевої багатотиражної дитячої книжки. Відсутність господарчого натиску, бюрократичних перешкод, знання ринку та орієнтація на нього обумовили перевагу приватних та кооперативних видавництв над усупільненими щодо швидкості випуску літератури.

Подібне становище було і з сільськогосподарською літературою. Так, у постанові Раднаркому УСРР від 23 грудня 1928 р. «Про видання та розповсюдження сільськогосподарської літератури» зазначалося про необхідність видання технічної й агрономічної літератури на 1928/1929 р., використовуючи не тільки Держвидав, а й кооперативні видавництва «Український робітник», «Пролетарій», «Книгоспілка» та ін. [13, с. 209].

Процес концентрації в середині 20-х років стосувався не лише видавничої, але й книготоргівельної мережі українських видавництв. Згідно з рішенням наради центральних видавництв при підвідділі Агітпропу ЦК ЦКП(б)У

від 1924 р. з питань скорочення книжкової торгівлі були збережені магазини в таких містах: за ДВУ залишалися магазини в усіх губернських містах; за видавництвом «Путь просвещения» – у Києві, Харкові та Катеринославі; за кооперативним видавництвом «Книгоспілка» – тільки в Харкові, Києві та Одесі; за «Молодым рабочим» – лише в Харкові. Цим же рішенням було категорично заборонено партійним, громадським, кооперативним видавництвам передавати представництва та контрагентства приватним особам. В окружних пунктах кількість магазинів не повинна була перевищувати двох, які б належали виключно кооперації [45, арк. 10].

Наприкінці 20-х рр. з боку державних органів розпочався тотальний натиск на діяльність кооперативних та приватних видавництв. 1928-1929 рр. стали періодом повної ліквідації приватних видавництв, кооперативні продовжували ще існувати, хоча влада гостро критикувала їхню діяльність, ставлячи в докір прорахунки всієї видавничої галузі. У постанові ЦК КП(б)У від 28 лютого 1929 р. «Про поширення української книжки» кооперація була звинувачена в неефективній роботі з розповсюдження української книжки. А вже згідно з проектом Агітпропу ЦК КП(б)У, направленим до секретаріату, у 1930 р. в Одеському окрузі скорочувалося 5 видавництв, у Київському – 21, Дніпропетровському – 7, Харківському – 18, в основному, то були приватні та кооперативні видавництва [12, с. 149].

21 серпня 1930 року РНК УСРР видає постанову № 148 «Про державне видавниче об'єднання УСРР» [22, с. 144-148], яке мало за мету організувати загальне керівництво та планування державною видавничою справою УСРР, розповсюджувати друковані твори, а також торгівлю допоміжним крамом. З появою ДВОУ всі провідні видавництва УСРР, серед яких були й кооперативні, увійшли до загальнодержавної видавничої системи [17, с. 284-286]. Але цей крок значно скоротив обсяг друкованої продукції, що негативно вплинуло на книжковий ринок.

Відразу ж після утворення ДВОУ кооперативне видавництво «Книгоспілка» направило до ЦК КП(б)У доповідну записку, у якій намагалося аргументувати недоцільність свого закриття. В Україні кооперація, лідером якої була «Книгоспілка», зайняла у видавничій діяльності друге місце після ДВУ. «Книгоспілка» організувала поширення книжки на принципах держрозрахунку без держдотацій, а кооперативний книготорг зайняв перше місце за обсягом постачання населенню друкованої продукції. На цій базі видавництво розгорнуло систему підготовки кадрів для книготоргівельної мережі. Незважаючи на це, видавництво було реорганізоване у Вуокоопкнигу і діяло, як одне з одиниць ДВУО. Основною її роботою була торгівля зошитами. В умовах пріоритету «Книгоспілки» в багатьох галузях видавничої діяльності, згідно з логікою партійного керівництва, створення ДВОУ призводило до паралелізму з усіма впливаючими із цього негативними наслідками. Саме тому вище політичне керівництво республіки проігнорувало той факт, що створення ДВОУ (особливо в галузі книгрозповсюдження) призведе до непотрібного паралелізму, зайвих великих державних витрат, вилучення обігових коштів більше, ніж на 4 млн. крб.

Отже, політика держави щодо кооперативних видавництв відображалася в постановах, інструкціях та рішеннях комуністичної партії. Цей процес мав спланований початок і своє логічне завершення. Через усю діяльність видавництв з кооперативною формою управління проводиться планова систематизація, довершенням якої стало повне їх одержавлення.

Класифікація та централізація видавничої справи в республіці негативно відобразилися на діяльності кооперативних видавництв, разом з тим стало важливою передумовою для посилення над ними партійно-державного контролю. Паралельно із цим у галузі видавничої діяльності поступово формувалася, набирала сили і вдосконалювалася система цензурного нагляду. Ще на початку 1920-х рр. із цією метою були створені відповідні органи: Центральне управління в справах друку, Головліт, Головмистецтво, Головрепертком, ДНМК, ЦМК, що підпорядковувалися Наркомосу УСРР. Певні цензурні повноваження мала й інша група державних органів влади – Бюро радянсько-партійних та громадсько-кооперативних видавництв, Відділ преси, Агітпроп, що знаходились у відомстві ЦК КП(б)У. На формування політичної цензури в СРСР вплинуло ряд факторів: насаджування та панування офіційної ідеології, рішуча непримиримість до інакodomства, прагнення до політичної та ідеологічної одноманітності, класовий підхід в оцінці будь-якої соціальної інформації як продукту різної за своїм спрямуванням інтелектуальної праці. Художні твори, наукові праці передусім розглядалися під кутом зору «ідеологічної витриманості», від чого залежало бути чи не бути їм надбанням громадськості [1, с. 75-76].

Посиленню політизації всіх установ освіти і культури, видавничої галузі сприяло заснування Головлітосвіти. Згідно з резолюцією X з'їзду РКП(б), Головлітосвіта була віднесена до загальної системи Наркомосу, який затверджував її організаційний план і контролював його виконання, погоджував її роботу з іншими органами Наркомосу [21, с. 109]. Завдання, що були покладені на Головлітосвіту – це контроль, керівництво і сприяння в справі антирелігійної агітації і пропаганди серед населення, шляхом видання журналів, книг, підручників та ін. До складу Головлітосвіти увійшли політико-просвітній відділ Наркомосу (колишній відділ позашкільної освіти), Центральна партійна школа та Всеукрдержвидав. На місцях засновувалися Гублітосвіти та Повітлітосвіти, що здійснювали політико-просвітницьку роботу за інструкціями Головлітосвіти.

У травні 1922 р. було запроваджено цензуру видовищ («з метою встановлення дійсного систематичного й регулярного контролю всіх видів публічних видовищ та зборів, а також демонстрацій мистецтв...»), при цьому ніякої творчості місцеві цензурні органи не проявили, а просто було прийнято рішення Головлітосвіти УСРР про розповсюдження дії відповідних наказів Головлітосвіти РРФСР на територію України. Заборонялася демонстрація творів антирадянського, релігійно-містичного, порнографічного та націоналістичного змісту. На засіданні малої колегії Головлітосвіти 26 грудня 1922 р. розглядалося питання про практичні заходи боротьби з

розповсюдженням антирадянської літератури. Члени колегії ухвалили посилити адміністративний тиск на видавництва, зобов'язавши взяти їх пайовиками Головополітосвіту, Держвидав, КСМУ та «Книгоспілку», предметом особливої уваги яких мала стати радянська література [27, арк. 1].

Подальшій цензурі в книжковій справі безпосередньо з боку Всеукрдержвидаву сприяла постанова Раднаркому УСРР «Про об'єднання діяльності редвидатвідділів наркоматів і центральних установ України» (липень 1921), що закріплювала за Всеукрдержвидавом право на «виключний нагляд і контроль» за випуском наукової, художньої, педагогічної навчальної дитячої і та ін. літератури. З метою нагляду та контролю за всією друкованою продукцією Всеукрдержвидав мав складати єдиний план для всіх видавництв. Всеукрдержвидав отримував також право контролю за торгівлею творами друку, що видавалися, націоналізувалися, а також ввозилися до України.

На початку 1920-х років державна цензура стала більш удосконаленою і мала чітко збалансовану систему контролю, який поширювався на культурне життя УСРР, у тому числі й на видавничу галузь. Серед цензурних органів особливу увагу привертає Центральне управління у справах друку (ЦУД). Стосовно дати створення цього цензурного органу існують певні протиріччя, зокрема В. Масненко вважає, що ЦУД виник набагато раніше, а саме: 29 серпня 1922 р., цієї ж дати дотримується і Т. Ківшар. Хоча згідно з архівними даними поява ЦУДу офіційно припадає на 19 вересня 1922 р., а вже в постанові ВУЦВК «Про введення в дію кодексу законів про народну освіту» від 19 грудня 1922 р. зазначалося, що з метою об'єднання всіх видів цензури друкованого виробництва та достатнім забезпеченням державно-політичного контролю над видавництвами і розповсюдженням друкованої продукції затверджується Центральне управління у справах друку при Головополітосвіті УСРР. Керував роботою цього цензурного органу «ярий» комуніст С. Сова-Степняк, а секретарем у нього був Л. Каменів [30, арк. 115].

Перед ЦУДом ставилися суто ідеологічні завдання – забезпечувати «державний політичний контроль» над видавництвами й розповсюдженням друкованих видань, «ідеологічну диктатуру пануючого класу», посилити «гарантії перемоги пролетаріату на ідеологічному фронті». Як зазначив голова ЦУДу Сова-Степняк, «ЦУД є тим органом, за допомогою якого пролетарська влада почала вести боротьбу проти наступу буржуазії» [30, арк. 115]. Цензурному нагляду підлягала вся друкована продукція, що виходила в державних, кооперативних і приватних видавництвах окрім видань партійних та державних органів. ЦУД видавав дозвіл на друкування усіх видів друкованої продукції. Для його отримання до управління надсилалися рукописи. Рукопис, що надходив до ЦУД, проходив потрібний контроль: політредактора, завідувача літературним відділом та керівника управління. Обов'язковим був і супровідний цензурний нагляд [18, с. 82].

Кооперативні видавництва дозвіл на друк отримували від цензора, особливо це стосувалося видань із «чорного списку». Так, 8 вересня 1923 р. кооперативне видавництво «Друкар» звернулося до ЦУДу з проханням надати дозвіл на друк 50 тис. примірників читанки І. Лубенця, на що цензори погодилися [29, арк. 211]. 28 лютого 1924 р. був наданий дозвіл видавництву «Пролетарій» на друк таких книг: «Весь Харків» та «Харьков у кармане» [31, арк. 203].

Не завжди Центральне управління у справах друку дозволяло кооперативним видавництвам працювати. Так, у 1923 р. почало формуватися нове кооперативне видавництво в Харкові під назвою «Сміх», яке планувало видавати гумористичний журнал «Жало», але цензор дозволу не дав [29, арк. 219]. Тоді замість видавництва постав лише журнал. Його організаторами були: літератор-сатирик, член КП(б)У Н. Резанов, співробітник місцевої газети, член РКП(б) П. Танков, журналіст, співробітник журналу «Барабан», безпартійний Д. Пчелін, співробітник гумористичного журналу «Будильник», «Стрекоза» Є. Ландишев, співробітник місцевої газети, колишній співробітник журналів «Бич», «Бомба» Н. Яков – обидва безпартійні. Діяльності «Жала» перечило ДПУ, що було категорично проти створення подібних часописів, тому що вони погано піддавалися цензурі [29, арк. 196].

ЦУД повністю контролював видавничу галузь, знав про друковану продукцію, її наклад, про видавця, відстежував усі об'єкти, які були пов'язані з видавничою діяльністю. Якщо якусь інформацію було приховано з боку видавництва, то відразу ж на його адресу надходили листи від Центрального управління з вимогою про пояснення допущеного факту. Кооперативне видавництво «Пролетарій» мало право в будь-якому регіоні УСРР видавати свою продукцію, але на початку 1923 р. в Криму, який не належав до УСРР, опублікувало праці Я. Окуньова «Рождество, страсти и воскресение богов», та Н. Бухаріна «От крушения царизма до падения буржуазии», порушивши норми закону, тому правління звітувалося й вибачалося перед ЦУД.

Найпевніше почувало себе Державне видавництво України (ДВУ), створення якого припадає на січень 1922 р. [19, с. 54]. ДВУ завжди мало переваги над іншими видавництвами. У листопаді 1923 р. Держвидав повідомило ЦУД, що бажає видати чергову читанку І. Лубенця, яку зголосилося видрукувати кооперативне видавництво «Друкар», посилаючись на пункт 9-тий інструкції РНК УСРР «Про порядок видання підручників та навчальних посібників» [29, арк. 176]. Ця інструкція давала виняткове право ДВУ друкувати будь-яке видання, яке мало попит на книжковому ринку, навіть якщо воно належало іншому видавництву, особливо приватному чи кооперативному.

Державне видавництво України постійно давало про себе знати своїм конкурентам, насамперед, кооперативним видавництвам. 30 листопада 1923 р. до ЦУДу надійшла скарга від ДВУ, яке звинувачувало його в недотриманні декрету Наркомосу «Про видання підручників», у порушенні ним чинного законодавства. Справа в тому, що ЦУД дозволив кооперативному видавництву «Пролетарій» видати на пільгових умовах підручники, наклад яких перевищував норму та ліміт для «Пролетарія». Серед них виявилися підручники

Крубера «Географія Європи» – наклад 25 тис. прим.; Вахтерова «Мир в рассказах» – (25 тис.), Троянівського «Природознавство» – (40 тис.). ЦУДу змушений був давати пояснення Держвидавду.

Розбудовуючи «контрольно-ревізійну» бюрократичну систему у видавничій галузі, влада зіткнулася із кадровою проблемою, тому що кадри не відповідали її вимогам. Тому 5 січня 1923 р. Колегія Наркомосу постановила: «Дозволити Центральному управлінню в справах друку провести перегрупування своїх центральних і місцевих кадрів та проводити постійний перегляд і видачу дозволів на друк літературних творів» [27, арк. 5]. Підбором кадрів займалися вищі партійні органи. Архівні документи дозволяють з'ясувати, хто очолював радянську цензуру 1920-х рр. Начальником ЦУД у серпні 1922 р. було призначено І. Кулика. На цій посаді він пропрацював до жовтня 1923 р. Декілька разів очолював цензуру С. Сова-Степняк (у 1922, 1923, 1924 рр.). Керували нею також М. Кравченко (1922 р.), М. Ікс (1924 р.), В. Люксембург (1925-1927 рр.), П. Фалькович (1928 р.), М. Агуп (1929 р.). У резолюції ЦК РКП(б) від 18 червня 1925 р. «Про політику партії в галузі художньої літератури» зазначалося, що партія повинна піклуватися про «ретельний» підбір осіб у тих установах, які видають справами преси, щоб забезпечити «правильне, корисне і тактичне керівництво нашою літературою» [17, с. 295].

У нормативних документах влади закладався упереджений підхід до суб'єктів видавничої діяльності. Так, у циркулярному листі за підписом наркома освіти В. Затонського і начальника ЦУД І. Кулика рекомендувалося по-різному ставитися до «ворожих» та лояльних видавництв. В окремих випадках, коли не могли знайти формального приводу для заборони або вилучення видання, пропонувалося скоротити наклад до мінімуму [18, с. 83].

Щорічно голова ЦУДу звітував про проведену роботу перед Колегією Наркомосу. Так, 3 липня 1923 р. нею був заслуханий звіт голови ЦУДу І. Кулика. Виявилось, що за період з 1917 р. по 1922 р. в Україні було видано українською мовою 3 353 найменувань. «Українське друковане слово здавна вважалося зброєю дрібно буржуазної антирадянської ідеології, – зазначав він, – за період революції радянська влада не змогла вирвати цю зброю з рук шовіністів» [27, арк. 31]. Неважко помітити особливу увагу радянських цензурних органів саме до української книжки. Ще в серпні 1922 р. ЦК КП(б)У розіслав декілька циркулярних листів, де наполегливо «втлумачувалася» думка про необхідність посиленого ідейного контролю за літературою, виданою українською мовою, позаяк вона, мовляв, «є просякнутою шовіністичним духом». Про те, як здійснювався цей контроль на практиці, розповів на квітневому (1925 р.) пленумі ЦК КП(б)У О. Шумський: «До рішень XII з'їзду лінія була ясною й простою – наш ЦУД і його відділення на місцях були скупі на видачу дозволу друкувати те, що їм надсилялося українською мовою, а наші видавництва та редакції без церемоній «відправляли до кошика» значну кількість рукописів українською мовою» [18, с. 86].

Серед тих видавництв, які видавали українську книжку, на перше місце голова ЦУДу І. Кулик поставив Держвидав, на друге – кооперативне видавництво «Рух». Останнє було організоване українськими політичними партіями. Навіть на початку 1920-х рр. керівництво здійснювали колишні українські есери. Голова ЦУДу І. Кулик підкреслив, «...що на час звітності у видавництві «Рух» уже працювало два комуністи, але вплив їхній там був непомітний. Велика кількість паїв видавництва знаходилася в руках установ та організацій, що керувалися комуністами – Українбанку, Кустарспілки, Сільського господаря, і тому завоювати апарат видавництва було не так важко...» [27, арк. 31]. На третьому місці знаходилося кооперативне видавництво «Друкар», яке також належало до категорії дореволюційних. Роботою видавництва керували колишні соціал-федералісти (П. Балицький, Е. Балицький, І. Лубенець, Х. Литвинович, В. Маяковський) [32, арк. 24], усі були позапартійні і зарекомендували вони себе тим, що видали 100 тис. примірників букваря Ч.І. Лубенця та ряд молодіжної літератури. Четверту сходинку посідало кооперативне видавництво «Книгоспілка», що видало близько 20-ти примірників книг українською мовою, але його правління представляли комуністи. Звітуючи перед членами Колегії Наркомосу, І. Кулик зауважив, що: «...такі видавництва, як «Рух», «Друкар», «Слово» – це три кити на яких тримається українська спільнота. У видавничій галузі вони успішно конкурують з Держвидавом, що, безперечно, створює велику загрозу завоювання ними масового читача, але деякою мірою ЦУД упровадив, а саме: він увів нові видавництва, керівництво якими здійснюють комуністи: «Гарт», «Червоний шлях» та ін...» [27, арк. 31]. На ці видавництва покладалося завдання створити «нездорову» конкуренцію для вище згаданих видавництв і поступово витіснити їх з книжкового ринку. Для забезпечення книжкового ринку україномовною літературою працювало видавництво «Рух», але його та інші («Друкар», «Слово») контролювали чиновники ЦУДу. Великі кооперативні видавництва поглинали малі, відтак на початку 1930-х рр. залишилися «Пролетарій», «Книгоспілка», «Український робітник», «Рух». Вони виявилися повністю підконтрольні державним структурам, тому реальної конкуренції державним видавництвам не створювали.

ЦУД також здійснював контроль над закордонною літературою. На кордонах були присутні представники, котрі переглядали всю друковану продукцію. 9 січня 1923 р. ЦУДом було встановлено порядок перегляду рукописів та друкованих видань, що надходили із-за кордону, згідно з вимогами якого дозволялося затримувати рукописи не більше 3-х днів, мінімальна переглядів вважалася 4 аркуші – 2 рукописних і 2 друкованих (тимчасово аркушем вважався цілий твір). Видавнича продукція переглядалася політредакторами. На той час цю посаду обіймали П. Шаховитський, М. Крамар, Г. Словенко, А. Гальперин, котрі повинні були переглядати 10 аркушів на тиждень [27, арк. 9]. Якщо видавництво бажало прискорити процес доставки книг із-за кордону, то воно могло одержати дозвіл Центрального управління. Наприклад, 20 квітня 1923 р. кооперативне видавництво «Книгоспілка» попросило ЦУД дозволити ввезти з-за кордону книги, при цьому було зазначено, що буде

створена спеціальна комісія з представників Центрального управління у справах друку [29, арк. 168]. Кожну книжку перевіряли, згідно з вимогами цензури. 6 грудня 1924 р. цензор надав дозвіл «Книгоспілці» переслати до Нью-Йорку громадянину У. Шевцову по одному примірнику творів: Бомарше «Весілля Фігаро», В. Винниченка «Молода кров», «Чорна пантера», «Панна Мара», «Голота», Ю. Яновського «Жертви», І. Тобілевича «Сава Чалий», І. Карпенка-Карого «Батькова казка» та ін. [30, арк. 797].

Як свідчить Ю. Тищенко, основним замовником закордонної літератури була «Книгоспілка», але книг із-за кордону надходило дуже мало, в одному-двох примірниках. Багато з них не доходили до читача через цензуру, бо отримували тавро – «контрреволюційна». До таких книг було віднесено тоді: «Ілюстровану історію України» М. Грушевського, «Чужиною» О. Олеса, «Історія України» Д. Дорошенка, «Початкова географія» І. Рудницького, «Читанка» А. Крушельницького, «Рідне писання» І. Огієнка. Навіть дитяча література була під суворим контролем, зокрема було заборонено ввозити дитячі книги П. Оранштайна, бо в них згадувалося про царя, та «Граматику» М. Сімоловича, у якій виявили молитви. Тоді як за кордоном знаходилося значна кількість українських видань, тільки у Відні-Берліні (1923 р.) – 40 назв. Видавці вживали всіх заходів, щоб «пустити» книги в Україну. Погоджувалися вони й на те, щоб книгу дати в кредит, навіть самі погоджувалися її перевозити, але: «... так званий українсько-радянський уряд довів, що книжка українська в Україні не бажана... Окрім цензурних установ, порівняно з якими колишня царська є немовлям, уряд установив мито, яке унеможлиблювало перевіз книжок, бо перевищувало продажню вартість книги», – у своїх спогадах пише Ю. Тищенко [23, с. 130-131]. Тобто, перед українськими видавництвами цензурою було створена штучна «завіса», що унеможлиблювала проведення торгівельних операцій за кордоном. Хоча А.В. Блюм вважає, що в роки НЕПУ орієнтовно протягом п'яти років (1922-1927 рр.) невелика частина емігрантських видань все-таки «проходила» через кордон, принаймні, цензори, забороняючи видання, давали письмове пояснення про причину заборони. А вже з 1927 р. цензори затримували майже всю емігрантську літературу без усіляких пояснень [2, с. 180-181].

Для того, щоб за кордоном провести якусь операцію, видавництву необхідно було обов'язково отримати ліцензію, яку видавав народний комісаріат зовнішньої торгівлі УСРР. Разом з ліцензією Наркомзовнішторг визначав, яку літературу можна закуповувати видавництву, а яку ні, у плані закупівлі канцтоварів, паперу, устаткування для друкарень також необхідно було отримати дозвіл Наркомзовнішторгу, але тут не було проблем із цензурою [44, арк. 55]. Труднощі для кооперативних та приватних видавництв створював сам процес отримання ліцензій, що тривав від 7 до 10 днів (ліцензія надавала право видавництву за кордоном проводити операції з купівлі-продажу друкованої продукції). Малоефективна робота поштових відділень затримувала надходження книг на декілька місяців [43, арк. 304].

Згідно з постановою РНК УСРР від 4 квітня 1923 р. «Про конфіскацію, належної вилученню з продажу й розповсюдженню друкованої продукції», література, що була видана Держвидавком, передавалася для переробки на паперові фабрики під наглядом політконтролю ДПУ, продукція, вилучена з інших видавництв та приватних осіб, зберігалася до наступних розпоряджень. «Інструкція по вилученню шкідливої літератури з книжкових магазинів, бібліотек, читалень...», розіслана губвідділам у справах друку 1 липня 1924 р., зобов'язувала обов'язково складати списки вилучених книг і надсилати їх до ЦУДУ на затвердження, і лише після цього її знищувати. Кошти, що були вторговані від ліквідації сконфіскованих творів друку, належних державним, партійним, профспілковим та кооперативним видавництвам, надходили на зміцнення економічного розвитку цих видавництв, а від приватних – до бюджету держави [8, с. 252]. Це дало право ЦУДУ на початку 1923 р. розпочати тотальну роботу з вилучення контрреволюційних книг, особливо українських. Так, згідно з висновками комісії, в яку входили Ф. Павлик – голова Волинського відділення губполітосвіти, О. Шумський – голова Волинського губвідділення ДПУ, І. Розтоцький – голова Волинського губкому Агітпропу, нею було проведено огляд діяльності відділення кооперативного видавництва «Друкар» – на Волині та виявлено й вилучено книги Спекторського «Про основи державного права» – три примірники, Самойленка «Збірник поезій України 1884-1917 рр. « – теж три, Б. Грінченка «Іван Виговський, його життя й діяльність» – три, Слісаренко «Про державний лад» – чотири, І. Огієнка «Революція духу» – п'ять. Усі вилучені книги Комісія передала відділенням Губполітосвіти у Волинській губернії. Така участь спіткала майже всі кооперативні та приватні видавництва УСРР. Зокрема Донецьким відділенням ЦУДУ станом на 26 квітня 1923 р. було вилучено 2 013 книг, серед них 647 віднесли до групи книг антирадянського характеру. Усього за 1923 р. було допущено до друку книг і брошур у кооперативних видавництвах – 275, заборонено – 65, періодичних видань відповідно – 439, заборонено – 97 [30, арк. 118].

До створення ЦУДУ значна частина цензурного контролю зосереджувалася в надзвичайних органах: ВУЧК і ДПУ. У нових умовах відбувся формальний розподіл функцій між ЦУД і ДПУ. Центральне управління у справах друку мало займатися лише попереднім контролем. Супровідний контроль, інспекційна перевірка книгарень, книжкових складів, конфіскація і знищення «ворожої» літератури залишалися в компетенції ДПУ [18, с. 84]. Така ситуація призводила до виникнення непорозумінь, навіть конфліктів. Фактично, між двома охоронними інституціями розгорнулася конкуренція. А це, у свою чергу, обернулося подвійним цензурним тягарем для видавництв. Друкарні й видавництва повинні були по кілька разів узгоджувати свої виробничі плани то в органах ЦУДУ, то ДПУ, надсилати туди значну кількість віддрукованих примірників для отримання візи [40, арк. 201]. Та й самі члени ЦУДУ, особливо тих відділень, що знаходилися на периферії, також не розрізняли функцій свого відомства і ДПУ, центру постійно їх доводилося роз'яснювати. Так, 4 січня 1924 р. повідомив Київський губвідділ у справах друку про те, що дозвіл на відкриття книжкової торгівлі видається

губвідділом управління, а щодо губвідділу друку, то він бере лише на облік книжкову торгівлю, а фактичний контроль книжкового підприємства ведеться політконтролем ДПУ [32, арк. 2].

У березні 1923 р. видається директивний документ за підписами голови ДПУ УСРР В. Балицького і начальника ЦУД І. Кулика, у який вносяться корективи до функцій обох відомств. Тепер супровідний контроль також передається ЦУДу, цензурні органи і політконтроль ДПУ не підпорядковуються один одному. Для узгодження спільної діяльності передбачалося, що представники політконтролю ДПУ повинні включатися до складу місцевих управлінь у справах друку. Так відбувався процес зрощування цензури і політичної поліції. Згідно з новою інструкцією діяльність ДПУ зводилася лише до виконавчих функцій. Органи ЦУДу повинні були керувати попередньою і супровідною перевіркою, давати розпорядження щодо заборони розповсюдження, конфіскації та знищення літератури, а ДПУ – здійснювати фактичний контроль над видавничою діяльністю, виконувати запобіжні й репресивні дії. Але, на думку В. Маснека, ДПУ не поспішало скорочувати сферу своєї діяльності. Як зазначав у січні 1924 р. завідувач Катеринославським губернським управлінням у справах друку І. Дашевський, «за змістом інструкції політконтроль ДПУ є підсобним виконавчим органом ЦУДу, на практиці ж цього немає, і спостерігається іноді зворотне явище» [18, с. 81-90, 84]. Надалі партійне керівництво неодноразово зверталось до проблеми відносин цензурних установ і ДПУ. У липні 1924 р. секретаріат ЦК КП(б)У ще раз підтвердив передачу функцій контролю від ДПУ до ЦУД. Отже, Державне політуправління й надалі активно втручалось в цензурну політику. Особливо його роль зросла в 1930-ті роки.

Увага з боку цензорів приділялася членам КП(б)У, які працювали в подібних виданнях. Наприклад, 13 вересня 1923 р. підвідділ друку Агітпропу ЦК КП(б)У повідомив ЦУД, що комуністи Н. Резанов і П. Танков не повідомляли про свою діяльність у контрреволюційному журналі «Жало», не було в них і дозволу на роботу в ньому, тому мали понести кримінальну відповідальність. Участь комуністів у приватних та кооперативних виданнях допускалася лише як виняток, з дозволу відповідних партійних комітетів [21, с. 119]. Подібні ситуації зустрічалися досить часто, особливо «нестабільним» був Київський регіон, де зустрічалися випадки подібної «зради» навіть з боку представників цензури. Так, 31 січня 1924 р. голова ЦУДу повідомляв, що: «Київщина багата видавництвами, книжковими магазинами, а отже потребує пильної уваги з боку цензури. Особливо слід звернути увагу щодо різних літературних течій, як «Панфутуристи», «Гарт» та ін., тут потрібен суворий об'єктивний підхід і цілковита нейтральність, жодної пристрасті до органів і течій» [32, арк. 18]. Особливо це стосувалося членів КП(б)У, котрі працювали у приватних виданнях.

Система контролю цензурних органів все-таки не була довершеною і тому постійно велось її удосконалення. У другій половині 1920-х рр. було внесено зміни у функції ЦУДу. Так, постановою РНК УСРР від 28 лютого 1925 р. «Про заснування Комітету для нагляду за діяльністю видавництва і розповсюдженням друкованих творів при Наркомвнутторзі УСРР», він займався регулюванням господарсько-економічної та торгівельної діяльності громадських і приватних видавничих підприємств та організацій щодо видання, торгівлі і розповсюдження друкованих видань [9, с. 473]. У березні 1928 р. Комітет було ліквідовано, а натомість виник Комітет у справах друку Наркомторгу УСРР, який 27 січня 1930 р. реорганізували в Комітет у справах друку при РНК УСРР.

Положення про Комітет у справах друку при РНК УСРР передбачало планування та регулювання видавничої діяльності, координацію роботи паперової і поліграфічної промисловості, розповсюдження продукції видавничої галузі. Комітет мав організаційну структуру: голову, заступника голови та трьох членів, що призначалися урядом УСРР. Структура Комітету неодноразово змінювалась, ускладнювалась та розширювалась. У 1930 р. вона мала таку схему: управління, планово-економічна, книжкова, газетно-журнальна, паперова, поліграфічна, фінансово-звітна група, секретаріат, відділ кадрів, спецсектор. Здійснювала роботу Комітету 21 особа, які були розподілені по відділах. Кожен відділ очолювали консультанти та їхні помічники [46, арк. 5]. Комітет був безпосередньо підпорядкований РНК УСРР. Питання, що вимагали рішення в загальному масштабі, вирішувалися через Комітет у справах друку при РНК УСРР у Москві, а також через постійне представництво УСРР при РНК СРСР.

У кінці 1920-х рр. ЦУД активно взявся за діяльність кооперативних видавництв, що мала негативні відозви. Так, постановою Комітету у справах друку «Про розповсюдження масової літератури» від 30 листопада 1929 р. було зобов'язано кооперацію перебудувати свій апарат та методи книготоргівельної роботи. Разом із цим «Книгоспілка» та інші видавництва повинні були поставити на практичний ґрунт справу про перекваліфікацію наявних книгарських кадрів та підготовку нових [13, с. 267]. Тоді ж ЦУД з метою концентрації в руках одного кооперативного видавництва усієї кооперативної книготоргівельної мережі за «Книгоспілкою» закріпив право, згідно з яким видавництва проводили свою роботу на підставі генеральних угод з «Книгоспілкою». Постачання окружній мережі та великим районним місцям велось безпосередньо з видавничих комор за рахунок «Книгоспілки». До того ж видавництва, з якими «Книгоспілка» укладала угоду на закупівлю певної частини тиражу кожного видання, погоджувала з «Книгоспілкою» тиражі своїх видань. У той же час видавництва надавалося право контролю через своїх уповноважених над тими виданнями, що їх розповсюджувала кооперація. Але це був не крок до зміцнення системи кооперативних видавництв, а навпаки, до їх повного одержавлення та ліквідації. 12 серпня 1930 р. ЦУД згідно з проведеною ревізією прийняв постанову в якій зазначалося, що видавництва не спромоглися проводити свою діяльність згідно плану і в більшій мірі вели позапланову роботу, це говорить про те, що директиви Комітету про постановку планової роботи й організацію планових осередків не виконуються, а тому винні будуть притягнуті до відповідальності.

Видавництва у своїй торгівлі продовжували керуватися комерційними установками, що перечило політиці держави. Особливо Комітет відзначав таких «злісних» порушників, як кооперативні видавництва «Книгоспілка», «Український Робітник» [47, арк. 41].

Доповнювало роботу цензури Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт), створене при Наркомосі УСРР згідно з положенням РНК УСРР від 22 червня 1922 р. [26, арк. 16], що діяло за принципами центрального апарату Головліта РСФРР [5, с. 22]. Головліт, на думку укладачів збірника документів та коментарів «История советской политической цензуры», повинен розглядатися не як поворот у відношенні до ідеології та культури, а як логічне продовження політики незаконної влади тоталітарного типу, яка відчувала страх перед свободою слова та думки [11, с. 8].

До основних функцій Головліту відносилися: перевірка рукописних і друкованих творів, періодичних та колекційних видань, фотографій, малюнків, карт, плакатів, видача дозволів на право видання, формування списків друкованих творів, заборонених до друку, видання правил, інструкцій, розпоряджень, що були обов'язковими для органів друку, друкарень, бібліотек та книжкових магазинів. Головліт забороняв видання та розповсюдження таких творів, які б агітували проти радянської влади, розголошували військову таємницю республіки, збуджували громадську думку шляхом розповсюдження неправдивих відомостей, провокуючих національний фанатизм, а також творів порнографічного характеру [26, арк. 16]. Завідуючого Головлітом призначала Колегія Наркомосу, а його двох помічників – відповідно Реввоенрада та ДПУ республіки. Місцеві органи Головліту відповідали центральним органам, хоча в губернських містах існували цензори, які призначалися губернським відділом народної освіти, а затверджувалися Головлітом [12, с. 165]. Упродовж другої половини 1920-х р. значно розширилися функціональні обов'язки Головного управління у справах літератури та видавництва. До вищезазначених додалися ще й такі: догляд за виконанням видавничих планів; розгляд питань про відкриття газет, часописів, книжкових видань, догляд за видавничою діяльністю, реєстрація окремих видань, вивчення книжкового ринку, вивчення літературних течій та характер друкованих творів України, бібліографічна розробка друкованої продукції УСРР та постачання книгосховищ республіки, що їх проводила Книжкова палата.

Дослідники виділяють два основні шляхи цензурної політики: адміністративне та судове переслідування, що виражається в призупиненні діяльності видавництв або окремих видань, скорочення тарифу, штрафні санкції та притягнення особи до відповідальності через суд. Інший метод – шлях ідеологічного тиску, вплив на редакцію через переговори, залучення до роботи надійних осіб, звільнення найбільш «ворожих» елементів. До Головліту надходила вся інформація про діяльність кооперативних видавництв, їхній склад працівників, характер роботи видавництва.

Деякі справи Головліт обговорював з Наркомосом, який очолював з 1927 р. М. Скрипник, а його заступниками були А. Приходько та Я. Ряпо [35, арк. 90]. 16 березня 1928 р. до М.О. Скрипника від Головліту надійшов лист з приводу видавничої діяльності новоствореного кооперативного видавництва «Культура і труд», головою правління якого був Н.М. Осипович. Видавництво ще не зареєструвало свій статут, але документація вже була подана до Головокооперкому, але його видавничий план був переглянутий Головлітом, ухваливши його загалом. Лише деякі пункти він вимагав змінити. Це стосувалося загальної типізації видавничої галузі, згідно з якою всі видавництва повинні видавати літературу лише одного стандарту, що був визначений державними органами. Наркомосвіти мав викласти міркування стосовно подальшої роботи видавництва «Культура і труд» [38, арк. 35], яке в 1928 р. планувало видавати книги за серіями: технічно-виробнича література; кустарні ремесла; довідники, конспекти, підручники за програмами загальноосвітніх курсів; біографії вождів пролетаріату; книги з єврейського питання; книги для вивчення іноземної мови.

Згідно із звітом Головліту найбільше друкованої продукції видавали в 1925 р. ДВУ та кооперативні видавництва «Пролетарій», «Книгоспілка», «Український робітник», «Рух». За видання українських класиків у 1925 р. «відповідально взялися» такі кооперативні видавництва, як «Книгоспілка», «Рух», «Слово». Так, у 1926 р. видавництво «Книгоспілка» видавала 20% дитячої літератури від усіх інших видань, адже в УСРР понад 85% цієї продукції надходило з Росії [33, арк. 30]. Але цензори відзначили одну негативну особливість: дитяча література погано редагувалася. У свою чергу «Рух», що видавав переважно українських класиків, серед них п'єсу Л. Старицької-Черняхівської «Останній сніп» Головліт визнав шовіністичною, а п'єси І. Карпенка-Карого – «Лиха іскра», «Чумаки», «Суєта суєт», «страшенно сентиментальними» із «загальною мораллю», нудними. П'єси нових авторів також піддавалися політичній ревізії. Зокрема робота Г. Хоткевича «Слово о полку Ігоревім», хоч і була написана досить талановито, вважалась ідеологічно невтриманою [33, арк. 44, 50].

Кооперативне видавництво «Пролетарій» у 1926 р. спеціалізувалося на виданні соціально-економічної та історичної літератури. Важливе місце у видавництві відводилося серії про «Червоне письменство». Робота велась у трьох напрямках: перевидання дореволюційної літератури, літературні переклади, друк сучасних авторів. І хоча Головліт відзначив напрямок діяльності видавництва, але зауважив, що «Пролетарію» необхідно було «проникнутись» у «Червону професуру» та Інститут марксизму-ленінізму і заручитися «серйозними» книгами з історії. Щодо перекладів, то Головліт визнавав їх малокваліфікованими, особливо «буржуазних письменників» – Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Михайла Івченка, Андрія Паніва, Петра Ванченка, Євгена Плужника [4, с. 411].

Ураховуючи напрямок роботи кооперативних та приватних видавництв, у грудні 1926 р. Головліт заборонив їм видавати твори українських класиків, передавши цю справу Державному видавництву, яке мало зосередити навколо себе коло письменників [33, арк. 66].

У порівнянні з кооперативними видавництвами, з якими ще рахувалася цензура, особливого нагляду заслуговували приватні, яких у 1926 р. діяло в УСРР 11 – «Космос», «Омега», «Труд», «Слово» (напівкооперативне), «Час», «Сяйво», «Горно», «Маса», «Наука и просвещение», «Свет», «Видавництво Гінзбурга», що розташовувалися в Харкові, Києві, Полтаві, Одесі. Усі приватні видавництва Головліт поділив на дві групи: до першої потрапили ті, що переслідували виключно комерційні цілі, а до другої – ті, що об'єднували навколо себе літературно-політичні течії, відтак вважалися потенційно ворожими. Серед організаторів приватних видавництв зустрічалися прізвища М. Ніковського, М. Зерова, С. Єфремова, І. Могилянського, Атаманюка, Г. Хоткевича, Калиновича, Г. Голоскевича, М. Рильського, що уособлювали так звану «Київську групу». Вони, на думку В.К. Кізяна, висловлювали незадоволення існуючим порядком, прямо боролися проти пролетарської ідеології, тим самим розкривали реалії буденного життя і показували читачеві, що не подобалося владним структурам.

Приватне видавництво «Час» було зареєстроване Київською Губекономрадою 8 грудня 1923 р., а його фундаторами виступали П.С. Синицький, Г.К. Мицюк, Я.А. Шеребецький, усі були позапартійні [32, арк. 24]. Головліт вважав це видавництво контрреволюційним, що вдало використовувало прорахунки ДВУ. Так, за 1924-1926 рр. ним було видано 54 назви друкованої продукції. Однак Головліту не сподобався «Календар селянина», у якому були дані народження українських гетьманів, оголошення Універсалів УНР. Видавництво видрукувало «Кобзар» Т.Г. Шевченка та «Енеїду» І. Котляревського, тоді як видавництво «Слово», на чолі якого стояв академік Г.К. Голоскевич, а його членами були: П.П. Філіпович (Зорев) [20, с. 183], О.К. Дорошкевич, М.К. Зеров, С.О. Єфремов, А.В. Ніковський, Б.В. Якубський та ін., члени Головліту визнали націоналістичним. Воно із самого початку свого існування перебувало в «чорному списку» всіх цензурних органів і вважалося контрреволюційним, бо неодноразово його члени виступали проти ідеологічних основ радянської влади. Головліту не подобалося, що видавництво: «... робить спроби популяризувати активних контрреволюціонерів, ворогів радянської влади – видає книги М. Стебницького, колишнього міністра УНР, його малюють як борця українського народу, котрий загинув за часів диктатури пролетаріату, скаржаться, що радянська влада недооцінює таких діячів» [33, арк. 56]. Причина такого «розгулу», на думку членів Головліту, крилась у слабкості київського Окрліту, що складався з 3 осіб, у результаті: «...чисельні книжки з контрреволюційним змістом потрапляють на ринок. Інколи, видаючи книгу вони вміщували маленькі шифровки антирадянського характеру, так було в книзі про художника Г. Нарбута, де в самому кінці вставили примітку, що радянська влада забороняє завозити книги з-за кордону і тому повний огляд біографії вони не в змозі зробити...». Станом на 1926 р. видавництво «Слово» видало 7 книг: вірші М. Драй-Хмари та М. Зерова «До джерел», монографію С. Єфремова про І. Франка та ін.

На відміну від кооперативних, приватні видавництва основним чином займалися перекладом літератури, тому Головліт клопотав перед вищими органами влади про встановлення контролю за їхньою роботою. Заважали приватні видавництва і тим, що видавали дефіцитну технічну літературу. Так, у 1926 р. видавництво «Космос» видало серію «Технічна література», яка вмість була розкуплена, це видавництво наслідували інші [33, арк. 5]. Тоді Головліт поставив питання про створення державного технічного видавництва, яке б створило «нездорову» конкуренцію приватним видавництвам. Як свідчить Н. Колосова, «Видавати технічну літературу стало вигідно: попит на неї був великий, а на книжковому ринку її не вистачало» [15, с. 20]. Такі дії владою усіляко засуджувалися, видавнича діяльність цих видавництв піддавалася критиці, література, видана ними, визнавалася неякісною. Хоча А. Говоров згадує із слів очевидців протилежне і зазначає, що видання приватників у перші роки розбудови привертали увагу читача своєю зовнішністю, колоритом та тематикою, були краще оформлені, дешевші, на відміну від радянських видань. «... Золотой обрез, красные роскошные переплеты, хорошая бумага, иллюстрация – таков вкус имущего приобретателя книг» – писав у 1922р. літературознавець П. Жуков [3, с. 154].

Своїм безпосереднім завданням Головне управління у справах літератури та видавництва вважало перевірку та контроль друкованої продукції. Правдиво показує роботу цензури Ю. Тищенко: «Реквізовані книги від видавців повідбирано і зведено на указані пункти, де розподільчі установи мали дати їм раду, тобто, розподілити їх серед населення. Позвожено ці надбання в сирі льохи, в різні невідповідні місця, де, чекають так званих «розпределітелів», вони буквально гнили і нищились. Не додруковані книги, що вже були вискладені або в друкарських верстатах, знищено на місцях у друкарнях, ряд робітників... здебільшого без суду, порозстрілювано, як, наприклад Г. Чупринку, І. Петрушевського, М. Шапрана» [23, с. 124]. У 1925 р. було заборонено до друку твір Панаса Мирного «Жив – Жив», пояснюючи тим, що автор показав національно-релігійні настрої героя хлопчика-пастуха і говорив про розп'яття Христа Жидами, відтак на думку членів Головліту, він негативно впливав на світогляд. Критики зазнав і твір І. Котляревського «Ода про князя Куракіна», у якому, на переконання членів Головліту, проводилася феодальна ідеологія. Був заборонений і твір В. Златовратського «Белый старичок», що містив релігійно-містичний зміст, а збірник анекдотів М. Асхеновського визнали «міщанськими і не розумними анекдотами», казка «Червона шапочка» ідеологічно невитриманою казкою [33, арк. 115].

На початку 1927 р. Головліт значно посилив контроль над виданнями кооперативних видавництв. У січні-лютому 1927 р. були заборонені вибрані твори О. Стороженка, передмову до яких написав С.В. Шамрай, хоча й були видані «Книгоспілкою» тиражем 5 000 примірників. Головліт запропонував доповнити передмову більш критичним аналізом історичних подій. Подібна ситуація склалася з творами П. Куліша, І. Франка. Особливо не сподобалося Головліту вступна стаття М. Дорошкевича, де автор звинувачував цензуру в

гальмуванні розвитку української науки [37, арк. 2-3]. 13 квітня 1929 р. Укрголовліт заборонив видавництву «Рух» друкувати роман В. Винниченка «Поклади золота» [34, арк. 5-6].

14 січня 1929 р. кооперативне видавництво «Пролетарій» просило Укрголовліт видати дозвіл на друк у власній друкарні таких видань: Л. Нітобург «Сыны и отцы» (16 друк. арк., накладом 5 000 прим.), В. Строменко «Плавні» (2 друк. арк., 5 000 прим.), М. Васильківський «Маршал Пілсудський» (2 друк. арк., 5 000 прим.), К. Фібіх «Весталка» (10 друк. арк., 5000 прим.). Цього разу цензор дав згоду на друк, але 9 квітня того ж року було відмовлено у друці брошур російською мовою про колишні російські партії, аргументуючи відмову тим, що ця література призначена для московського ринку, а також Головліту було незрозуміло, чому «Пролетарій» постачає московський ринок за рахунок паперового контингенту України. Тут ми бачимо не лише цензурний контроль державних органів, а й пряме втручання їх у справи кооперативу, який за своїми принципами був вільною у своїй діяльності організацією і мав право самостійно виходити на будь-який ринок, не питаючи дозволу.

Особлива роль у здійсненні контролю відводилася політредакторам, котрі здійснювали попередній контроль. На кожен рукопис, що викликав сумніви або вимагав значних змін чи поправок або заборонявся до друку, політредактор складав умотивований відгук, у якому викладав зміст і давав повний аналіз даного твору, а також указував місця, що підлягали вилученню чи переробці, або ж мотиви заборони. У свою чергу політредактор ніс усю повноту відповідальності за точність аналізу рукопису, і, якщо в надрукованому рукописі були знайдені політичні чи ідеологічні шкідливі моменти, що не були відмічені у відгуку, він ніс кримінальну відповідальність. Відгук разом з рукописом передавався на затвердження уповноваженого Головліту чи його заступника, який працював в галузі політконтролю. Якщо висновки про рукопис у вповноваженого Головліту (чи його заступника) співпадали з висновками політредактора, то дозвіл на друк рукопису підписував політредактор. Якщо рукопис чи відгук викликали сумнів, уповноважені чи його заступники самі ознайомлювалися зі змістом рукопису і вирішували його долю [14, с. 151]. Це ще раз підкреслює значення, якого надавали цензурні органи друкованому слову в період становлення тоталітарної системи.

Поширеним засобом цензурного тиску в ті роки була вимога супроводжувати твори «марксистською передмовою». Так було затримано Головлітом друк книжки українського поета М. Бажана, доки в текст редакторської передмови не була вміщена критична характеристика творчості поета. Тому звичними стають посилання в текстах на класиків марксизму, що негативно відбивалося на художній значущості творів. Тоді як завідуючий Укрголовліту К. Ломанов не заперечував видавництву «Пролетарій» друк «Записок доктора Армнека», але вважав, що йому слід додати до цього твору коротенький вступ з марксистською оцінкою роману та його характеристики доби і головних дієвих осіб. До передмови цензор ставився з особливою увагою, зокрема до тих, що були написані авторами із «сумнівною» репутацією. Так, підозрілою виявилася передмова В. Підмогильного до книги другої вибраних творів І. Нечуя-Левицького, де автор надав великого значення окремому епізоду з твору «Рибалка Панас Круть» у якому, на думку цензора, «тхне міщанством та антисемітизмом», а в думках В. Підмогильного скриті елементи націоналізму [33, арк. 111]. Під особливим наглядом Головліту була література про Володимира Ілліча. Заборонялися сумнівні і спекулятивні видання, що видавалися як приватними так і радянськими та кооперативними видавництвами [24, с. 113].

У другій половині 1920-х рр. Головліт, що змінив свою назву на Укрголовліт, повністю контролював видавничі плани кооперативних видавництв, указував, яку літературу і в якому обсязі друкувати. Так, згідно з постановою Укрголовліту від 28 серпня 1929 р. «Про редакційно-видавничий план «Книгоспілки» на 1929/30 р.» було прийняте рішення зменшити видання сільськогосподарської літератури на 67%. 8 жовтня поточного року було внесено зміни у видавничий план «Книгоспілки» із серії технічна література для дитячого віку, а також зобов'язано видати не менше 10 книг з питань «Культурної Революції». У видавничих планах видавництва «Рух» було визнано за недоцільне «включення» до видання дитячої бібліотечки, окрім цього, зобов'язано, щоб у передмовах до творів російських класиків «було притягнуто марксистські сили» [39, арк. 17, 19, 27].

У кінці 1920-х на початку 1930-х рр., щоб повністю контролювати видавничу роботу кооперативних видавництв, цензори ввели спеціальні посади при видавництвах – «уповноважені». Як свідчить А.В. Блюм, спочатку на цю посаду призначалися самі завідуючі видавництвами, які зобов'язані були мати одного заступника, на якого покладалася фактичний контроль усією групою політредакторів видавництва. Поступово на цю посаду призначалися Головлітом окремі особи із числа працівників цензури [2, с. 34]. Так, 7 жовтня 1930 р. Літконтроль, завідуючим якого був С. Калюжний, призначає до видавництва «Пролетарій» на постійне місце роботи двох уповноважених його членів М. Шика та І. Аніканова. Уповноважені наділялися правами, які здійснювали контроль над видавничою роботою кооперативу, а також надавали дозвіл на друк того чи іншого видання. Цим самим державні органи посилювали контроль над видавництвом та друкованою ним продукцією.

З утворенням СРСР усі питання, пов'язані із цензурою, вирішувало союзне керівництво, доводячи на місця лише офіційну точку зору. У 1930 р. була проведена реорганізація Головлітів у всіх союзних республіках, їх функції розширювалися, створювався інститут уповноважених Головліту при всіх державних і громадських видавництвах, радіотрансляційних мережах, телеграфних агентствах, поштах та митницях [6, с. 81].

Сферою діяльності Центрального методологічного комітету (ЦМК) (виник у листопаді 1922 р. і діяв при Наркомосі УСРР) став контроль за видавництвами та рецензуванням навчальної літератури в галузі соціального, політичного та професійної освіти, згідно з наказом Наркомосу УСРР від 20 березня 1923 р. його очолював А. Машкін [28, арк. 5]. ЦМК складався з представників Методкомів соціальної, професійної та політичної освіти, займався розробкою та узгодженням питань, що стосувалися діяльності одночасно двох або трьох

Главків Наркомосу. Він складав видавничі плани, кошторис, забезпечував підручниками, переймався соціально-професійною та політичною освітою, керував справами видання та розповсюдження посібників [28, арк. 2-4]. Необхідно зауважити, що постанова РНК УСРР 1923 р. «Про порядок видання навчальних посібників» передбачала їх друк лише з дозволу ЦУДу та його місцевих органів, а також за висновками ЦМК. ЦУД зобов'язаний був разом зі своїми філіями передавати ЦМК одержані від авторів рукописи підручників у триденний термін. Особи, які були винні в порушенні цього положення, притягувалися до відповідальності, а видані ними посібники конфісковувалися. Рукописи необхідно було надсилати до ЦМК з відповідними рецензіями. Список рецензентів установлювався також ЦМК, але затверджувався Колегією Наркомосу. На переглянутій літературі Методком ставив позначки: «Рекомендовано», «Допущено», «До друку не допускається». Центральний методологічний комітет розглядав справи переважно принципового значення, вирішення яких відбувалося у трьох секціях: Методкомів соцвиху, політосвіти та профосвіти і чотирьох комісіях: навчальних планів та програм, підручників, суспільствознавства, наукової організації праці. Згодом кількість цих комісій поповнилася ще двома – у галузі художньої літератури та фізкультури. У березні 1929 р. постановою НКО УСРР було скасовано порядок, коли рішення про друк видавалися ЦМК безпосередньо видавництвам та авторам. Відтоді вказівки про рецензування книжок для ЦМК стали надходити лише від Головліту [12, с. 174].

15 травня 1925 р. вийшла постанова РНК УСРР «Про реорганізацію НКО УСРР», згідно з якою при Колегії НКО створювався новий орган – Державний науково-методичний комітет (ДНМК), на який покладалося завдання об'єднати методологічні комітети управлінь. Головні комітети соцвиху, профосвіти, спецнаук та Головлітосвітній як орган колегіального керування народної освіти було скасовано, а керівництво зазначених комітетів, зорганізували в одноосібне управління [10, с. 142]. На початку 1926 р. ДНМК (на той час його очолював заступник Наркомосу Я.П. Ряппо) значно активізував свою «цензорську» роботу. При ньому діяли такі комісії: кваліфікаційна, художня, комісія з роботи над підручниками, а також спеціальна комісія, що займалася складанням дитячої енциклопедії. ДНМК мав секції – Наукпедкому – головою якої був професор І.П. Соколянський, а Методкому профосвіти та політосвіти очолював М. Зотін. Особливу увагу привертає Комісія з роботи над підручниками, до якої надходили друковані варіанти підручників та рукописи. Вона почала свою діяльність у 1926 р., що стосувалася переважно перегляду рукописів підручників та рецензування.

На ДНМК покладалося завдання відібрати в 1927-1928 рр. найкращий підручник, щоб на його основі скласти зразковий, а також розробити відповідні принципи та стандарти. Для цього відбувся підбір авторів з суспільствознавства, розглядалися стандарти навчальних посібників, поглибилися вимоги до рецензування [36, арк. 115]. Науково-педагогічний комітет розробив проект резолюції «Про стандартизацію підручників» і 18 липня 1927 р. подав на обговорення ДНМК. Згідно з цим проектом передбачалося, що поряд з допущеними цензурою підручниками старого зразка, вводилися нові, які повинні були витіснити старі.

Навчальну літературу в 1925-1927 рр. видавали ДВУ – понад 190 тис., кооперативні видавництва «Пролетарій» – 59,7 тис. та «Український робітник» – 28,9 тис. примірників. ДНМК контролював видавничі плани кооперативних та приватних видавництв. Так, у 1926р. згідно з його висновками, видавничий план «Українського робітника» на 1927/28р. був визнаний занадто «роздутим», тому його необхідно було скоротити у два рази. Скороченню підлягала художня література до 300-400 друкованих аркушів, а залишалися назви на робітничу тематику. Плани професійної літератури мали поповнити брошури на професійну тематику, з проблем загальнокультурної та політичної роботи. Було прийнято рішення включити ряд назв з теорії та історії профруху українською та російською мовами. Був розглянутий також і видавничий план кооперативного видавництва «Книгоспілка», і зазначалося, що продукція «Книгоспілки» в 1926/27 р. становила 405 назв, обсягом 2 083 друк. арк., усього 4 млн. примірників. У видавничих планах «Книгоспілки» на 1927/28 р. було заплановано видати 463 назви, 2 261 друк. арк., наклад 3 млн. примірників. Члени ДНМК зазначили, що «Книгоспілка» поступово перетворюється на комерційну організацію і прагне до видання рентабельної літератури. Коло співробітників кооперативного видавництва постійно поповнювалися кваліфікованими кадрами. Але цензуру не задовольняло те, що на чолі видавництва стояла, переважно, інтелігенція, бо це суперечило постановам партії [36, арк. 71]. Адже основною умовою діяльності кооперативних видавництв було те, що вони повинні були залучати до роботи представників «з низів» – селян та робітників [10, с. 188].

Особливі вимоги були до рецензентів, які дотримувалися резолюцій ДНМК. Рецензент мав вивчити рукопис навчальної літератури і дати йому науково-методичну, літературну та політичну оцінку. Автор не повинен знати рецензента до надання рецензії ДНМК. Рецензенти обиралися зі складу кращих педагогів, професорів, учених, котрі працювали в установах соцвиху. Для рецензентів художньої літератури були окремі інструкції, у яких вимагалось вичерпної оцінки рукопису, щоб ДНМК зміг зробити свої висновки. Рецензія вказувала назву книжки, прізвище автора, кількість сторінок, зміст, позитивні та негативні сторони, оцінку художньої, педагогічної та політичної якості, її наявність на ринку, чим відрізняється від інших книжок, для дітей якого віку вона розрахована, які корективи слід внести.

XII з'їзд партії для посилення керівництва видавничою галуззю прийняв рішення про створення Бюро радянсько-партійних видавництв при ЦК РКП (б) [3, с. 272]. А вже в січні 1924 р. було створено Всеукраїнське бюро радянсько-партійних та громадсько-кооперативних видавництв, метою якого стало: проведення партійних директив у галузі книговидавництва та книготоргівлі; витіснення приватного капіталу; об'єднання існуючих та в майбутньому створених радянсько-партійних та суспільно-кооперативних видавництв УСРР; регулювання відносин як між окремими видавництвами УСРР, так і тими, що перебували за її межами;

створення необхідних для нормальної роботи видавництв фінансових, виробничих та торговельних умов. Бюро діяло при відділі друку ЦК КП(б)У, до складу якого входили радянсько-партійні та суспільно-кооперативні видавництва. Від кожного видавництва при Бюро був уповноважений представник, а для кожного його члена були обов'язковими його постанови. Основний капітал Бюро формувався із щомісячних внесків його членів, величина яких залежала від характеру видавництва, обсягу друкованої продукції. Фундаторами Бюро були ДВУ, державне видавництво «Червоний шлях», кооперативні видавництва «Книгоспілка» та «Пролетарій» [45, арк. 27]. На початку 1925 р. до Бюро увійшло кооперативне видавництво «Український робітник». Усього до цього органу входило 39 видавництв з Москви та 34 – з інших міст. Між видавництвами кредити, що надходили з державної скарбниці на видавничу галузь, розподіляло Бюро. Їх надавали переважно тим видавництвам, що входили до об'єднання, а приватні видавництва були поза увагою. Тобто тут прослідковується проста схема: якщо кооперативне видавництво отримувало різноманітні пільги, а також кредити, то воно обов'язково мало стати членом Бюро. Цей орган був зініційований державою для того, щоб об'єднати всі наявні видавництва під одним керівним органом. Централізація цієї справи була завершена в 1930 р., коли утворилося Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ).

При Бюро діяла спеціальна комісія, що досліджувала видавничу діяльність. Так, 4 грудня 1924 р. на її засіданні було розглянуто питання, яке стосувалося приватних видавництв. За даними, які надійшли до Бюро на 1 червня 1924 р., на приватні видавництва припадало – 1 914 назв, обсягом 7 208 друкованих аркушів, з них на белетристику приходилося – 30%, на прикладні науки – 12%, протягом року було заборонено до друку 75 назв. На цей час приватні видавництва розпочали видавати соціально-політичну літературу. Більшість приватних видавництв працювали під виглядом кооперативних і навіть входили до кооперативних об'єднань. Приватне видавництво мало в штаті 5-6 чоловік, в основному родичів. Кооперативна форма допомагала їм отримувати пільги та уникати оподаткування суб'єкта підприємницької діяльності. Вони купували папір у Папіртресті, а друковану продукцію приватний видавець збував через радянські та партійні видавництва. Переваги приватного сектору були в мобільності його апарату, який швидко реагував на будь-які економічні зміни. 15 травня 1924 р. Бюро затвердило постанову щодо приватних видавництв. У ній зазначалося: «Констатуємо наявність у приватно-видавничій продукції антирадянських ідеологічно небажаних проявів, вважати за необхідне посилення політконтролю та цензури щодо приватно-видавничої продукції, а також не допустити будь-яких стосунків між членами Бюро та приватними видавництвами, вивчити видавничу продукцію приватних видавництв, за допомогою якої вони «тримаються» на книжковому ринку, та забезпечити суспільство подібною продукцією...». Отже, щоб знищити приватний видавничий сектор, влада забороняла вступати з ним у зносини державним та кооперативним видавництвам, окрім цього, приватні видавництва повинні були розоритися під тиском нездорової конкуренції.

Незважаючи на участь кооперативних видавництв у діяльності Бюро, їх стійкість на книжковому ринку розглядався як негативний прояв у відношенні до державних видавництв. На засіданні президії Центрального бюро радпартвидавництв 9 листопада 1924 р., де головуючим був В. Шварц, серед двадцяти учасників семеро представляли кооперативні видавництва, обговорювалося питання щодо місця і ролі кооперації. Президією Бюро було запропоновано відокремити книговидавничу від книготоргівельної діяльності кооперативних видавництв. На захист виступив представник від кооперації І. Рабінович, він зазначив: «Державна торгівля друкованою продукцією по суті лише доповнює кооперативну. Кооперація досить уміло «вливається» в суспільні маси і є бажаною в торгівельній мережі книжкового ринку, а тому й потрібна народу. Вона не вимагає монополії у видавничій галузі, але, там де налагодила свою торгівельну мережу, бажає, щоб не було тиску з боку державних видавництв» [41, арк. 259, 261]. Думку І. Рабіновича підтримав П. Копейкін, котрий зазначив: «Кооперація продає книги в селах дешевше за інші видавництва, і їм доводиться із цим рахуватися» [41, арк. 297]. Тобто державні органи спробували відокремити кооперативні видавництва від книжкового ринку, залишивши за ними лише культурно-просвітницьку та видавничу діяльність для того, щоб поставити їх у фінансову залежність від державного капіталу, цим самим прискорити їхнє повне одержавлення.

Висновки. Отже, дослідивши діяльність кооперативно-приватних видавництв, можна констатувати, що їхні взаємовідносини з державними видавництвами мали ситуативну суспільно-політичну парадигму, яка віддзеркалювала ставлення монопартійної системи до самодіяльних форм підприємницької діяльності населення. Протягом 1920-х рр. тривало своєрідне «мирне» співіснування двох секторів видавничої діяльності, але спостерігалася тенденція до одержавлення кооперативно-приватних видавництв. Держава намагалася не допустити посилення ролі приватних і кооперативних форм. Запроваджуючи класифікацію видавництв, радянська держава прагнула монополізувати й централізувати видавничу галузь в Україні, запровадити систему політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури. Адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів були спрямовані проти кооперативних та приватних видавництв з декількох причин: усунути конкурента зі споживчого ринку книжкової продукції, унеможливити функціонування самодіяльної кооперативно-приватної системи в галузі поліграфії і друку, залучити їх до виконання державних замовлень ідеологічного спрямування, схилити до реорганізації на засадах і принципах державних об'єднань.

Список використаних джерел

1. Аветушенко І. Б. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20-30-ті рр. XX ст.): Дис.... канд. іст. наук Київський Національний університет імені Тараса Шевченка: 07.00.01. Київ: 2001. 198 с.

2. Блюм А. В. Советская цензура в эпоху тоталитарного террора. 1929-1953. Санкт-Петербург, Академический проект, 2000. 312 с.
3. Говоров А. А. История книжной торговли в СССР: Учебное пособие для вузов по специальности «Книговедение и организация книжной торговли». Москва: «Книга», 1976. 399 с.
4. Голубенко П. Україна і Росія у світі культурних взаємин. Київ: Дніпро, 1993. 366с.
5. Горчева А. Ю. Пресса Гулага (1918-1955). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. 152с.
6. Гречанко В. А., Ярмиш О. Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки XX ст.): Монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 276 с.
7. З історії книги на Україні. Київ: Наукова думка, 1978. 116 с.
8. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 32. С. 252.
9. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 81. С. 473.
10. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 20. С. 142.
11. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. 672 с.
12. Кізюн В.К. Видавнича діяльність державних, суспільно-політичних та громадських організацій в 20-ті р.: Дис.... канд. іст. наук Київський Національний університет імені Тараса Шевченка: 07.00.06. Київ: 1994. 206 с.
13. Книга и книжное дело в СССР: Сб. док. и мат. (1917-1941). Київ: «Наукова думка», 1965. 478 с.
14. Коваль С. Формування системи тоталітарного контролю в Радянському союзі. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2004. Вип. 15. С. 149-155.
15. Колосова Н. Ф. Видання технічної літератури на Україні (1917-1940). Конспект лекцій для студентів-заочників. Вип.1. Харків: Б.в., 1970. 57 с.
16. Костик Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Черкаси, 2006. 241 с.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення комуністичної партії і Радянського Уряду 1917-1959р. Збірник документів. В 2-х Т. Київ: Держполітвидав УРСР, 1959. 396 с.
18. Масненко В. Цензура в під радянській Україні 20-х років: система, інструкції, репресивна політика. Сучасність. 1996. № 6. С. 81-90.
19. Молодчиков О. В. Книга Радянської України. Київ: Політвидав України, 1974. 280с.
20. Мухін М. Бібліографія. Нова Україна. Прага-Берлін. 1923. № 6. С. 183-184.
21. Пропаганда і агітація в рішеннях та документах ВКП(б). Київ: Держполітвидав, 1950. 568 с.
22. Реорганізація видавничої та книготорговельної справи на Україні. Бібліологічні вісті. 1930. № 3. С.144-148.
23. Тищенко Ю. Сучасне становище книжкової справи на Україні. Нова Україна. Прага-Берлін. 1923. № 6. С. 120-132.
24. Удод О. А. Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу: 1920-30-ті рр.: Дис.... д-ра. іст. наук / Дніпропетровський державний університет: 07.00.06. Дніпропетровськ: 2000. 398 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 178. Оп. 1. Спр. 165. 30 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 920. 77 арк.
27. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 922. 79 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 467. 94 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 976. 349 арк.
30. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 964. 628 арк.
31. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 965. 861 арк.
32. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 970. 91 арк.
33. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 724. 125 арк.
34. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 8538. 17 арк.
35. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 242. 354 арк.
36. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 660. 306 арк.
37. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 691. 215 арк.
38. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 546. 141 арк.
39. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 486. 42 арк.
40. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 18. 204 арк.
41. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 73. 509 арк.
42. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 165. 30 арк.
43. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 175. 907 арк.
44. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 34. 102 арк.
45. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 80. 47 арк.
46. ЦДАВО України. Ф. 539. Оп. 7. Спр. 1272. 20 арк.
47. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 42. 50 арк.

References

1. Avtushenko, I. B. (2001). Totalitaryzatsiia kulturnoi sfery suspilnoho zhyttia v URSR (20-30-ti rr. XX st.) [Totalitarianization of the cultural sphere of public life in the USSR (20-30s of the twentieth century)]: Dys.... kand. ist. nauk Kyivskiy Natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: 07.00.01. Kyiv [in Ukr.].
2. Blyum, A. V. (2000). Sovetskaya cenzura v e`pokhu totalitarnogo terrora. 1929-1953 [Soviet censorship in the era of totalitarian terror. 1929-1953]. Sankt-Peterburg, Akademicheskij proekt [in Rus.].
3. Govorov, A. A. (1976). Istoriya knizhnoj trgovli v SSSR: Uchebnoe posobie dlya vuzov po speczial`nosti «Knigovedenie i organizacziya knizhnoj trgovli» [The History of the Book Trade in the SSSR]. Moskva: «Kniga» [in Rus.].
4. Holubenko, P. (1993). Ukraina i Rosiia u sviti kulturnykh vzaiemyn [Ukraine and Russia in the world of cultural relations]. Kyiv: Dnipro [in Ukr.].
5. Gorcheva, A. Yu. (1996). Pressa Gulaga (1918-1955) [Gulag press (1918-1955)]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Rus.].
6. Hrechanko, V. A., Yarmysh, O. N. (2001). Ukraina u dobu «rannoho» totalitaryzmu (20-ti roky XX st..) [Ukraine in the era of «early» totalitarianism (20s of XX century.)] Monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo NUVS [in Ukr.].
7. Z istorii knyhy na Ukraini [From the history of books in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 1978. 116 s. [in Ukr.].
8. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]. 1925. T. 32. pp. 252 [in Ukr.].
9. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]. 1925. T. 81. pp. 473 [in Ukr.].
10. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]. 1925. T. 20. pp. 142 [in Ukr.].
11. Istoriya sovetskoj politicheskoy cenzury. Dokumenty i kommentarii [History of Soviet political censorship. Documents and comments]. Moskva: «Rossijskaya politicheskaya encziklopediya», 1997. 672 s. [in Rus.].
12. Kiziun, V. K. (1994). Vydavnycha diialnist derzhavnykh, suspilno-politychnykh ta hromadskykh orhanizatsii v 20-ti r. [Publishing activities of state, socio-political and public organizations in the 20's]: Dys.... kand. ist. nauk Kyivskiy Natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: 07.00.06. Kyiv. [in Ukr.].
13. Kniga i knizhnoe delo v SSSR [Book and book business in the SSSR]: Sb. dok. i mat. (1917-1941). Kiyiv: «Naukova dumka», 1965. 478 s. [in Ukr.].
14. Koval, S. (2004). Formuvannia systemy totalitarnoho kontroliu v Radianskomu soiuzi [Formation of a system of totalitarian control in the Soviet Union]. Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 15. 149-155. [in Ukr.].
15. Kolosova, N. F. (1970). Vydannia tekhnichnoi literatury na Ukraini (1917-1940) [Publication of technical literature in Ukraine (1917-1940)]. Konspekt lektsii dlia studentiv-zaochnykyv. Vyp.1. Kharkiv. [in Ukr.].
16. Kostyk, Ye. P. (2006). Stvorennia ta diialnist kooperatyvnykh vydavnytstv v USSR 1922-1930 rokiv [Making and Activities of the Cooperative Publishing in the USSR (1922-1930)]. Candidate Dissertation: 07.00.01 (History of Ukraine). Cherkasy, 241 p. [in Ukr.].
17. Kulturne budivnytstvo v Ukrainiskii RSR. Vazhlyvi rishennia komunistychnoi partii i Radianskoho Uriadu 1917-1959r. [Cultural construction in the Ukrainian SSR. Important decisions of the Communist Party and the Soviet Government of 1917-1959.]. Zbirnyk dokumentiv. V 2-kh T. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR, 1959. 396 s. [in Ukr.].
18. Masnenko, V. (1996). Tsenzura v pid radianskii Ukraini 20-kh rokiv: systema, instruktsii, represyvnna polityka [Censorship in Soviet Ukraine in the 1920s: system, instructions, repressive policy]. Suchasnist, 6. 81-90. [in Ukr.].
19. Molodchikov, O. V. (1974). Knyha Radianskoi Ukrainy [Book of Soviet Ukraine]. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukr.].
20. Mukhin, M. (1923). Bibliohrafiia [Bibliography]. Nova Ukraina. Praha-Berlin, 6. 183-184. [in Ukr.].
21. Propahanda i ahitatsiia v rishenniakh ta dokumentakh VKP(b) [Propaganda and agitation in decisions and documents of the CPSU (b)]. Kyiv: Derzhpolityvdav, 1950. 568 s. [in Ukr.].
22. Reorhanizatsiia vydavnychoi ta knyhotorhovelnoi spravy na Ukraini [Reorganization of publishing and book trade in Ukraine]. Bibliolohichni visti. 1930. № 3. S.144-148. [in Ukr.].
23. Tyshchenko, Yu. (1923). Suchasne stanovyshche knyzhkovoi spravy na Ukraini [The current state of book business in Ukraine]. Nova Ukraina. Praha-Berlin, 6. 120-132. [in Ukr.].
24. Udod O. A. (2000). Rol istorychnoi nauky ta osvity u formuvanni dukhovnykh tsinnosti ukrainskoho narodu: 1920-30-ti rr. [The role of historical science and education in the formation of spiritual values of the Ukrainian people: 1920-30's.]: Dys.... d-ra. ist. nauk / Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet: 07.00.06. Dnipropetrovsk. [in Ukr.].
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)]. F. 2. Op. 4. Spr. 930. 72 Sh. [in Ukr.].
26. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 2. Spr. 920. 77 Sh. [in Ukr.].
27. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 2. Spr. 922. 79 Sh. [in Ukr.].
28. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 3. Spr. 467. 94 Sh. [in Ukr.].
29. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 3. Spr. 976. 349 Sh. [in Ukr.].
30. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 4. Spr. 964. 628 Sh. [in Ukr.].
31. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 4. Spr. 965. 861 Sh. [in Ukr.].

32. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 4. Spr. 970. 91 Sh. [in Ukr.].
33. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 6. Spr. 724. 125 Sh. [in Ukr.].
34. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 6. Spr. 8538. 17 Sh. [in Ukr.].
35. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 7. Spr. 242. 354 Sh. [in Ukr.].
36. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 7. Spr. 660. 306 Sh. [in Ukr.].
37. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 7. Spr. 691. 215 Sh. [in Ukr.].
38. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 8. Spr. 546. 141 Sh. [in Ukr.].
39. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 9. Spr. 486. 42 Sh. [in Ukr.].
40. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 168. Op. 1. Spr. 18. 204 Sh. [in Ukr.].
41. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 174. Op. 2. Spr. 73. 509 Sh. [in Ukr.].
42. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 178. Op. 1. Spr. 165. 30 Sh. [in Ukr.].
43. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 178. Op. 1. Spr. 175. 907 Sh. [in Ukr.].
44. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 292. Op. 1. Spr. 34. 102 Sh. [in Ukr.].
45. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 292. Op. 1. Spr. 80. 47 Sh. [in Ukr.].
46. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 539. Op. 7. Spr. 1272. 20 Sh. [in Ukr.].
47. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 555. Op. 1. Spr. 42. 50 Sh. [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>
Researcher ID: C-2808-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе, ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина, e-mail: klio79@i.ua

DATE ABOUT THE AUTHOR

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@i.ua

УДК: 658.

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-113-122>

ЛИКВИДНОСТЬ: ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ, СТРУКТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

**Макарчук И. Н.,
Перчук О. В.,
Коркач И. В.**

Целью написания этой статьи является теоретическое обоснование финансового аспекта ликвидности предприятий, усовершенствование классификации видов ликвидности и определение ее функций.

Предметом исследования является рассмотрение проблемных вопросов классификации видов ликвидности, которые проявляются в объекте или субъекте в форме трехуровневой иерархической структуры на макро- и микроуровнях управления и проявления взаимосвязей между ними.

Теоретические основы финансово-экономической категории „ликвидность» заложены в трудах А. Маршала, А. Монкретьена, У. Петти, А. Смита, У. Стеффорда и других. Существенный вклад в развитие этой теории внесли Дж. Кейнс и К. Маркс. На современном этапе рассмотрения ликвидности предприятий посвящены труды многих как отечественных, так и зарубежных экономистов: С. Брю, С. Майерса, К. Макконела, И. Фишера, М. Фридмана, Дж. Хикса, П. Лайка, Л. Лахтионовой, Э. Никбахта и А. Гроппелли, А. Поддерегина, Г. Савицкой и других. Однако в опубликованных научных работах эти вопросы еще недостаточно исследованы.

Финансовая устойчивость является основой деятельности каждой компании в условиях рыночной экономики. В этом процессе приоритетное значение имеет обеспечение его ликвидности. Изучению

различных аспектов ликвидности посвящено много научных работ как зарубежных, так и отечественных ученых. Однако, до сих пор нет четко выраженной системы теоретических выводов об оценке ликвидности предприятий. Остаются нераскрытыми или дискуссионными вопросы о месте и роли ликвидности в финансовом менеджменте предприятия, требует усовершенствования классификация ее видов. Это негативно влияет на возможности эффективного обеспечения ликвидности. Поэтому проблема обеспечения ликвидности в условиях рыночной экономики остается актуальной.

Ключевые слова: ликвидность, платежеспособность, функции ликвидности, финансовая устойчивость, классификация, оборотные активы, ликвидность, субъект ликвидности.

ЛІКВІДНІСТЬ: ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИНАХ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Макарчук І. М.,
Перчук О. В.,
Коркач І. В.

Метою написання цієї статті є теоретичне обґрунтування фінансового аспекту ліквідності підприємств, удосконалення класифікації видів ліквідності та визначення її функцій.

Предметом дослідження є розгляд проблемних питань щодо класифікації видів ліквідності, які проявляються в об'єкті чи суб'єкті у формі трирівневої ієрархічної структури на макро- та макрорівнях управління та вияві взаємозв'язків між ними.

Теоретичні основи фінансово-економічної категорії „ліквідність» закладені в працях А. Маршала, А. Монкретьєна, У. Петті, А. Сміта, У. Стеффорда та інших. Істотний внесок у розвиток цієї теорії зробили Дж. Кейнс і К. Маркс. На сучасному етапі розгляду ліквідності підприємств присвячені праці багатьох як вітчизняних так і зарубіжних економістів: С. Брю, С. Майерса, К. Макконела, І. Фішера, М. Фрідмана, Дж. Хікса, П. Лайка, Л. Лахтіонової, Е. Нікбахта і А. Гропеллі, А. Поддєрьогіна, Г. Савицької та інших. Однак в опублікованих наукових працях ці питання ще недостатньо досліджені.

Фінансова стійкість є основою діяльності кожного підприємства в умовах ринкової економіки. В цьому процесі пріоритетне значення має забезпечення його ліквідності. Вивченню різних аспектів ліквідності присвячено багато наукових робіт як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Проте, до цього часу не має чітко вираженої системи теоретичних висновків щодо оцінки ліквідності підприємств. Залишаються нерозкритими, або дискусійними питання про місце та роль ліквідності у фінансовому менеджменті підприємства, потребує удосконалення класифікація її видів. Це негативно впливає на можливості ефективного забезпечення ліквідності. Тому проблема забезпечення ліквідності в умовах ринкової економіки залишається актуальною.

Ключові слова: ліквідність, платоспроможність, функції ліквідності, фінансова стійкість, класифікація, оборотні активи, об'єкт ліквідності, суб'єкт ліквідності.

LIQUIDITY: THE GENESIS OF THE CONCEPT, STRUCTURE AND ITS ROLE IN THE FINANCIAL RELATIONS OF ECONOMIC ENTITIES

Makarchuk Inna,
Perchuk Oksana,
Korkach Inna

The aim of this article is to provide a theoretical definition of the financial aspect of liquidity of enterprises, to improve the classification of the types of liquidity and determine its functions.

The subject of the study is to consider the problematic issues of classification of the types of liquidity, which are manifested in the object or subject in the form of a three-level hierarchical structure at the macro- and micro levels of management and the interconnections between them.

The theoretical foundations of financial and economic categories of «liquidity» are presented in the works of A. Marshall, A. Montchrestien, W. Petty, A. Smith, W. Stafford and others. J. Keynes and K. Marx made a significant contribution to the development of this theory. At the present stage of consideration the enterprises liquidity, the works of many Ukrainian and foreign economists are devoted: S. Brue, S. Myers, K. McConnell, I. Fischer, M. Friedman, J. Hicks, P. Laiko, L. Lakhtionova, E. Nikbacht and A. Gropelli, A. Podderiyogin, G. Savitskaya and others. However, these issues have not been sufficiently investigated in the published scientific works.

Financial stability is the basis of every enterprise in a market economy. In this process, the priority is to ensure its liquidity. Many scientific works of both foreign and Ukrainian scientists are devoted to the study of various aspects of liquidity. However, so far there is no clearly defined system of theoretical conclusions on the assessment of the enterprises liquidity. Remains undisclosed or debatable questions about the place and role of liquidity in the financial management of the enterprise, the classification of its types needs to be improved. This has a negative impact on the possibilities for efficient liquidity management. Therefore, the problem of ensuring liquidity in a market economy remains relevant.

Key words: liquidity, solvency, liquidity functions, financial stability, classification, current assets, liquidity object, liquidity subject.

JEL Classification: E62, G30

Introduction. For the economic system «liquidity is the ability of any assets to be converted into money (can be easily realized, converted into cash), i.e. to change their form in time» [6, p.31]. The study of scientific sources has shown that the category «liquidity» has a long period of formation and it is closely connected with the development of the pricing theory.

The term «liquidity» is derived from Latin (*liquidus*), which means «liquid, which dissolves» and is able to change its form. It is characterized by a linguistic similarity: in English (*liquidity*), in French (*liquidite*), and in German (*die Liquidität*).

At first, the term «liquidity» was found in the scientific works of mercantilists, who were focused on the foundation of the «theory of money» (W. Stafford, A. Montchrestien, J. Bodin, W. Petty, and others). They consider liquidity as the power of metal coins to be exchanged for goods, which is ensured by the value of precious metal (gold, silver) [11]. This study allows us to conclude that the mercantilists were the first who used the term «liquidity» to describe the value of money. Therefore, they did not consider «ability to exchange» in its pure form, because the issues of commodity exchange and pricing had not been studied yet.

At the same time, thanks to the scientific works of many great scholars (D. Locke, J. Say, A. Smith), it was theoretically justified that the quantitative characteristic of money is the number of goods which can be purchased for that money. A. Smith wrote: «When we talk about some amount of money...we include in these words a somewhat vague indication of the goods that can be received in exchange for them...» [10, p. 329]. A. Smith first compared the liquidity of money with the number of goods that could be purchased for them. This is the first time that he considered liquidity as a characteristic of the ability of money to exchange.

However, we note that A. Smith, having made a significant contribution towards understanding the essence of liquidity but he did not put it in a separate economic category. This, first of all, was facilitated by «attribution» of liquidity only to cash.

The economists of the Marshall School paid considerable attention to liquidity issues in their studies of the monetary system. The authors, clearly considering liquidity as a characteristic of the ability to exchange, identified securities as a new form of liquidity. This proposal was «limited» by the assessment of securities as a derivative of their monetary form. Therefore, we cannot consider the clarification made by the authors as a complete understanding of liquidity.

Moreover, the contrast between the liquidity of securities and the liquidity of money allowed A. Marshall, in his work «Money, Credit, and Commerce», suggested the existence of a «reward» for the reduced ability to exchange (liquidity) which people receive when exchanging money for securities [2]. This theory for the first time allowed us to consider the liquidity as an independent characteristic.

The study revealed the special role of Marx's works in the formation of knowledge about liquidity. He did not use the term «liquidity» in his works, limiting himself to the formation: «ability to exchange». However, in his works, we identify the progressive ideas that reveal the theoretical essence of liquidity. Thus substantiating the theory of reproduction, K. Marx examines commodity and money as categories of commodity production in the most «pure» form [8]. The abstract assumptions in this case are:

- 1) only metal money is in turnover;
- 2) goods are sold and bought at their value;
- 3) the value of goods does not change during the turnover of capital.

The abstract approach enabled by K. Marx, gave him the opportunity to be the first to allocate the ability to exchange as a characteristic not only of money, but also of all kinds of goods. At the same time, he considered that the characteristic as an initial attribute of the object in the form of its «value» and not as one that arises at the time of exchange. K. Marx reveals the «value» of the object in his «The Labour Theory of Value» from the point of view of the labour expended on its formation, which to facilitate exchange is expressed in the corresponding monetary equivalent: «The illusion that commodities enter into a process of turnover without price, and money without value, and then in this process a certain part of the commodity mixture is exchanged for a corresponding part of the metal pile...» [8, p. 116]. Karl Marx made a significant contribution to the formation of the economic category of «liquidity»: he identified the value nature of the ability to exchange and justified all kinds of goods as its objects.

A study of scientific literature has made it possible to establish that liquidity has not got proper justification as an economic category in classical economic theory. In our opinion, the reason for this was the insufficient combination of trade problems and pricing.

J. M. Keynes was the first to develop a comprehensive study of liquidity. Based on the works of A. Marshall and K. Marx the author conducted depth study of this issue, which allowed him to develop the theory about the role of liquidity in market economy and to identify it as a separate economic category.

In his work «The General Theory of Employment, Interest and Money» J. M. Keynes considers all kinds of assets in the capacity of liquidity and examines their priority for person from the position of ability to exchange. The author introduces the concept of «liquidity preference - the number of one's resources that person wants to keep in the form of money in various situations» [7, p.265]. The reward in this case can be additional income, new guarantees and prospects, satisfaction of needs, etc. We note that the author at the same time justifies the existence of the threat of liquidity loss, i.e. for the first time he identifies liquidity risk.

As a result, J. M. Keynes has selected liquidity as a separate economic category with the following definition: «Liquidity is an indicator of preference of some assets over others depending on their exchange capacity» [7, p.426].

This definition is the most reasonable from the standpoint of liquidity in the object. However, at the same time we can note a significant terminological violation: under the basic term «liquidity» the author gives only a definition of the liquidity of the object. Such a combination of concepts does not seem correct to us.

A study of the works of economists of the twentieth century showed that the theories of J.M. Keynes on liquidity have gained general recognition and development in the works of Western (C. McConnell, S. Brue, J. R. Hicks, etc), Ukrainian and foreign (E. Nikbacht and A. Gropelli, V. Kovalov, A. Sheremet, I. Blank, G. Savitskaya, P. Laiko, V. Ivakhnenko, A. Podderyogin, L. Lakhtionova, etc.) scientists. At the same time, we note the increased practical orientation of the authors' works, which describe the practical aspects of liquidity in the analysis and management of activities of economic entities at different levels of the economy. As a result, in the literature we find a whole range of similar terms, which have appeared, thanks to the work of various scientists on different aspects of liquidity (company liquidity, liquidity of balance sheet, liquidity of assets, etc.) [5, 4 and others].

Thus, the presented material reflects the historically formed system of knowledge about liquidity, which allowed us to identify it as one of the economic categories. However, we noted that up to the present time scientific work has not focused on determining the place of liquidity in the general theory of economic knowledge. In our view, this makes it difficult to understand the mechanism of implementing the liquidity in macro- and microeconomics. Liquidity, as a characteristic of the ability of material values to exchange, is considered by us as a specialized element of the financial section of economic knowledge.

Finance is an economic relation associated with the formation, distribution and use of centralized and decentralized monetary funds in the process of providing expanded reproduction [1]. They are initially distributive in nature, but have an impact on all stages of the reproductive process: production, distribution, exchange and consumption.

In general, finance takes the form of a one-way cash flow of funds from one economic counterparty to another in the process of distribution of the gross domestic product and national income. At the enterprise level, the object of distributive relations is revenue and other cash flow, which are formed in accordance with the liquidity of the assets that are realized. On their basis, the monetary funds of enterprises are formed as a result of the distributive function of the finances of the enterprise.

In the process of using monetary funds, enterprises form their assets in the form of non-current and current assets. This is one of the characteristics of the desired structure of assets is the level of liquidity of the enterprise, which is determined by the liquidity of its assets. Therefore, the distributive function of enterprise finance is manifested not only in the formation of monetary funds, but also in the formation of a sufficiently liquid structure of enterprise property.

Availability of monetary funds in the enterprise and the possibility of their formation through the sale of liquid assets ensures the solvency of the enterprise. Thus, the enterprise is able to make additional loans to cover the needs that arise in the production process. The liquidity of the organization's property takes part in the implementation of the financial function of the enterprise finances, which is seen by some authors (I. Balabanov, L. Drobozina and others) as a derivative of the distribution function.

The process of using monetary fund requires control, including the characteristics of the rationality of the dynamics of the liquidity of the enterprise. This manifests itself in the control function of the finances of the enterprise, the implementation of which is carried out through a system of financial indicators of activity of the enterprise, which also include indicators of liquidity [1].

Conducted research showed that the characteristics of financial-economic category «liquidity» to the present time in scientific papers have not been studied. Therefore, as a priority of our study, we highlight the formation of a description of the category of «liquidity» based on the studied works of various authors and own research.

The basis of the financial and economic category is A. Smith's definition of liquidity at the level of abstraction: «liquidity is the ability to exchange» [10]. The ability to exchange is an abstract characteristic, which is similar to the terms of price, demand, etc., it does not have a material form. We propose the following formulation: liquidity is a financial and economic characteristic of the ability to exchange. This definition describes liquidity in its «pure» form without an objectively-subjective linking.

Therefore, liquidity is a separate concept, which reflects the meaning of a specific aggregate of economic phenomena - liquid transitions of possibility to carry out exchange transactions. This confirms the validity of the definition of liquidity as a separate financial and economic category.

Liquidity as a special financial and economic category should perform a number of specific functions in addition to general functions (distribution, provision and control). Based on the scientific theoretical and practical materials, we propose to highlight the following specific functions of liquidity:

- value (manifested in the formation of the exchange value of the assets);
- time (impact on the exchange value of the assets of the period of time necessary for their realization);
- risk (specific liquidity risk in exchange operations).

Value function is manifested in the formation on the basis of supply and demand of the exchange rate of any material or intellectual asset, which is in demand. We consider the mechanism of its formation as a derivative of the pricing mechanism with limited consideration of financial losses due to the level of «mobility» of the asset: the sale of securities usually takes place without financial losses, while the sale of semi-finished goods may require a significant reduction in value.

The time function has an additional effect on the exchange value of the asset depending on the period of the transaction: the sooner it is necessary to conclude an agreement, the greater may be the financial loss from the reduction of the exchange rate.

The risk function is based on the presence of a specific liquidity risk in the exchange transactions - the risk of a difficulty in selling the asset.

From the seller's point of view, this type of risk is associated with the probability of a decrease in the value of the asset or an increase in the period of the transaction. It can be reduced both by direct action on the terms of the agreement (price discounts, delivery, etc.) and by general diversification of liquidity - investment in different types of assets to reduce the price risk.

Liquidity risk also affects the buyer of an asset that is interested in receiving additional consideration for the loss of liquidity. Noted in the works of J.M. Keynes [7], it can act as a possibility of additional income, new guarantees and prospects, satisfaction of needs, etc. Accordingly, the liquidity premium can directly adjust the exchange value of the asset by using an additional discount.

The presented specific functions of the category «liquidity», in our opinion, comprehensively characterize its content, forming the necessary basis for creating its integral characteristic.

The financial and economic category of «liquidity» is manifested itself in many objects (assets, stocks, commodities, etc.) and subjects (institution, organization, enterprise, etc.) of liquidity.

The manifestation of liquidity in the object is realized under the influence of demand and supply in the form of the object value. We can propose the following definition: the liquidity object - material or non-material asset which has value required by the consumer. This generalization allows us to avoid a «limited» approach to the object of liquidity, which occurs when such terms as «goods», «value», «resource», etc.

The manifestation of liquidity in the subject is realized through the financial independence of the subject, which is largely determined by the sufficiency of current assets to ensure the current payment obligations. This allowed us to formulate the following definition: the liquidity subject is an economic subject that is financially independent.

It follows that we recommend not to include non-profit (budgetary) organizations in the list of the liquidity subjects. The reason for this is their complete financial dependence on the leading economic entity (the state). Consequently, the purpose-oriented security of liquidity is not the purpose of activities of non-profit (budgetary) organizations. Therefore, despite the theoretical possibility of assessing the liquidity of these organizations, we cannot classify them as the subjects of liquidity.

Our proposed definitions of the object and liquidity subject are not in contradict with the generally accepted theory of liquidity, but until now they have not been seen in the Ukrainian literature as independent definitions. However, in our opinion, they are essential for holistic characterization of the financial and economic category «liquidity».

The revealed essence of the object and subject of liquidity, enables us to explain the mechanism of implementation of financial and economic category «liquidity» in financial relations of economic contractors: liquidity objects under the influence of its functions acquire a certain liquidity, which through the liquidity of all assets determines the liquidity of the subject.

The presented mechanism of practical manifestation of liquidity does not prevent the works of both foreign (I. Blank, E. Stoyanova, V. Kovalev, A. Sheremet) and Ukrainian (V. Ivakhnenko, G. Savitska, A. Podderyogin, L. Lakhtionova) scientists. However, in terminology, as our research has shown, in some areas the uniformity of formulation has not been reached until now. Moreover, we found a lack of systematicity in this section of economic knowledge, which makes it very difficult to work with various forms of practical concepts of the category «liquidity».

In our opinion, it is economically more correct to consider liquidity of the object as the ability to be exchanged for «monetary value» rather than «money». This is explained by the fact that money, the most liquid asset, cannot be considered as an absolute liquidity. The reason for this is their ability, under certain circumstances (e.g. inflation) to decrease in value. In addition, the narrow link between liquidity and cash alone does not correspond to the theory of liquidity, as the mobilization of means of payment through the sale of liquid assets allows their formation in both cash and non-cash form.

In our opinion, it would be appropriate to use the following formulation as a single definition of liquidity of the object: liquidity of the object is an individual ability to exchange for the appropriate amount of money in a stable market environment.

The liquidity of the subject is manifested in its ability to pay its obligations. The level of this capability is determined by the total liquidity of the entity's assets. Therefore, any financially independent economic entity necessarily becomes a subject of liquidity.

In our study there are many definitions that characterize the liquidity of a particular type of subject: the liquidity of the bank, the liquidity of the enterprise, etc. However, with a large number of such definitions, a general definition of the liquidity of subject is not available today. To fill this gap, based on the results of the conducted research, we propose such definition: liquidity of a subject is the ability of an economic subject to convert its assets into cash without losing its current value to ensure fulfilment of its monetary obligations without violating the payment term. This definition allows us to underline the importance of the frequency of payment for the ability to 'pay off debts'.

Considering liquidity of a subject, we have to pay attention to the connection of this concept to the concept of a subject solvency. In practice, these notions are often combined as liquidity of the subject is a means of ensuring solvency. If the subject has insufficient liquidity, it will not automatically be liquid (except for a separate date when the amount of

absolutely liquid assets will not be lower than the amount of liabilities on the same date). Fig. 1 shows the relationship between the solvency of the company, the liquidity of the company and the liquidity of its balance sheet. This diagram shows that the liquidity of the balance sheet is the basis for the solvency and liquidity of the enterprise. Therefore, if the company is profitable and has a high business image, it is easier for it to maintain its liquidity. The company can attract funds from outside, if it has a good business reputation and a high level of investment attractiveness.

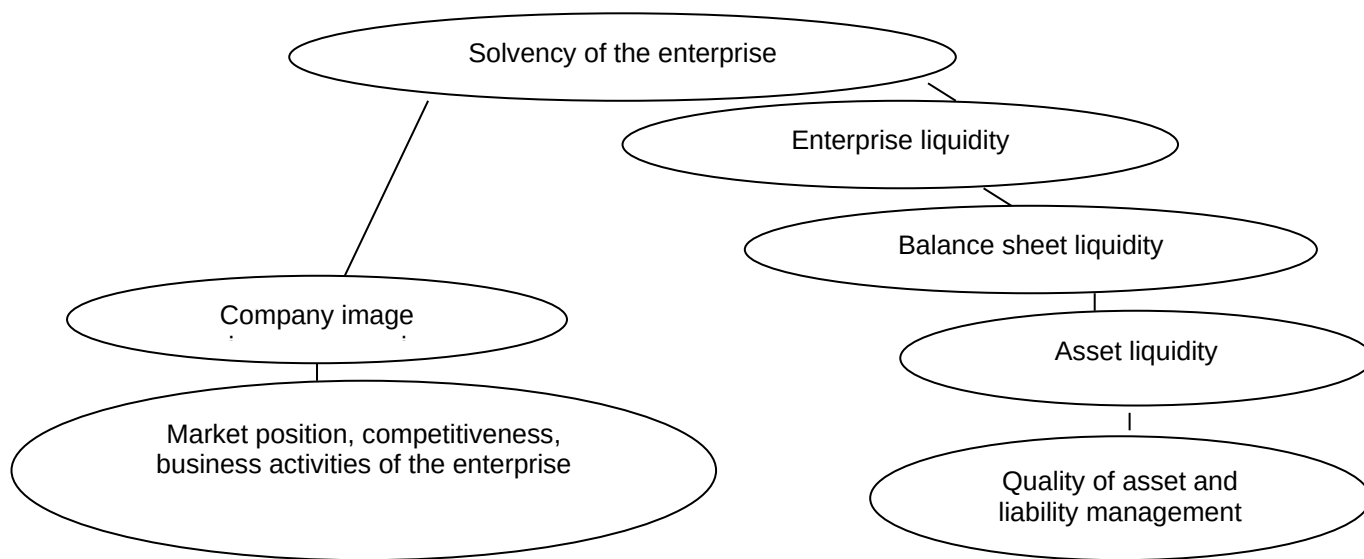

Fig. 1. The interrelation between solvency and liquidity of the enterprise [9].

However, there are possible situations where the subject is:

- liquid, but not solvent: it has enough assets to cover the entire amount of liabilities, but does not have sufficient funds available to cover the current liabilities;
- solvent, but illiquid: it has enough monetary funds, but does not have sufficient assets to cover the entire amount of liabilities.

Thus, the liquidity of the subject is its ability to achieve prospective solvency, which in practice may not realized. This definition, in our opinion, clearly distinguishes between the concepts of «liquidity» and «solvency», which prevents them from being confused with each other.

The large number of practical examples of liquidity in objects and subjects and the lack of their systematization up to the present time considerably complicates the work with this section of scientific knowledge.

The main method of systematization in statistics is classification - a systematic distribution of phenomena and objects by certain groups, classes, categories based on its coincidence or difference.

Each form of financial and economic manifestation of liquidity in the object and subject can be considered as a separate type of liquidity. This does not contradict the general approach to the selection of the types: the types is a qualitatively separate group in the total set of objects [3].

To classify the types of liquidity we used the total amount of capital in the form of tangible and intangible assets. Therefore, the total capital stock of the liquidity entity determines the total value of all assets belonging to it. Accordingly, this indicator can be used as a basis for a unified classification of different types of liquidity, which are manifested in objects and subjects.

Practical grouping of the types of liquidity based on the amount of capital of objects and subjects enabled us to reveal interrelation of solvency and liquidity at management levels and form a three-level classification (Fig. 2).

The first level of the proposed classification includes the macroeconomic subjects with the largest amount of capital. This level is divided into two sublevels.

On the first sublevel, we highlight the solvency of the state to convert its assets into cash to ensure the fulfilment of its international financial obligations and the coverage of domestic debts without interrupting the implementation of government programmes. One of the practical manifestations of the country's solvency is the level of convertibility of the national currency.

The second sublevel includes the solvency of different regions (districts, etc.). The characteristic of solvency in this case is similar to the characteristic of the state solvency and varies depending on the degree of economic independence of the regions.

Managing the solvency of macroeconomic subjects is an integral part of ensuring the stability of the state economy. The risk of losing the country's solvency is included in the macroeconomic financial forms of state risks, as it significantly determines the risk of inflation.

The second level of our proposed classification of types of liquidity covers financially independent microeconomic subjects. This level is also divided into two sublevels.

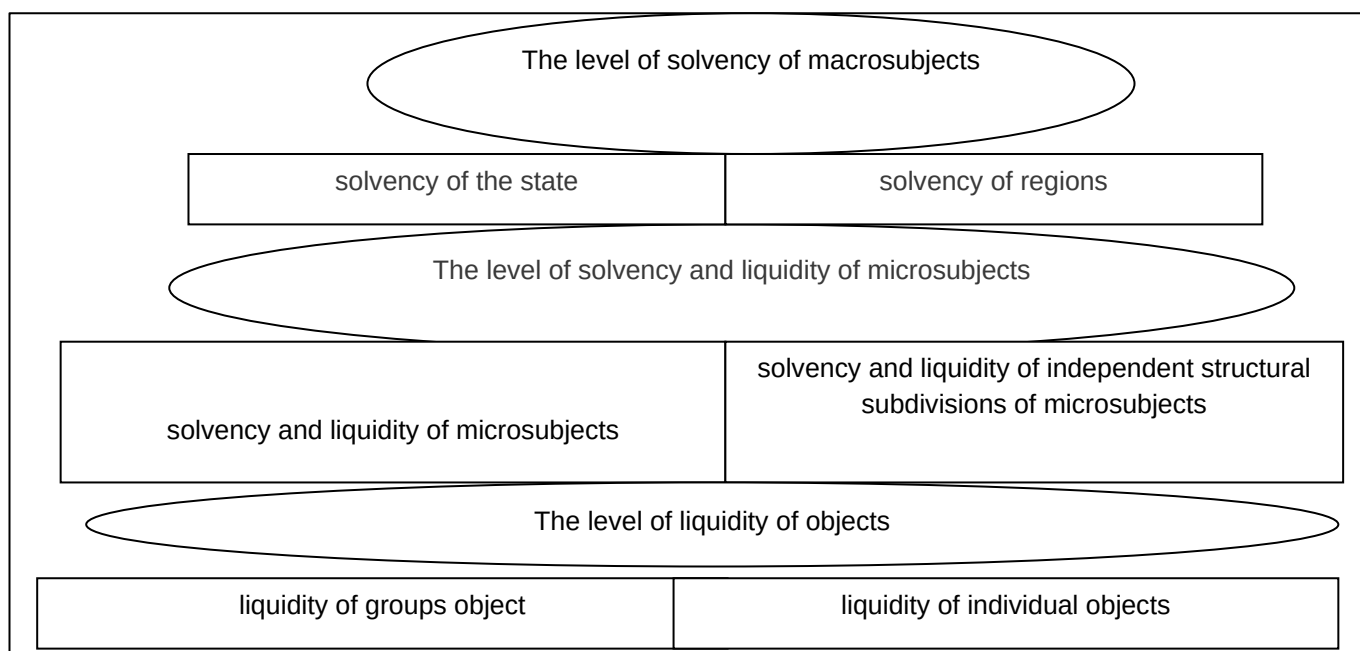

Fig. 2. Relationship between solvency and liquidity at management levels.

The first sublevel covers macroeconomic subjects indirectly. This includes banks, insurance companies, enterprises and other commercial organizations.

Considering liquidity of independent microeconomic subjects, it is important to note that in most cases the estimation is carried out only according to the data of the accounting statements of the subject represented in the balance sheet. The result is a misleading mix between the understanding of the liquidity of the subject in general assessment and the liquidity of the subject in the balance sheet. Liquidity of the subject can be achieved not only by covering obligations at the expense of own means, but also by receiving delay of payments, additional external financing, etc. Moreover, the property of the subject, which forms its liquidity in the market can be sold at high or at a lower price, which will differ from the balance value. Therefore, the liquidity of the subject in the general assessment, except liquidity according to the balance sheet data, includes the assessment of the impact of various factors. Although, in practice, a full assessment of the liquidity of a subject is rarely conducted due to the many-sided and highly dispersed external economic factors.

We emphasize the importance of accurately specifying the form of liquidity assessment of the subject:

- in the general assessment taking into account external economic factors;
- in the assessment of the market value of assets;
- in the assessment of the balance sheet value of the assets.

This will allow to clearly distinguish between the liquidity of the subject as an economic unit and the liquidity of the subject as a set of assets in different forms.

These types of liquidity - the liquidity of the bank, the liquidity of the insurance company and the liquidity of the enterprise - form the most numerous groups of subjects at the first sub-level of the second level of the proposed classification of types of liquidity. This subgroup includes a number of other types of liquidity that have similar characteristics: the liquidity of an investment project, the liquidity of the audit organization, and so on.

Under market conditions, microeconomic subjects can give their structural units some economic independence in order to increase efficiency. The second sublevel of the second level is formed by the liquidity of bank branches, business units, etc. structural units that are financially independent. The definition of liquidity for them coincides with the definition of liquidity of the corresponding leading microeconomic subject.

Liquidity management of microeconomic subjects is one of the foundations of their activities to ensure solvency.

The third level includes all types of liquidity of objects. We consider any tangible or intangible assets demanded by consumers and having value.

The first sub-level of the third level is for all types of liquidity assets. In our opinion, the definition of liquidity of an asset should be identical to the definition of liquidity of the object, which we formulated earlier: - The liquidity of an asset is its individual ability to be exchanged for the appropriate amount of money in the market.

All types of assets that make up the resource base of economic entities are generally divided into non-current and current assets. The basis of this approach is the nature and period of transfer of the value of various assets for the products created in the process of economic activities of the subject, work performed and services rendered.

Considering non-current assets from the position of liquidity, we can identify:

- liquidity of construction in progress;
- liquidity of intangible assets;

- liquidity of fixed assets;
- liquidity of land plots;
- liquidity of buildings, structures, machinery and tools;
- liquidity of long-term financial investments;
- liquidity of long term payables.

The presented list of types of liquidity of non-current assets is composed by us according to the principle of growth of the generalized suitability for sale, i.e. generalized liquidity. However, in practice, this procedure has a high degree of conventionality.

The liquidity of non-current assets depends on many factors: the nature of operation, efficiency, origin, etc. Since the sale of fixed assets is usually carried out on a separate objects, the assessment of the liquidity of non-current assets requires an individual approach.

Liquidity of current assets, in our opinion, has the following composition:

- liquidity of stocks;
- liquidity of funds in calculations;
- liquidity of payables;
- liquidity of current financial investments.

Current assets of each type are sold on the market in large quantities. As a result, under the impact of supply and demand, a market price is set for each type of current asset, which determines the level of liquidity.

A special place among the current assets is occupied by free available money funds. Despite the fact that cash is the most liquid asset, it is also differentiated by its liquidity level. It is reasonable to distinguish between the following types of cash liquidity:

1. liquidity of foreign currency: (in bank accounts; cash in hand);
2. liquidity of national currency: (in bank accounts; cash in hand).

When this list was created we noted the impossibility of its ordering at the level of liquidity. The reason for this is the direct dependence of the liquidity of cash on currency risk, which manifests itself as a decline in foreign currency exchange rates, as well as a decline in the national currency. Therefore, in our opinion, the current exchange rate fluctuations are the basis for a credible assessment of the liquidity of foreign currencies.

It is important to note that the considered types of liquidity of assets are highly dependent on the industry affiliation of the subject that owns the asset. For example, the agricultural sector is characterized by low liquidity of fixed assets and work in progress, as well as the limitation in the characterization of liquidity of land resources, through the legislative restrictions on its sale.

The discussion of non-current assets, assessing the liquidity of a unit of fixed assets is very important. Therefore, at the second sub-level of the third level of the classification of types of liquidity we define liquidity of an asset unit.

The definition of the liquidity of asset unit is also considered to be similar to determining the liquidity of the object: the liquidity of an asset unit is a unique ability to exchange an asset for the appropriate amount of monetary in a well-established market conditions. A similar definition can be found in the works of such authors as I. Blank, V. Ivakhnenko, V. Kovalov and others.

Assessing the liquidity of an asset unit makes it possible to take into account the influence of individual factors that are characteristic of the subject: location, product quality, etc. As a result, in comparison with the average market level of liquidity, the possibilities of managing the liquidity of the asset are revealed: its increase by providing discounts on the price or decrease by margins.

Thus, the resource base of any subject is divided into assets, the liquidity of which determines the liquidity of the subject. This assessment of liquidity can be carried out as a generalization of the types of assets, and separated by individual objects, which significantly increases the ability to manage the subject solvency.

The classification structure of types of liquidity developed by us has internal interdependence. It is due to the interdependence of solvency and liquidity of subjects at different levels of the economy and their general dependence on the liquidity of the objects that belong to them. This relationship of different elements of liquidity is shown in Fig. 3.

Liquidity of assets directly determines the liquidity of all economic subjects. In this case, the liquidity of assets is correlated with the liquidity of an asset unit, which is correlated with the average market level of liquidity and liquidity of the individual subject. The liquidity of lower-level subjects directly affects the liquidity of higher-level subjects, which determines the solvency of the state.

The impact of the state solvency is manifested in an indirect form through its financial policy. It includes the impact of tax policy and inflation. Indirect influence of the state's solvency takes place at all levels of the liquidity in classification scheme.

Moreover, the lower levels of classification are indirectly affected by the solvency of any economic subject: the solvency of regions through their financial and pricing policies.

Our research allowed us to group the types of liquidity at the macro and micro levels, which are manifested in the object or subject, in the form of a three-level classification. In our opinion, the obtained classification of the types of liquidity has a cognitive and practical significance. The cognitive value consists in dividing the types of liquidity into isolated groups and determining their economic interrelation, and practical value - in improving analytical work on this section of economic knowledge by using the proposed systematization.

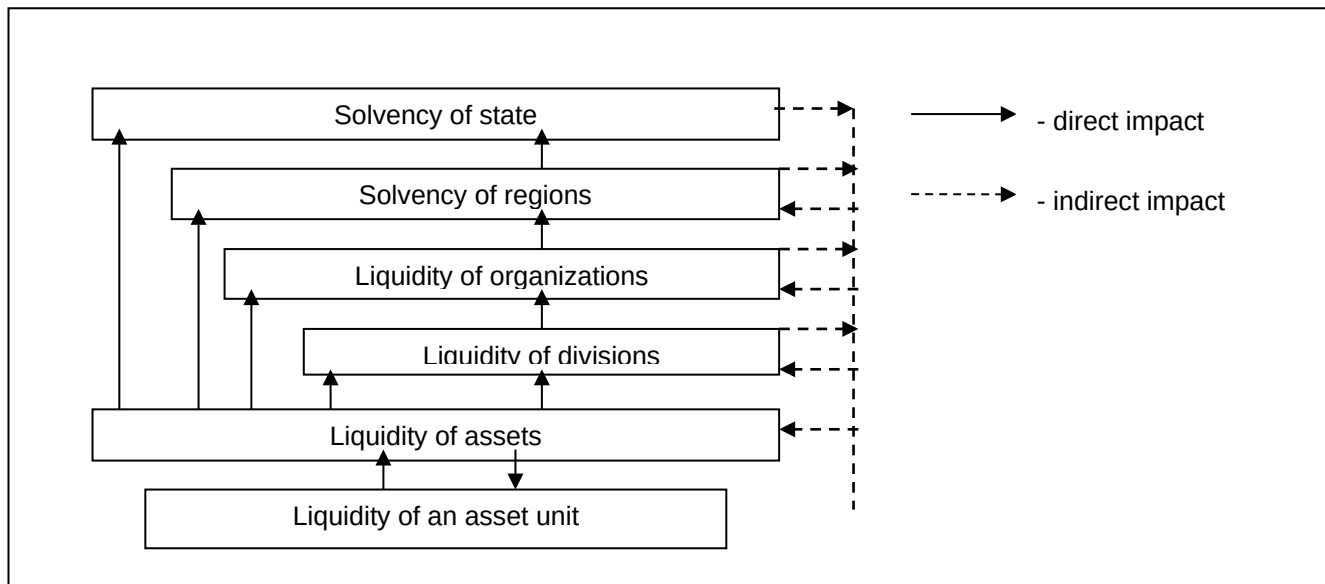

Fig. 3. Interrelation of solvency and liquidity at management levels.

Therefore, the presented definitions of the essence of solvency and liquidity, identification of their relationship, forms of manifestation and types reflect the general concept of financial and economic categories of «solvency» and «liquidity».

Список використаних джерел

1. Бланк И. А. Финансовый менеджмент. 2-е изд., перераб. и доп. К. 2004. 656 с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. URL: <https://www.biznesbooks.com/books/ekonomika/blaug-m-ekonomicheskaya-mysl-v-retrospektive>
3. Фінансово-економічний словник: словник-довідник, кол. авт.: Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О. та ін. Дніпро. Видавець Біла К. О. 2018. 164 с.
4. Економічний аналіз: Навч. посібник за ред. акад. НАНУ, проф. М. Г. Чумаченка. К. КНЕУ. 2003. 556 с.
5. Черниш С. С. Економічний аналіз: навчальний посібник. К. ЦУЛ. 2019. 312 с.
6. Іонін Є. Є. Розв'язання питань методологічного обґрунтування понять «платоспроможність» і «ліквідність». Актуальні проблеми економіки. 2004. №6. С. 31–35.
7. Видобора В. В. Концепція промислового розвитку у економічній доктрині Дж. Кейнса. Економічна теорія та історія економічної думки. Випуск 59-1. 2020. С. 7-12.
8. К. Маркс, Ф. Энгельс. Собрание сочинений. Т.25. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=103435>
9. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice>
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики. URL: <https://booksonline.com.ua/search.php?s>
11. Сивоконь В. О. Історія економіки та економічної думки: навчальний посібник. Х. Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». 2017. 464 с.

References

1. Blank I. A. (2004). *Finansovyy menedjment*. [Financial management]. K. 656 p.
2. Blaug M. *Ekonomicheskaya mysl v retrospektive*. URL: <https://www.biznesbooks.com/books/ekonomika/blaug-m-ekonomicheskaya-mysl-v-retrospektive>
3. *Finansovo-ekonomichniy slovnyk: slovnyk-dovidnyk* [Financial and economic dictionary: reference book], kol. avt.: Yunin O. S., Kruhlova O. O., Savielieva M. O. ta in. Dnipro. Vydavets Bila K. O. 2018. 164 s.
4. *Ekonomichniy analiz* [Economic analysis]: Navch. posibnyk za red. akad. NANU, prof. M. H. Chumachenka. K. KNEU. 2003. 556 s.
5. Chernysh S. S. (2019). *Ekonomichniy analiz* [Economic analysis]: navchalnyi posibnyk. K. TsUL. 312 s.
6. Ionin Ye. Ie. (2004). *Rozv'iazannia pytan metodolohichnoho obgruntuvannia poniat «platospromozhnist» i «likvidnist»* [Solving the issues of methodological substantiation of the concepts of «solvency» and «liquidity»]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6. 31–35.
7. Vydobora V. V. (2020). *Kontseptsiiia promyslovoho rozvytku u ekonomichnii doktryni Dzh. Keinsa* [The concept of industrial development in the economic doctrine of J. Keynes]. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky*, 59/1. 7-12.
8. K. Marks, F. Engels. *Sobranie sochineniy* [Collected Works]. T.25. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=103435>
9. Savytska H. V. *Ekonomichniy analiz diialnosti pidpriemstva* [Economic analysis of the enterprise]. URL:

<http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice>

10. Smit A. *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. Antologiya ekonomicheskoy klasiki* [Research on the nature and causes of the wealth of nations. Anthology of economic classics]. URL: <https://booksonline.com.ua/search.php?s>

11. Syvokon V. O. (2017). *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky* [History of economics and economic thought]: navchalnyi posibnyk. Kh. Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». 464 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ:

Макарчук Інна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-8434-5660>

Researcher ID: 0089054

Перчук Оксана Валентинівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

e-mail: ruru23@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0003-3549-5544>

Коркач Інна Вячеславівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

e-mail: korkach.i.v@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ:

Макарчук Инна Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения,

Университет Григория Сковороды в Переяславе

e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

Перчук Оксана Валентиновна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения,

Университет Григория Сковороды в Переяславе

e-mail: ruru23@ukr.net

Коркач Инна Вячеславовна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики,

Университет Григория Сковороды в Переяславе

e-mail: korkach.i.v@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS:

Makarchuk Inna, PhD in Economics, Assistant Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

Perchuk Oksana, PhD in Economics, Assistant Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

e-mail: ruru23@ukr.net

Korkach Inna, PhD (Economics), Senior Lecturer in the Department of Economics

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

e-mail: korkach.i.v@ukr.net

УДК 334.012.61

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-122-129>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ COVID-19 ДЛЯ УРАЇНСЬКОГО МАЛОГО БІЗНЕСУ І ДОМОГОСПОДАРСТВ

Паламарчук О. М.,
Мельник В. В.

Актуальність теми дослідження. Пандемія COVID-19 негативно вплинула на економіку України та діяльність усіх бізнес-структур. Крім того, показала наскільки вразливими є як власники бізнесу, так і працівники. Хоча карантин паралізував бізнес у всьому світі, це випробування ускладнило і без того важку економічну ситуацію для українських підприємців. Соціально-економічна оцінка впливу COVID-19 на підприємства та домогосподарства, проведена Програмою розвитку ООН у співпраці з «ООН-Жінки» та Продовольчою та сільськогосподарською організацією, показує, що 84% домогосподарств мають низькі доходи, а в 43% домогосподарств хоча б один член сім'ї втратив роботу.

Постановка проблеми. Малий бізнес є рушійною силою всієї економіки країни. Це підтверджується практичним досвідом в Україні та за кордоном. За останні два роки економіки держав постраждали від пандемії COVID-19, яка виснажила їх сили та змусила шукати нові способи підтримки раціонального та ощадливого використання коштів. Великі компанії швидко пристосувались до викликів кризи, а от малі компанії не завжди можуть адекватно реагувати і є більш вразливими, оскільки їм часто не вистачає фінансових резервів, щоб підтримувати свої засоби до існування, і вони збанкрутують після чергової пандемії.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Науковцями ще недостатньо опрацьовані питання впливу пандемії COVID-19 на розвиток та функціонування малого підприємництва, тому вимагають більш детального дослідження.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є дослідження соціально-економічних проблем та розробка можливих антикризових заходів для подолання негативного впливу пандемії COVID-19 на розвиток малого підприємництва та діяльності домогосподарств.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність таких методів: узагальнення, описовий, абстрактно-логічний та систематизації.

Виклад основного матеріалу. В умовах дестабілізації економіки та обмеженості фінансових ресурсів, спричинених пандемією, саме суб'єкти підприємництва, які не потребують великих стартових інвестицій, спроможні за певної підтримки найшвидше і найефективніше розв'язувати проблеми кризової економіки України, стимулювати розвиток конкуренції та сприяти економічному зростанню. Виходячи з вищенаведеного, можна сказати, що розвиток підприємництва – це важливий фактор реформування економіки: створення соціально орієнтованого ринкового механізму для подолання сучасної кризи спаду виробництва та створення передумов для економічного зростання регіонів. На жаль, малий бізнес, який протягом багатьох років формувався як засіб виживання для самих підприємців та їх родин, так і залишився «бізнесом виживання», не сформувавшись у повноцінний сектор економіки. Виявилось, що малий бізнес окрім функції задоволення місцевих потреб (торгівля, послуги, будівництво тощо) несе ще такі важливі економічні навантаження: складає вагомую частину експортної діяльності країни; поряд з великими корпораціями є важливою складовою інноваційної діяльності; співпрацює з великими підприємствами, утворюючи взаємовигідні кооперативні структури. За нинішньої ситуації в Україні, розвиток малого та середнього бізнесу повинен стати вирішальним чинником для вдосконалення економічних механізмів, а також має працювати в інтересах усіх верств суспільства, сприяти викоріненню бідності.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в сфері вивчення проблем: регіональної економіки, глобальної економіки, національної економіки.

Висновки відповідно до статті. В умовах пандемії та економічної кризи саме державна допомога малому бізнесу може покращити економічну ситуацію в регіоні та країні в цілому. Сьогодні країна сподівається досягти швидкої та позитивної трансформації економіки саме за рахунок малого та середнього підприємництва, подолати економічну кризу та створити умови для економічного зростання. Тому економічно розвинені країни роблять все можливе для сприяння розвитку малого підприємництва шляхом створення сприятливого економічного середовища для виживання малого бізнесу, створення та реалізації різноманітних заходів, які підтримуються за рахунок держави.

Ключові слова: COVID19, домогосподарство, малий бізнес, підприємництво, соціально-економічні чинники.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ COVID-19 ДЛЯ УКРАИНСКОГО МАЛОГО БИЗНЕСА И ДОМОХОЗЯЙСТВ

Паламарчук О. Н.,
Мельник В. В.

Актуальность темы исследования. Пандемия COVID-19 всколыхнула экономику Украины и повлияла на деятельность всех предприятий. Кроме того, показала, какими незащищенными на самом деле могут быть как владельцы бизнесов, так и наемные работники. И хотя карантин парализовал деловую активность во всех уголках мира, для украинских предпринимателей это испытание осложнило и без того непростую экономическую ситуацию. Социально-экономическая оценка влияния COVID-19 на бизнес и домохозяйства, под руководством ПРООН и в сотрудничестве со структурой ООН Женщины и Продовольственной и сельскохозяйственной организацией ООН, показала, что в 84% домохозяйств уменьшились доходы, а в 43% по крайней мере один член семьи потерял работу.

Постановка проблемы. Малое предпринимательство является движущей силой всей экономики страны. Этот тезис подтверждает практический опыт Украины и зарубежных стран. Последние два года экономики государств страдают от влияния пандемии COVID-19, которая их истощила и заставила искать новые способы поддержки, рационального и экономного использования средств. Большой бизнес достаточно быстро адаптировался к вызовам кризиса, а вот малое предпринимательство не всегда может адекватно реагировать на него и является самой уязвимой сферой, поскольку субъекты малого предпринимательства преимущественно не имеют финансового резерва, который позволил бы удержаться и не обанкротиться при наступлении очередной волны пандемии.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Учеными еще недостаточно разработаны вопросы влияния пандемии COVID-19 на развитие и функционирование малого предпринимательства, поэтому требуют более детального исследования.

Постановка задачи, цели исследования. Целью статьи является исследование социально-экономических проблем и разработка возможных антикризисных мер по преодолению негативного влияния пандемии COVID-19 на развитие малого предпринимательства и деятельности домохозяйств.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность следующих методов: обобщение, описательный, абстрактно-логический и систематизации.

Изложение основного материала. В условиях дестабилизации экономики и ограниченности финансовых ресурсов, вызванных пандемией, именно субъекты предпринимательства, не требующие больших стартовых инвестиций, способны при определенной поддержке быстрее и эффективнее решать проблемы кризисной экономики Украины, стимулировать развитие конкуренции и способствовать экономическому росту. Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что развитие предпринимательства – это мощный фактор реформирования экономики: создание социально ориентированного рыночного механизма, преодоление нынешнего кризисного спада производства и обеспечение предпосылок для экономического подъема регионов. К сожалению, малый бизнес, который в течение многих лет формировался как средство выживания для самих предпринимателей и их семей, так и остался «бизнесом выживания», не сформировавшись в полноценный сектор экономики. Оказалось, что малый бизнес, кроме функции удовлетворения местных потребностей (торговля, услуги, строительство и т.д.) несет еще важные экономические нагрузки: составляет весомую часть экспортной деятельности страны, наряду с крупными корпорациями является важной составляющей инновационной деятельности, сотрудничает с крупными предприятиями, образуя взаимовыгодные кооперативные структуры. В нынешней ситуации в Украине развитие малого и среднего бизнеса должно стать решающим фактором для совершенствования экономических механизмов, а также должно работать в интересах всех слоев общества, способствовать искоренению бедности.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в сфере исследования проблем: региональной экономики, глобальной экономики, государственной экономики.

Выводы в соответствии со статьей. В условиях пандемии и кризисного состояния экономики именно помощь государства малому предпринимательству может привести к улучшению экономической ситуации как в регионах, так и в стране в целом. Сегодня именно с малым и средним предпринимательством государство связывает надежду на скорые положительные структурные изменения в экономике, выход из экономического кризиса и создание условий для экономического роста. Именно поэтому страны с развитой экономикой максимально пытаются способствовать развитию малого предпринимательства путем создания благоприятного экономического климата для его существования, разрабатывают и осуществляют различные меры финансовой поддержки государством.

Ключевые слова: COVID19, домохозяйство, малый бизнес, предпринимательство, социально-экономические факторы.

SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF COVID-19 ON FOR UKRAINIAN SMALL BUSINESSES AND HOUSEHOLDS

Palamarchuk Oksana,
Melnyk Vadym

Relevance of the research topic. The COVID19 pandemic has shaken Ukraine's economy and affected all businesses. In addition, it showed how vulnerable both business owners and employees can actually be. And, although quarantine has paralyzed business activity in all parts of the world, for Ukrainian entrepreneurs this test has complicated the already difficult economic situation. A socio-economic assessment of the impact of COVID-19 on businesses and households, led by UNDP and in collaboration with UN Women and the Food and Agriculture Organization of the United Nations, found that 84% of households had reduced incomes and 43% had at least one family member. lost his job.

Formulation of the problem. Small business is the driving force of the entire economy. This thesis is confirmed by the practical experience of Ukraine and foreign countries. For the past two years, the economies of the states have been affected by the COVID-19 pandemic, which has exhausted them and forced them to look for new ways to support, rationally and economically use funds. Big business has adapted quickly to the challenges of the crisis, but small businesses are not always able to respond adequately and are the most vulnerable, as small businesses tend to lack the financial reserves to stay afloat and go bankrupt in the wake of another pandemic.

Selection of unexplored parts of the general problem. Scientists have not yet sufficiently studied the impact of the COVID-19 pandemic on the development and functioning of small business, so they require more detailed research.

Problem setting, research goals. The aim of the article is to study socio-economic problems and develop possible anti-crisis measures to overcome the negative impact of the COVID-19 pandemic on the development of small business and household activities.

Research method or methodology. The article uses a set of such methods: generalization, descriptive, abstract-logical and systematization.

Presenting main material. Given the destabilization of the economy and limited financial resources caused by the pandemic, it is business entities that do not require large start-up investments that can, with some support, solve Ukraine's crisis economy most quickly and effectively, stimulate competition and promote economic growth. Based on the above, we can say that the development of entrepreneurship is a powerful factor in reforming the economy: creating a socially oriented market mechanism, overcoming the current crisis decline in production and providing conditions for economic growth of the regions. Unfortunately, small business, which for many years was formed as a means of subsistence for entrepreneurs and their families, and remained a «survival business» without being formed into a full-fledged sector of the economy., construction, etc.) carries the following important economic burdens: is an important part of the country's export activities, along with large corporations is an important component of innovation, cooperates with large enterprises, forming mutually beneficial cooperative structures. to become a decisive factor in improving economic mechanisms, and must work in the interests of all segments of society, contribute to the eradication of poverty.

Field of application of results. The results of the study can be used in the study of problems: regional economy, global economy, national economy.

Conclusions according to the article. In the conditions of a pandemic and a crisis of the economy, it is the state's assistance to small businesses that can lead to an improvement in the economic situation both in the regions and in the country as a whole. Today, it is with small and medium-sized enterprises that the state hopes for rapid positive structural changes in the economy, overcoming the economic crisis and creating conditions for economic growth. That is why countries with developed economies do their best to promote the development of small business by creating a favorable economic climate for its existence, develop and implement various measures of financial support by the state.

Key words: COVID19, household, small business, entrepreneurship, socio-economic factors.

JEL Classification: R10, O10

Актуальність теми дослідження. У 2021 році пандемія COVID-19 всупреч оптимістичним прогнозам, не пішла на спад, а стала ще серйознішою. Тисячі людей хворіють та помирають. Країни світу, в тому числі й Україна, вводять обмежувальні заходи, з одного боку, вони запобігають поширенню вірусу, з іншого - негативно впливають на економіку країни. На разі, актуальними є проблеми, пов'язані з діяльністю малого бізнесу в умовах коронавірусу, оскільки ця категорія найбільше страждає від обмежень і найчастіше не може подолати їх вплив на свою діяльність. У статті наведено статистичні дані щодо впливу обмежень на діяльність малого бізнесу, також розглянуто законодавчі акти, які мають посприяти покращенню роботи малого та середнього бізнесу, зазначимо, що ефект від запроваджених законів є недостатніми, з огляду на поточну ситуацію. Незважаючи на складну ситуацію можна визначити сфери, де малі підприємства є найбільш конкурентоспроможними під час пандемії.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. До відомих зарубіжних дослідників розвитку та функціонування малого бізнесу належать: С. Брю, П. Друкер, М. Мескон, Д. Рехман, П. Гейне, А. Хоскінг, Й. Шумпетер. Серед відомих вітчизняних дослідників малого бізнесу: В. Дикань, З. Варналій, В. Родченко, І. Маркович, Р. Мірошник, І. Мазур, Г. Обруч, У. Прокоп'єва, Г. Рекун, І. Струтинська, О. Шраменко, Т. Ковальчук, Є. Панченко, В. Сизоненко, Н. Соболь, Л. Чуприна та ін. Дослідженню проблем малого бізнесу в умовах пандемії COVID-19 присвячені роботи І. Вагнера, І. Демка, Т. Гейко, О. Красоти, С. Литвиненка, Т. Лободзинської та інших.

Незважаючи на велику кількість наукових праць та публікацій, складність впливу пандемії COVID-19 на розвиток та функціонування малого бізнесу потребує більш детального дослідження.

Метою статті є дослідження соціально-економічних питань та розробка антикризових заходів для подолання негативного впливу пандемії COVID-19 на розвиток підприємств малого бізнесу та домогосподарств.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених у роботі завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: описовий метод застосований для дослідження світового досвіду подолання негативного впливу пандемії COVID-19 на розвиток малого підприємництва; абстрактно-логічний – для розроблення та впровадження антикризових заходів подолання впливу негативних наслідків пандемії COVID-19. Систематизовано та проаналізовано нормативні документи, що спрямовані на вирішення проблем роботи малих підприємств в умовах COVID-19.

Результати дослідження. Аналізуючи досвід розвинених країн, можемо спостерігати, що виважена державна фінансова політика для підтримки малого бізнесу є невід'ємною частиною сучасної державної фінансової політики. В умовах кризи економічного розвитку, державна допомога малому бізнесу може покращити економічний стан регіону та всієї країни. Сьогодні країна сподівається досягти швидких та позитивних структурних змін в економіці за рахунок малого та середнього підприємництва, подолати економічні кризи, створити умови для економічного зростання.

Як правило, малий бізнес починає зазнавати фінансових втрат вже через 2-3 місяці після фінансової кризи. Через карантин COVID-19 малий бізнес зазнав великих збитків. Тому, за даними спілки підприємців України, під час кризи березня 2020 року близько 6% малих підприємств збанкрутували та закрили свій бізнес,

що є величезною проблемою для країни. Третина власників бізнесу (переважно мікропідприємства) повідомили, що їхні доходи впали на 90-100% з березня по квітень 2020 року. Ті ж підприємці звільнили аж 50% своїх працівників. Власники малого та середнього бізнесу заявили, що їхні доходи зменшилися на 25-50% порівняно з докарантином, а вони звільнили від 10% до 25% своїх працівників. Навпаки, великі компанії втратили прибуток на 10-25% і, звільнили 25% своїх працівників після припинення обмежень [4].

Крім того, збільшення виплат соціальної допомоги наклало на країну додатковий тягар, оскільки багато громадян втратили доходи, погіршилася і криміногенна ситуація. Прогнозується, що при продовженні періодів ізоляції та збільшенні їх кількості на рік – 51% малих і мікропідприємств зможуть працювати не більше 1 місяця, 2-3 місяці – 25%, 4-6 місяців – 4% і до 1 рік – 1%. У той же час діяльність малого бізнесу має багато переваг. Зокрема, ці суб'єкти швидко адаптуються до мінливих ринкових умов країни, економічних та політичних трансформацій. Малі підприємства найбільш чутливі до появи та зміни нових споживчих потреб, оскільки їх діяльність, як правило, здійснюється у сфері послуг, а від якості їх роботи залежить комфорт нашого життя. Малі підприємства визначають швидкість економічного розвитку, структуру ВВП та його якісні характеристики [5].

Малий бізнес дозволяє державі «приберегти» соціальні виплати по безробіттю, не затрачати на створення нових робочих місць – якщо людина вирішить стати підприємцем, усі фінансові проблеми, її забезпечення, придбання необхідного обладнання та організація бізнесу лягають на плечі суб'єктів малого підприємництва.

Крім великої суми фіскальних заощаджень, держава також має додаткові доходи від малого бізнесу, зокрема доходи від податків, фондів соціального страхування, пенсійних фондів. Малі підприємства становлять більшість середнього класу. Соціологічні дослідження показують, що країни з найбільшою кількістю середнього класу мають найстабільнішу економічну та фінансову системи. Отже, чим більший цей шар, тим більше податкових і неподаткових надходжень з бюджетних коштів та фондів соціального страхування він забезпечує [6].

Якщо ми подивимося на досвід Канади, одним із компонентів її глобального економічного успіху є сильний сектор малого бізнесу. Нині в країні налічується 2,6 млн малих компаній, які виробляють близько 50% продукції приватного сектора, причому три чверті з них – компанії з кількістю працівників не більше 5. У той же час малий бізнес володіє 75% усіх робочих місць, створених у Канаді. Економіка Онтаріо мала особливо важливий вплив на економіку: за останні п'ять років малі підприємства створили понад 800 000 робочих місць [1].

Уряд Онтаріо почав скорочувати податки, збалансовувати бюджети, усувати бюрократичні бар'єри в багатьох галузях та надавати незалежним професіоналам можливості для підприємництва. Надавати кредити на розвиток власникам малого бізнесу, в залежності від типу бізнесу, яким займається позичальник, і від того, наскільки такий бізнес задовольняє нагальні потреби канадського суспільства. Наприклад, люди вважають, що канадський ринок праці перенасичений, і лікарям, стоматологам, медсестрам, юристам і тим, хто хоче позичити гроші для такого малого бізнесу, важко довести, що він задовольняє нагальні потреби суспільства. Щоб з мінімальними втратами подолати наслідки пандемії COVID-19, необхідно проаналізувати антикризові заходи, які впроваджують в Україні, та вчитися на зарубіжному досвіді. Розглянути можливість вжиття заходів для підтримки компаній та організацій у європейських країнах та уряду США, пов'язаних із пандемією COVID-19 [1].

Німеччина. З метою підтримки бізнесу та громадян під час пандемії коронавірусу німецький Бундестаг схвалив низку соціальних програм на суму понад 750 мільярдів євро. На допомогу малому бізнесу та громадянам піде 156 мільярдів євро, а податкові канікули зменшать податки на 33,5 мільярда євро. На підтримку самозайнятих осіб та малого бізнесу виділено 50 мільярдів євро.

Франція. Уряд Франції виділив 8,5 мільярда євро на виплату зарплат компаніям, які призупинили ізоляцію співробітників. Він також пообіцяв забезпечити збереження всіх робочих місць після кризи. Впроваджена система дозволяє знизити оплату праці працівникам аж на 70% за умови, що заробітна плата перевищує в 4,5 рази мінімальну заробітну плату. При цьому держава пообіцяла повністю відшкодувати соціальні витрати працівників [2].

Великобританія Британський уряд пом'якшує закон про банкрутство, щоб дозволити компаніям, які не можуть погасити свої борги через економічний спад ізоляції, продовжувати роботу. Було введено положення про тимчасове звільнення директорів компаній від особистої відповідальності під час пандемії. Також у Великобританії дисконтна ставка була знижена втричі – з 0,75% до 0,25%.

Італія. Запроваджено податкові пільги для підприємств. На боротьбу з економічними наслідками хвороби уряд виділить 25 мільярдів євро, частина з яких буде спрямована на виплату субсидій безробітним. Одночасно збільшити фонд гарантування кредитів для МСП. Влада пообіцяла компенсувати компаніям, які втратили понад 25% прибутку.

Фінляндія. Уряд виділив 15 мільярдів євро на порятунок економіки Фінляндії від поширення коронавірусу. Усі підприємці, у тому числі фрілансери, матимуть право на три місяці допомоги по тимчасовим безробіттям. Пенсійні внески будуть перенесені на три місяці. Компанія зможе відтермінувати сплату податків. Усі ці заходи будуть фінансуватися за рахунок нових кредитів, наданих державою. Крім того, уряд підтримує пошкоджений літак: національна авіакомпанія Finnair має надати 600 мільйонів євро фінансової допомоги.

2 трильйони доларів США було виділено громадянам і підприємствам США для подолання економічних наслідків і розвитку бізнесу: одноразова виплата 1200 доларів США всім особам з річним доходом не більше 75 000 доларів США. Якщо річний дохід становить від 75 000 до 99 000 доларів США, він буде менше; 377 мільярдів доларів США буде використано на допомогу малому бізнесу; 600 доларів США допомоги по безробіттю буде виплачуватися щотижня протягом 4 місяців; 500 мільярдів доларів США

корпоративних фондів добробуту будуть. Співробітники забезпечують працевлаштування, зарплату та пільги, а умови є більш жорсткими. Найбільший кредитор у Сполучених Штатах надає пільговий період для іпотечних позичальників, які постраждали від кризи.

Польща. Із введенням карантинних обмежень польський уряд ухвалив низку законодавчих заходів для зменшення негативного впливу на малий бізнес, так званий «кризовий щит», спрямованих на забезпечення фінансової безпеки громадян і підприємців та збереження зайнятості. Орієнтовна загальна вартість цього пакету становить щонайменше 10% ВВП Польщі. Вжито заходів для підтримки фінансової ліквідності підприємців шляхом забезпечення доступу до дешевих кредитів та поручителів. Гарантія Національного економічного банку (державного банку, що реалізує різноманітні проекти розвитку) може забезпечити до 80% вартості кредиту. При цьому комісія за такі гарантії знижена з 0,5% до 0%. Лібералізовано правовідносини оподаткування, що регулюють сплату внесків на соціальне страхування. Мікропідприємствам надано безвідсоткову позику на 12 місяців у розмірі 5000 злотих. Частину фінансування додаткової заробітної плати (до 40% середньої заробітної плати працівника) забезпечує Фонд гарантованої допомоги. У разі призупинення роботи у зв'язку з пандемією COVID-19 фінансова допомога самозайнятим і контрактним працівникам (дохід до 300% мінімальної заробітної плати) у розмірі 2080 злотих, або 80% мінімальної заробітної плати [2].

Після спалаху COVID-19 ООН провела понад 50 досліджень, щоб оцінити масштаби впливу пандемії на Україну, включаючи її соціально-економічний вплив на підприємства та домогосподарства. Дослідження охопило понад 2000 домогосподарств і підприємств по всій країні, що підтверджує серйозність нинішньої кризи, включаючи виробництво, витрати домогосподарств і торгівлю. Крім того, криза має різний вплив на людей з точки зору статі, економічного статусу та місця розташування. Результати дослідження, ключові аргументи та рекомендації, лягають в основу політики та планів, спрямованих на покращення якості та рівня життя українців після кризи.

Основними заходами для подолання наслідків пандемії COVID-19, пріоритетами підтримки та розвитку малого бізнесу можуть бути [3]:

- зменшення державного втручання в діяльність малого бізнесу,
- усунення адміністративних бар'єрів для ведення бізнесу;
- систематичне зниження рівня корупції;
- оподаткування Модернізація системи,
- спрощення збору та адміністрування податків,
- своєчасне відшкодування податку на додану вартість на основі впровадження раціональних податкових інновацій,
- зниження навантаження на заробітну плату за рахунок зниження ставки ЄСВ або зниження ставки податку на ПДФО,
- збільшення банківського та небанківського секторів шляхом спрощення вимог до позичальника та застави
- розширення можливостей малого бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності;
- підвищення рівня цифровізації державних послуг та підприємницьких можливостей малого бізнесу,
- збільшення масштабів електронної комерції;
- запуск та просування державних онлайн-платформ для власників малого бізнесу які надаватимуть інформаційну підтримку із пошуку ділових партнерів в Україні та за кордоном [2].
- розширення можливостей зовнішньоекономічної діяльності малого підприємництва;
- підвищення рівня цифровізації державних послуг та підприємницьких компетенцій малого підприємництва, збільшення обсягів електронної комерції;
- запуск та популяризація державних онлайн-платформ, за допомогою яких буде надано інформаційну підтримку суб'єктам малого підприємництва та фінансування як в Україні, так і за кордоном.

Висновки. Окрім пандемії коронавірусу, власники підприємств наразі стурбовані відсутністю ефективних реформ щодо впровадження антикорупційної політики, а також затримкою необхідних змін у податковій та митній сферах, судових та правоохоронних органах. Турбулентність, викликана коронакризою, спричинила серйозну зміну звичного ритму в діяльності підприємств, особливо минулого року. Це стало потужним стимулом для власників малих підприємств усвідомити необхідність впровадження інноваційних рішень, використання нестандартних методів, формування високого ступеня адаптації до нового середовища. Власники малого бізнесу та домогосподарств, які активно впроваджували інноваційні стартап-проекти та якісно реорганізували звичні бізнес-процеси, у тому числі завдяки їх цифровій модернізації змогли активно використовувати ці інструменти бізнес-аналізу для аналізу ринку та прогнозування можливих змін, щоб вчасно до них адаптуватися.

Список використаної літератури

1. МIRONENKO-ШУЛЬГАН О. Малий бізнес в умовах пандемії COVID-19: правове регулювання фінансової підтримки державою. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/5792-malij-biznes-v-umovah-pandemii-covid-19-pravove-regulyuvannya-finansovoi-pidtrimki-derzhavoyu.html>
2. ТИМЧЕНКО О. І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва умовах пандемії COVID-19. Ефективна економіка. Київ, 2021. №2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/92.pdf
3. ГЕЙКО Т. Ю. Пріоритети розвитку підприємництва в Україні в умовах пандемії COVID-19 та в посткарантинний період. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса: Одеський

національний економічний університет. 2020. № 2 (73). С. 62–71. URL: http://journals.urau.ua/vsed_oneu/article/view/219796/219516 (дата звернення: 18.01.2022).

4. Перелік заходів державної підтримки. 2021. URL: <https://sme.gov.ua/covid19-qa/#qa2> (дата звернення: 10.01.2022).

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534 «Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520> (дата звернення: 15.01.2022).

6. Бізнес під час коронавірусу: як вижити в умовах карантину. URL: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pidchas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu> (дата звернення 10.01.2022).

References

1. Mironenko-Shulgan O. *Malyy biznes v umovakh pandemii COVID-19: pravove rehulivannia finansovoi pidtrymky derzhavoi* [Small business in the context of the COVID-19 pandemic: legal regulation of financial support by the state]. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/5792-malij-biznes-v-umovah-pandemii-covid-19-pravove-regulyuvannya-finansovoi-pidtrimki-derzhavoyu.html>

2. Tymchenko O. I. (2021). *Prblemy ta perspektyvy rozvytku maloho pidpriemnytstva umovakh pandemii COVID-19* [Problems and prospects of small business development in the COVID-19 pandemic]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/92.pdf

3. Hejko, T. Yu. (2020). *Priorytety rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini v umovakh pandemii COVID-19 ta v postkarantynnyi period* [Priorities of business development in Ukraine in the conditions of the COVID-19 pandemic and in the post-quarantine period]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. prats – Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*: zb. nauk. prats', 2, URL: http://journals.urau.ua/vsed_oneu/article/view/219796/219516 (Accessed 18 January 2022)

4. *Perelik zakhodiv derzhavnoi pidtrymky*. 2021. [List of state support measures. 2021]. URL: <https://sme.gov.ua/covid19-qa/#qa2> (Accessed 10 January 2022).

5. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 travnia 2020 r. № 534 «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy stymulivannia ekonomiky dlia podolannia nehatyvnykh naslidkiv, sprychynenykh obmezhuvalnymy zakhodamy shchodo zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020-2022 roky»* [Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Resolution «On approval of the State program of economic stimulation to overcome the negative effects caused by restrictive measures to prevent the occurrence and spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2, for 2020-2022»]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520> (Accessed 10 January 2022).

6. *Biznes pid chas koronavirusu: yak vyzhyty v umovakh karantynu* [Business during the corona virus: how to survive in quarantine]. URL: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pidchas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu> (Accessed 15 January 2022).

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Паламарчук Оксана Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Університет імені Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net
orcid.org/0000-0003-3267-0917

Мельник Вадим Владиславович, кандидат економічних наук, керівник відділу стратегічного розвитку, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, вул. Глазунова 4/4
e-mail: melnikv555@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Паламарчук Оксана Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, Университет имени Григория Сковороды в Переяславе
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net

Мельник Вадим Владиславович, кандидат экономических наук, руководитель отдела стратегического развития, Национальный университет «Киево-Могилянская академия»
г. Киев, ул. Глазунова 4/4
e-mail: melnikv555@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Palamarchuk Oxana, Candidate of Sciences in Economics, Associate Professor,

УДК 330.3:005.332.4

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-129-135>

ЗАГРОЗИ КОНКУРЕНЦІЇ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ (2020-2021 РР.)

Студінська Г. Я.

Дослідження ризиків зниження конкурентоспроможності будівельних підприємств у 2020-2021 рр. через застосування неринкових методів конкуренції, зокрема екорейдерства, потребує поглибленого погляду на їх вплив на економічну ефективність суб'єкта господарювання, що визначає актуальність та новизну даного дослідження.

Об'єктом дослідження є неринкові методи конкуренції будівельних підприємств в сучасних умовах.

Предметом даного дослідження виступають екорейдерство та екотероризм, як фактори ризику зниження конкурентоспроможності будівельних підприємств.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні необхідності посилення ролі державного контролю у процесі управління будівничою галуззю в умовах неринкової конкуренції.

Практичне значення отриманих результатів полягає у визначенні рекомендацій щодо підвищення якості управління будівельною галуззю через посилення контролю над передпроектними процесами житлового будівництва.

Для досягнення мети були використані: системно-параметричний підхід – до наукового пізнання сучасних неринкових методів конкуренції на будівельному ринку України, що дозволило розкрити їхню негативну роль у посиленні процесів монополізації; системний аналіз причин виникнення незакінченого будівництва, що сприяло формуванню рекомендацій щодо вирішення цієї проблеми; управлінський підхід – до участі держави у частині посилення контрольної функції на будівельному ринку.

Висновки. Будівельна галузь є зовнішнім ідентифікатором «здоров'я» національної економіки. Недобудовані об'єкти знижують інвестиційну привабливість галузі для внутрішніх та зовнішніх інвесторів, демонструють негативну загальну ситуацію на вітчизняному ринку.

Одною з причин зупинки будівництва та банкрутства будівельних компаній є екорейдерство, джерело якого криється у корупції владних структур та їх зв'язках із кримінальними особами.

Для подолання екорейдерства в країні необхідно формування ефективного інституціонального середовища: певного законодавства, незалежної судової системи, що разом посилять систему контролю з боку органів державної влади та місцевого самоврядування за будівництвом.

Особливо актуальна роль належатиме будівельній галузі у післявоєнний період, коли вітчизняна промислова та житлова інфраструктура потребуватиме широкомасштабної реінкарнації. Європейське суспільство передбачає функціонування господарських механізмів винятково у ринкових умовах, що має виключити застосування неринкових методів конкуренції не лише в будівельній сфері, а й у вітчизняній економіці загалом.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, будівництво, ризики, неринкова конкуренція, екорейдерство, екотероризм.

УГРОЗЫ КОНКУРЕНЦИИ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ (2020-2021 ГГ.)

Студинская Г. Я.

С взгляда на их влияние на экономическую эффективность строительного предприятия, что определяет актуальность и новизну данного исследования.

Объектом исследования являются нерыночные методы конкуренции строительных предприятий в современных условиях.

Предметом данного исследования выступают экорейдерство и экотерроризм, как факторы риска снижения конкурентоспособности строительных предприятий.

Цель данной работы состоит в обосновании необходимости усиления роли государственного контроля в процессе управления строительной отраслью в условиях нерыночной конкуренции.

Практическое значение полученных результатов состоит в определении рекомендаций по повышению качества управления строительной отраслью через усиление контроля за передпроектными процессами жилищного строительства.

Для достижения цели были использованы: системно-параметрический подход – к научному познанию современных нерыночных методов конкуренции на строительном рынке Украины, что позволило раскрыть их негативную роль в усилении процессов монополизации; системный анализ причин возникновения незаконного строительства, что способствовало формированию рекомендаций по решению этой проблемы; управленческий подход – к роли государства в части усиления контрольной функции на строительном рынке.

Выводы. Строительная отрасль является внешним идентификатором «здоровья» национальной экономики. Недострой снижают инвестиционную привлекательность отрасли для внутренних и внешних инвесторов, демонстрируют негативную общую ситуацию на национальном рынке.

Одной из причин остановки строительства и банкротства строительных компаний является экорейдерство – спекуляция на экологической тематике, блокирующая деятельность строительного предприятия с целью завладения его имуществом. Причины экорейдерства кроются в коррупции властных структур и их связях с криминальными структурами.

Для преодоления экорейдерства в стране необходимо формирование эффективной институциональной среды, специального законодательства, независимой судебной системы, которые усилят систему контроля со стороны органов государственной власти и местного самоуправления.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, строительство, риски, нерыночная конкуренция, экорейдерство, экотерроризм.

THREATS TO THE COMPETITION OF UKRAINIAN CONSTRUCTION ENTERPRISES (2020-2021)

Studinska Galina

The study of risks of reducing the competitiveness of construction companies in 2020-2021 through the use of non-market methods of competition, including eco-raiding, requires an in-depth look at their impact on economic efficiency of the entity, which determines the relevance and novelty of this study.

The object of the research is non-market methods of competition of construction enterprises in modern conditions.

The subject of this study are eco-raiding and eco-terrorism as risk factors for reducing the competitiveness of construction enterprises.

The purpose of this work is to substantiate the need to strengthen the role of state control in the process of managing the construction industry in conditions of non-market competition.

The practical significance of the results obtained is to determine recommendations for improving the quality of management of the construction industry through increased control over the pre-project processes of housing construction.

To achieve this goal were used: system-parametric approach – to the scientific knowledge of modern non-market methods of competition in the construction market of Ukraine, which made it possible to reveal their negative role in strengthening the processes of monopolization; systematic analysis of the causes of illegal construction, which contributed to the formation of recommendations for solving this problem; managerial approach – to the role of the state in terms of strengthening the control function in the construction market.

Conclusions. The construction industry is an external identifier of the «health» of the national economy. Unfinished objects reduce the investment attractiveness of the industry for domestic and foreign investors, show a negative overall situation in the domestic market.

A significant reason for stopping the construction and bankruptcy of construction companies is eco-raiding - speculation on environmental issues, which blocks the activities of a construction company in order to taking possession of his property. The reasons for eco-raiding lie in the corruption of government agencies and their links with criminals.

To overcome eco-raiding in the country it is necessary to form an effective institutional environment, certain legislation, an independent judiciary, which together will strengthen the system of control by public authorities and local governments.

The construction industry will play a particularly important role in the post-war period, when domestic industrial and residential infrastructure will need large-scale reincarnation. European society provides for the functioning of economic mechanisms exclusively in market conditions, which should exclude the use of non-market methods of competition not only in the construction sector but also in the domestic economy as a whole.

Key words: competition, competitiveness, construction, risks, non-market competition, eco-raiding, eco-terrorism.

JEL Classification: M21, L74

Вступ. Конкурентоспроможність окремих товарів, компаній, регіонів обумовлюють конкурентоспроможність країни в цілому при умові наявності стратегічної мети розвитку, що передбачає інтеграцію економічних інтересів держави, приватного бізнесу і громадськості та відповідності цієї стратегії реаліям розвитку найуспішніших країн світу, досвід яких доводить необхідність реіндустріалізації країни через розвиток високотехнологічних галузей, що забезпечують вищу продуктивність праці та додаткову прибутковість [5, с.17]. Конкурентоспроможність в самому широкому сенсі, з одного боку, сприймається у якості інтегрованого показника успішності товару, підприємства, галузі, національної економіки, за допомогою якого ідентифікується їх ефективність, перспективи розвитку а, з іншого боку, конкурентоспроможність

розглядається як закономірний результат ринкової конкуренції, порушення якої неринковими методами призводять до монополізації, поляризації суспільних доходів, загостренню соціально-економічних проблем, навіть, політичних колапсів в країні.

Дослідження форм неринкової конкуренції та її впливу на ефективність функціонування національного господарства потребує пильної уваги науковців не тільки тому, що можливість використання таких методів свідчить про недосконалість інституційного середовища в державі, а і тому, що є джерелом зниження загальної ефективності національної економіки, подальшої втрати її конкурентоспроможності на світовому ринку товарів та послуг та посиленню її економічної залежності, що є вкрай небезпечним для економічної безпеки України.

Ваховуючи стратегічну роль будівельної галузі у розвитку національної економіки, дослідження неринкових методів у якості зброї проти конкурентів саме на будівельному ринку, є особливо *актуальним*.

Актуальність статті не втратиться навіть в післявоєнний період 2022 року, коли Україна потребуватиме реінкарнації промислової та житлової інфраструктури, оскільки використання неринкових методів конкуренції є неприйнятними у європейському цивілізованому суспільстві.

Об'єктом дослідження є методи неринкової конкуренції будівельних підприємств в сучасних умовах.

Предметом даного дослідження виступають екорейдерство та екотероризм, як фактори ризику зниження конкурентоспроможності будівельних підприємств.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні необхідності посилення ролі державного контролю у процесі управління будівничою галуззю в умовах неринкової конкуренції.

Дослідженню конкурентоспроможності присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Портер М. [10], Бертон Р., Хулберт Д. М., Пітт Л. Ф. [9], Фальченко О. О., Токарь Н. Б. [7], Мамонов К. А., Пруненко Д. О. [4], Богінська Л. О. [1], Латишева О. В., Сайко А. Д. [3] та інші. Горизонт конкурентоспроможності в даному дослідженні – від місцевого до світового ринку, від товару до країни.

Так, обґрунтуванням факторів збільшення глобальної конкурентоспроможності займаються дослідники в галузі міжнародного менеджменту та міжнародної конкурентоспроможності Бертон Р., Хулберт Д. М. та Пітт Л. Ф. [9]. Всесвітне визнані роботи Портера М., який досліджує конкурентоспроможність на рівні підприємства та визначає її як певне положення товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринку, що визначається сукупністю факторів та відображається сукупністю показників [10, с. 244].

Більшість робіт науковців присвячено конкурентоспроможності товарів, послуг та виробника. На мікрорівні конкурентоспроможність пов'язана з довготривалістю виробничого циклу, а також із циклом відтворення основних виробничих фондів, продуктивних сил та визначається відповідними показниками – ефективністю капіталовкладень, прибутком господарюючого суб'єкту, його долею ринку, рівнем заробітної плати працівників, розміром дивідендів власників, акціонерів. Конкурентоспроможність на цьому рівні визначається дослідниками як здатність виробляти й реалізовувати свою продукцію швидко, дешево, якісно, продавати її в достатній кількості, при високому технологічному рівні обслуговування, це можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку [2, с. 7].

Фальченко О. О., Токарь Н. Б. логічно розглядають конкурентоспроможність як складову економічної безпеки підприємства [7]. Латишева О. В. та Сайко А. Д. аналізують сучасний стан будівельної галузі України та підкреслюють її провідну роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки [3]. Мамонов К. А., Пруненко Д. О. також досліджують конкурентоспроможність будівельних підприємств та пропонують метод розрахунку інтегрального показника щодо оцінки конкурентоспроможності будівельних підприємств [4].

Богінська Л. О., аналізуючи проблеми функціонування будівельної галузі України, для забезпечення економічного зростання та прискореного розвитку будівельної галузі України пропонує необхідність:

- 1) Формування ефективного *інституційного середовища*;
- 2) Розв'язання *проблем* підготовки кадрів через важелі освіти й науки;
- 3) *Моніторинг* об'єктів під час їх будівництва й експлуатації;
- 4) Вдосконалення *нормативно-правової системи будівництва*;
- 5) Використання світового досвіду в будівництві через розробку й запровадження *економічних стимулів*

[1, с.27].

Разом з тим, дослідження ризиків зниження конкурентоспроможності національної економіки, окремих галузей та підприємств через застосування неринкових методів конкуренції залишається поза пильною увагою науковців, але потребує поглибленого погляду на їх негативний вплив на економічну ефективність господарства країни, що визначає *актуальність* та *новізню* даного дослідження.

Сьогодні перед нашою державою стоїть серйозний виклик: необхідно подолати стереотип, який історично затвердився у свідомості світової спільноти - стати конкурентоспроможними, постійно підтримувати повідомлення про позитивні зміни, які відбуваються у країні з метою виправлення репутації країни із несприятливим інвестиційним кліматом, що оптимально забезпечується у форматі бренд-орієнтованого розвитку національної економіки [6, с. 491]. Особлива роль у подоланні цього виклику належить підприємствам саме будівельної галузі, оскільки будівництво забезпечує умови для продуктивного використання засобів і знарядь праці інших галузей. Будівництво є первинним фактором, що забезпечує умови ефективного функціонування підприємств інших галузей, та виступає у ролі зовнішнього ідентифікатора «здоров'я» національної економіки в цілому. Економічні кризи, в т.ч. світові, починаються саме

з будівельної галузі, але джерелом або драйвером економічного зростання на ринку також є будівельна галузь, що підкреслює її визначальну роль у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки в цілому на світовому ринку товарів та послуг.

Специфіка будівельної продукції полягає у тому, що вона є досить капіталоемною, з чого випливає важливість обґрунтування витрат та наявності високої ролі кредитів, в т.ч. іпотечних, серед джерел фінансування будівництва.

Одною з важливих особливостей будівельної галузі є висока ступінь її захищеності від іноземної конкуренції, що пов'язано, перш за все, з регіональним характером її функціонування, а також через складність вирішення передбудівничих процедур. Разом з тим, іноземні інвестори знаходять можливість інтегруватися в будівельний ринок України через об'єднання з національними компаніями, або ризикують увійти на нього самостійно.

Враховуючи дефіцит вільних земельних ділянок в межах міст регіонального значення (містамільйонники) та столиці України, одним з гострих питань організації об'єкта будівництва в сучасних умовах залишається відведення земельної ділянки під будівництво. Саме земельне питання спричиною застосування неринкових методів господарювання на вітчизняному будівельному ринку.

Перелічені особливості будівельної галузі визначають спекулятивний характер підготовчих процесів до будівництва, що порушує не тільки вимоги законодавчого поля, а й основні ринкові закони. Така ситуація призводить до нездорового перерозподілу українського будівельного ринку, банкрутства окремих гравців, монополізації (олігополізації) ринкових відносин, втраті приватних інвестицій фізичних та юридичних осіб, появи репутаційних ризиків підприємств будівельної галузі, що суттєво знижують інвестиційну привабливість України.

Невирішеною задачею в будівництві, на погляд Богінської Л. О., до 2018 року залишалось питання підготовки та впровадження в виробництво оновленої нормативної бази, частина з яких мала б спростити життя девелоперам і дозволила б вивести незаконні будівництва з тіні. Останніх в Києві, за її даними, налічується 67 об'єктів [1, с. 26]. Додамо, що під «об'єктом» мається на увазі житлові комплекси, які налічують від тисячі до 11 тис. інвесторів, зокрема інвестори банку Аркади.

Замість цього поява нових ДБН ускладнила реінкарнацію київських недобудов, оскільки будівельникам довелося не добудовувати, а переробляти вже побудоване, тобто демонтувати системи та матеріали, що не відповідали вимогам нових ДБН, що призвело до різкого подорожження робіт та збільшення термінів їх виконання. Інституційні зміни мали б надати можливість будівельникам певні пільги в такій складній ситуації, адже інвестора цих об'єктів чекають на отримання прав власності на квартири та офісні приміщення від 3 до 20 років. Недосконалість законодавства в сфері будівництва та фінансово-кредитних відносин на будівельному ринку, з одного боку, сприяє зловживанню будівельними компаніями порушенням термінів здачі об'єктів житлового будівництва в експлуатацію та, навіть, повним припиненням будівництва через відсутність заходів щодо їх відповідальності. З іншого боку, законодавчі прогалини не дозволяють захистити інвесторів, які разом з коштами втрачають надію отримати власне житло.

Проблема українських недобудов отримала широкий розголос наприкінці 90-х років минулого століття з аферою ТОВ «Еліта-центр» в Києві, в результаті якої постраждало понад півтори тисячі людей, більша частина яких не отримала житло і досі. Протягом нового століття афера набула подальшого «розвитку» за рахунок недобудов ТОВ «СІТІ груп», ТОВ «УКО груп» (38 недобудов «Войцеховського»), Mirax Group, компаній «Київреконструкція» та «Консоль», корпорації «УкрАзіяБуд».

Але найбільша недобудова на українському ринку (39 багатоповерхових будинків із різним ступенем готовності), що охопила три ЖК: «Патриотика на озерах», «Патриотика» та «Еврика», залишила без квартир майже 11 тисяч інвесторів банку «Аркада», з'явилась в Києві не через скоєння афери, а через використання неринкових методів конкуренції. Важливим питанням недобудов є їх технічне збереження до початку добудови, яка може зайняти багато років.

Богінська Л. О., посилаючись на статтю науковців Придніпровської державної академії будівництва та архітектури «Аналіз стану та тенденції розвитку будівельної галузі України», логічно моделює негативні якісні зміни в недобудовах під впливом природних явищ – дощу, снігу, морозу. Разом з тим, автор робить некоретні висновки, що пов'язано, вірогідно, із помилковістю посилання, де такі питання не розглядаються взагалі. Шкідливість таких висновків зумовлює панічну поведінку інвесторів недобудованих об'єктів щодо терміну їх зберігання.

За даними технічної експертизи щодо 25 будинків ЖК Еврика (Голосівський район Києва), що був здійснений в 2021 році, якісний стан більшості недобудованих будинків вважається задовільним. При цьому вік житлових будинків, варіюється від 3 до 5 років. Виключенням стало два цегляних будинки, які стоять в незавершеному вигляді більше 15 років. Саме там за рекомендацією експертів в 2021-2022 рр. були виконані роботи щодо збереження поточної якості.

Припущення, власні твердження щодо якості недобудов мають формуватися на підставі експертних досліджень, а також з урахуванням таких зовнішніх факторів як географічні координати, клімат, ступінь готовності об'єкту, первинна якість будівництва та матеріалів. Загально відомо, що швидкість корозії металу залежить, зокрема, від наявності солі в повітрі, тобто знаження якості однакових незавершених об'єктів будівництва на приморських територіях та континентальній частині будуть різнитися.

До неринкових методів конкуренції, що спричинили первинні проблеми, які призвели до зупинки будівельних робіт на трьох ЖК, куди вкладали гроші інвестори банку Аркада, відносяться екорейдерство та

екотероризм, використання яких стало можливим завдяки проникненню у владні структури персон із кримінальним досвідом та зрощенням їх інтересів із іншими гравцями будівельного ринку.

Екорейдерство, як один з різновидів рейдерства, що спекулює на екологічній тематиці, блокує діяльність будівельного підприємства з метою заволодіння майном підприємства або його частиною на користь іншого.

Екотероризм є одним з активних інструментів, який використовується компаніями-екорейдерами, ангажуючи на виконання цих протиправних дій кримінальні структури. Схематично алгоритм використання екорейдерства зображено на рис. 1.

У випадку, коли активісти повністю знехтували етичним використанням юридичних інструментів для забезпечення прав громадян на безпечне навколишнє середовище, то можливо вважати, що екологію в цьому випадку використовують, як інструмент впливу на бізнес або на політичного конкурента. Сьогодні екологічне рейдерство – одна з серйозних загроз економічній безпеці вітчизняних підприємств серед тих, які відносять до погроз зовнішнього тиску. Недружнє поглинання, інакше кажучи, захоплення підприємства, пов'язане з бажанням сторонніх осіб володіти власністю, яка успішно функціонує і забезпечує стабільний прибуток. Загалом, під недружнім поглинанням розуміють встановлення тотального контролю над підприємством як в юридичному, так і в фізичному плані, незважаючи на бажання власника, використовуючи при цьому тему екології [8].

Використанням екологічних гасел: «побудуємо екологічний парк «Осокорки», «підтримуємо навколишнє природне середовище», «збережемо 150 видів унікальних птахів», «захистимо цінні болота» та іншими екоманіпуляціями псевдо екоактивістів прикривалась спроба захопту земельної ділянки іншим забудовником. Київська міська рада незаконно (що доведено Верховним Судом України) розірвала договір про аренду землі, на якій мало бути збудовано десятки житлових багатоповерхових будинків, що привело до призупинки будівельних робіт, а пізніше – до банкрутства банку «Аркада», який виконував роль Управителя Фондом фінансування будівництва (ФФБ).

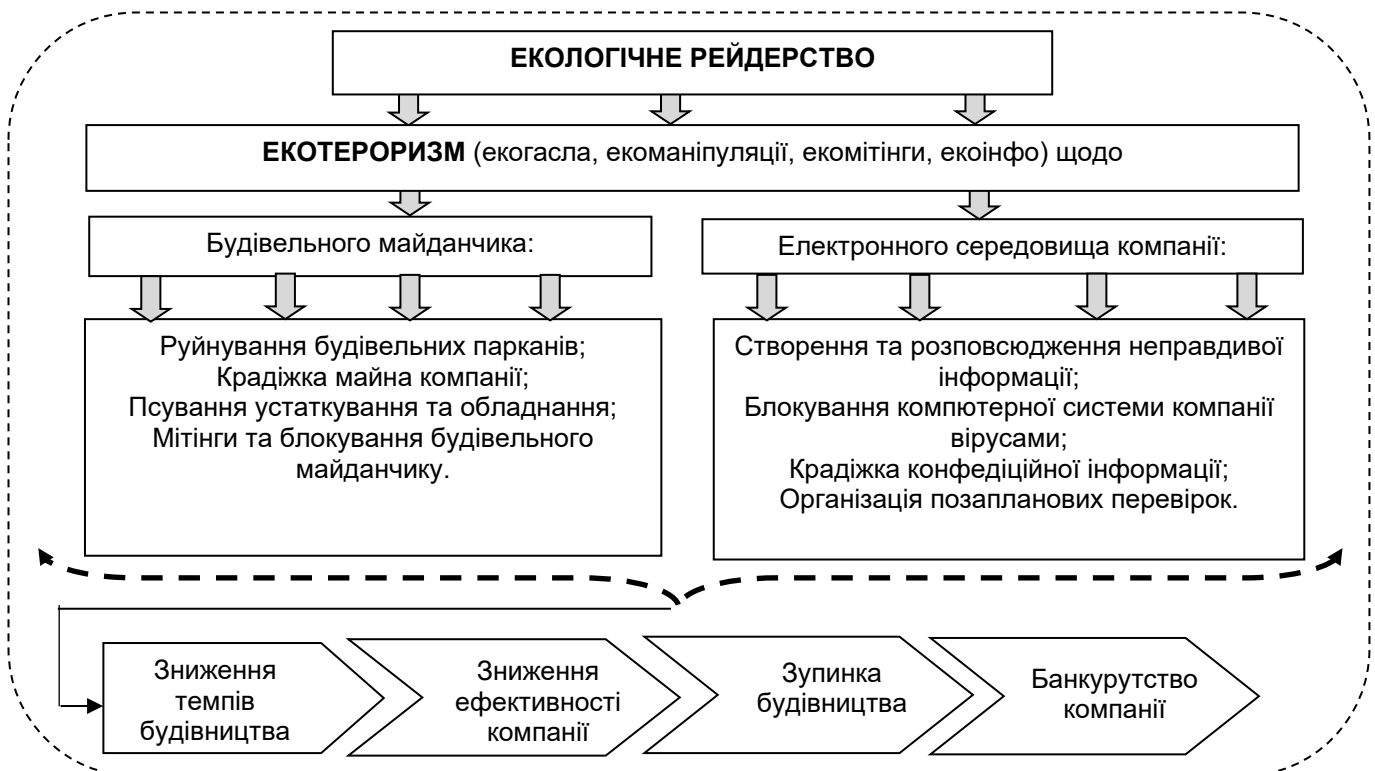

Рисунок 1. Алгоритм впливу екорейдерства на будівельну компанію

Джерело: запропоновано автором

Екотероризм є дійовим інструментом екорейдерів, що використовується для здійснення руйнівних дій щодо майна компанії, яка піддається рейдерському захопленню. Для будівельної компанії предметом нападу стають будівельні майданчики (ламають паркани, крадуть або псують обладнання, устаткування та інше майно), а в інформаційному полі – і сама компанія через розповсюдження неправдивої інформації, блокування роботи комп'ютерної системи компанії вірусами, крадіжку конфіденційної інформації, організацію позапланових перевірок всіма державними структурами тощо.

Існування сучасного явища екорейдерства та інструментарію в його компетенції: екотераризм, екоманіпуляції, псевдоекоінформ ресурси, екомітинги, можливе виключно в умовах заангажованої судової системи, функціонування корупційних схем в органах державної влади та місцевого самоврядування. Протидіяти механізму екорейдерства потрібно через формування певних інституційних умов, перш за все -

забезпечення незалежності суддів. Спеціалісти платформи рішень природоохоронної діяльності пропонують наступні напрями подолання екорейдерства:

- 1) Вирішення проблеми конфлікту інтересів у діяльності державних службовців;
- 2) Поліпшення системи корпоративного управління;
- 3) Підвищення прозорості і відкритості діяльності підприємства;
- 4) Посилення професіоналізму менеджерів природоохоронної діяльності;
- 5) Обов'язкове здійснення аудиторських перевірок щодо відповідності документації компанії вимогам природоохоронного законодавства;

6) Проведення на постійній основі моніторингу інформаційного поля, оскільки в рамках такого можуть міститися відомості про потенційне екологічне рейдерство.

В разі ризику стати об'єктом рейдерської діяльності підприємства повинні оперативно реагувати на диференційовані ознаки, які вказують на можливість рейдерства. Такою ознакою може стати досить часті скарги від місцевих жителів без екологічної освіти, які надають не зовсім правдиву інформацію [8].

Здійснення більшості перелічених напрямів знаходяться в компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування, а, отже потребують певних інституційних змін в управлінні будівельними підприємствами.

Висновки. Будівельна галузь виступає у ролі зовнішнього ідентифікатора «здоров'я» національної економіки в цілому, тому «хворобливі» прояви в саме цій галузі у вигляді недобудованих об'єктів, зокрема житлових багатоповерхових будинків, не тільки знижують інвестиційну привабливість галузі для внутрішніх та зовнішніх інвесторів, а й демонструють негативну загальну ситуацію на вітчизняному ринку. Загальна кількість недобудованих житлових комплексів України перебільшує 150, за якими стоять десятки тисяч обдурених інвесторів.

Особливо актуальна роль належатиме будівельній галузі у післявоєнний період, коли вітчизняна промислова та житлова інфраструктури потребуватиме широкомасштабної реінкарнації. Європейське суспільство передбачає функціонування господарських механізмів винятково у ринкових умовах, що має виключити застосування неринкових методів конкуренції не лише в будівельній сфері, а й у вітчизняній економіці загалом. Рейдерство, тероризм мають залишитися у минулому, як нагадування про помилки в історії розвитку економіки України.

Помилковою є думка щодо однозначності визначення афери причиною виникнення недобудов. Неменш значною причиною зупинки будівництва та банкрутства будівельних компаній є екорейдерство, як один з різновидів рейдерства, що спекулює на екологічній тематиці, блокує діяльність будівельного підприємства з метою заволодіння майном підприємства або його частиною. В інструментарії екорейдерства знаходяться екотероризм, екоманіпуляції, екоінфо, екомітінги тощо. Поява та «розвиток» екорейдерства на національному ринку житлового будівництва стало можливим завдяки проникненню у владні структури персон із кримінальним досвідом та зрощенням їх інтересів із іншими гравцями будівельного ринку.

Для подолання екорейдерства в країні необхідно формування ефективного інституціонального середовища, певного законодавства, незалежної судової системи, що разом посилять систему контролю з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Богінська Л. О. Стан та перспективи розвитку будівельної галузі України. *ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ*. № 2(20), 2018. С. 25-27.
2. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : [монографія за заг. ред. О. Г. Янкового]. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.
3. Латишева О. В., Сайко А. Д. Будівельна галузь України: сучасний стан та її роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки. *Економічний вісник Донбасу*. № 2(56), 2019. С. 66-72
4. Мамонов К. А., Пруненко Д. О. Оцінка конкурентоспроможності будівельних підприємств: теоретичні аспекти. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2017. Том 27. № 3. С. 199-203.
5. Студінська Г. Я. Бренд у національній економіці України : моногр. К. : ДНДІМЕ, 2016. 345 с.
6. Студінська Г. Я. Теоретико-методологічні засади брендингу в системі управління конкурентоспроможністю національної економіки: дис...д-ра екон. наук; спец. 08.00.03 Економіка та управління національним господарством. Одеса: Одеський націон. політехнічний ун-т, 2017. 596 с.
7. Фальченко О. О., Токарь Н. Б. Конкурентоспроможність як складова економічної безпеки підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ»*. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. Х.: НТУ «ХПІ». 2013. № 67(1040). С. 156-158.
8. Як подолати екорейдерство та екоманіпуляції і не втратити бізнес? URL : <https://ecology.ua.com/news/yak-podolaty-ekoreyderstvo-ta-ekomanipulyaciyi-i-ne-vtratyty-biznes>
9. Berthon P., Hulbert J. M., Pitt L. F. Brand Management Prognostications. URL : <http://sloanreview.mit.edu/article/brand-management-prognostications/>
10. Globalisation and Competitiveness : Relevant Indicators. STI Working Papers. Paris : OECD. 1996. No. 5. P. 20.

References

1. Bohins'ka L. O. (2018). Stan ta perspektyvy rozvytku budivel'noyi haluzi Ukrayiny [State and prospects of development of the construction industry of Ukraine]. *EKONOMICHNI STUDII*, 2(20). 25-27 [in Ukr.]

2. Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva : otsinka rivnya ta napryamy pidvyshchennya [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of increase] [monohrafiya za zah. red. O. H. Yankovoho]. Odesa : Atlant. 2013. 470 p. [in Ukr.]
3. Latysheva O. V., Sayko A. D. (2019). Budivel'na haluz' Ukrayiny: suchasnyy stan ta yiyi rol' u zabezpechenni staloho rozvytku natsional'noyi ekonomiky [Construction industry of Ukraine: current status and its role in ensuring sustainable development of the national economy]. Ekonomichnyy visnyk Donbasu, 2(56). 66-72 [in Ukr.]
4. Mamonov K. A., Prunenko D. O. (2017). Otsinka konkurentospromozhnosti budivel'nykh pidpryyemstv: teoretychni aspekty [Estimation of competitiveness of construction companies: theoretical aspects]. Ekonomichnyy analiz, 27/3. 199-203. [in Ukr.]
5. Studins'ka H. Ya (2016). Brend u natsional'niy ekonomitsi Ukrayiny : monohr. [Brand in the national economy of Ukraine]. K. : DNDIIME. 345 p. [in Ukr.]
6. Studins'ka H. Ya. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady brendynhu v systemi upravlinnya konkurentospromozhnistyu natsional'noyi ekonomiky [Theoretical and methodological principles of branding in the system of managing the competitiveness of the national economy] : dys...d-ra ekon. nauk; spets. 08.00.03 Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom. Odesa: Odes'kyy natsion. politekhnichnyy un-t, 596 p. [in Ukr.]
7. Fal'chenko O. O., Tokar' N. B. (2013). Konkurentospromozhnist' yak skladova ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Competitiveness as a component of economic security of the enterprise]. Visnyk NTU «KHPI». Seriya: Tekhnichnyy prohres i efektyvnist' vyrobnytstva, 67(1040). 156- 158. [in Ukr.]
8. Yak podolaty ekorederstvo ta ekomaniulyatsiyi i ne vtratyty biznes? [How to overcome eco-raiding and eco-manipulation and not lose business?]. URL : <https://ecolog-ua.com/news/yak-podolaty-ekoreyderstvo-ta-ekomaniulyatsiyi-i-ne-vtratyty-biznes> [in Ukr.]
9. R. Berthon, J. M. Hulbert, L. F. Pitt Brand Management Prognostications. URL: <http://sloanreview.mit.edu/article/brand-management-prognostications/> [in Eng.]
10. Globalisation and Competitiveness : Relevant Indicators. STI Working Papers. Paris : OECD. 1996. No. 5. P. 20 [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінська Галина Яківна, доктор економічних наук, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки МЕРТУ.

Пр. Дружби народів, 38 Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4713-495>

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Студинская Галина Яковлевна, доктор экономических наук, главный научный сотрудник Государственного научно-исследовательского института информатизации и моделирования экономики МЭРТ

Пр. Дружбы народов, 38, Киев, Украина

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ABOUT THE AUTHOR

Studinska Galina, Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher at the State Research Institute of Informatization and Economic Modeling of the Ministry of Economic Development and Trade

Ave. Druzhby narodiv, 38, Kyiv, Ukraine

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

УДК 369.5: 316.4

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-135-146>

РІВЕНЬ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ – ЗАПОРУКА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ¹

Чеберяко О. В.,
Скулиш Ю. І.

Актуальність теми дослідження. Різноманітні суспільні катаклізми ХХ ст. та останніх десятиліть, зокрема такі як дві світові війни, гібридні війни, поширення пандемії COVID-19, призвели до виникнення у ХХ столітті поняття «соціальна безпека». Остання, враховуючи соціалізацією всіх сфер людського життя, відіграє ключову роль у всій системі національної безпеки. У демократичному

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проєкту НФД України «Нові геостратегічні загрози соціальної безпеки людини в умовах гібридної війни та шляхи їх запобігання» № 2021.01/0239.

суспільстві інтереси соціальної безпеки людини та держави в цілому повинні співвідноситися та бути гармонійно збалансованими. У правовому полі України немає офіційного визначення категорії «соціальна безпека», а сам термін «соціальна безпека» порівняно недавно увійшов в науковий та політичний обіг. В Україні новий етап законодавчого врегулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення розпочався з прийняттям Конституції України. Виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення (п. 6 ст. 85). Стаття 46 Конституції передбачає право громадян на соціальний захист, на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Так як право на пенсію може виникнути протягом всього життя людини, починаючи з народження, то заміщення втраченого доходу пенсією має важливе значення для добробуту та запобігання бідності певних категорій населення. Оскільки де-юре трьохрівнева пенсійна система де-факто залишається лише дворівневою з переважаючою часткою пенсійних виплат з першого рівня, залишається актуальним дослідження рівня пенсійного забезпечення із солідарної системи, яка побудована на принципі солідарності поколінь.

Постановка проблеми. Необхідність комплексного дослідження питання пенсійного забезпечення, концептуального визначення його механізмів (інструментів) з різних рівнів пенсійної системи, особливо в умовах старіння нації, зумовлюються потребами вдосконалення практики і підвищення рівня пенсійного забезпечення в Україні як запоруки соціальної безпеки людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування системи пенсійного забезпечення, функціонування її складових елементів, в тому числі солідарної пенсійної системи, а також реформування останньої знайшли своє висвітлення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Соціальному пенсійному страхуванню присвячені роботи відомих зарубіжних вчених – Отто фон Бісмарка, Д. Віттаса, Е. Аткінсона, К. Бейтмана, У. Беверіджі, Р. Діснея, К. Кларка, К. Конрада, П. Ларока, Т. Маршала, Г. Рудольфа та інших. Серед дослідників вітчизняної пенсійної системи, механізмів її фінансового забезпечення варто назвати насамперед Л. Баранник, Н. Болотіну, О. Врублевську, В. Грушка, І. Гнибіденко, О. Дмитрієву, О. Залетова, О. Курило, Е. Лібанову, Н. Лаврухину, О. Палія, А. Федоренко, В. Яценко та інших. Результати власних досліджень проблеми пенсійного забезпечення наведені в [10, 13, 14].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні напрацювання у вирішенні питання пенсійного забезпечення населення, подальшого дослідження під кутом зору соціальної безпеки людини вимагають зміст та практика здійснення пенсійної реформи впродовж останніх 20 років, шляхи та можливості підвищення рівня пенсійного забезпечення населення України, особливо в умовах російської агресії проти України.

Постановка завдання, мети дослідження. Об'єктом дослідження виступає рівень пенсійного забезпечення як запорука соціальної безпеки людини, а предметом – практичні аспекти пенсійного забезпечення з першого рівня пенсійної системи в Україні, Пенсійний фонд України та питання його незбалансованості. Мета статті – за допомогою аналізу структури джерел фінансування Пенсійного фонду та обсягів видатків на пенсійне забезпечення з державного бюджету оцінити рівень фінансової спроможності солідарної системи пенсійного забезпечення як запоруки соціальної безпеки людини.

Метод та методологія проведення дослідження. У дослідженні для опрацювання статистичних даних ПФУ використані статистичний, порівняльний і системний методи. Оформлення результатів аналізу у вигляді таблиць і графіків було здійснено за допомогою графічного і табличного методів та узагальнення даних. Структурно-функціональний метод застосований для виявлення впливу доходів ПФУ на обсяги видатків.

Галузь застосування результатів. Отримані висновки й результати можуть бути використані для розробки і реалізації практичних заходів по вдосконаленню пенсійної системи, в науковій сфері, в навчально-освітньому процесі закладів вищої освіти при підготовці фахівців за спеціальністю 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою», в сфері забезпечення соціальної складової економічної безпеки держави, зокрема, соціальної безпеки людини. Практичне використання наукових результатів сприятиме досягненню вищого рівня соціального захисту населення, задоволенню потреб людей, які досягли пенсійного віку.

Висновки. На сьогодні від фінансової спроможності пенсійної системи залежить добробут майже третини населення України. Фінансування пенсійного забезпечення має бути спрямоване на досягнення головної мети – реалізації конституційних прав усіх громадян на отримання матеріального забезпечення у разі втрати годувальника, інвалідності, втрати працездатності, внаслідок старості та в інших випадках установлених законодавством [11]. В Україні протягом майже 20 років намагаються здійснити пенсійну реформу, проте дієвого ефективного результату поки що не досягнуто. Сучасний стан солідарної системи пенсійного забезпечення характеризується «зубожінням» населення пенсійного віку та хронічним дефіцитом Пенсійного фонду. Це є свідченням низької соціальної безпеки осіб пенсійного віку відповідно до міжнародних оцінок рівня бідності населення, за якою вартість добового споживання встановлена на рівні 5 доларів США (до 4300 грн на місяць). Тобто 85,4% українських пенсіонерів станом на 01.01.2021 року отримували пенсію у розмірі нижче, або

на рівні цієї межі (в межах до 5000 грн). Анексія Криму, бойові дії на Сході та майже 2 мільйони вимушених переселенців, широкомаштабна війна росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року привели до виникнення поняття «раптова бідність».

Ключові слова: пенсійне забезпечення, моделі пенсійного забезпечення, солідарна система, Пенсійний фонд України (ПФУ), коефіцієнт заміщення, єдиний соціальний внесок (ЄСВ), соціальна безпека людини.

УРОВЕНЬ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ – ЗАЛОГ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Чеберяко О. В.,
Скулыш Ю. И.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, модели пенсионного обеспечения, солидарная система, Пенсионный фонд Украины (ПФУ), коэффициент замещения, единый социальный взнос (ЕСВ), социальная безопасность человека.

THE LEVEL OF PENSION PROVISION OF THE POPULATION IS A GUARANTEE OF SOCIAL SECURITY OF THE PERSON

Cheberyako Oksana,
Skulish Yuliya

Relevance of the research topic. Various social cataclysms of the twentieth century and recent decades, such as the two world wars, the hybrid wars, the spread of the COVID-19 pandemic, have led to the emergence of the concept of «social security» in the twentieth century. The latter, given the socialization of all spheres of human life, plays a key role in the entire national security system. In a democratic society, the interests of social security of the individual and the state as a whole must be reconciled and harmoniously balanced. In the legal field of Ukraine there is no official definition of the category «social security», and the term «social security» has recently entered into scientific and political circulation. In Ukraine, a new stage of legislative regulation of relations in the sphere of pension provision began with the adoption of the Constitution of Ukraine. Only the laws of Ukraine define the basis of social protection, forms and types of pension provision (paragraph 6 of Article 85). Article 46 of the Constitution provides for the right of citizens to social protection, to ensure them in case of full, partial or temporary loss of working capacity, loss of the employer, unemployment from circumstances beyond their control, as well as in old age and other cases provided for by law [1]. Article 46 of the Constitution provides for the right of citizens to social protection, to provide them in case of complete, partial or temporary disability, loss of breadwinner, unemployment due to circumstances beyond their control, as well as in old age and in other cases provided by law [1]. Since the right to a pension can arise throughout a person's life, starting from birth, replacing lost income with a pension is important for the well-being and prevention of poverty of certain categories of the population. As the de jure three-tier pension system de facto remains only two-tier with a predominant share of first-tier pension benefits, it remains relevant to study the level of pension provision from the solidarity system, which is built on the principle of intergenerational solidarity.

Problem solving. The need for a comprehensive study of the issue of pension provision, conceptual definition of its mechanisms (instruments) from different levels of the pension system, especially in the conditions of aging of the nation, is conditioned by the need to improve practice and raise the level of pension provision in Ukraine as a guarantee of social security of the person.

Analysis of recent research and publications. The issues of functioning of the pension system, functioning of its components, including the solidarity pension system, as well as reform of the latter have found their coverage in the works of both domestic and foreign scholars. The works of well-known foreign scientists – Otto von Bismarck, D. Wittas, E. Atkinson, K. Bateman, W. Beveridge, R. Disney, K. Clark, K. Conrad, P. Laroc, T. Marshall, G. Rudolf and others. Among the researchers of the domestic pension system, the mechanisms of its financial support should be mentioned first of all L. Barannyk, N. Bolotin, O. Vrublevska, V. Grushka, I. Gnibidenko, O. Dmitriev, O. Zaletov, O. Kurilo, E. Libanov, N. Lavrukhin, O. Paliya, A. Fedorenko, V. Yatsenko and others. The results of their own research on the problem of pensions are given in [10, 13, 14].

The allocation of the investigated parts of the general problem. Despite the current work on the issue of pension provision of the population, further research in terms of social security of the person requires the content and practice of pension reform during the last 20 years, ways and possibilities of raising the level of pension provision of the population of Ukraine, especially in the conditions of Russian aggression against Ukraine.

Setting of the task, objectives of the research. The object of the study is the level of pension provision as a guarantee of social security of the person, and the subject is practical aspects of pension provision from the first level of the pension system in Ukraine, the Pension Fund of Ukraine and the issue of its imbalance. The objective of the article is to assess the financial capacity of the solidarity pension system as a guarantee of social security of the person by analyzing the structure of sources of financing of the Pension Fund and the amount of expenditures for pension provision from the state budget.

Method and methodology of the study. Statistical, comparative and system methods are used in the study to develop statistical data of PFCs. The results of analysis in the form of tables and graphs were executed by

means of graphical and tabular methods and generalization of data. The structural-functional method is used to detect the impact of PFU revenues on expenditure volumes.

Field of application of results. The obtained conclusions and results can be used for development and implementation of practical measures to improve the pension system, in the scientific field, in the educational process of higher education institutions in training specialists in major 8.18010014 «Management of financial and economic security», in the social component of economic state security, in particular, social security. The practical relevance of scientific results will contribute to achieving a higher level of social protection, meeting the needs of people who have reached the retirement age.

Conclusions. Today, the welfare of almost one third of the population of Ukraine depends on the financial capacity of the pension system. Funding for pension provision should be directed at achieving the main goal – realization of constitutional rights of all citizens to receive financial support in case of loss of the operator, disability, disability, disability, old age and other cases established by the legislation [11]. In Ukraine, for almost 20 years, they are trying to implement pension reform, but effective and effective results have not yet been achieved. The current state of the solidarity system of pension provision is characterized by the «fear» of the population of the retirement age and chronic deficit of the Pension Fund. This is evidence of low social security for people of retirement age, according to international estimates of poverty, at which the cost of daily consumption is set at \$ 5 (up to UAH 4,300 per month). That is, 85.4% of Ukrainian pensioners as of January 1, 2021 received a pension in the amount lower or at the level of this limit (up to UAH 5,000). The annexation of Crimea, the fighting in the East and almost 2 million IDPs, Russia's large-scale war against Ukraine, which began on February 24, 2022, gave rise to the concept of «sudden poverty».

Key words: pension provision, pension provision models, solidarity system, Pension Fund of Ukraine (PFU), replacement coefficient, single social contribution (SSC), human social security.

JEL Classification: H55, O10

Актуальність теми дослідження. Різноманітні суспільні катаклізми ХХ ст. та останніх десятиліть, зокрема такі як дві світові війни, гібридні війни, поширення пандемії COVID-19, призвели до виникнення у ХХ столітті поняття «соціальна безпека». Остання, враховуючи соціалізацію всіх сфер людського життя, відіграє ключову роль у всій системі національної безпеки. У демократичному суспільстві інтереси соціальної безпеки людини та держави в цілому повинні співвідноситися та бути гармонійно збалансованими. У правовому полі України немає офіційного визначення категорії «соціальна безпека», а сам термін «соціальна безпека» порівняно недавно увійшов в науковий та політичний обіг. В Україні новий етап законодавчого врегулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення розпочався з прийняттям Конституції України. Виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення (п. 6 ст. 85). Стаття 46 Конституції передбачає право громадян на соціальний захист, на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Так як право на пенсію може виникнути протягом всього життя людини, починаючи з народження, то заміщення втраченого доходу пенсією має важливе значення для добробуту та запобігання бідності певних категорій населення. Оскільки де-юре трьохрівнева пенсійна система де-факто залишається лише дворівневою з переважаючою часткою пенсійних виплат з першого рівня, залишається актуальним дослідження рівня пенсійного забезпечення із солідарної системи, яка побудована на принципі солідарності поколінь.

Постановка проблеми. Необхідність комплексного дослідження питання пенсійного забезпечення, концептуального визначення його механізмів (інструментів) з різних рівнів пенсійної системи, особливо в умовах старіння нації, зумовлюються потребами вдосконалення практики і підвищення рівня пенсійного забезпечення в Україні як запоруки соціальної безпеки людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування системи пенсійного забезпечення, функціонування її складових елементів, в тому числі солідарної пенсійної системи, а також реформування останньої знайшли своє висвітлення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Соціальному пенсійному страхуванню присвячені роботи відомих зарубіжних вчених – Отто фон Бісмарка, Д. Віттаса, Е. Аткинсона, К. Бейтмана, У. Беверіджі, Р. Діснея, К. Кларка, К. Конрада, П. Ларока, Т. Маршала, Г. Рудольфа та інших. Серед дослідників вітчизняної пенсійної системи, механізмів її фінансового забезпечення варто назвати насамперед Л. Баранник, Н. Болотіну, О. Врублевську, В. Грушка, І. Гнибіденко, О. Дмитрієву, О. Залетова, О. Курило, Е. Лібанову, Н. Лаврухину, О. Палія, А. Федоренко, В. Яценко та інших. Результати власних досліджень проблеми пенсійного забезпечення наведені в [10, 13, 14].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні напрацювання у вирішенні питання пенсійного забезпечення населення, подальшого дослідження під кутом зору соціальної безпеки людини вимагають зміст та практика здійснення пенсійної реформи впродовж останніх 20 років, шляхи та можливості підвищення рівня пенсійного забезпечення населення України, особливо в умовах російської агресії проти України.

Постановка завдання, мети дослідження. Об'єктом дослідження виступає рівень пенсійного забезпечення як запорука соціальної безпеки людини, а предметом – практичні аспекти пенсійного забезпечення з першого рівня пенсійної системи в Україні, Пенсійний фонд України та питання його незбалансованості. Мета статті – за допомогою аналізу структури джерел фінансування Пенсійного фонду та

обсягів видатків на пенсійне забезпечення з державного бюджету оцінити рівень фінансової спроможності солідарної системи пенсійного забезпечення як запоруки соціальної безпеки людини.

Викладення основного матеріалу. Пенсійні системи розвинених країн, які сформувалися на етапі, коли пенсіонери становили незначну частину населення, ґрунтувалися на принципі «солідарності поколінь» і діяли до другої половини 20 століття («Pay as You Go»). Уже у 70-х роках XX ст. у деяких країнах настала криза солідарної системи через стрімке старіння населення, зумовлене збільшенням тривалості життя та низьким рівнем народжуваності. Відповідно, зобов'язання країн перед пенсіонерами постійно збільшувалися, що загалом негативно позначалося на соціальній безпеці людей. Тому потребою часу стало реформування системи пенсійного забезпечення, зокрема, запровадження багаторівневої пенсійної системи та збільшення пенсійного віку. Наразі у світі існують різні моделі пенсійних систем, проте майже всі вони ґрунтуються на трьох основних стратегіях: солідарній, накопичувальній та змішаній.

Здобувши державну незалежність у серпні 1991 р., Україна, яка мала на той час одну з найбільших у Європі (майже 52 млн осіб) чисельність населення, автоматично успадкувала з незначними змінами радянську солідарну пенсійну систему. Другий накопичувальний рівень пенсійного забезпечення не запрацює ще й досі, хоча необхідна нормативна база була створена ще у 2003 р. Водночас зменшилася кількість платників страхових внесків та збільшилося навантаження на працююче населення. У 1997-1998 рр. виникли проблеми з наповненням Пенсійного фонду, який став дефіцитним. Затяжна фінансова криза впродовж 2008-2015 рр. знизилася частку заощаджень домогосподарств, тобто населення перестало відкладати кошти через низький рівень доходів. Внаслідок цього недержавне пенсійне забезпечення залишається в зародковому стані, досягаючи лише 4% [14].

Стаття 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 року № 1058-IV передбачає трирівневу систему пенсійного забезпечення, складовими якої є:

- солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- система недержавного пенсійного забезпечення [2].

І хоча в Україні, аналогічно до більшості зарубіжних країн, законодавчо встановлені три рівні, проте наразі функціонує лише солідарна система пенсійного страхування та недержавне пенсійне забезпечення, а другий рівень знаходиться на стадії розробки. Структура системи пенсійного забезпечення України побудована таким чином, що гарантоване державою право на соціальний захист забезпечується через перший рівень пенсійної системи – з ПФУ, а страхування додаткової пенсії – третій.

Хронічний дефіцит коштів ПФУ є наслідком соціально-економічних перетворень у державі і спричиняє значні проблеми зовнішнього характеру. Доходи ПФУ складаються з власних надходжень та дофінансування з Державного бюджету у разі його незбалансованості. Так, у 2021 році власні кошти ПФУ становили 344,99 млрд грн, тобто 66,19%, а загальні доходи – 521,18 млрд грн [3]. Тому зважаючи на проблеми зовнішнього характеру, сьогодні потребують вирішення, насамперед, питання удосконалення системи пенсійного забезпечення громадян України з метою оптимізації бюджету ПФУ, зменшення його хронічного дефіциту, а також забезпечення гідного рівня пенсійних виплат для покращення соціальної безпеки людини.

Середня зарплата з кожним роком зростає, тому пенсії українців повинні «осучаснюватись» і також зростати. На жаль, необхідно констатувати, що сьогодні коефіцієнт заміщення середньої пенсії (співвідношення середньої пенсії і середньої заробітної плати, з якої сплачено внески) є порівняно невеликим. Найвищим він був у 2006 році і становив 50,5%. Починаючи з 2006 року, цей показник мав динаміку до зменшення і різко почав знижуватися з 2014 року (з 48,26% до 27,9% у 2018 році), наблизившись до рівня 1999 та 2004 років. У четвертому кварталі 2017 року, після перерахунку пенсій усім пенсіонерам, коефіцієнт заміщення пенсій зріс до 35,44%. Динаміку коефіцієнта заміщення наочно зображено на рис. 1. На 1 січня 2020 року, тобто за 2019 рік, цей коефіцієнт знову зазнав зменшення і дорівнював 33,49% (3082,98 грн : 9205,19 грн).

Таким чином, сучасний стан солідарної системи пенсійного забезпечення характеризується «зубожінням» населення пенсійного віку та хронічним дефіцитом Пенсійного фонду, що стимулювало уряд до нової поетапної пенсійної реформи, починаючи з 2017 року. Так, станом на кінець 2018 року мінімальний розмір пенсії за віком становив 1497,00 грн., а середній – 2479,20 грн., та заміщував лише 31,7% втраченого доходу населення. Коефіцієнт заміщення пенсій протягом останніх років був достатньо низьким (менше 40%) і за прогнозними розрахунками Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення він і надалі знижуватиметься.

Встановлення мінімальної пенсії в розмірі 40% мінімальної заробітної плати для осіб, які досягли 65 років і мають необхідний для мінімальної пенсії страховий стаж, не набагато збільшило розмір мінімальної пенсії. Причиною цього є низький розмір мінімальної заробітної плати (4723 грн до 1 вересня 2020 року, 6000 грн з 01.01.2021 року, 6500 грн з 01.01.2022 року), яка є визначальною для розрахунку пенсії. Водночас в Україні, як і в інших країнах, присутня неформальна економіка та незадекларована праця, які є глибоко вкоріненими проблемами та головними перешкодами у розширенні системами соціального забезпечення. Політика щодо переходу до офіційності, детінізації доходів та скорочення масштабу незадекларованої праці потребує довготривалих зобов'язань та постійних зусиль усіх зацікавлених сторін. Крім того, в Україні зростає кількість нестандартних форм зайнятості, що становлять значну частину трудових відносин, яка постійно збільшується. Україна є однією з провідних країн за зайнятістю на цифрових платформах. Але ці нові види трудових відносин недостатньо захищені трудовим законодавством [20, с. 11], що також впливає на пенсійне

забезпечення в Україні. Саме тому розмір пенсій все ще залишається недостатнім для забезпечення гідного рівня життя, а рівень економічної активності населення пенсійного віку залишається високим, що є ознакою неналежного фінансового стану пенсіонерів і необхідності пошуку додаткового заробітку для покращення соціальної безпеки пенсіонерів.

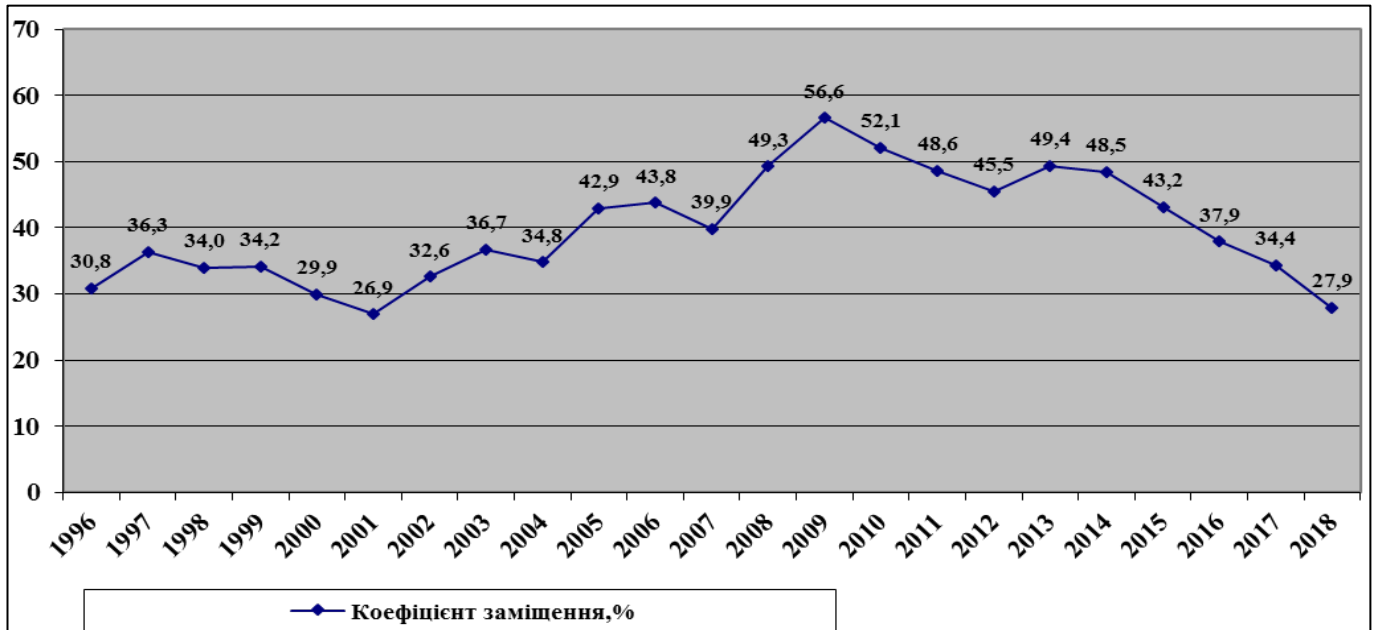

Рисунок 1. Динаміка коефіцієнта заміщення з 1996 по 2018 рр. [10, с. 83]

За даними Пенсійного фонду, станом на 01 січня 2021 року на обліку в Пенсійному фонді України перебувало 11130,95 тис. пенсіонерів і пенсію в розмірі до 2000 грн отримувало 1,891 млн пенсіонерів, або майже 17,0%, від 2001 грн до 3000 грн – 4,588 млн пенсіонерів, або майже 41,2%, а від 3001 грн до 4000 грн – 2,126 млн пенсіонерів, або майже 19,1% і 8,1% пенсіонерів (898525 осіб) отримували пенсію в розмірі до 5000 грн (табл. 1.) Крім того, існує парадоксальна ситуація, коли певні категорії пенсіонерів-чиновників отримують пенсії більші від мінімальних в 213 разів (щомісячна спецпенсія колишнього судді Верховного Суду, а нині пенсіонера, може сягати 280 тисяч гривень). Таким чином порушується принцип справедливості в суспільстві в процесі пенсійного забезпечення громадян, який гарантується Конституцією України. Вважаємо за необхідне скасування пільгових пенсій для усіх категорій пенсіонерів, крім виплати пенсій інвалідам, учасникам бойових дій, ветеранам військовослужбовцям, членам сімей загиблих військових [14].

Таблиця 1. Розподіл пенсіонерів, які одержують пенсії в органах ПФУ за розмірами місячних пенсій на 01.01.2021 року

Розмір призначеної місячної пенсії, грн	Кількість пенсіонерів, які одержують пенсію, осіб	У % до загальної кількості пенсіонерів	Середній розмір призначеної місячної пенсії, грн	У % до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність
до 2000 грн	1891392	17,0%	1764,50грн	99,7%
від 2001 грн до 3000 грн	4588898	41,2%	2427,17грн	137,2%
від 3001 грн до 4000 грн	2126086	19,1%	3420,57грн	193,4%
від 4001 грн до 5000 грн	898525	8,1%	4445,08грн	251,3%
від 5001 грн до 10000 грн	1289068	11,6%	6759,55грн	382,1%
понад 10000 грн	336985	3,0%	13610,60грн	769,4%

Джерело: складено авторами за даними [18].

За останні кілька років в Україні з'явилося нове поняття – «раптова бідність», з яким раніше не доводилося стикатися. До загострення соціальних проблем призвели анексія Криму, бойові дії на Сході та майже 2 мільйони вимушених переселенців. Це не враховуючи усіх негативних наслідків широкомасштабної війни росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Із збільшенням масштабів та тривалості загарбницьких військових дій росії виникає все більша низка загроз, пов'язаних із дотриманням необхідної соціальної безпеки, суспільство

зазнає великих втрат у вигляді людських жертв, матеріальних і фінансових збитків, руйнування довкілля та загрози екологічної катастрофи. В умовах протистояння зовнішнім і внутрішнім наявним і потенційним загрозам соціальна безпека, яка базується на принципах соціальної солідарності, відповідальності та партнерства, не може забезпечувати соціальний захист та покращення якості життя людей. Головною передумовою дотримання соціальної безпеки людини наразі є зміцнення могутності Збройних Сил України. Діюча пенсійна система в таких умовах не виконує своїх двох основних функцій – захисту громадян похилого віку від зубожіння та забезпечення зв'язку між розміром пенсії та трудовим внеском. Україні потрібна ефективна пенсійна реформа, що має базуватися на сучасних економічних принципах та підходах.

Якщо використовувати міжнародну оцінку рівня бідності населення, за якою вартість добового споживання встановлена на рівні 5 доларів США (до 4300 грн на місяць), то 85,4% українських пенсіонерів станом на 01.01.2021 року отримували пенсію у розмірі нижче, або на рівні цієї межі, тобто в межах до 5000 грн.

Головними причинами незадовільного пенсійного забезпечення є економічна криза, військова агресія росії і пов'язані з цим низькі надходження до ПФУ та демографічні фактори, оскільки питома вага людей пенсійного віку в Україні сьогодні одна з найвищих у порівнянні із зайнятим населенням.

Відповідно до ст. 72 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» доходи ПФУ формуються з таких джерел надходжень:

- 1) власні доходи;
- 2) залишок власних коштів на початок року;
- 3) кошти Державного бюджету України на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок і підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів ПФУ [2].

У таблиці 2 подано структуру доходів та видатків Пенсійного фонду України за 2014-2020 рр.

Таблиця 2. Структура доходів та видатків ПФУ у 2014-2020 рр., млрд грн

Показники	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Власні доходи ПФУ	166,90	172,50	109,90	158,91	202,08	241,75	281,75
Видатки ПФУ	243,50	265,70	253,40	291,50	358,60	435,90	479,34
Розмір ЄСВ	159,50	165,40	107,20	154,30	196,80	236,30	254,5
Кошти з державного бюджету України	81,90	94,90	142,60	133,46	150,09	181,80	184,4
Залишки власних коштів на початок року	2,20	1,70	0,80	0,80	0,80	0,10	0,16
Всього доходів	251,00	269,10	254,90	292,37	352,18	434,90	466,3

Джерело: складено авторами за даними [18, 19].

Аналіз табл. 2 показує, що загальні надходження до Пенсійного фонду протягом 2014-2020 рр. постійно зростали і в 2020 році сума доходів склала 466,3 млрд грн. Це більше, ніж у 2014 році майже у 2 рази і більше на 31,4 млрд грн, або на 7,2% у порівнянні з 2019 роком. Загалом це позитивна динаміка, однак варто звернути увагу на формування структури доходів ПФУ та спрямовувати всі зусилля на збільшення частки власних доходів порівняно з часткою коштів, що перераховуються з Державного бюджету.

Для аналізу загальної тенденції формування дохідної частини бюджету ПФУ доцільно проаналізувати частку коштів, що перераховується з Державного бюджету України (рис. 2).

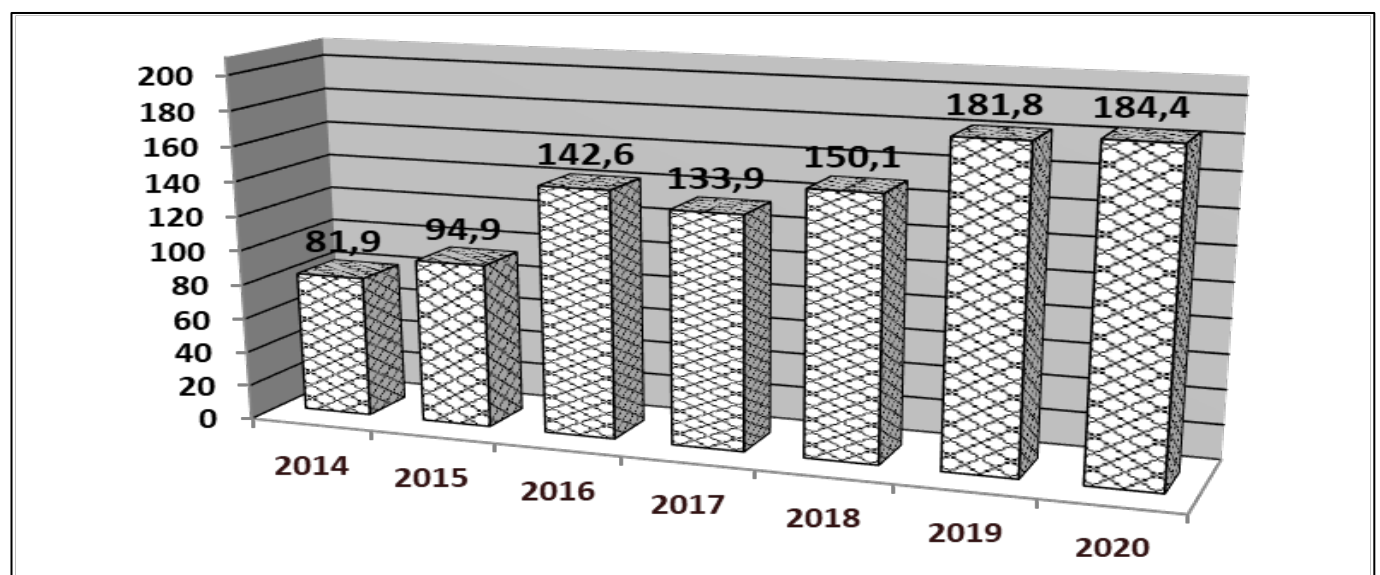

Рисунок 2. Дотації Пенсійному фонду України з Державного бюджету, млрд грн

Джерело: складено авторами за даними [18, 19].

Сума коштів Державного бюджету України складала у 2014 році 81,9 млрд грн, а в 2020 р. збільшились до 184,4 млрд грн або більше, ніж у 2 рази. У 2017 році, в порівнянні із попереднім 2016 роком, кошти Державного бюджету зменшились на 11,6% – 16,35 млрд грн. Але вже у 2020 році з Державного бюджету було виділено 184,4 млрд грн, що значно більше порівняно з усіма попередніми показниками.

У структурі доходів ПФУ частка власних надходжень є досить нестабільною, оскільки у 2014 році вона становила 66,49% у загальній сумі доходів, у 2015 році – 64,10%, у 2016 – лише 43,11%. Ця негативна тенденція свідчила про великі проблеми з наповненням бюджету ПФУ в означені роки. У 2017 році ситуація дещо покращилась – частка власних надходжень становила 54,66%. Певні позитивні зміни прослідковувались і в наступні роки, а саме: у 2018 році у структурі загальних доходів власні доходи становили 202,08 млрд грн (57,4%), у 2019 році – 241,75 млрд грн (55,6%), у 2020 році – 281,8 млрд грн (60,4%), що в порівнянні з 2019 роком більше на 40,0 млрд грн або на 16,5% [18, 19].

Загалом статистичні дані свідчать про комплексну і системну проблему наповнення дохідної частини ПФУ за рахунок власних коштів, адже кошти Державного бюджету в означені роки становили від 43% до 66%.

Джерелами надходжень до власних доходів ПФУ є: частина єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ), розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; інші власні доходи.

Основну питому вагу в доходах Пенсійного фонду України займають саме надходження від ЄСВ, розподіленого на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та кошти Державного бюджету України. У 2015-2018 рр. у загальних доходах ПФУ надходження ЄСВ становили в середньому 53%, кошти Державного бюджету – близько 45%, інші надходження – 2%. У 2019 році в загальних доходах ПФУ частка ЄСВ становила 54,3% (236,3 млрд грн). У 2020 році частка ЄСВ становила 54,6% (254,5 млрд грн), кошти Державного бюджету – 39,5%, інші власні надходження – 5,9% (27,2 млрд грн) (див. табл. 2). Розмір ЄСВ у 2020 році порівняно з попереднім роком збільшився на 18,2 млрд грн.

З метою стимулювання виходу підприємств з тіньової економіки та збільшення надходження до ПФУ у 2015 році законодавчо було зменшено розмір ЄСВ з 40% до 22%. Разом з тим очікуваного значного збільшення пенсійних внесків і виведення заробітної плати із «тіні» не відбулося, а доходи від внесків соціального страхування скоротилися майже на 4% ВВП у 2017 році. Крім того, у зв'язку з встановленою максимальною величиною бази нарахування єдиного внеску (15 мінімальних зарплат, а було 25 прожиткових мінімумів) ЄСВ не нараховувався майже на 40 млрд грн, а це більше 8 млрд грн потенційних надходжень.

Експерти, економісти та профспілки зазначали, що внесені кардинальні законодавчі зміни щодо зниження з 2016 року розміру ЄСВ можуть нести ризики в частині легалізації доходів, збільшенні дохідної частини бюджету ПФУ та покращенні фінансового забезпечення відповідних страхових виплат і соціальних послуг.

До законодавчих змін розмір ЄСВ в Україні загалом (роботодавці + працюючі) був на рівні аналогічних внесків таких країн ЄС як Бельгія (42,5% = 28,5+14,0), Італія (41,1% = 31,6+9,5), Франція (49,5% = 35,1+14,4), Австрія (46,5% = 28,5+18,0), Чехія (45% = 34,0+11,0) тощо. Після зниження ЄСВ його розмір для роботодавців в Україні став нижчий, ніж для роботодавців у перелічених країнах, а також у Швеції (31,4% сплачує лише роботодавець), Словачії (31%), Іспанії (29,9%), Естонії (33,8%) та інших. І це при тому, що в них сплачують також і працівники, а отже фінансове наповнення системи соціального страхування в цих країнах більш суттєве. У разі зміни економічних умов ці співвідношення змінюються. Незмінним залишається лише принцип паритетної участі в соціальному страхуванні, який в Україні з 2016 року порушено. Таким чином, утворився дисбаланс у відносинах між учасниками пенсійної системи як в контексті доходів, так і витрат бюджету ПФУ.

Для 2015-2017 рр. характерне перевищення доходів ПФУ над видатками на 3,4 млрд грн, 1,5 млрд грн та 0,9 млрд грн для кожного з років. Видаткова частина бюджету Пенсійного фонду України (табл. 2) в 2018-2020 рр. перевищувала доходи на 6,42 млрд грн, на 1,0 млрд грн та на 13,0 млрд грн відповідно.

За останні роки спостерігається тенденція щодо зростання як видаткової, так і дохідної частин бюджету ПФУ. Абсолютне зростання видаткової частини бюджету Пенсійного фонду в 2020 році, порівняно з аналогічним показником 2014 року, становить 235,8 млрд грн. Але головною проблемою пенсійної системи залишається хронічний дефіцит ПФУ.

За даними Рахункової палати, реальний розмір дефіциту бюджету ПФУ з урахуванням сум непогашених позик попередніх років упродовж 2017 року зріс з 82,2 млрд грн (з них 31,8 млрд грн – дефіцит 2015 р.) до 133,46 млрд грн (з них 85,6 млрд грн – дефіцит 2016 р.). Дефіцит Пенсійного фонду у 2017 році становив понад 133,46 млрд грн (рис. 3).

Питома вага дефіциту коштів Пенсійного фонду України в загальному обсязі видатків Фонду становила у 2016 – 33,8%, у 2019 році – 9,2%, у 2020 році 7,2%. В обсязі ВВП дефіцит Пенсійного фонду становив: у 2016 – 3,6%, у 2017 – 1,9%, у 2018 році – 1,0%, у 2019 році – 1,0%, у 2020 році – 0,9% [18, 19].

Отже, дефіцит доходів Пенсійного фонду України і надалі залишається, а основним джерелом його покриття є кошти Державного бюджету. Фінансове навантаження пенсійних видатків на Державний бюджет є досить високим. Показник питомої ваги видатків ПФУ у ВВП в 2020 році становив 7,2%, що на 2,0% менше в порівнянні з 2019 роком.

Дотації до бюджету ПФУ за рахунок коштів Державного бюджету призводять до вимушеного скорочення витрат за іншими програмами економічного, соціального, культурного, інноваційного розвитку тощо.

Серед основних причин недостатності надходжень до ПФУ дослідники виділяють наступні:

- низька ставка внеску на загальнообов'язкове пенсійне страхування та занижений розмір максимальної величини бази нарахування ЄСВ (15 мінімальних зарплат), що порушує вертикальну солідарність при сплаті внеску («багаті сплачують за бідних») та створює пропорційно високий тягар для осіб з низьким та середнім рівнем доходів.

- неофіційна зайнятість та сплата ЄСВ з мінімального розміру заробітної плати, а то і меншої за неї, так звана «неповна заробітна плата», тобто відбувається своєрідне ухилення від сплати внесків.

- вплив демографічної ситуації, а саме - низька народжуваність, висока смертність та масова еміграція населення.

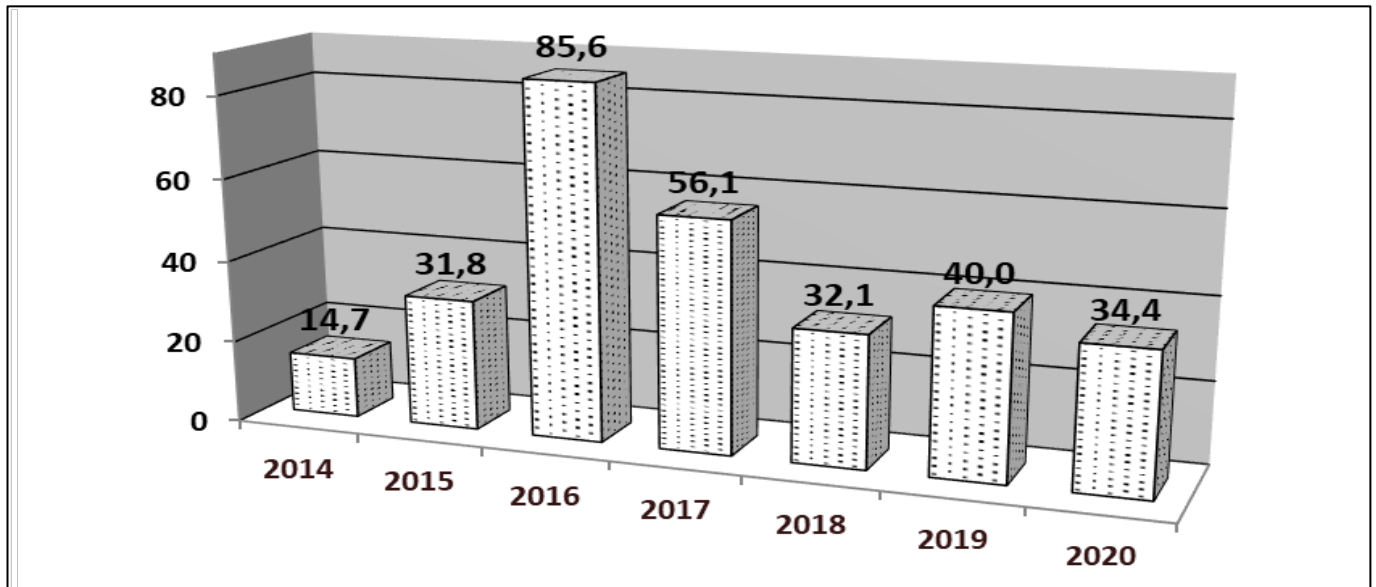

Рисунок 3. Дефіцит Пенсійного фонду України, млрд грн

Джерело: складено авторами за даними [18, 19].

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи зазначають, що за даними ООН, Україна входить в десятку країн світу з найвищими темпами скорочення населення (більш, ніж на 15% до 2050 р.). Депопуляція обумовлена не лише низькою народжуваністю та високою смертністю, а й значним впливом розривів у віковій структурі населення, а зараз ще й війною. У період до 2050 року питома вага людей віком 60 років і старше в загальній чисельності населення зросте з нинішніх 22% до 33%. Співвідношення вікових контингентів 20-59 років (фактичні межі працєактивного віку) та пенсійного віку (60 років і старше) зменшиться з нинішніх 2,6 до 2 на початку 2030-х і до 1,5 на початку 2050-х.

Наразі можна визначити головні проблеми пенсійного забезпечення із солідарної системи України, що негативно впливають на соціальну безпеку людини:

- незбалансований бюджет Пенсійного фонду;
- складна демографічна ситуація;
- низький рівень пенсій більшості осіб, що досягли пенсійного віку [3];
- високий рівень «тінізації» економіки;
- макроекономічний стан держави (інфляція, безробіття, фінансові кризи, військовий стан);
- політичний популізм.

Серед основних пріоритетів, які б дозволили вирішити проблеми функціонування системи пенсійного забезпечення населення, доцільно виділити:

- необхідність ліквідувати (зменшити) дефіцит бюджету ПФУ за рахунок збільшення максимальної величини бази нарахування ЄСВ з 15 до 25 мінімальних зарплат, тобто до суми 162500 гривень та запровадження прогресивної шкали розміру сплати ЄСВ із заробітної плати доходу, що перевищує максимальну величину.

- законодавчо встановити вимоги сплачувати ЄСВ за керівників підприємств з розрахунку, як мінімум трьох мінімальних заробітних плат;

- у законі про працю запровадити чітку грошову оцінку «одиниці праці», що дозволить на підприємствах та організаціях застосовувати принципи диференціації заробітних плат, у залежності від складності, кваліфікації і відповідальності роботи та ліквідувати так звану «зрівнялівку»;

- створити умови для запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи;

- оптимізувати розміри трудових і соціальних пенсій, здійснюючи їх виплати із солідарної пенсійної системи, як базові, на рівні не меншому за прожитковий мінімум та не більше 10 прожиткових мінімумів, за принципом прямої залежності пенсійних виплат від сплачених страхових внесків;

- скасувати необґрунтовані пільги;

- відмінити виплати дострокових пенсій окремим категоріям громадян до досягнення ними пенсійного віку [15];

- забезпечити динаміку зростання зарплати в економіці країни; знизити соціальне навантаження [9];

- з урахуванням тривалого досвіду європейських держав, збільшити розміри відрахувань ЄСВ до 38%;

- зосередження адміністрування ЄСВ у Пенсійному фонді. Це дасть можливість проводити своєчасний та повний моніторинг надходжень від ЄСВ, посилити контроль за нарахуванням та стягненням внеску, застосовувати адміністративні штрафи до посадових осіб страховальників, всебічно надавати методологічну допомогу роботодавцям у нарахуванні ЄСВ для відновлення прав застрахованих осіб.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
3. Постанова КМУ «Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2021 рік» від 17 лютого 2021 р. № 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2021-%D0%BF#Text>
4. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. Теорія і практика правознавства. 2017. № 2. С. 1-10.
5. Лібанова Е. М. Міграційні трансферти, бідність і нерівність в Україні. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) упоряд. О. А. Малиновська. Київ: НІСД, 2011. С. 15-25.
6. Лаврухіна Н. Шляхи вдосконалення державного управління системою пенсійного забезпечення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 2. С. 37.
7. Огіньська А. Ю. Роль видатків бюджету на соціальний захист реалізації соціальної політики держави. Наука й економіка. 2014. № 2. С. 11-16.
8. Мальований М. І., Бечко П. К., Бечко В. П. Соціальне страхування. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 496 с.
9. Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект. Фінанси України. 2015. № 1. С. 79-86.
10. Пенсійна система: підручник / За ред. В. І. Грушка, Ю. І. Скулиш. 4-те вид., доп. і перероб. Київ, 2019. 512 с.
11. Ткаченко Л. Шляхи подальшого реформування пенсійної системи України. Вісник Пенсійного фонду України. 2017. № 9. С. 16-17.
12. Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. Молодий вчений. 2017. № 2. С. 76-87. DOI: <https://doi.org/10.15407/vsn2017.02.076>
13. Чеберяко О. В., Бикова В. О. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. №5(12). С. 43-51. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/212-5/6>
14. Чеберяко О. В., Лозова Г. М. Моделі Пенсійного забезпечення та реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. National economic development and modernization: experience of Poland and prospects for Ukraine. Volume 1. Collective monograph edited by A. Pavlik, K. Shaposhnikov. Kielce, Poland, 2017. С. 254.
15. Шпильовий С. Є. Проблеми системи пенсійного забезпечення в Україні та шляхи її вдосконалення. Вісник ВКНУ ім. Т.Г. Шевченка. 2013. С. 46-49.
16. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Аналіз діяльності Пенсійного фонду України у 2015-2019 рр. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/2019-05-16.pfu-2015-2018.pdf>
19. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2020 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/pfu-2zvut-2020.pdf>
20. Майбутнє Пенсійної Системи України. Адекватність. Охоплення та Стійкість. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_735156.pdf
21. Anke Hassel, Marek Naczyk & Tobias Wib, 2019. The political economy of pension financialisation: public policy responses to the crisis. Journal of European Public Policy, volume 26. pp. 483-500. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1575455>

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. №254k/96-VR [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» vid 9 lypnia 2003 roku №1058-IV [Law of Ukraine «On Compulsory State Pension Insurance» of July 9, 2003 №1058-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

3. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy na 2021 rik» vid 17 liutoho 2021 r. № 126 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the budget of the Pension Fund of Ukraine for 2021» of February 17, 2021 № 126]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2021-%D0%BF#Text>
4. Klymenko A. L. (2017). Sotsialnyi zakhyst i sotsialne zabezpechennia v umovakh yevrointehratsii Ukrainy: okremi aspekty [Social protection and social security in terms of European integration of Ukraine: some aspects]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, 2. 1-10.
5. Libanova E. M. (2011). Migrantsiini transferty, bidnist i nerivnist v Ukraini [Migration transfers, poverty and inequality in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni ta etnokulturni naslidky mihratsii dlia Ukrainy: zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27 veresnia 2011 r.) / uporiad. O. A. Malynovska. Kyiv: NISD, S. 15-25.*
6. Lavrukha N. (2015). Shliakhy vdoskonalennia derzhavnoho upravlinnia systemoiu pensiinoho zabezpechennia [Ways to improve public administration of the pension system]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2. 37.
7. Ohinska A. Iu. (2014). Rol vydatkiv biudzhetu na sotsialnyi zakhyst realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy [The role of budget expenditures on social protection of social policy]. *Nauka y ekonomika – Science and economics*, 2. 11-16.
8. Malovanyi M. I., Bechko P. K., Bechko V. P. (2012). Sotsialne strakhuvannia [Social insurance]. *Navch. posib. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury. 496 s.*
9. Nadraha V. I. (2015). Finansovi ryzyky rozbudovy pensiinoi systemy v Ukraini: demografichniy aspekt [Financial risks of developing the pension system in Ukraine: demographic aspect]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 1. 79-86.
10. Pensiina systema: pidruchnyk [Pension system: a textbook] Za red. V. I. Hrushka, Yu. I. Skulysh. Kyiv, 2019. 512 s.
11. Tkachenko L. (2017). Shliakhy podalshoho reformuvannia pensiinoi systemy Ukrainy [Ways to further reform the pension system of Ukraine]. *Visnyk Pensiinoho fondu Ukrainy – Bulletin of the Pension Fund of Ukraine*, 9. 16-17.
12. Shumylo M. M. (2017). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Current state and prospects of the pension system in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 2. 76-87. DOI: <https://doi.org/10.15407/vsn2017.02.076>
13. Cheberiako O. V., Bykova V. O. (2020). Modeli pensiinoho zabezpechennia: zarubizhna ta vitchyzniana praktyka [Models of pension provision: foreign and domestic practice]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 5(12). 43-51. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/212-5/6>
14. Cheberiako O. V., Lozova H. M. (2017). Modeli Pensiinoho zabezpechennia ta reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Models of Pension provision and reform of the pension system in Ukraine]. *National economic development and modernization: experience of Poland and prospects for Ukraine. Volume 1. Collective monograph edited by A. Pavlik, K. Shaposhnykov. Kielce, Poland, S. 254.*
15. Shpylovyi S. Ie. (2013). Problemy systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini ta shliakhy yii vdoskonalennia [Problems of the pension system in Ukraine and ways to improve it]. *Visnyk VKNU im. T.H. Shevchenka – Bulletin of VKNU named after T.G. Shevchenko*. S. 46-49.
16. Ofitsiynyi sait Pensiinoho fondu Ukrainy [Official site of the Pension Fund of Ukraine]. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>
17. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Analiz diialnosti Pensiinoho fondu Ukrainy u 2015-2019 rr. [Analysis of the activities of the Pension Fund of Ukraine in 2015-2019]. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/2019-05-16.pfu-2015-2018.pdf>
19. Zvit pro robotu ta vykonannia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy u 2020 rotsi [Report on the work and implementation of the budget of the Pension Fund of Ukraine in 2020]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/pfu-2zvut-2020.pdf>
20. Maibutnie Pensiinoi Systemy Ukrainy. Adekvatnist. Okhoplennia ta Stiikist [The future of the Pension System of Ukraine. Adequacy. Coverage and Sustainability]. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_735156.pdf
21. Anke Hassel, Marek Naczyk & Tobias Wib. (2019). The political economy of pension financialisation: public policy responses to the crisis. *Journal of European Public Policy*, 26. 483-500. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1575455>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Чеберяко Оксана Вікторівна, доктор історичних наук, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри фінансів.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

e-mail: cheberyako@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-1563-9611

Researcher S-2078-2019

Скулиш Юлія Іванівна, кандидат економічних наук, доцент

e-mail: nina82mail@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-9821-4776

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Чеберяко Оксана Викторовна, доктор исторических наук, кандидат экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,

e-mail: cheberyako@ukr.net

Скулыш Юлия Ивановна, кандидат экономических наук, доцент

e-mail: nina82mail@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Cheberyako Oksana, Doctor of Historical Science, Ph.D. in Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv,

e-mail: cheberyako@ukr.net

Skulish Yuliya, Ph.D. in Economics, Associate Professor

e-mail: nina82mail@gmail.com

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.71

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-147-155>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ

Городніченко Ю. В.,
Кучеренко М. А.

***Предметом дослідження є** сучасний стан діяльності вітчизняних банків України та шляхи здійснення ними ефективної інвестиційної діяльності.*

***Метою статті є** дослідження та характеристика шляхів ефективного управління стратегією інвестиційної діяльності банку.*

***Методи, що були використані в процесі дослідження:** метод системно-структурного аналізу й синтезу, метод порівняльного аналізу, узагальнення, загальнонаукові, спеціальні методи наукового пізнання та інші методи дослідження.*

***Результати роботи.** Саме кредитні установи у світовій практиці є значним сегментом на ринку інвестування та відіграють значну роль у цьому процесі.*

Однією зі складових ефективного управління сучасною банківською установою є реалізація ефективної інвестиційної діяльності, яка передбачає обов'язковий вибір ефективної інвестиційної стратегії.

Незбалансованість внутрішніх банківських процесів, як показує вітчизняна та міжнародна практика, найчастіше виступає основною передумовою розвитку кризової ситуації в окремому банку, є загрозою стабільного розвитку банківського сектора в цілому.

Однією з найголовніших проблем функціонування вітчизняних комерційних банків є нестабільність економічної ситуації в країні, а саме зниження темпів зростання ВВП, інфляція та девальвація національної валюти, що в свою чергу призвело до відтоку банківських депозитів, банкрутство значної кількості комерційних банків України, відповідно їх зменшення, пандемія Covid-19.

На інвестиції в цінні папери українські комерційні банки за останній рік виділили близько 17% від загальних активів банків.

Протягом багатьох років спостерігається негативне зниження частки банківського сектору з приводу здійснення інвестування в цінні папери, але відбулось зростанням сукупних активів банків в Україні. Крім того, позитивним моментом є збільшення частки інвестицій в цінні папери у загальних активах банків протягом останніх двох років, а саме з 13,97% у 2020 році до 16,88% у 2021 році.

Стратегія інвестиційної діяльності банку являє собою цілісний взаємопов'язаний структурований комплекс (система) послідовних дій (визначених управлінських рішень) в умовах ресурсних обмежень, який спрямований на формування довгострокової ефективної інвестиційної діяльності банку, зміцнення конкурентної позиції банку на інвестиційному ринку з урахуванням зміни його кон'юнктури.

***Галузь застосування результатів.** Результати дослідження можуть бути використані в діяльності Міністерства фінансів України, Верховної Ради України, Національної комісії з цінних паперів*

та фондового ринку, в діяльності банківських установ, а також у закладах вищої освіти при викладанні економічних дисциплін.

Висновки. Таким чином, у діяльності комерційних банків гранично високий ступінь ризиків, а управлінські помилки можуть потягти за собою найтяжчі наслідки – відтак ефективне управління для комерційних банків стає особливо значущим. Проте ключові складові теорії банківського менеджменту поки що слабо впроваджені в практичну роботу більшості вітчизняних комерційних банків. Це стосується і того аспекту даної теорії, який пов'язаний з управлінням інвестиційним банківським портфелем. Отже, адаптація теорії управління інвестиційним портфелем комерційних банків до специфіки української економіки є безальтернативною необхідністю.

Ключові слова: стратегія, інвестиція, інвестиційний портфель банку, інвестиційна стратегія, стратегія управління інвестиційним портфелем банків.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ

Городниченко Ю. В.,
Кучеренко Н. А.

Предметом исследования является современное состояние деятельности отечественных банков Украины и пути осуществления ими эффективной инвестиционной деятельности.

Целью статьи является исследование и характеристика путей эффективного управления стратегией инвестиционной деятельности банка.

Методы, которые были использованы в процессе исследования: метод системно-структурного анализа и синтеза, метод сравнительного анализа, обобщения, общенаучные, специальные методы научного познания и другие методы исследования.

Результаты работы. Именно кредитные учреждения в мировой практике являются значительным сегментом рынка инвестирования и играют значительную роль в этом процессе.

Одной из составляющих эффективного управления современным банковским учреждением есть реализация эффективной инвестиционной деятельности, которая предусматривает обязательный выбор эффективной инвестиционной стратегии.

Несбалансированность внутренних банковских процессов, как показывает отечественная и международная практика, чаще всего выступает основным условием развития кризисной ситуации в отдельном банке, является угрозой стабильного развития банковского сектора в целом.

Одной из самых главных проблем функционирования отечественных коммерческих банков является нестабильность экономической ситуации в стране, а именно снижение темпов роста ВВП, инфляция и девальвация национальной валюты, что привело к оттоку банковских депозитов, банкротство значительного количества коммерческих банков Украины, соответственно их уменьшение, пандемия Covid-19.

На инвестиции в ценные бумаги украинские коммерческие банки за последний год выделили около 17% общих активов банков.

В течение многих лет наблюдается негативное снижение доли банковского сектора по поводу осуществления инвестирования в ценные бумаги, но произошло рост совокупных активов банков в Украине. Кроме того, положительным моментом является увеличение доли инвестиций в ценные бумаги в общих активах банков за последние два года, а именно с 13,97% в 2020 году до 16,88% в 2021 году.

Стратегия инвестиционной деятельности банка представляет собой целостный взаимосвязанный структурированный комплекс (система) последовательных действий (взвешенных управленческих решений) в условиях ресурсных ограничений, направленный на формирование долгосрочной эффективной инвестиционной деятельности банка, укрепление конкурентной позиции банка на инвестиционном рынке с учетом изменения его конъюнктуры.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в деятельности Министерства финансов Украины, Верховной Рады Украины, Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку, деятельности банковских учреждений, а также в учреждениях высшего образования при преподавании экономических дисциплин.

Выводы. Таким образом, в деятельности коммерческих банков предельно высока степень рисков, а управленческие ошибки могут повлечь за собой самые тяжелые последствия – поэтому эффективное управление для коммерческих банков становится особенно значимым. Однако ключевые составляющие теории банковского менеджмента пока слабо внедрены в практическую работу большинства отечественных коммерческих банков. Это касается и того аспекта данной теории, связанного с управлением инвестиционным банковским портфелем. Итак, адаптация теории управления инвестиционным портфелем коммерческих банков к специфике украинской экономики является безальтернативной необходимостью.

Ключевые слова: стратегия, инвестиция, инвестиционный портфель банка, инвестиционная стратегия, стратегия управления инвестиционным портфелем банков.

CURRENT STATE AND WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY
OF INVESTMENT ACTIVITIES OF DOMESTIC BANKSHorodnichenko Yuliia,
Kucherenko Mykola

Subject of research is the current state of activity of domestic banks of Ukraine and ways of their effective investment activities.

The purpose of the article is to study and characterize the ways of effective management of the bank's investment strategy.

Methods used in the research process: method of system-structural analysis and synthesis, method of comparative analysis, generalization, general science, special methods of scientific knowledge and other research methods.

Study results. Credit institutions in world practice are a significant segment of the investment market and play a significant role in this process.

One of the components of effective management of a modern banking institution is the implementation of effective investment activities, which requires the selection of an effective investment strategy.

The imbalance of domestic banking processes, as shown by domestic and international practice, is often the main prerequisite for the development of a crisis situation in an individual bank, is a threat to the stable development of the banking sector as a whole.

One of the main problems in the functioning of domestic commercial banks is the instability of the economic situation in the country, namely declining GDP growth, inflation and devaluation of the national currency, which in turn led to the outflow of bank deposits, bankruptcy of many commercial banks in Ukraine. Covid-19.

Over the past year, Ukrainian commercial banks have allocated about 17% of total bank assets to invest in securities.

For many years, there has been a negative decline in the share of the banking sector in investing in securities, but there has been an increase in total assets of banks in Ukraine. In addition, the positive point is the increase in the share of investments in securities in the total assets of banks over the past two years, namely from 13.97% in 2020 to 16.88% in 2021.

The strategy of the bank's investment activity is an integral interconnected structured complex (system) of consecutive actions (balanced management decisions) under resource constraints, which is aimed at forming long-term effective investment activities of the bank, strengthening the bank's competitive position in the investment market.

Application of results. The results of the study can be used in the activities of the Ministry of Finance of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the National Commission on Securities and Stock Market, in the activities of banking institutions, as well as in higher education institutions in teaching economic disciplines.

Conclusions. Thus, there is an extremely high degree of risk in the activities of commercial banks, and managerial errors can lead to the most serious consequences - so effective management for commercial banks becomes especially important. However, the key components of the theory of banking management are still poorly implemented in the practice of most domestic commercial banks. This also applies to the aspect of this theory, which is related to the management of the investment banking portfolio. Thus, the adaptation of the theory of investment portfolio management of commercial banks to the specifics of the Ukrainian economy is an unalterable necessity.

Key words: strategy, investment, banks investment portfolio, investment strategy, banks investment portfolio management strategy.

JEL Classification: O39, G21, G24, L10.

Постановка проблеми. Сьогодні стан банківської інвестиційної діяльності вказує на низьку активність розвитку даної сфери через причини, що стосуються як загального рівня розвитку національної економіки, так і рівня розвитку банківської системи. Основними причинами незацікавленості банків у фінансуванні інвестиційних проектів є: значні ризики, невідповідність термінів ресурсної бази термінам реалізації інвестицій, недостатність державного стимулювання інвестиційної діяльності банків.

Аналіз останніх публікацій та невирішена частина проблеми. Дослідженням сучасного стану банківської інвестиційної діяльності та чинників її гальмування займалися такі вітчизняні вчені, як І. Бланк, Б. Губський, О. Васюренко, М. Житар, Р. Квасницька, М. Кужелєв, О. Лапко, Б. Луців, А. Мороз, Т. Майорова, А. Пересада, Н. Савіна, М. Савлук, Р. Слав'юк, Л. Шкварчук та інші. Серед зарубіжних вчених, що займалися вивченням даного питання як на теоретичному, так і методологічних рівнях необхідно виділити М. Бірман, В. Бочаров, Р. Брейлі, Ю. Бірґхем, М. Міллер, С. Росс, У. Шарп та інші.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економіки України проблема залучення інвестицій та підйому на цій основі вітчизняного виробництва є центральною, саме від її успішного рішення залежить напрямки і темпи подальших економічно-соціальних перетворень в Україні і в кінцевому результаті політична стабільність суспільства.

Рішення проблеми залучення інвестицій потребує розробки та впровадження в практику визначених стратегій реалізації інвестиційної діяльності, що ефективно забезпечує залучення і цільове використання інвестицій.

Саме кредитні установи у світовій практиці є значним сегментом на ринку інвестування та відіграють значну роль у цьому процесі. Українські банки мають ще незначний досвід у здійсненні інвестицій, але з кожним роком ці операції зростають. Такі дані підтверджуються не тільки цифровими показниками, а й значним зростанням відповідних служб та підрозділів у банківських установах. Поведінка комерційних банків на інвестиційному ринку значною мірою залежить від обраної ними інвестиційної стратегії, яка впливає із загальної стратегії банку і має вплив на формування інвестиційної політики, вибір шляхів її реалізації, форм і методів управління ресурсами.

Однією зі складових ефективного управління сучасною банківською установою є реалізація ефективної інвестиційної діяльності, яка передбачає обов'язковий вибір ефективної інвестиційної стратегії. Керівництво будь-яких банків як державних, так і приватних, також банків з іноземним капіталом розробляє й приймає альтернативні рішення для ефективного функціонування банку.

Незбалансованість внутрішніх банківських процесів, як показує вітчизняна та міжнародна практика, найчастіше виступає основною передумовою розвитку кризової ситуації в окремому банку, є загрозою стабільного розвитку банківського сектора в цілому. В умовах недостатньої гнучкості прийняття рішень та несвоечасності коригування стратегії українських банків в умовах розвитку кризової ситуації доцільно розвивати стратегії та здійснювати зміни інституційного середовища, необхідних для розробки якісної інвестиційної стратегії банку.

Враховуючи динаміку розвитку банківської системи в Україні, варто зауважити, що за останні 20 років спостерігались як періоди зростання, так і періоди спадання показника фінансового результату банків. На рис. 1 можна спостерігати зміну фінансових результатів українських банків протягом 2009-2020 рр.

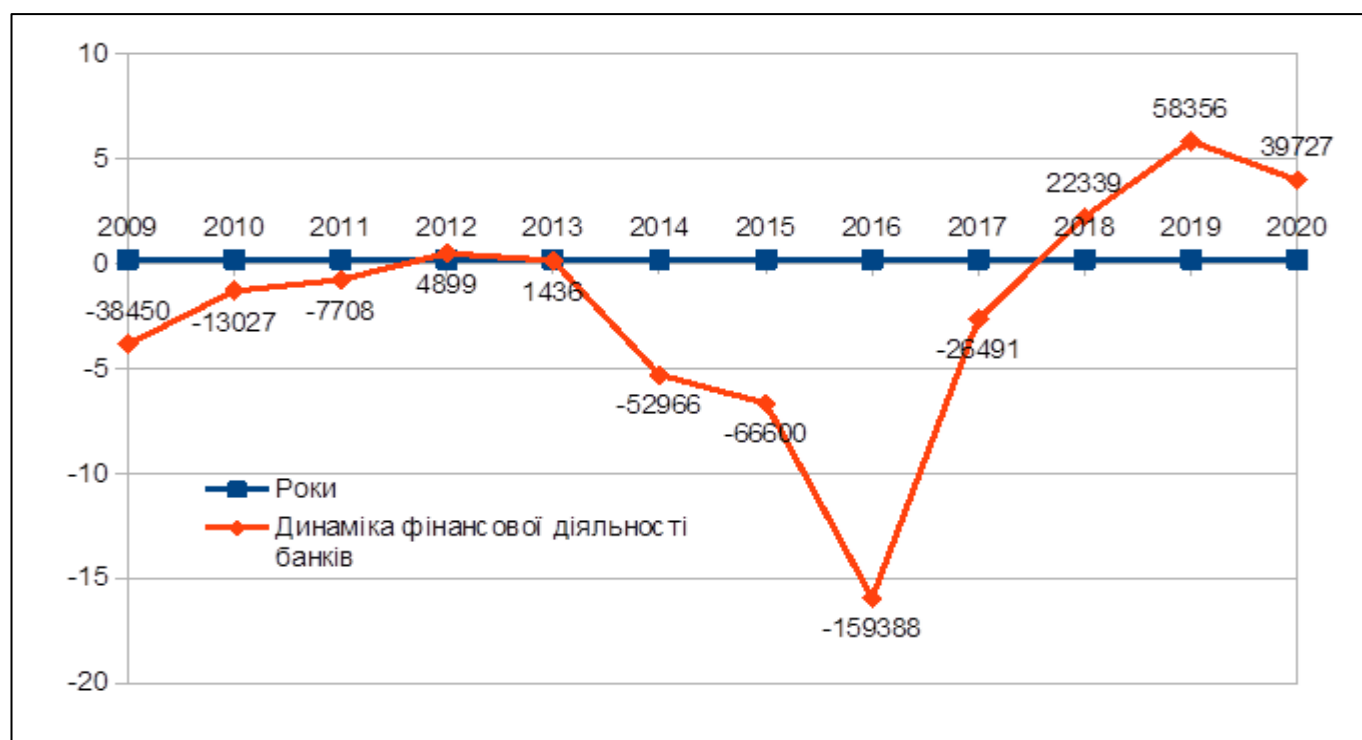

Рисунок 1. Динаміка фінансових результатів діяльності банків з 2009-2020 рр. [1]

З наведеної вище діаграми можна зробити висновок, що фінансово-економічна криза 2008-2009 років негативно вплинула на банківську систему України. Фінансовий результат вітчизняних банків у 2009-2011рр. характеризується негативними значеннями. Протягом наступних двох років (2012-2013 рр.) відбулось відновлення і описує діяльність банківських установ, як загалом позитивний фінансовий результат.

Проте події 2014р. спричинили чергову фінансово-економічну та політичну кризу, внаслідок якої:

- у наступні роки спостерігалось значне зниження темпів зростання ВВП;
- інфляція та девальвація національної валюти, що в свою чергу призвело до відтоку банківських депозитів;
- банкрутство значної кількості комерційних банків України.

У 2016 році понад 20 комерційних банків були визнані неплатоспроможними, а в 2015 році з ринку вийшли понад 30 банків за різних обставин. Динаміка кількості банків України протягом 2010-2022 рр. представлено на рис. 2.

Показники фінансових результатів з 2018 року показує, що діяльність банків вийшла на новий позитивний рівень. Однак через кризу яку спричинив Covid-19, з 2019 року спостерігається:

1. загальний спад банківської активності;
2. зниження попиту на банківські послуги та кредити.

Відповідно це призвело до зниження фінансових результатів діяльності банківської системи загалом.

Отже, можна зробити певний висновок, що однією з найголовніших проблем функціонування вітчизняних комерційних банків є нестабільність економічної ситуації в країні.

Очевидним є той факт, що розвиток інвестиційної діяльності банків тісно пов'язаний зі здійсненням операцій з цінними паперами. На інвестиції в цінні папери українські комерційні банки за останній рік виділили близько 17% від загальних активів банків.

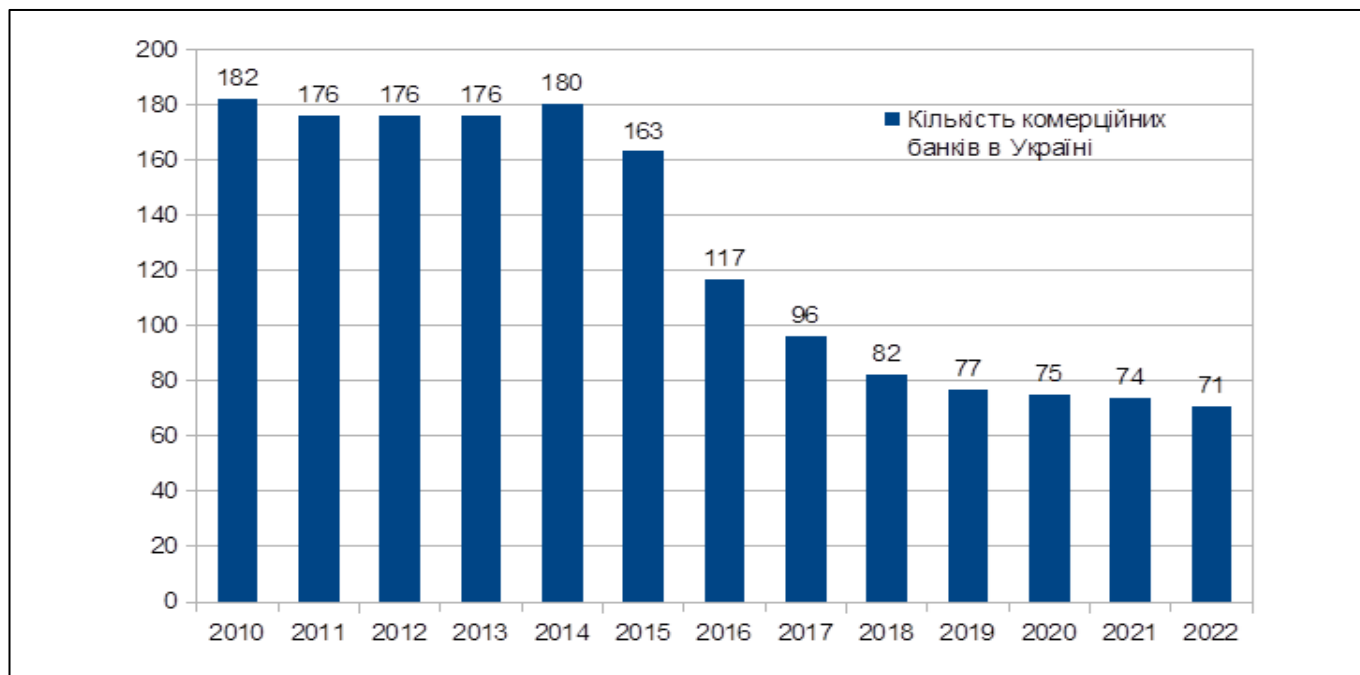

Рисунок 2. Динаміка кількості комерційних банків в Україні за 2010-2022 рр. [2]

В таблиці 1 можна побачити динаміку вкладень у цінні папери та загальну суму активів банків протягом 2017-2021 рр.

Таблиця 1. Динаміка інвестиційної діяльності банків в Україні протягом 2017-2021 рр. (станом на 1.01, млн грн) [1]

Показник	2017	2018	2019	2020	2021
Інвестиції у цінні папери	270 702	275 342	234 069	208 589	307 741
Загальна сума активів	1 274 732	1 350 403	1 367 163	1 493 298	1 822 841

Далі розглянемо динаміку частки банківських інвестицій у цінні папери в загальних банківських активах протягом 2017-2021 рр., представлено на рисунку 3.

Отже, з результатів діаграми зображеної на рисунку 3, ми бачимо, що протягом багатьох років спостерігається негативне зниження частки банківського сектору з приводу здійснення інвестування в цінні папери, але відбулось зростанням сукупних активів банків в Україні. Крім того, позитивним моментом є збільшення частки інвестицій в цінні папери у загальних активах банків протягом останніх двох років, а саме з 13,97% у 2020 році до 16,88% у 2021 році.

Так виникає необхідність створення в банківських установах стратегії інвестиційної діяльності банку, з метою оптимізації та стабілізації діяльності банків на шляху до ефективної інвестиційної діяльності, що спричинить позитивний вплив загалом на економіку держави та її привабливість для іноземного інвестора.

На думку більшості вчених, стратегія інвестиційної діяльності банку являє собою цілісний взаємопов'язаний структурований комплекс (система) послідовних дій (виважених управлінських рішень) в умовах ресурсних обмежень, який спрямований на формування довгострокової ефективної інвестиційної діяльності банку, зміцнення конкурентної позиції банку на інвестиційному ринку з урахуванням зміни його кон'юнктури.

Як правило, у вітчизняних банках інвестиційна стратегія представлена в Інвестиційній декларації [3] банку, тобто нормативному документі, що відображає стратегічні плани на 3-5 років. Наявність розробленої Інвестиційної декларації дозволяє вирішувати такі основні завдання:

1. Забезпечення узгодженість тактичних рішень по різних підрозділах з виділенням відповідальних, виконавців та учасників.

2. Мінімізувати операційні ризики різних підрозділів банку.

3. Обґрунтувати вибір пріоритетних і другорядних завдань і ресурсів для їх вирішення.

4. Знизити транзакційні витрати з його реальних і потенційних клієнтів, партнерів і контрагентів.

Інвестиційна стратегія комерційного банку, повинна:

- включати в себе заходи як короткострокового, так і довгострокового характеру;

- вирішувати гострі проблеми, що існують в комерційному банку, в частині інвестиційної діяльності банку;

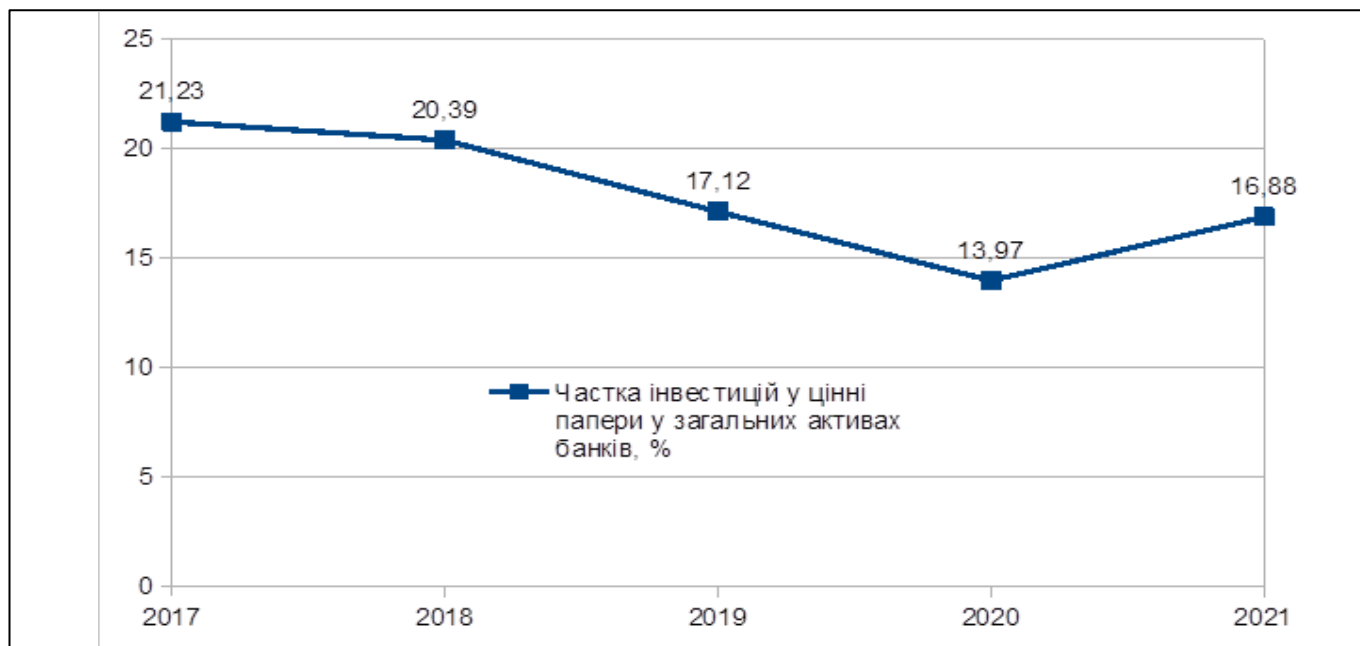

Рисунок 3. Динаміка частки банківських інвестицій у цінні папери в загальних банківських активах протягом 2017-2021 рр., (у %) [1]

- мати ясно сформульовану мету (наприклад, вирішення проблеми ліквідності, зниження рівня ризику, підвищення рівня прибутковості);

- бути комплексною, враховувати всі сфери діяльності, всі зовнішні і внутрішні чинники діяльності;

- адекватно реагувати на існуючі проблеми та ідентифікувати причини кризового стану.

Формування і функціонування інвестиційної стратегії засноване на наступних принципах:

1. принцип інтегрованості означає, що інвестиційна стратегія банку повинна органічно інтегруватися в загальну систему управління банком, виступаючи однією з основних і функціональних підсистем, яка забезпечує реалізацію як стратегічних, так і тактичних завдань;

2. принцип системності припускає, що при розробці інвестиційної стратегії банк розглядається як певна система, повністю відкрита для активної взаємодії із зовнішнім інвестиційним середовищем. Відкритість банку як соціально-економічної системи та його здатність до самоорганізації дозволяють забезпечувати якісно новий рівень формування його інвестиційної стратегії;

3. принцип комплексності передбачає те, що процес стратегічного управління інвестиційною діяльністю банку являє собою складний організаційно-управлінський комплекс;

4. принцип динамічності передбачає своєчасну і чітку реакцію менеджерів інвестиційного відділу банку на заміну параметрів інвестиційної діяльності у зовнішній і внутрішньому середовищі банку;

5. принцип субоптимальності припускає, що витрати на планування (бюджетування) стратегічного управління інвестиційною діяльністю банку повинні раціонально співвідноситися з отриманими результатами;

6. принцип обґрунтованості передбачає врахування всіх лімітів фінансових ресурсів банку, на основі раціональних норм і нормативів, на використанні прогресивних методів їх розробки;

7. принцип варіативності передбачає розробку менеджерами інвестиційного відділу окремих управлінських рішень в сфері формування інвестиційних ресурсів банку відповідно до системи критеріїв впливу на інвестиційну стратегію;

8. принцип цільової спрямованості передбачає формування та реалізацію стратегії здійснення ефективної інвестиційної діяльності банку, орієнтоване на існуючий фінансово-економічний стан, на соціально-економічні завдання і потреби інвестиційного ринку в певний період часу;

9. принцип адаптації враховує певний резерв на впровадження стратегічного управління інвестиційної діяльності банку в загальну систему менеджменту банку;

10. принцип узгодженості виникає в необхідності узгодження різномірних інтересів і цілей при реалізації головних завдань реалізації інвестиційної діяльності банку.

Однією зі складових ефективного управління сучасною банківською установою є реалізація ефективної інвестиційної діяльності, яка передбачає обов'язковий вибір ефективної інвестиційної стратегії. Головні підходи до тлумачення поняття «стратегія управління інвестиційним портфелем банків» можна об'єднати в такі групи:

- загальний підхід - під стратегією управління інвестиційним портфелем банків у широкому розумінні прийнято розуміти сукупність заходів, спрямованих на розробку і реалізацію дій з управління портфелем інвестицій, а також досягнення оптимального поєднання прямих і портфельних інвестицій з метою забезпечення нормальної діяльності, збільшення прибутковості операцій, підтримки допустимого рівня їх ризикованості і ліквідності інвестиційних активів;

• науковий підхід - «інвестиційну стратегію» тлумачать більш вузько, як «систему довгострокових цілей інвестиційної діяльності і вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення» «не тільки як інструмент, що використовується для закріплення або поліпшення своєї позиції на ринку, а також як один з основних елементів інвестиційної політики підприємства – складової інвестиційної діяльності, яка, у свою чергу, є одним із важелів регулювання суб'єктів господарювання».

Розробка найбільш ефективних шляхів реалізації стратегічних цілей інвестиційної діяльності здійснюється за двома напрямками [4]. Одне з них охоплює розробку стратегічних напрямків інвестиційної діяльності, інше – розробку стратегії формування інвестиційних ресурсів. В процесі розробки стратегічних напрямків інвестиційної діяльності послідовно вирішуються такі завдання:

1. Визначення співвідношення різних форм інвестування на окремих етапах перспективного періоду;
2. Визначення галузевої спрямованості інвестиційної діяльності;
3. Визначення регіональної спрямованості інвестиційної діяльності.

Таким чином, прийняття стратегічних рішень в інвестиційній діяльності банків має бути ефективно вбудовано в основні функції управління:

• планування і прогнозування – визначення об'ємів надходжень і витрат від здійснення інвестицій; вибір інвестиційної політики; планування інвестиційної діяльності банку; формування інвестиційного портфелю; розробка інвестиційної стратегії

• оцінка і аналіз – облік та аналіз факторів, які впливають на інвестиційну діяльність банку; виявлення альтернативних варіантів вкладення капіталу; оцінка диверсифікації інвестиційного портфелю; оперативний моніторинг стану інвестиційного ринку; оцінка і ранжування інвестиційних ризиків; аналіз реалістичності прогнозів,

• контроль – порівняння планових і фактичних показників для визначення ступеню досягнення цілі; встановлення допустимих меж відхилення рівня ризику, прибутковості і ліквідності інвестиційних інструментів; моніторинг інвестиційного портфелю банку

• регулювання – заходи щодо подолання негативних показників; збільшення диверсифікації інвестиційних ризиків або використання інших методів управління ризиками.

На сьогодні, кожен банк розробляє власний стратегічний напрямок, для покращення власної діяльності на фінансовому ринку, зокрема інвестиційної.

Керівництво будь-яких банків як державних, так і приватних, також банків з іноземним капіталом розробляє й приймає альтернативні та інноваційні стратегічні рішення для покращення ефективності діяльності, зокрема: страхування, лімітація, диверсифікація, хеджування і придбання додаткової інформації [5]. Проте головним недоліком цих рішень на кожному етапі є додаткові фінансові витрати (табл. 2).

Таблиця 2. Комплекс альтернативних та інноваційних стратегічних рішень щодо покращення ефективності інвестиційної діяльності банків

Назва заходу	Зміст	Переваги та недоліки
Страхування	Завчасне зовнішнє резервування ресурсів, спрямованих на компенсацію збитків від майбутніх можливих втрат, що викликані реалізацією певних ризиків інвестиційного проекту	«+» - не потребує додаткових витрат часу «-» - додаткові фінансові витрати на сплату страхового внеску
Диверсифікація	Обмеження впливу фактора ризику за рахунок уникнення надмірної концентрації за одним портфелем шляхом пошуку та поєднання портфелів, які за однакових умов приводять до різних не обов'язково прямо протилежних результатів. Диверсифікація є методом пом'якшення ризику, який застосовується як щодо активних, так і пасивних операцій [6].	«+» - відсутні додаткові фінансові витрати, обмеження ризику, що пов'язаний з володінням одним активом (видом діяльності, постачальником) «-» - трудомісткість процедури, що пов'язана з додатковими витратами часу на формування балансу між прибутком і ризиком, можливий неправильний вибір об'єктів інвестування
Лімітація	Установлення граничних максимальних або мінімальних значень внутрішніх показників проекту з метою зменшення ризику та підвищення ефективності інвестиційної діяльності банку	«+» - Обмеження збитків до певного прийнятного рівня, не складний у застосуванні «-» - обмежує одержання можливих прибутків
Хеджування	Різновид страхування, передбачає відкриття угод на одному ринку для компенсації впливу цінних ризиків рівній але протилежній позиції на іншому ринку	«+» - Допомогає зафіксувати прибуток на певному рівні «-» - Відмова від можливості отримання додаткового прибутку
Хеджування	Різновид страхування, передбачає відкриття угод на одному ринку для компенсації впливу цінних ризиків рівній але протилежній позиції на іншому ринку	«+» - Допомогає зафіксувати прибуток на певному рівні «-» - Відмова від можливості отримання додаткового прибутку
Придбання додаткової інформації	Придбання інформації для розширення ринку інвестування та запобігання / зменшення дії ризикових факторів, пов'язаних з інвестиційною діяльністю	«+» - зменшення ризику за рахунок зменшення невизначеності «-» - додаткові фінансові витрати, пов'язані з придбанням інформації

Найбільшу кількість інвестицій становить портфель цінних паперів на продаж. Це і зрозуміло, адже банк, будь-яким методом хоче отримати прибуток при найменших затратах. Вартість вкладання в цінні папери хоча і збільшується з кожним роком, проте і сама частка вкладання також збільшується. Тому можна сказати, що вітчизняні банки ще недостатньо відводять увагу інвестуванню власних коштів та проведенню операцій як професійні учасники на ринку цінних паперів. На сьогодні, фондовий чинник не розглядається банківським сектором України як один з основних у системі аналізу його стратегічної конкурентоспроможності.

Висновки. Таким чином, вибір стратегії розвитку інвестиційної діяльності, полягає в оптимальному розширенні альтернативних можливостей формування і реструктуризації інвестиційного портфелю на основі раціонального, ефективного та легітимного подолання інституційних, адміністративних й ринкових обмежень. При цьому правомірне подолання інституційних обмежень можливе на основі покращення показників банківської діяльності, які виступають регулюючими параметрами, перш за все величини регулятивного капіталу, якості портфелю активів і інших, а також формування інвестиційного портфелю, що представляє максимальний запас відносно встановлення нормативів в майбутньому. Основною метою стратегічного процесу прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків є забезпечення національної економіки інвестиційними ресурсами за умови збереження реальної вартості власного капіталу банку від впливу інвестиційних ризиків на основі ринкової, інституційної і адміністративних складових.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua>
3. Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії: затверджено Указом Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» від 19.02.1994 № 55/94. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/94>
4. Кузнєцова А., Карпа Я. Банківський сектор України як джерело фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності. Вісник НБУ. 2014. №1. С. 60-64.
5. Бєлай С. В. Державні механізми протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру: теорія, методологія, практика: монографія. Харків, 2015. 349 с.
6. Постанова від 11 червня 2018 року №64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах». Із змінами і доповненнями, внесеними постановами Правління Національного банку України, від 26 січня 2021 року №9. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB18095.html

References

1. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. [Official site of the National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua>.
2. Ofitsiyniy sait Ministerstva finansiv Ukrainy. [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://minfin.com.ua>
3. Polozhennia pro investytsiini fondy ta investytsiini kompanii: zatverdzheno Ukazom Prezidenta Ukrainy «Pro investytsiini fondy ta investytsiini kompanii» vid 19.02.1994 № 55/94. [On investment funds and investment companies]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/94>
4. Kuznietsova A., Karpa Ya. (2014). Bankivskyi sektor Ukrainy yak dzherelo finansuvannia investytsiino-innovatsiinoi diialnosti. [The banking sector of Ukraine as a source of financing investment and innovation activities]. Visnyk NBU, 1. 60-64.
5. Bielai S. V. (2015). Derzhavni mekhanizmy protydii kryzovym yavyscham sotsialno-ekonomichnoho kharakteru: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia. [State mechanisms for counteracting crisis phenomena of socio-economic nature: theory, methodology, practice]. Kharkiv. 349 s.
6. Postanova vid 11 chervnia 2018 roku №64 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu systemy upravlinnia ryzykamy v bankakh Ukrainy ta bankivskykh hrupakh». [On approval of the Regulations on the organization of the risk management system in banks of Ukraine and banking groups]. Iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy postanovamy Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy, vid 26 sichnia 2021 roku №9. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB18095.html

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Городніченко Юлія Вадимівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: yuliyagorodnichenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0473-8101
Researcher ID: AAG-6099-2019

Кучеренко Микола Анатолійович, старший викладач кафедри фінансів, обліку та оподаткування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7840-0755
e-mail: mak24.75@meta.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Городниченко Юлия Вадимовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения, Университет Григория Сковороды в Переяславе
ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: yuliyagorodnichenko@gmail.com

Кучеренко Николай Анатольевич, старший преподаватель кафедры финансов, учета и налогообложения, Университет Григория Сковороды в Переяславе,
ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: mak24.75@meta.ua

DATA ABOUT AUTHORS

Horodnichenko Yuliia, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: yuliyagorodnichenko@gmail.com

Kucherenko Mykola, Senior Lecturer of the Department of Finance, Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: mak24.75@meta.ua

УДК 336.142.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-155-160>

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Макогон В. Д.

Актуальність теми дослідження. В умовах пандемії COVID-19 вагомим інструментом регулювання суспільних процесів є система фінансування сфери охорони здоров'я. Відповідно оцінка її інституційних складових, фінансово-економічних ризиків в даній галузі є важливою умовою формування та реалізації обґрунтованої державної політики у сфері охорони здоров'я.

Постановка проблеми. В умовах погіршення трендів національного економічного розвитку вагомими завданнями є: обґрунтування пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я, зокрема щодо зміцнення системи фінансування в даній галузі, забезпечення економічно обґрунтованого рівня підвищення соціальних стандартів. При цьому основою якісного рівня реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я є її взаємоузгодженість із стратегічними напрямками соціально-економічного розвитку країни на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, фінансування охорони здоров'я доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи зарубіжних та вітчизняних науковців: Барроу Х., Белли П., Гупти С., Далі Ею, Джигіра І., Матнонната Ж., Майнзюка До, Спаркеса С., Адаменко І., Лисяк Л., Чугунова І. та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з погіршенням тренду економічного розвитку, пандемії COVID-19, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань, пов'язаних з зміцненням системи фінансування сфери охорони здоров'я.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль системи фінансування сфери охорони здоров'я у регулюванні соціально-економічних процесів; обґрунтувати особливості системи фінансування сфери охорони здоров'я в сучасних умовах; здійснити аналіз та оцінку видатків на охорону здоров'я Державного бюджету України. Метою дослідження є розкриття напрямів державної політики щодо розвитку системи фінансування сфери охорони здоров'я.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу. Розкрито роль системи фінансування сфери охорони здоров'я у регулюванні соціально-економічних процесів. Обґрунтовано особливості системи фінансування сфери охорони здоров'я в сучасних умовах. Здійснено аналіз та оцінку видатків на охорону здоров'я Державного бюджету України. Обґрунтовано напрями державної політики щодо розвитку системи фінансування сфери охорони здоров'я.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я.

Висновки відповідно до статті. Обґрунтованість реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я є ваговою умовою суспільного розвитку. З метою підвищення якісного рівня функціонування системи фінансування сфери охорони здоров'я, на даному етапі, доцільним є: здійснення заходів із

зменшення рівня ризиків порушення стійкості системи фінансового забезпечення у сфері охорони здоров'я, що передбачає модернізацію інфраструктури системи. Стабілізація рівня фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я передбачає удосконалення бюджетної політики в частині планування видатків бюджету на охорону здоров'я. Вагомою умовою формування ефективної державної політики у сфері охорони здоров'я є удосконалення взаємодії органів державного управління у частині інформатизації даної сфери. Вирішення даних завдань сприятиме створенню умов для сталого суспільного розвитку, впровадження сучасного фінансового інструментарію у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: державне регулювання, сфера охорони здоров'я, видатки на охорону здоров'я, фінансові гарантії, фінансовий захист, соціальні стандарти.

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОТРАСЛИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Макогон В. Д.

Актуальность темы исследования. В условиях пандемии COVID-19 весомым инструментом регулирования общественных процессов выступает система финансирования сферы здравоохранения. Соответственно, оценка ее институциональных составляющих, финансово-экономических рисков в данной области является важным условием формирования и реализации обоснованной государственной политики в сфере здравоохранения.

Постановка проблемы. В условиях ухудшения трендов национального экономического развития важными задачами являются: обоснование приоритетных направлений государственной политики в сфере здравоохранения, в частности, укрепление системы финансирования в данной области, обеспечение экономически обоснованного уровня повышения социальных стандартов. При этом основой качественного уровня реализации государственной политики в сфере здравоохранения есть ее взаимосогласованность со стратегическими направлениями социально-экономического развития страны на краткосрочную, среднесрочную и долгосрочную перспективу.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика формирования и реализации государственной политики в сфере здравоохранения, финансирования здравоохранения достаточно распространена в научных исследованиях. Это работы зарубежных и отечественных ученых: Барроу Х., Беллы П., Гупты С., Дали Эю, Джигира И., Матнонната Ж., Майнзюка К, Спаркеса С., Адаменко И., Лысяк Л., Чугунова И. и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с ухудшением тренда экономического развития, пандемии COVID-19, требующий решения ряда конкретных задач, связанных с укреплением системы финансирования сферы здравоохранения.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрыть роль системы финансирования сферы здравоохранения в регулировании социально-экономических процессов; обосновать особенности системы финансирования сферы здравоохранения в современных условиях; провести анализ и оценку расходов на здравоохранение Государственного бюджета Украины. Целью исследования является раскрытие направлений государственной политики развития системы финансирования сферы здравоохранения.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, синтеза и т.д.

Изложение основного материала (результаты работы). Раскрыта роль системы финансирования сферы здравоохранения в регулировании социально-экономических процессов. Обоснованы особенности системы финансирования сферы здравоохранения в современных условиях. Осуществлен анализ и оценка расходов на здравоохранение Государственного бюджета Украины. Обоснованы направления государственной политики развития системы финансирования сферы здравоохранения.

Область применения результатов. Результаты исследования могут использоваться в процессе формирования и реализации государственной политики в сфере здравоохранения.

Выводы в соответствии со статьей. Обоснованность реализации государственной политики в сфере здравоохранения является важным условием общественного развития. С целью повышения качественного уровня функционирования системы финансирования сферы здравоохранения, на данном этапе, целесообразно: осуществление мер по уменьшению уровня рисков нарушения устойчивости системы финансового обеспечения в сфере здравоохранения, что предусматривает модернизацию инфраструктуры системы. Стабилизация уровня финансового обеспечения сферы здравоохранения предполагает усовершенствование бюджетной политики в части планирования расходов бюджета на здравоохранение. Весомым условием формирования эффективной государственной политики в сфере здравоохранения является усовершенствование взаимодействия органов государственного управления в части информатизации данной сферы. Решение данных задач будет способствовать созданию условий для устойчивого общественного развития, внедрению современного финансового инструментария в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: государственное регулирование, сфера здравоохранения, расходы на здравоохранение, финансовые гарантии, финансовая защита, социальные стандарты.

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF HEALTH CARE FINANCING SYSTEM

Makogon Valentyna

Relevance of the research topic. In the context of the COVID-19 pandemic, the health care financing system is an important tool for regulating social processes. Accordingly, the assessment of its institutional components, financial and economic risks in this area is an important condition for the formation and implementation of sound public policy in the field of health.

Formulation of the problem. In the context of deteriorating trends in national economic development, important tasks are: substantiation of priority areas of state policy in the field of health care, in particular to strengthen the funding system in this area, ensuring an economically sound level of social standards. At the same time, the basis for the quality level of implementation of state policy in the field of health care is its coherence with the strategic directions of socio-economic development of the country in the short, medium and long term.

Analysis of recent research and publications. The issue of formation and implementation of state policy in the field of health care, financing of health care is quite common in research. These are the works of foreign and domestic scientists: Barrow H., Bella P., Gupta S., Dali Eyu, Dzhigira I., Matnonnat J., Mainzyuk K., Sparkes S., Adamenko I., Lysyak L., Chugunova I. and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above issues are relevant in connection with the deteriorating trend of economic development, the pandemic COVID-19, which requires a number of specific tasks related to strengthening the health care financing system.

Problem statement, research goals. The objectives of the study are: to reveal the role of the health care financing system in the regulation of socio-economic processes; substantiate the features of the system of financing the health care sector in modern conditions; to analyze and estimate health care expenditures of the State Budget of Ukraine. The purpose of the study is to reveal the directions of state policy on the development of the health care financing system.

Method or methodology of the study. The article uses a set of research methods: a systematic approach, statistical analysis, structuring, synthesis, etc.

Presentation of the main material (results of work). The role of the health care financing system in the regulation of socio-economic processes is revealed. The peculiarities of the system of financing the sphere of health care in modern conditions are substantiated. The analysis and assessment of health care expenditures of the State Budget of Ukraine was carried out. The directions of the state policy on the development of the system of financing the sphere of health care are substantiated.

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of forming and implementing public policy in the field of health care.

Conclusions in accordance with the article. The validity of the implementation of state policy in the field of health care is an important condition for social development. In order to improve the quality of the health care financing system, at this stage, it is advisable to: take measures to reduce the risk of violation of the sustainability of the financial security system in the field of health care, which involves the modernization of system infrastructure. Stabilization of the level of financial support for health care involves improving budget policy in terms of planning budget expenditures for health care. An important condition for the formation of an effective state policy in the field of health care is to improve the interaction of public administration in terms of informatization of this area. Solving these problems will help create conditions for sustainable social development, the introduction of modern financial tools in the field of health.

Keywords: government regulation, health care, health care expenditures, financial guarantees, financial protection, social standards.

JEL Classification: E62, H60, H70.

Актуальність теми дослідження. В умовах пандемії COVID-19 державна політика у сфері охорони здоров'я є вагомим інструментом регулювання соціальних процесів. Обґрунтованість державної політики у сфері охорони здоров'я і послідовність реалізації рішень органів державного управління сприяють підвищенню довіри до державних інститутів. Вагомим завданням державної політики у сфері охорони здоров'я є створення умов, які дозволяють кожній людині реалізувати своє право на охорону здоров'я, що зумовлює підвищення якісного рівня бюджетної системи фінансування охорони здоров'я, збільшення частки видатків бюджету на охорону здоров'я у ВВП. Разом з цим, реалізація даного завдання передбачає формування стабільних параметрів розвитку бюджетного механізму фінансування охорони здоров'я, що надасть можливість для підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я на основі забезпечення доступності та якості надання медичної допомоги для широких верств населення, ефективності використання фінансових, матеріальних та кадрових ресурсів галузі; посилення профілактичної спрямованості охорони здоров'я при широкому залученні населення та громадських організацій у формування здорового способу життя.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питанням розвитку системи фінансування галузі охорони здоров'я досить вагома увага присвячується у працях як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Баррой Х., Гупта С., Спаркс С., Дейл Е., Матонат Дж. досліджують інституційні засади розвитку системи фінансового забезпечення охорони здоров'я, особливості державного фінансового управління в даній галузі, джерела

збільшення внутрішнього фінансового простору у сфері охорони здоров'я [1-2]. Беллі П., Джигир Ю., Майнзюк К. вивчають питання функціонування механізму фінансування охорони здоров'я і відповідно визначають підходи щодо розвитку фінансового інструментарію в даній сфері [3]. Науковці Адаменко І. [4], Лисяк Л. [5], Чугунов І. [6] розкривають складові системи фінансування охорони здоров'я, при цьому значну увагу акцентують на питаннях реалізації бюджетної політики щодо розвитку системи фінансування охорони здоров'я в Україні. Лисяк Л. зазначає «бюджетна політика є невід'ємною складовою державної політики у сфері охорони здоров'я» [5]. На думку Чугунова І.Я. «бюджетне регулювання цілеспрямовано впливає на пропорції розвитку суспільних відносин. Бюджетний механізм має відображати певну спрямованість бюджетних відносин на виконання соціальних завдань на конкретному етапі розвитку держави» [6]. Разом з тим, на даному етапі розвитку суспільних відносин, важливим є розробка нових підходів щодо зміцнення фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я.

Метою дослідження є розкриття та обґрунтування стратегічних напрямів державної політики щодо розвитку системи фінансування сфери охорони здоров'я.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити роль системи фінансування сфери охорони здоров'я у регулюванні соціально-економічних процесів; обґрунтувати особливості системи фінансування сфери охорони здоров'я в сучасних умовах; здійснити аналіз та оцінку видатків на охорону здоров'я Державного бюджету України.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті системи фінансування галузі охорони здоров'я. Метод структурування застосовано з метою узагальнення та систематизації особливостей функціонування системи фінансування сфери охорони здоров'я в сучасних умовах. Методи статистичного аналізу, синтезу застосовано при оцінці видатків на охорону здоров'я Державного бюджету України. Метод наукового абстрагування використано при розкритті та обґрунтуванні стратегічних державної політики щодо розвитку системи фінансування сфери охорони здоров'я.

Результати дослідження. Враховуючи посилення негативних факторів в сфері охорони здоров'я в умовах пандемії COVID-19 до пріоритетних завдань доцільно віднести: пріоритетність заходів профілактичної спрямованості з урахуванням формування здорового способу життя; якість та доступність медичної допомоги, у тому числі лікарського забезпечення; підвищення рівня охорони здоров'я матері та дитини; санітарно-епідеміологічний добробут населення та його майбутніх поколінь.

Поетапний підхід до реформування системи охорони здоров'я сприятиме збереженню та покращенню доступу до медичної допомоги серед населення, а також надасть можливість для забезпечення захисту здоров'я громадян від негативних наслідків перехідного соціально-економічного періоду. Однак з метою покращення показників здоров'я населення необхідно забезпечити ефективне використання державних фінансових ресурсів які спрямовуються у систему охорони здоров'я. Система фінансового забезпечення у сфері охорони здоров'я повинна бути спрямована на досягнення показників соціально-економічного розвитку країни, доцільним є встановлення безпосереднього зв'язку між бюджетним плануванням видатків на охорону здоров'я та результатами їх використання, що дозволить визначити ефективність витрачання бюджетних коштів на їх реалізацію.

Впродовж останніх років здійснювався негативний вплив соціально-економічних, демографічних та екологічних факторів у суспільстві не тільки на стан здоров'я населення, а й на систему охорони здоров'я в цілому. Постійно зростаючий попит на медичні послуги, з одного боку, та обмежені матеріальні та фінансові ресурси, з іншого боку, призвели до появи низки проблем у сфері надання медичної допомоги. Основна складність полягає в вирішенні проблем, пов'язаних з ефективністю функціонування системи охорони здоров'я та ефективним розподілом ресурсів при збереженні якості медичної допомоги та забезпечення доступу до неї. (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка видатків Державного бюджету України у 2020–2021 роках

	2020		2021
	план	факт	план
Охорона здоров'я	133160,5	124923,7	122671,8
Поліклініки і амбулаторії, швидка та невідкладна допомога	177,7	174,3	167,3
<i>Спеціалізовані та стоматологічні поліклініки</i>	177,7	174,3	167,3
Лікарні та санаторно-курортні заклади	7998,0	7762,7	8830,1
<i>Лікарні загального профілю</i>	1045,1	1026,9	957,9
<i>Спеціалізовані лікарні та інші спеціалізовані заклади</i>	6177,5	6034,4	7186,4
<i>Санаторно-курортні заклади</i>	775,4	701,4	685,8
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади	4633,4	4215,6	5278,8
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я	672,0	597,8	643,6
Інша діяльність у сфері охорони здоров'я	119679,4	112173,4	107751,9
<i>Інші заклади та заходи у сфері охорони здоров'я</i>	119679,4	112173,4	107751,9

Джерело: складено та розраховано за даними <https://www.minfin.gov.ua/> [7]

Відповідно до Закону «Про Державний бюджет на 2022 рік» передбачено зростання видатків бюджету на охорону здоров'я. Зокрема, видатки на медицину зростуть до 200 млрд.грн, що більше поточного року на 19 %. Разом з тим передбачається додаткове залучення ресурсу від міжнародного валютного фонду та урядів іноземних держав на суму близько 10 млрд. гривень. Кошти за програмою медичних гарантій, що включає Ковідний пакет, становитимуть майже 158 млрд гривень. Крім того, на систему громадського здоров'я та вакцинацію населення від ковіду передбачено спрямувати близько 10 млрд. гривень. На виконання Указу Президента України «Про заходи щодо підвищення конкурентоспроможності закладів охорони здоров'я та забезпечення додаткових гарантій для медичних працівників» від 18.06.2021 року №261/2021 передбачено збільшення коштів для підвищення зарплат лікарям та середньому медичному персоналу. Зокрема передбачається підвищення середнього розміру заробітної плати лікарів до 22500 грн, медичного персоналу до 14500 гривень. Установлено, що фінансове забезпечення закладів охорони здоров'я, які належать до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України, Національної академії медичних наук України, 14 Державного управління справами, Національної академії наук України, Міністерства соціальної політики України та не уклали з Національною службою здоров'я України договір про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету за бюджетними програмами головних розпорядників бюджетних коштів, до сфери управління яких належать такі заклади охорони здоров'я [8].

Вагомим завданням в сучасних умовах є розвиток нової моделі фінансування сфери охорони здоров'я, яка передбачає: спрямування державних фінансових ресурсів не на утримання інфраструктури даної сфери, а на відшкодування фінансових ризиків у разі хвороби громадянам; чіткі зрозумілі гарантії органів державного управління щодо надання медичної допомоги; обґрунтований розподіл державних фінансових ресурсів та скорочення неформальних платежів; належний рівень фінансового захисту для громадян у випадку хвороби. Необхідність змін щодо фінансування сфери охорони здоров'я визначає доцільність проведення системної, послідовної реформи у даній сфері.

Наразі є певні зміни у підходах щодо фінансування сфери охорони здоров'я, зокрема збільшено витрати на охорону здоров'я, заробітну плату лікарів, незалежність медичних закладів, розроблено проект Концепції реформи фінансування охорони здоров'я. Органи державного управління визначили чіткі зобов'язання щодо надання визначеного обсягу послуг у сфері охорони здоров'я. В рамках гарантованого пакету послуг у сфері охорони здоров'я надають постачальники всіх форм власності, отримуючи оплату за надані послуги від єдиного національного замовника. Фінансові ресурси на гарантований пакет послуг у сфері охорони здоров'я акумулюються в єдиному національному фонді, що сприяє забезпеченню підзвітності та прозорості публічних фінансів.

Відповідно до Закону «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», держава гарантує: «повну оплату згідно з тарифом за рахунок коштів Державного бюджету України надання громадянам необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, що передбачені програмою медичних гарантій; визначено, що фінансове забезпечення програм громадського здоров'я, заходів боротьби з епідеміями, проведення медико-соціальної експертизи, діяльності, пов'язаної з проведенням судово-медичної та судово-психіатричної експертиз, та інших програм у сфері охорони здоров'я здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції можуть фінансувати місцеві програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, зокрема щодо оновлення матеріально-технічної бази, капітального ремонту, реконструкції, підвищення оплати праці медичних працівників та фахівців з реабілітації (програми «місцевих стимулів»), а також місцеві програми надання населенню медичних послуг, місцеві програми громадського здоров'я та інші програми в охороні здоров'я».

Вагомим завданням є подальший розвиток системи інформатизації охорони здоров'я. Оскільки, на даний час, система інформатизації охорони здоров'я характеризується досить низьким рівнем сумісності інструментарію, недосконалістю інформаційної інфраструктури та взаємодії між загальнодержавними реєстрами. Також, враховуючи обмеженість державних фінансових ресурсів вагомим завданням є оптимізація архітектури бюджетних видатків на охорону здоров'я, що передбачає: підтримку оптимального обсягу і структури видатків на охорону здоров'я на реалізацію функцій і зобов'язань постійного характеру з урахуванням актуальних соціальних реалій; стимулювання головних розпорядників бюджетних коштів до пошуку внутрішніх резервів оптимізації державних фінансових ресурсів з метою забезпечення фінансування пріоритетних напрямків фіскальної політики як складової економічного розвитку; забезпечення модернізації механізму фінансування сфери охорони здоров'я, застосування альтернативних інструментів щодо досягнення цілей державної політики у сфері охорони здоров'я. Необхідне формування єдиної системи оцінки ефективності заходів державної політики у сфері охорони здоров'я як складової суспільного розвитку.

Висновки. Обґрунтованість реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я є ваговою умовою суспільного розвитку. З метою підвищення якісного рівня функціонування системи фінансування сфери охорони здоров'я, на даному етапі, доцільним є: здійснення заходів із зменшення рівня ризиків порушення стійкості системи фінансового забезпечення у сфері охорони здоров'я, що передбачає модернізацію інфраструктури системи. Стабілізація рівня фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я передбачає удосконалення бюджетної політики в частині планування видатків бюджету на охорону здоров'я. Ваговою умовою формування ефективної державної політики у сфері охорони здоров'я є удосконалення взаємодії органів державного управління у частині інформатизації даної сфери. Вирішення даних завдань сприятиме

створенню умов для сталого суспільного розвитку, впровадження сучасного фінансового інструментарію у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Barroy H, Gupta S. From overall fi scal space to budgetary space for health: connecting public fi nancial management to resource mobilization. URL: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/overall-fiscal-space-budgetary-space-health-connecting-public-financial-management.pdf>
2. Barroy H, Sparkes S, Dale E, Mathonnat J. Can low- and middle-income countries increase domestic fiscal space for health: a mixed-methods approach to assess possible sources of expansion. *Health Systems & Reform*, 2018. 4(3). 214–26 pp. URL: <https://doi.org/10.1080/23288604.2018.1441620>
3. Belli P, Dzhygyr Y, Maynzyuk K. How is it working? A new approach to measure governance in the health system in Ukraine. URL: <http://health-rights.org/index.php/cop/item/how-is-it-working-a-new-approach-to-measure-governance-in-the-health-system-in-ukraine>
4. Markuts Y.I., Adamenko I.P., Husarevych N.V. Consolidated budget as a tool for social development. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. V. 3. N. 26. P. 493-500.
5. Лисяк Л. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
6. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку : монографія. Київ : Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2021. 532 с.
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>
8. Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» від 02.12.2021 № 1928-IX. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775

References

1. Barroy H, Gupta S (2020). From overall fi scal space to budgetary space for health: connecting public fi nancial management to resource mobilization. URL: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/overall-fiscal-space-budgetary-space-health-connecting-public-financial-management.pdf>. [in Engl.].
2. Barroy H, Sparkes S, Dale E, Mathonnat J. (2018). Can low- and middle-income countries increase domestic fiscal space for health: a mixed-methods approach to assess possible sources of expansion. *Health Systems & Reform*, 4(3). 214–26 pp. URL: <https://doi.org/10.1080/23288604.2018.1441620> [in Engl.].
3. Belli P, Dzhygyr Y, Maynzyuk K (2015). How is it working? A new approach to measure governance in the health system in Ukraine. URL: <http://health-rights.org/index.php/cop/item/how-is-it-working-a-new-approach-to-measure-governance-in-the-health-system-in-ukraine> [in Engl.].
4. Markuts Y. I., Adamenko I. P., Husarevych N. V. (2018). Consolidated budget as a tool for social development. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3/26. 493-500. [in Engl.].
5. Lysyak, L. V. (2018). Biudzhetna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]. *Modern Economics*, 9. 53–59. [in Ukr.].
6. Chugunov, I. Ya. (2021). Biudzhetna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development], KNUTE, Kyiv, 532 p. [in Ukr.].
7. Ofitsiynyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.
8. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik» vid 02.12.2021 № 1928-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2022» dated 02.12.2021 № 1928-IX]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775 [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Макогон Валентина Дмитрівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: makvknute@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2331-8455
Researcher ID: P-3053-2017

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Макогон Валентина Дмитриевна, доктор экономических наук, старший научный сотрудник, профессор кафедры финансов Киевского национального торгового-экономического университета
e-mail: makvknute@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Makohon Valentyna, Doctor of Economics, Senior Researcher, Professor, Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics
e-mail: makvknute@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ КРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Нікітішин А. О.

Актуальність теми дослідження. Глобальна пандемія COVID-19 змушує державні регулюючі інституції коригувати пріоритети державної бюджетно-податкової політики. За таких умов, важливим є забезпечення дієвості системи формування та виконання бюджету країни, що дозволяє створювати умови для розширення фіскального простору.

Постановка проблеми. Обмежувальні заходи, в рамках боротьби з глобальною пандемією COVID-19, негативно впливає на бюджетно-податкову політику держави. Платники податків і зборів потребують підтримки з боку держави, що у свою чергу впливає на структуру дохідної та видаткової частини бюджетів усіх рівнів. Для підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни та територіальних громад, необхідним є забезпечення збалансованого бюджетно-податкового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та виконання бюджету країни знаходить своє широке відображення у працях зарубіжних та вітчизняних науковців: Дж. Кейнса, А. Лаффера, Р. Масгрейва, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, І. Адаменко, Я. Жаліло, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, В. Макогон, М. Пасічного, Ю. Радіонова, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зростання фіскальних ризиків, викликаних дестабілізуючим впливом глобальної пандемії COVID-19, вимагає посилення обґрунтованості процесу формування та виконання бюджету країни.

Постановка завдання, мети дослідження. Основними завданнями дослідження є: показати особливості формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19; обґрунтувати основні напрями покращення системи формування та виконання бюджету країни в сучасних умовах. Метою дослідження є оцінка особливостей формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів і підходів: системний та структурний, статистичного аналізу, структурування, порівняльний, факторний та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність та роль фіскальної системи в умовах соціально-економічної нестабільності. Показано особливості формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19. Здійснено порівняльний аналіз та оцінку основних бюджетно-податкових показників у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Обґрунтовано основні напрями покращення системи формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19 на усіх рівнях бюджетної системи.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації бюджетно-податкової політики в сучасних умовах.

Висновки. Криза, спровокована глобальною пандемією COVID-19, негативно впливає на бюджетно-податкову політику держави, а тому органи державного управління мають приймати виважені та обґрунтовані заходи дискреційної фіскальної політики, у тому числі при формуванні та виконанні бюджету країни. Значні заходи фіскальної підтримки, які приймаються урядом для боротьби із COVID-19, покликані підтримати платників податків і зборів за рахунок зменшення податкового тиску та збільшення державної соціальної допомоги, що має вирішити важливе завдання - це забезпечення економічного зростання та зайнятості. Політика у сфері охорони здоров'я, допомога по безробіттю, державна підтримка ліквідності підприємств, грошові трансферти та субсидії на виплату заробітної плати, збільшують видаткову частину бюджету. З іншої сторони, складні макроекономічні умови, викликані глобальною пандемією COVID-19, створюють та зберігають значні бюджетні ризики при забезпеченні належного рівня виконання дохідної частини бюджетів усіх рівнів.

Ключові слова: бюджет, бюджетно-податкова політика, оподаткування, доходи бюджету, видатки бюджету, формування бюджету, виконання бюджету.

ФОРМИРОВАНИЕ И ВЫПОЛНЕНИЕ БЮДЖЕТА СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОЙ ПАНДЕМИИ COVID-19

Никитишин А. А.

Актуальность темы исследования. Глобальная пандемия COVID-19 вынуждает государственные регулирующие учреждения корректировать приоритеты государственной бюджетно-налоговой политики. В таких условиях важно обеспечение действенности системы формирования и исполнения бюджета страны, что позволяет создавать условия для расширения фискального пространства.

Постановка проблемы. Ограничительные меры в рамках борьбы с глобальной пандемией COVID-19 негативно влияют на бюджетно-налоговую политику государства. Налогоплательщики нуждаются в поддержке со стороны государства, что в свою очередь влияет на структуру доходной

и расходной части бюджетов всех уровней. Для повышения уровня социально-экономического развития страны и территориальных общин, необходимо обеспечение сбалансированного бюджетно-налогового регулирования.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы формирования и исполнения бюджета страны находят свое широкое отражение в трудах зарубежных и отечественных ученых: Дж. Кейнса, А. Лаффера, Р. Масгрейва, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица, В. Танзи, И. Адаменко, Я. Жалило, Л. Лысяк, И. Лукьяненко, В. Макогон, Н. Пасечного, Ю. Радионова, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Рост фискальных рисков, вызванных дестабилизирующим влиянием глобальной пандемии COVID-19, требует усиления обоснованности процесса формирования и исполнения бюджета страны.

Целью исследования является оценка особенностей формирования и исполнения бюджета страны в условиях глобальной пандемии COVID-19.

Методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов и подходов: системный и структурный, статистический анализ, структурирование, сравнительный, факторный и т.д.

Результаты работы. Раскрыты сущность и роль фискальной системы в условиях социально-экономической нестабильности. Показаны особенности формирования и исполнения бюджета страны в условиях глобальной пандемии COVID-19. Осуществлен сравнительный анализ и оценка основных бюджетно-налоговых показателей в странах с развитой и трансформационной экономикой. Обоснованы основные направления улучшения системы формирования и исполнения бюджета страны в условиях глобальной пандемии COVID-19 на всех уровнях бюджетной системы.

Область применения результатов. Результаты исследования могут использоваться в процессе формирования и реализации бюджетно-налоговой политики в современных условиях.

Выводы. Кризис, спровоцированный глобальной пандемией COVID-19, негативно влияет на бюджетно-налоговую политику государства, поэтому органы государственного управления должны принимать взвешенные и обоснованные меры дискреционной фискальной политики, в том числе при формировании и исполнении бюджета страны. Значительные меры фискальной поддержки, принимаемые правительством по борьбе с COVID-19, призваны поддержать налогоплательщиков за счет уменьшения налогового давления и увеличения государственной социальной помощи, что должно решить важную задачу – это обеспечение экономического роста и занятости. Политика в сфере здравоохранения, пособие по безработице, государственная поддержка ликвидности предприятий, денежные трансферты и субсидии на выплату заработной платы, увеличивают расходную часть бюджета. С другой стороны, сложные макроэкономические условия, вызванные глобальной пандемией COVID-19, создают и сохраняют значительные бюджетные риски при обеспечении надлежащего уровня выполнения доходной части бюджетов всех уровней.

Ключевые слова: бюджет, бюджетно-налоговая политика, налогообложение, доходы бюджета, расходы бюджета, формирование бюджета, исполнение бюджета.

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE COUNTRY'S BUDGET UNDER CONDITIONS OF THE GLOBAL COVID-19 PANDEMIC

Nikitishin Andriy

Relevance of research topic. The global COVID-19 pandemic is forcing government regulators to adjust the priorities of the state budget and tax system. Under such conditions, it is particularly important to ensure the effectiveness of the system of formation and implementation of the country's budget which allows to create conditions for expanding fiscal space.

Formulation of the problem. Restrictive measures in the fight against the global COVID-19 pandemic negatively affects the fiscal policy of the state. Taxpayers need support from the state which in turn affects the structure of revenue and expenditure budgets at all levels. To increase the level of socio-economic development of the country and territorial communities it is necessary to ensure balanced fiscal regulation.

Analysis of recent research and publications. The issue of formation and implementation of the country's budget is widely reflected in the works of foreign and domestic scholars: J. Keynes, A. Laffer, R. Musgrave, P. Samuelson, J. Stiglitz, W. Tanzi, I. Adamenko, Y. Zhalilo, L. Lysiak, I. Lukianenko, V. Makohon, M. Pasichnyi, Yu. Radionov, I. Chuhunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The growing fiscal risks caused by the destabilizing impact of the global COVID-19 pandemic require strengthening the soundness of the process of formation and implementation of the country's budget.

Problem setting, research goals. The main objectives of the study are: to show the peculiarities of the formation and implementation of the country's budget in the global COVID-19 pandemic; to substantiate the main directions of improving the system of formation and implementation of the country's budget under modern conditions. The purpose of the study is to assess the peculiarities of the formation and implementation of the country's budget in the global COVID-19 pandemic.

Research methodology. The article uses a set of methods and approaches: systemic and structural approach, statistical analysis, structuring, comparative approach, factorial approach, etc.

Results of work. The essence and role of the fiscal system under the conditions of social and economic instability are revealed. The peculiarities of the formation and implementation of the national budget in the global COVID-19 pandemic are shown. The comparative analysis and assessment of the main budget and tax indicators in the countries with developed and transformational economies is carried out. The main directions of improving the system of formation and implementation of the country's budget under conditions of the global COVID-19 pandemic at all levels of the budget system are substantiated.

Area of application of results. The results of the study can be used in the formation and implementation of fiscal policy under modern conditions.

Conclusions. The crisis provoked by the global COVID-19 pandemic is negatively affecting the fiscal policy of the state, and therefore public authorities must take prudent and reasonable measures of discretionary fiscal policy, including during the formation and implementation of the state budget. Significant fiscal support measures taken by the government to combat COVID-19 are designed to support taxpayers by reducing tax pressures and increasing state social assistance, which is important to ensure economic growth and employment. Health policy, unemployment benefits, government support for corporate liquidity, remittances and wage subsidies increase the expenditure side of the budget. On the other hand, the difficult macroeconomic conditions caused by the global COVID-19 pandemic create and maintain significant budgetary risks while ensuring the proper level of revenue execution of budgets at all levels.

Key words: budget, budget and tax policy, taxation, budget revenues, budget expenditures, budget formation, budget execution.

JEL Classification: E62, H20, H61, H72.

Актуальність теми дослідження. Науково обґрунтована та виражена державна політика формування та виконання бюджету в умовах глобальної пандемії COVID-19 має стати важливою передумовою забезпечення сталого та ефективного соціально-економічного розвитку України. Нові виклики, спричинені глобальною пандемією COVID-19, змушують державні регулюючі інституції постійно коригувати пріоритети державної бюджетно-податкової політики, аби не допустити уповільнення динаміки економічного зростання та погіршення фінансового стану платників податків і зборів. За таких умов, важливим є забезпечення дієвості системи формування та виконання бюджету країни, що дозволяє створювати умови для розширення фіскального простору та забезпечення інституційних умов стійкості державних і муніципальних фінансів.

Постановка проблеми. Вжиття безпрецедентних обмежувальних заходів, в рамках боротьби з глобальною пандемією COVID-19, значно впливає на бюджетно-податкову політику держави. Велика кількість платників податків і зборів різних секторів економіки потребують підтримки з боку держави, що у свою чергу впливає на структуру дохідної та видаткової частини бюджетів усіх рівнів. В таких умовах, для підтримки належного рівня соціально-економічного розвитку країни та територіальних громад, необхідним є забезпечення збалансованого бюджетно-податкового регулювання на засадах фіскальної достатності та нейтральності, що визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання формування та виконання бюджету країни в умовах соціально-економічної нестабільності, у тому числі глобальної пандемії COVID-19, знаходить своє широке відображення у закордонних та вітчизняних наукових дослідженнях. Серед робіт відомих зарубіжних та вітчизняних науковців слід виділити наступні: Дж. Кейнса, А. Лаффера, Р. Масгрейва, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, І. Адаменко, Я. Жаліло, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, В. Макогон, М. Пасічного, Ю. Радіонова, І. Чугунова та інших. Разом з тим, в умовах нових викликів, важливим завданням є посилення дієвості бюджетно-податкової політики для забезпечення сталого економічного розвитку.

Метою дослідження є оцінка особливостей формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19.

Методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів і підходів: системний та структурний, статистичного аналізу, структурування, порівняльний, факторний та ін.

Викладення основного матеріалу. Третій рік поспіль вітчизняна система державного регулювання економічного розвитку, як і весь світ, зазнає негативного впливу глобальної пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19. Уряд та відповідні регулюючі інституції змушені оперативно розробляти та коригувати заходи фінансової політики, аби не допустити та мінімізувати дестабілізуючий вплив пандемії COVID-19 на економічну систему.

Глобальна пандемія COVID-19 впливає на головні елементи бюджетного (доходи та видатки бюджету, бюджетні плани, норми та нормативи, санкції, бюджетний контроль, міжбюджетний баланс, автоматизація бюджетного процесу) та податкового механізму (види, ставки податків і зборів, суб'єкти і об'єкти оподаткування, податкові пільги, санкції, консультації, податковий контроль, спеціальні податкові режими, автоматизація оподаткування) [2, 6]. Уряд, використовуючи такі важливі інструменти фіскального механізму, впливає на процес формування фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів, їх розподіл та ефективне використання, відповідно до визначених стратегічних цілей [4, 5]. Належний рівень формування та виконання бюджету країни вимагає забезпечення узгодженості системи бюджетних та податкових інструментів як складових загального фіскального механізму, що створює передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни. Зазначене може бути досягнуто на основі дотримання найбільш вагомих, в умовах пандемії, принципів фіскального механізму: рівноваги, об'єктивності, системності, реалістичності,

аргументованості, соціальної рівності, своєчасності, транспарентності, економічності, цільової направленості тощо [8].

Підходи до формування та виконання вітчизняного бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19 мають враховувати позитивний досвід реалізації бюджетно-податкових відносин у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Значна кількість заходів фіскального регулювання та оцінка їх результативності в зарубіжних країнах дає можливість для вибіркового використання таких залежно від ефективності з урахуванням вітчизняних реалій [1].

Глобальна пандемія COVID-19 спричинила різке зростання державних видатків у багатьох країнах. Значна кількість та величина фіскальних заходів урядів країн-членів Європейського Союзу мала наслідком зростання частки загальних державних видатків у ВВП з 46,5% у 2019 році до 53,1% у 2020 році, або на 6,6 відс. пунктів. Зазначимо, що середній показник частки державних витрат країн-членів Європейського Союзу у ВВП за період 2000-2020 років становить 48,0%, а відповідний показник частки державних доходів – 45,4%.

Аналізуючи данні 2020 року, ми можемо визначити, що найвища частка державних витрат у ВВП спостерігалася таких країнах як: Франція – 62,1%, Греція – 60,7%, Бельгія – 60,0% та Австрія – 57,9%, а найнижча – Ірландія – 28,4%, Румунія – 42,4% та Болгарія – 42,9% (рис.1).

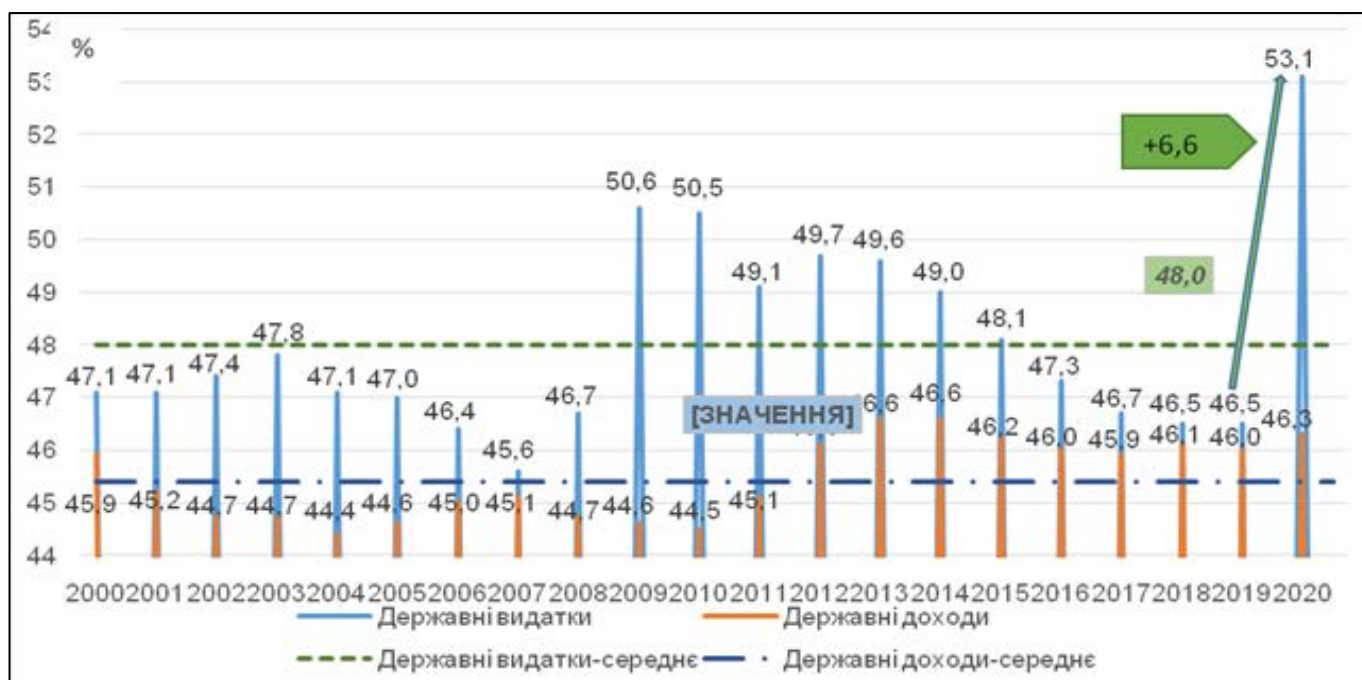

Рисунок 1. Динаміка макрофіскальних показників країн-членів Європейського Союзу за період 2000-2020 роки, як % ВВП.

Джерело: побудовано за даними [11].

Зарубіжні країни, переглянувши фактор впливу COVID-19 на економіку у короткостроковому періоді, продовжують нарощувати видатки бюджету, маючи на меті забезпечити належний рівень економічного зростання - це витрати на медицину, освіту, цифровізацію економіки, інфраструктуру, на R&D, дотримуючись при цьому встановлених фінансових правил. Значна кількість країн з розвинутою трансформаційною економікою оперативнo (як правило у березні 2020 року) внесли зміни в раніше затвердженні бюджети з початком пандемії з метою фінансового забезпечення реалізації пакету підтримки національної економіки. Необхідність боротьби з надзвичайною ситуацією в економіці, шляхом значного зростання видаткової частини бюджету, змусило деякі країни відмовитися від правила структурного дефіциту, що обґрунтовується важливістю підтримки громадян і бізнесу, бюджетного сектору тощо, але призводить до нарощування державного боргу [3].

В загальному можливо виділити декілька підходів до побудови сучасного механізму бюджетної підтримки у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою при реалізації антикризових заходів: основні заходи бюджетно-податкової політики держави направлені на підтримку населення країни; переорієнтація витрат держави з акцентом на фінансування вітчизняних компаній, маючи на меті збереження робочих місць і відповідно стримування зростання безробіття у коротко і середньостроковій перспективі; підхід який включає одночасно два попередніх.

Вагома проблема недотримання податкових доходів бюджету змушує уряди країн з розвинутою та трансформаційною економікою відшукувати додаткові і розширювати існуючі джерела фінансування державних витрат, а відтак постає проблема порушення встановлених фіскальних правил, у тому числі за рахунок додаткових запозичень.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Таким чином, у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою відбувається збільшення бюджетної підтримки, а також зменшення податкового навантаження на платників податків і зборів, які постраждали від наслідків глобальної пандемії COVID-19, маючи на меті стабілізації економічного розвитку.

Аналізуючи та оцінюючи негативний вплив глобальної пандемії COVID-19 на важливі інституційні показники формування та виконання Державного бюджету України можливо відмітити наступне: у 2020 році у порівнянні з 2019 роком відбулося значне зменшення надходжень по митних платежах на 7,2% або на 22907,5 млн. грн., що вплинуло на виконання плану бюджетних надходжень лише на 91,2%; бюджетні надходження по іншим міністерствам та відомствам зменшилися на 31504,5 млн. грн., або на 32,9%; за підсумками 2020 року надходження загального фонду Державного бюджету України зменшилися у порівнянні з 2019 роком на 2231,0 млн. грн., або на 0,3%. Значний негативний вплив пандемії COVID-19 помітний на прикладі механізму відшкодування ПДВ – о бсяги відшкодування такого податку зменшилися на 8792,7 млн. грн. або на 5,8% (табл. 1).

Таблиця 1. Інституційні показники формування та виконання бюджету країни у період глобальної пандемії COVID-19.

	2020				2021			
	Відхилення				Відхилення			
	до 2019 року		до плану		до 2020 року		до плану	
	+, -	%	+, -	%	+, -	%	+, -	%
Податкові органи (збір)	41 439,4	106,8	-	-	123 507,2	119,0	-	-
відшкодування ПДВ	8 792,7	94,2	-	-	-16 592,5	111,6	-	-
надходження (сальдо)	50 232,1	111,0	49 152,1	110,7	106 914,7	121,1	18 413,6	103,1
Митні органи	-22 907,5	92,8	-28 511,8	91,2	112 359,9	137,8	12 570,7	103,2
Всього по податкових та митних органах	27 324,6	103,5	20 640,3	102,6	219 274,6	127,3	30 984,3	103,1
Інші міністерства та відомства	-31 504,5	67,1	-1 784,1	97,3	-14 354,0	77,7	-1 047,0	98,0
у тому числі НБУ	-22 176,0	65,8	0,0	100,0	-18 288,5	57,2	0,0	100,0
Реверсна дотація	1 948,9	128,6	0,0	100,0	1 622,8	118,5	0,0	100,0
Всього загальний фонд (сальдо)	-2 231,0	99,7	18 856,2	102,2	206 543,4	123,5	29 937,3	102,8
Всього спеціальний фонд	79 557,1	167,1	-3 125,9	98,4	15 978,1	108,1	-6 748,1	96,9
у т.ч. власні надходження бюджетних установ	22 440,5	148,6	-744,9	98,9	21 070,0	130,5	-1 701,3	98,1
Державний бюджет (сальдо)	77 326,1	107,7	15 730,3	101,5	222 521,5	120,7	23 189,3	101,8
Місцевий бюджет (без власних надходжень та міжбюджетних трансфертів)	15 346,6	105,4	-4 723,7	98,4	60 981,70	120,5	22 231,10	106,6

Джерело: складено автором на основі даних [8, 9].

У 2020 році негативний вплив пандемії на формування та виконання бюджету дещо зменшився, у тому числі за рахунок вжиття дієвих заходів фіскальної політики. Зменшення бюджетних доходів у 2020 році в порівнянні з 2019 роком продовжилося по іншим міністерствам і відомствам на 14354,0 млн. грн., або на 22,3% (невиконання плану на 2,0%). В загальному спеціальний фонд Державного бюджету України при збільшенні бюджетних доходів у 2020 році на 15978,1 млн. грн. у порівнянні з 2019 роком невиконаний на 6748,1 млн. грн. або на 3,1%.

Аналіз даних формування та виконання бюджету України у період пандемії показав, що широкий пакет різноманітних заходів з удосконалення інституційного забезпечення реалізації бюджетно-податкової політики дозволив виконати дохідну частину Державного бюджету України (сальдо) у 2019 році на 101,5% та у 2020 році на 101,8%, а також місцевого бюджету (без власних надходжень та міжбюджетних трансфертів) у 2020 році на 106,6%.

В сучасних умовах пріоритетними напрямками при формуванні видаткової частини бюджету країни є: державна підтримка суб'єктів малого та середнього бізнесу; створення робочих місць у пріоритетних галузях економіки, зокрема у сфері будівництва інфраструктурних об'єктів; стимулювання збільшення виробництва сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю; підтримка деяких категорій самозайнятих осіб; реалізація інвестиційних проектів у громадах на умовах співфінансування.

Нові штами COVID-19 створюють невизначеність щодо розвитку пандемії, а тому важливо щоб заходи фіскального стимулювання, які зменшують дохідну частину і збільшують видаткову частину бюджету, не були згорнуті завчасно. Україні, як країні з незначними можливостями формування бюджету за рахунок зовнішніх та внутрішніх запозичень, необхідно, в залежності від змін макроекономічної ситуації, оперативно корегувати пріоритети у бюджетних видатках і підвищувати їх ефективність, підвищувати рівень інституційної взаємодії регулюючих органів [7].

Враховуючи, що бідніші верстви населення найбільше потерпають від негативних наслідків глобальної пандемії, варто забезпечити прийняття регулюючих заходів направлених на виважене підвищення

податкового тиску на маєтних платників податків. Зазначене стосується і високорентабельних галузей економіки. Незважаючи на незначний розмір фіскального простору країни при формуванні і виконанні бюджету у коротко- і середньостроковій перспективі, доцільно зберегти державні трансферти незахищеним верствам населення, а також продовжувати розширювати державні інвестиції.

Висновки. Формування та виконання бюджету передбачає цілеспрямовану діяльність держави в особі відповідних інституцій загальнодержавного та місцевих рівнів з обґрунтування та прийняття управлінських рішень щодо використання законодавчо визначених засобів та інструментів бюджетно-податкової системи для реалізації поставлених цілей та завдань соціально-економічного розвитку країни.

При формуванні дохідної частини бюджету країни доцільно враховувати ступінь зниження податкового потенціалу територій як наслідок негативного впливу COVID-19, а рівень виконання бюджету має забезпечувати зміцнення фінансової незалежності територіальних одиниць та країни в цілому. Важливо щоб фіскальні пільги були чітко обмежені строком дії, у той же час, необхідно забезпечити передбачуваність їх використання. Видатки бюджету мають спрямовуватися на підтримку найбільш постраждалих галузей економіки та регіонів (територій). Зазначене стосується і доцільності надання податкових преференцій.

Оцінка практики формування та виконання бюджету у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою надало можливість визначити, що найбільш поширеними фіскальними заходами регулювання економіки в умовах глобальної пандемії COVID-19 є податкові пільги для населення, соціальні виплати, малозабезпечених верств населення, виплати малому бізнесу з метою продовження діяльності і збереження зайнятості, стимулювання попиту у сфері послуг та інфраструктури, відстрочка сплати податків і соціальних внесків фірмам і домогосподарствам які постраждали, податкові пільги та фінансова підтримка для малих та середніх підприємств, державні інвестиції у цінні папери найбільш постраждалих компаній.

В умовах появи нових штамів COVID-19 в майбутньому необхідно забезпечити підвищення дієвості та адаптивності фіскальних механізмів, що є актуальним напрямком подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Чугунов І. Я., Канєва Т. В. *Державне фінансове регулювання економічних перетворень. Монографія.* / За заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.
2. Нікітішин А. О. *Податкова політика в умовах економічних перетворень: монографія.* Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
3. Чугунов І. Я., Пасечный Н. Д. Дефицит бюджета как важный инструмент системы бюджетного регулирования. *Бизнес Информ.* 2010. № 5 (1). С. 171–174.
4. Чугунов І. Я. *Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: моногр. К. : НІОС, 2003. 488 с.*
5. *Budget policy of social development.* Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. *Scientific Route.* Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
6. Пасічний М. Д. *Фінансова політика держави: монографія.* Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
7. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42–52. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p42.
8. Нікітішин А. О. Сучасний механізм податкового регулювання соціального розвитку суспільства. *Економічний вісник університету.* 2017. Вип. 35(1). С. 251-260.
9. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://www.minfin.gov.ua/16>.
10. Державна казначейська служба України. Офіційний сайт. URL: <http://www.treasury.gov.ua>.
11. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/>

References

1. Chuhunov I. Ia., Kanieva T. V. (2015). *Derzhavne finansove rehulivannia ekonomichnykh peretvoren.* Monohrafiia / Za zah. red. A.A. Mazarakii. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet, 376 p. [in Ukr.].
2. Nikitishyn, A. O. (2019). *Podatkova polityka v umovah ekonomichnykh peretvoren'* [Tax policy in the context of economic transformation]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukr.].
3. Chugunov, I. Ya., and Pasechnyy, N. D. (2010). *Defitsit biudzheta kak vazhnyy instrument sistemy biudzhethnogo regulirovaniya* [The budget deficit as an important tool of system of budgetary regulation]. *Biznes Inform*, 5 (1). 171-174 [in Ukr.].
4. Chuhunov I. Ya. (2003). *Biudzhetni mekhanizm rehulivannia ekonomichnoho rozvytku: monohr* [Budgetary mechanism of regulation of economic growth]. Kyiv: NIOS, 488 p. [in Ukr.].
5. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. (2018). *Budget policy of social development.* Chugunov I. (Ed.). *Scientific Route.* Tallinn, Estonia [in Engl.].
6. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy* [Financial Policy of the State]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukr.].
7. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42–52. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p42.
8. Nikitishyn, A. O. (2017). *Suchasnyi mekhanizm podatkovoho rehulivannia sotsialnoho rozvytku suspilstva* [Modern mechanism of tax regulation of social development of society]. *Ekonomichnyi visnyk Universytetu – Economic Bulletin of the University*, 35(1), 251-260 [in Ukr.].

9. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua/> [in Ukr.].

10. Derzhavna kaznachejs'ka sluzhba Ukrainy [The State Treasury Service of Ukraine]. URL: <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukr.].

11. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Нікітишин Андрій Олександрович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
вул. Анатолія Бортняка, буд. 6, кв.2, м. Вінниця, 21037, Україна
e-mail: nikitishinao@ukr.net
orcid.org/0000-0002-7951-4017
Researcher ID: M-5504-2016

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Никитишин Андрей Александрович, доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов
Винницкий торгово-экономический институт КНТЕУ
ул. Анатолия Бортняка, д. 6, кв.2, г. Винница, 21037, Украина
e-mail: nikitishinao@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Nikitishin Andriy, Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Finance
Vinnitsa trade and economic institute KNTEU
Anatolia Bortnyaka street 6, ap. 2., Vinnitca, 21037, Ukraine,
e-mail: nikitishinao@ukr.net

УДК 336.226.33:321.01

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-167-176>

ПРІОРИТЕТИ АКЦИЗНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Пасічний М. Д.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізм розробки і реалізації акцизної політики держави.

Метою дослідження є визначення перспективних напрямів розвитку державної акцизної політики в контексті удосконалення її регулятивного впливу на економічні процеси та посилення фінансового потенціалу акцизу.

Методи дослідження. Задля вирішення поставлених завдань дослідження використано сукупність методів і підходів, що надало змогу забезпечити концептуальну єдність дослідження. Застосовано системний й структурний підходи, методи узагальнення, аналітичної оцінки, синтезу, порівняння, наукового абстрагування.

Результати роботи: визначено фінансову значимість акцизного податку в країнах ОЕСР та Україні за останні дві декади. Систематизовано основні етапи розвитку акцизної політики в 2001–2021 роках. Проаналізовано обсяги нелегального обігу підакцизних товарів та втрати податкових надходжень до бюджету. Обґрунтовано пріоритети акцизної політики держави.

Галузь застосування результатів. Податкова політика держави та інструменти її реалізації.

Висновки. В період високих і зростаючих цін на нафтопродукти Україна може використати зарубіжний досвід плаваючої ставки акцизу на пальне. Враховуючи значні обсяги нелегального ринку тютюнових виробів необхідним є усунення фундаментальної причини його розширення – суттєвої відмінності в темпах росту ціни сигарет, в першу чергу за рахунок зростання податкового навантаження і доходів домогосподарств. Вбачається за доцільне змінити чинний графік підвищення ставок акцизу шляхом їх перегляду та сповільнення темпів росту ставки з 20% до 10–12% щорічно. Своєчасним є повернення кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України. Необхідним є подальше підвищення інституційної спроможності Державної митної та Державної прикордонної служб.

Держава має удосконалити інституційне середовище здійснення електронної торгівлі підакцизними товарами. Пріоритетним напрямом розвитку системи оподаткування алкогольних напоїв і тютюнових виробів є запровадження автоматизованої системи контролю за їх виробництвом та обігом (електронної акцизної марки). Щодо подальшого підвищення ставок податку на алкогольні вироби слід діяти виважено, із розумінням потенційних загроз зниження легального виробництва і заміщення цієї ніші фальсифікатом, що призведе до зниження надходжень або ж невідчутного

підвищення. Основним критерієм справляння акцизного податку для авто мають бути технічні та операційні характеристики, що пов'язані з ефективністю використання палива.

Ключові слова: акцизний податок, акцизна політика, нелегальний обіг підакцизних товарів, податкове навантаження, податковий контроль.

ПРИОРИТЕТЫ АКЦИЗНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Пасечный Н. Д.

Предметом исследования являются теоретические основы и механизм разработки и реализации акцизной политики государства.

Цель исследования состоит в определении перспективных направлений развития государственной акцизной политики в контексте усовершенствования ее регулятивного влияния на экономические процессы и усиление фискального потенциала акциза.

Методы исследования. Для решения поставленных задач использована совокупность методов и подходов, что позволило обеспечить концептуальное единство исследования. Применены системный и структурный подходы, методы обобщения, аналитической оценки, синтеза, сравнения, научного абстрагирования.

Результаты работы: определена фискальная значимость акцизного налога в странах ОЭСР и Украине за последние две декады. Систематизированы основные этапы развития акцизной политики в 2001–2021 годах. Проанализированы объемы нелегального обращения подакцизных товаров и потери налоговых поступлений в бюджет. Обоснованы приоритеты акцизной политики государства.

Область применения результатов. Налоговая политика государства и инструменты ее реализации.

Выводы. В период высоких и растущих цен на нефтепродукты Украина может использовать зарубежный опыт плавающей ставки акциза на топливо. Учитывая значительные объемы нелегального рынка табачных изделий, необходимо устранение фундаментальной причины его расширения – существенного отличия в темпах роста цены сигарет, в первую очередь за счет роста налоговой нагрузки и доходов домохозяйств. Представляется целесообразным изменить действующий график повышения ставок акциза путем их пересмотра и замедления темпов роста ставки с 20% до 10–12% ежегодно. Своевременно возвращение уголовной ответственности за незаконное перемещение табачных изделий через таможенную границу Украины. Необходимо дальнейшее повышение институциональной способности Государственной таможенной и Государственной пограничной служб.

Государство должно усовершенствовать институциональную среду осуществления электронной торговли подакцизными товарами. Приоритетным направлением развития системы налогообложения алкогольных напитков и табачных изделий является внедрение автоматизированной системы контроля их производства и оборота (электронной акцизной марки). Относительно дальнейшего повышения ставок налога на алкогольные изделия следует действовать взвешенно, с пониманием потенциальных угроз снижения легального производства и замещения этой ниши фальсификатом, что приведет к снижению поступлений или неощутимому повышению. Основным критерием взимания акцизного налога для авто должны быть технические и операционные характеристики, связанные с эффективностью использования топлива.

Ключевые слова: акцизный налог, акцизная политика, нелегальное обращение подакцизных товаров, налоговая нагрузка, налоговый контроль.

THE PRIORITIES OF THE STATE EXCISE POLICY

Pasichnyi Mykola

The research subject includes the theoretical basis and mechanism of excise policy formation and realization.

The study aims to determine the priorities of excise policy development in the context of developing its regulatory impact on economic processes and increasing the fiscal potential of excise duty.

Methods. In order to achieve the appropriate tasks, we used a set of methods and approaches that helped to ensure the conceptual unity of our investigation. The systemic and structural approaches, generalization methods, analytical evaluation, synthesis, comparison, scientific abstraction are applied.

Results. The fiscal significance of the excise tax in the OECD countries and Ukraine for the last two decades has been determined. The main stages of excise policy development in 2001–2021 are systematized. The volumes of illegal circulation of excisable goods and losses of tax revenues are analyzed. Finally, the priorities of the excise policy are substantiated.

Practical implications. Tax policy and instruments of its implementation.

Conclusions. Ukraine could use the foreign experience of floating excise tax on fuel in a period of high and rising prices for petroleum products. It is necessary to eliminate the fundamental reason for expanding the illegal tobacco market - a significant difference in the growth rate of cigarette prices (primarily due to the rising tax burden) and household income. Therefore, it is reasonable to change the current schedule of excise duty rates by revising them and slowing down the growth from 20% to 10-12% annually. Furthermore, it is actually to return criminal liability for the illegal movement of tobacco products across the customs border of Ukraine. It is necessary to increase further the institutional capacity of the State Customs and State Border Services.

The government should improve the institutional environment for the e-commerce of excisable goods. The priority direction of the taxation development of alcoholic beverages and tobacco products is introducing an automated control system over their production and circulation (electronic excise stamp). A further increase in the tax rate on alcohol should be taken with caution, understanding the potential threats to reduce legal production, and replacing this niche with counterfeiting, which will lead to lower revenues or a tiny increase. The main criterion for collecting excise tax for cars should be technical and operational characteristics related to fuel efficiency.

Keywords: excise duty, excise policy, illegal circulation of excisable goods, tax burden, tax control.

JEL Classification: H20, H72, R51

Постановка проблеми. Акцизний податок має суттєве фінансове значення при наповненні доходної частини бюджету. В країнах з трансформаційною економікою, до групи яких належить Україна фінансова роль податків на споживання, в тому числі акцизів є вищою ніж в країнах з розвинутою економікою, що обумовлено економічними та інституційними чинниками. Приміром у 2021 році частка акцизного податку в структурі доходів Державного бюджету України становила – 12,69%, зведеного – 11,00% відповідно. Водночас потенціал надходжень даного податку є значно вищим, зважаючи на високі показники частки нелегального ринку підакцизних товарів. Так даний індикатор для ринку лікеро-горілчаної продукції складає близько 50%, тютюнових виробів – 18,1%, пального – 23%. Сумарно державний бюджет недоотримав у 2021 році понад 40 млрд грн. З огляду на зазначене, важливим є посилення ефективності державної політики у сфері протидії ухиленню оподаткування, визначити основні причини високого рівня тінізації ринків підакцизної продукції та усунути їх, підвищити інституційну спроможність контролюючих органів. Акцизна політика держави має бути адаптивною до сучасних економічних реалій і викликів. Неможливо розглядати акциз виключно як певний компенсатор бюджетних доходів, особливо на тлі повільного економічного відновлення і пандемії COVID-19. Актуальним та необхідним є ідентифікація середньострокових пріоритетів акцизної політики держави, що забезпечить як позитивний фінансовий так і регулятивний ефект.

Аналіз останніх наукових досліджень. Значний внесок у розбудову інституційних засад акцизного оподаткування та обґрунтуванню науково-практичних пропозицій щодо удосконалення акцизної політики держави здійснили Н. Атаманчук, Н. Хатнюк, Н. Борецько та Ю. Бакай [1], І. Чугунов і А. Нікітішин [13], К. Роменська [9], Я. Петраков та А. Соколовська [11], колектив авторів у складі Т. Кошук, В. Коротуна, Н. Новицької та І. Хлебнікової [6], А. Лаффер [16], Л. Павелл, К. Ворнер та Ф. Чаолупка [15], М. Тофан [18] та інші дослідники. Разом з тим, обґрунтування пріоритетів вітчизняної акцизної політики потребує застосування системного підходу та комплексного розгляду складових акцизного податку.

Предмет дослідження складають теоретичні засади та механізм розробки і реалізації акцизної політики держави.

Метою дослідження є визначення перспективних напрямів розвитку державної акцизної політики в контексті удосконалення її регулятивного впливу на економічні процеси та посилення фінансового потенціалу акцизу.

Методи дослідження. Задля вирішення поставлених завдань дослідження використано сукупність методів і підходів, що надало змогу забезпечити концептуальну єдність дослідження. Застосовано системний й структурний підходи, методи узагальнення, аналітичної оцінки, синтезу, порівняння, наукового абстрагування.

Результати дослідження. Акцизний податок є одним із перших, що застосовувався державою для фінансування її основних потреб і функцій. Даний податок належить до групи податків на споживання, а сплачується виробниками або ж імпортерами підакцизної продукції, до якої відносять товари, попит на які є мало еластичним по відношенню до рівня доходів домогосподарств. Класик економічної теорії А. Сміт зазначав, що цукор, ром і тютюн не є товарами першої необхідності, але є товарами широкого вжитку, тому цілком підходять для оподаткування акцизним податком. Багато науковців і експертів вбачають раціональність в оподаткування шкідливих для здоров'я людини товарів. До універсальних підакцизних товарів включають спирт етиловий, алкогольні та тютюнові вироби, пальне, електрику, транспортні засоби. Звертаючись до фінансової історії минулих століть акцизом оподатковувались і товари першої необхідності того часу – сіль, цукор, сірники, гас тощо. Світовий досвід свідчить, що, наразі крім вищезгаданих товарів оподатковується акцизом газовані напої з вмістом цукру, можливим є оподаткування деяких предметів розкоші, кондитерські вироби, червона ікра тощо. З трансформацією суспільних відносин перелік підакцизних товарів модифікується, доповнюється, однак є доволі обмеженим. У країнах із нижчим за середній рівень доходів населення (менше ніж 12 тис. дол. США на рік) та невисоким ступенем розвитку інститутів акцизний податок відіграє значиму роль у формуванні бюджетних доходів. Разом з тим, в найбільш розвинутих економіках країн ОЕСР фінансова роль акцизу також є суттєвою, за період 2001–2020 років середнє значення співвідношення акцизного податку до ВВП для 38 країн ОЕСР становить 2,61%. Значення цього показника понад 4% зафіксовано для Туреччини, Данії Польщі; в межах 3–4% для 11 країн, а саме: Естонії, Словенії, Фінляндії, Люксембургу, Угорщини, Латвії, Греції, Чеської Республіки, Португалії, Словаччини, Литви. Водночас, показник не перевищує 1,5% для Ізраїлю, Канади, Колумбії, Швейцарії, Мексики, Нової Зеландії та США [14]. Зазначене свідчить про наявність суттєвих диференціацій в структурі податкових систем країн ОЕСР та різних підходів до формування державної податкової політики.

В Україні, співвідношення надходжень акцизного податку до ВВП за період 2001–2021 років складає – 2,59%, у тому числі в розрізі періодів 2001–2010 років – 1,75%, 2011–2021 років – 3,35%. Динаміка значень вищезгаданого показника зображена на рис. 1.

Рисунок 1. Питома вага надходжень акцизного податку в доходах зведеного бюджету (ліва шкала) та ВВП (права шкала), %

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України

На підставі аналізу представлених даних можна виділити декілька етапів розвитку вітчизняної політики акцизного оподаткування. 2001–2008 роки – даний етап характеризується помірною фіскальною значимістю податку, показник співвідношення надходжень акцизу до ВВП не перевищував значення в 1,9%, та поступово знизився до мінімуму в 1,3% у 2008 році. Потрібно зазначити, що даний період супроводжувався стійким зростанням реального ВВП, постійно збільшувались доходи населення та споживання, що автоматично збільшували надходження від податку на додану вартість і податку на доходи фізичних осіб. Держава не використовувала акцизний податок в якості пріоритетного джерела наповнення дохідної частини бюджету. Період з 2009 по 2013 рік супроводжувався стрімким зростанням фіскальної значимості акцизу, використання даного фінансового інструменту в якості компенсаторної податкової політики держави. Підвищення ставок податку на тютюнові та алкогольні вироби, пальне в умовах Великої Рецесії подвоїло значення співвідношення надходжень акцизу до ВВП та його частку в доходах бюджету. З 2014 року розпочався період фіскальної консолідації, який включав у себе значне та послідовне збільшення ставок податку на пальне, спирт, алкогольні та тютюнові вироби, запровадження з 1 січня 2015 року акцизного податку на постачання електричної енергії, та акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів. Такі кроки на фоні падіння економіки 2014–2015 років призвели до зростання значення питомої ваги акцизу в доходах зведеного бюджету України до 10,9%. У 2016 році значення згаданого показника досягли свого історичного максимуму – 13,0%, співвідношення надходжень акцизу до ВВП також досягло піку – 4,27%. Надалі спостерігалось певне зниження значень показників фіскальної значимості акцизного податку та досягнення певного плато у 2018–2021 роках. Вважаємо за доцільне розглянути структуру надходжень акцизного податку та особливості реалізації акцизної політики в останньому періоді фіскальної консолідації 2014–2021 років.

Таблиця 1. Структура надходжень акцизного податку в Україні в період 2014–2021 років, %

Підакцизні товари	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Спирт та алкогольні вироби	21,16	14,72	13,93	12,50	11,85	11,61	11,10	10,21
Тютюн та тютюнові вироби	40,28	35,24	36,87	36,82	36,66	35,78	39,57	39,07
Транспортні засоби і кузови	2,14	4,69	3,12	3,50	3,91	9,75	8,00	10,13
Пальне	35,80	38,84	41,27	42,55	42,84	38,61	39,05	38,11
Електроенергія	0,00	5,48	4,47	4,37	4,54	3,88	2,02	2,38
Інші підакцизні товари	0,62	1,03	0,34	0,26	0,21	0,36	0,26	0,10
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної казначейської служби України URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>

Середнє значення частки надходжень акцизного податку з пального є найвищим у аналізованому періоді та складає 39,63%. Надходження податку з тютюну та тютюнових виробів посідають друге місце –

37,54%, варто зазначити що надходження від даної групи підакцизних товарів були найвищими у 2014 та 2020, 2021 роках. Третє місце посідають надходження від оподаткування спирту та алкогольних напоїв – 13,38%. Надалі йде група транспортних засобів та кузовів до них – 5,65%, електроенергія – 3,39%.

Особливістю ринку пального в Україні є домінуюча частка імпортованого на митну територію країни пального – понад 75%. Ставки акцизного податку на дану лінійку підакцизних товарів є специфічними та номінованими в іноземній валюті – євро. Для бензину її розмір становить 213,5 євро за 1000 літрів, що станом на початок січня 2022 року еквівалентно 7,2 грн за літр бензину. Відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна має поступово впровадити в своє законодавство положення Директиви 2003/96/ЄС, якою врегульовано ставки акцизу на пальне. Зокрема специфічна ставка на бензин в ЄС становить 359 євро за 1000 літрів, що в 1,68 рази вище за діючу в Україні. Подальше підвищення податкового навантаження на пальне слід здійснювати виважено та поетапно, зважаючи на значні обсяги нелегального обігу даної підакцизної продукції та потенційні можливості їх нарощування.

Акцизний податок в ціні 1 літра бензину становить близько 23%. У 2021 році частка акцизу з пального, імпортованого на митну територію країни склала 77,26%, з пального, що вироблене в Україні – 22,74%. В період високих і зростаючих цін на нафтопродукти Україна може використати зарубіжний досвід (Франції та Великобританії) плаваючої ставки акцизу на пальне. Сутність даного механізму полягає у наступному – з перевищенням фактичних світових цін на нафту марки Brent певного еталонного значення (приміром 90 чи 100 дол США за барель) передбачається понижуючий коефіцієнт специфічної ставки акцизного податку для послаблення впливу цінових шоків на ринку нафтопродуктів.

Втрати бюджету від нелегального обігу нафтопродуктів заслуговують окремої уваги, зокрема у 2020 році вони сягнули 19 млрд грн., а у 2021 році – перевищили 20 млрд грн [10]. Основними формами нелегального обігу пального в Україні є незаконне виробництва такого пального на невеликих нафтопереробних заводах і нафтобазах, реалізація нелегальної продукції через легальні мережі АЗС або ж через мережу нелегальних АЗС. Цікавою для аналізу є матеріали видання «Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах» щодо 200 найбільших платників податків на вітчизняному ринку пального. Враховуючи кількість АЗС кожної мережі можна констатувати, що у 2020 році максимальний показник податкового навантаження на 1 АЗС зафіксовано для мережі ОККО – 3,56 млн грн, в першу трійку входять мережі Shell – 2,85 млн грн, WOG – 1,33 млн грн, натомість 1 АЗС мережі SunOil сплатила 107 тис грн [7]. Таким чином розмах варіації між максимальним і мінімальним значенням сплачених податків однією АЗС в Україні складає 33,24 рази; а між 1 та 3 місцем рейтингу – 2,66 рази. Зважаючи на різний формат, розмір АЗС та додаткових сервісів більш інформативним є показник сплати податків АЗС за 1 літр реалізованого пального. За агрегованими даними фіскальних органів та Консалтингової групи «А-95» найбільша сума податків сплачується мережею Shell – 1,79 грн/л, далі слідує ОККО – 1,32 грн/л, АМІС – 0,61 грн/л. Для контрасту мережа Sunoil сплачувала 0,26 грн/л, БРСМ-нафта – 0,16 грн/л, Avantage-7 – 0,08 грн/л. Розмах варіації між максимальним і мінімальним значенням становить 22,37 раза, між 1 та 3 місцем рейтингу – 2,93 рази [4, 10]. За 9 місяців 2021 року найбільша сума податків за реалізацію 1 л пального сплачується мережею ОККО – 1,23 грн/л, Shell – 1,07 грн/л, WOG – 0,74. Натомість найменша сума податків припадає на згадані вище SunOil – 0,22 грн/л та Avantage-7 – 0,15 грн/л [8, 10]. Певне зниження суми податків викликане активізацією ролі держаного регулювання ринку нафтопродуктів та зниження розміру роздрібної маржі. Розмах варіації дещо зменшився, між максимальним і мінімальним значенням він складає 8,2 рази, між 1 і 3 місцем рейтингу – 1,66 рази. Вищенаведена інформація про значні розбіжності податкового навантаження серед мереж АЗС свідчить про ймовірні ризики ухилення від оподаткування, реалізацію нелегального пального з незаконних міні НПЗ, використання псевдофіскальних чеків.

Контролюючим органам варто зосередити свою увагу на ідентифікації недобросовісних платників. Хоча, слід зазначити, що така робота поступово здійснюється. Протягом 2021 року за участі представників податкових органів у складі міжвідомчих робочих груп проведено 3 464 перевірки АЗС. У 97% випадків зафіксовано порушення, за результатами перевірок донараховано 529,7 млн грн штрафних (фінансових) санкцій. Вилучено з незаконного обігу пального на суму 59,5 млн грн та обладнання на 8,5 млн гривень [4]. З 1 листопада 2021 року Національна поліція розпочала операцію «Акциз» з метою протидії незаконному ринку підакцизної продукції, у тому числі пального. За два останні місяці 2021 року здійснено перевірку 4322 суб'єктів господарювання (53% від загального обсягу) – за їх результатами складено 2313 адміністративні протоколи та відкрито 71 кримінальне провадження. Також вилучено пального на суму 282 млн грн та обладнання на 43 млн грн.

Механізм оподаткування тютюнових виробів значним чином удосконалено та радикально підвищено ставки податку на дану категорію підакцизних товарів. Зрівнялось податкове навантаження сигарет з фільтром та без фільтру, якщо порівнювати розмір мінімального акцизного податкового зобов'язання за 1 тисячу сигарет на 1 січня 2022 року з 1 січнем 2014 року, то для сигарет з фільтром воно зросло в 7,5 раз, без фільтру у 17,2 рази. Доречно зауважити, що за період 2014–2021 років споживчі ціни зросли в 3 рази, доходи домогосподарств – в 3,1 рази. Суттєвий розрив у зростанні ставок податку та індексу споживчих цін обумовлено двома основними факторами – необхідністю компенсації падіння доходів бюджету в 2014–2015 роках у зв'язку з військовими діями на сході країни та глибокою економічною рецесією, а також потребою поступового зближення ставок акцизу на тютюнові вироби у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [5]. У 2017 році ставка податку збільшена на 40%, Законом України від 07.12.2017 р. № 2245-VIII «Про внесення змін до Податкового

кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році» запроваджено семирічний план підвищення акцизного податку на тютюнові вироби до рівня ЄС, яким передбачено щорічне зростання специфічної ставки акцизу на тютюнові вироби на 20% до 2025 року. Не дивлячись на затверджений графік з 1 липня 2019 року ставку підвищено додатково на 9% з метою мобілізації додаткових надходжень до бюджету. Нарощування розриву між збільшенням податкового навантаження на сигарети та доходами домогосподарств призвело до суттєвого зростання показників нелегального обігу. За даними Kantar TNS у 2016 році частка нелегального ринку тютюнових виробів складала 1,1%, у 2017 році – 2,3%, у 2018 році – 4,4%, у 2019 році – 6,6%, у 2020 році – 6,9%, у 2021 році – 16,8%. Галопуючі темпи зростання наведеного показника свідчать про наявність фундаментальних причин росту незаконної продукції та суттєві виклики для держави у подальші роки. Обсяг втрат бюджету від несплачених податків у 2021 році складає близько 14,5 млрд грн. Сучасними формами нелегального обігу сигарет є використання підроблених акцизних марок; продаж продукції на внутрішньому ринку, що маркована надписом Duty Free або задекларована для експорту; використання підробленої продукції; контрабанда; виробництво дешевих «illicit whites», «cheap whites» сигарет тощо. Основні канали дистрибуції цієї продукції є кіоски, магазини, ринки та електронна торгівля (через інтернет сайти та мобільні застосунки). Станом на 2021 рік за даними фіскальних органів 38 суб'єкти господарювання отримали ліцензію на виробництво тютюнових виробів, 99 мають ліцензії на оптову торгівлю тютюновими виробами та рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, 84 тисячі суб'єктів господарювання мають ліцензію на роздрібну торгівлю тютюновими виробами [12]. Максимальна частка документальних і фактичних перевірок цих платників податків контролюючими органами не перевищує 10% від їх загальної кількості на рік.

Враховуючи значні обсяги нелегального ринку тютюнових виробів необхідним є усунення фундаментальної причини його розширення – суттєвої відмінності в збільшенні ціни пачки сигарет, в першу чергу за рахунок зростання податкового навантаження і доходів домогосподарств. Вбачається за доцільне змінити чинний графік підвищення ставок акцизу шляхом їх перегляду та сповільнення темпів росту акцизного податку до 10–12% щорічно. З огляду на певні занепокоєння окремих експертних груп щодо можливих інфляційних сплесків слід передбачити норму в Податковому кодексі, що темпи росту ставок акцизного податку не можуть бути нижчими ніж індекс споживчих цін за минулий рік + 2 в.п. Реалізація даного підходу допоможе уповільнити ріст обсягів нелегального обігу даної групи підакцизної продукції та підготуватись державі до впровадження технологічних новацій в сфері контролю за виробництвом і обігом тютюнових виробів. Адже Рахункова палата України вказує на системну проблему відсутності цілісної системи державного контролю за виробництвом і обігом тютюнових виробів, що відображається на втратах доходів державного бюджету. У подальшому необхідним є запровадження електронної акцизної марки.

За останні роки на ринку тютюнових виробів відбулась поява нових видів товарів – електронних сигарет, тютюновмісних виробів для електричного нагрівання (далі ТВЕН), нікотинових подушечок тощо [6]. Державна податкова політика відповідним чином відреагувала на такі речі – рідини, що використовуються в електронних сигаретах включено до переліку продукції, що оподатковується акцизом з 2020 року. Не в достатній мірі обґрунтованою виявилась позиція держави щодо оподаткування ТВЕН, адже даний вид тютюнових виробів є альтернативним по відношенню до сигарет, та несуть меншу шкоду здоров'ю людини. Тому цілком логічним є нижчий рівень оподаткування такої продукції ніж сигарети, як це спостерігається у країнах Європейського Союзу. Натомість в Україні ставку податку для ТВЕН підвищили до рівня сигарет при чому вдавшись до шокового сценарію (з 1 січня 2021 року ставка податку зросла одразу на 320%). Лауреат Нобелівської премії (2001) Дж. Стігліц застерігає, що «шокова терапія» для країн із невисоким рівнем розвитку інститутів демонструє свою загальну неефективність. При розробленні рішень податкової політики слід керуватись принципами своєчасності, послідовності та обґрунтованості, що сприятиме підвищенню рівня її функціональної адаптивності.

З огляду на зростаючі обсяги контрабанди сировини та готових тютюнових виробів, насамперед з Білорусі та Молдови, де нижчий рівень податкового навантаження важливим є посилення результативності заходів держави у сфері протидії цьому явищу [3]. Цілком на часі повернення кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України. Необхідним є подальше підвищення інституційної спроможності Державної митної та Державної прикордонної служб шляхом закупівлі сканерів, приладів нічного бачення, камер, квадрокоптерів, засобів малої авіації тощо. Слід постійно розвивати навички та професійні компетенції мобільних команд відстеження нелегальної підакцизної продукції шляхом співпраці з уповноваженими органами країн-сусідів (в першу чергу країн Європейського Союзу). Пріоритетним заходом є посилення контролю за переміщенням сировини для виготовлення тютюнових виробів, зокрема доцільно вдосконалити інструменти моніторингу за її імпортом на митну територію країни. Безумовно, що контрабанда сигарет має і зворотній характер, партії поставок контрабандної продукції фіксуються в країні ЄС, з огляду на присутню різницю цін сигарет. Тому актуальним є посилення транскордонної співпраці уповноважених державних інституцій з контролюючими органами європейських партнерів.

У 2014–2018 роках ставка податку на пиво та вина збільшено у 2,2 рази, спирт етиловий та зброджені напої у 1,8 рази, сидр і перрі у 1,7 рази. Підвищення ставок акцизного податку на спирт і алкогольні вироби, а також обмеження місць роздрібного продажу останніх недостатньо для виконання двох основних цілей держави – збільшення бюджетних доходів та обмеження споживання шкідливих для здоров'я людини товарів.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я частка нелегального ринку алкоголю в Україні складає 36% в загальній структурі, а нелегальний ринок міцних алкогольних виробів становить 54%. Різке зростання ставок акцизу вплинуло на збільшення значень показників нелегального обігу алкогольних напоїв, тому в 2019–2020 роках ставки акцизного податку на дану категорію підакцизних товарів не переглядалися. До інших причин (крім податкового навантаження), що призвели до значного рівня тіньового обігу алкогольних виробів належить: неефективний контроль держави за виробництвом спирту (тривалий час дана сфера була державною монополією, однак це не забезпечило ефективності її функціонування); контрабанда сировини (для виготовлення алкогольних виробів) та готових виробів в Україну; недостатня дієва система контролю за реалізацією алкогольних виробів. Експертами Рахункової палати України встановлено, що зважаючи на рівень тіньового ринку лікєро-горілчаної продукції сума недонадходжень акцизного податку з даної категорії товарів складала у 2019 році – 8,5 млрд грн, у 2020 році – 9,3 млрд грн, за перші 3 квартали 2021 року – 7,5 млрд грн [2]. Основним каналом збуту оптових і роздрібних партій фальсифікату є мережа інтернет, далі слідують заклади роздрібної торгівлі та громадського харчування. Зафіксовано чимало випадків функціонування інтернет сайтів, на яких продають відомі бренди алкогольної продукції за відчутно нижчими цінами ніж в роздрібних мережах, що свідчить на несплату податків та нелегальне походження продукції. Працівниками фіскальних органів та поліцією здійснюється моніторинг сайтів, на яких продається алкогольна продукція, лише у 2020 році заблоковано доступ до 8 інтернет-сайтів. Водночас системно дана проблема не вирішується. В епоху COVID-19 та карантинних обмежень відбувся стрімкий розвиток ринку доставки замовлень через інтернет, для споживачів цей канал дистрибуції є зручним та заощаджує час. Важливим питанням у сфері регулювання торгівлі підакцизними товарами через інтернет є верифікація віку споживача підакцизних товарів. Держава має удосконалити інституційне середовище здійснення електронної торгівлі підакцизними товарами, важливим є підвищення координації фіскальних інституцій з правоохоронними та іншими державними органами у сфері протидії нелегальному обігу алкогольних напоїв.

Станом на 1 січня 2021 року 429 суб'єкти господарювання мають ліцензії щодо виробництва спирту та алкогольних напоїв, 916 – на право здійснення оптового продажу алкогольних виробів, та понад 107 тисяч – їх роздрібного продажу [2]. За даними Державної фіскальної служби України і Державної податкової служби України в 2019 році проведено 48 планових і позапланових перевірок суб'єктів господарювання, які мали ліцензію на право виробництва, оптової і роздрібної торгівлі алкогольними виробами, у 2020 році – 102 перевірки, за 9 місяців 2021 року – 101 перевірка. Територіальними підрозділами податкового аудиту у 2019 році проведено 7082 фактичних перевірок платників податків, які здійснювали діяльність у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв, у 2020 році – 10038, за 9 місяців 2021 року – 12075 [2]. Порівняння кількості суб'єктів господарювання, що мають відповідні ліцензії та кількості документальних перевірок свідчать про помірну інституційну спроможність контролюючих органів перевірити усіх платників податків у даній сфері. Щорічно питома вага перевірених суб'єктів господарювання не перевищує 10%. Зазначене посилює актуальність та необхідність побудови ефективної ризико орієнтованої системи акцизного контролю. Протягом 2019–2021 років контролюючими органами донараховано 59 млн грн акцизного податку з алкогольних напоїв (з них 8,3 млн грн – акцизного податку з роздрібної торгівлі алкогольними напоями) за результатами документальних перевірок. Водночас спостерігається низький рівень сплати донарахованих сум податку до бюджету – лише 0,5% вищезгаданої суми. Вартим уваги залишається показник податкових правопорушень за результатами здійснених фактичних податкових перевірок – 100%. За їх результатами донараховано 463,8 млн грн акцизного податку, з яких 246,3 млн грн сплачено суб'єктами господарювання до бюджету. В Україні налічується близько 150 імпортерів алкогольної продукції, у 2020 році документальні перевірки не планувались і не проводились митними органами, за 9 місяців 2021 року проведено дві перевірки платників податків, що займаються зовнішньою економічною діяльністю, пов'язану з алкогольними виробами. За їх результатами донараховано 2,6 млн грн, фактично сплачено до державного бюджету 0,8% вищезгаданої суми.

Значний розмір нелегального обігу спирту і алкогольних напоїв підтверджується даними фіскальних органів щодо вилучень цих товарів з обігу – у 2019 році на суму 537,4 млн грн, у 2020 році – 726,5 млн грн, за 9 місяців 2022 року – 412,1 млн грн, також вилучено 3,2 млн акцизних марок [4]. Слід зазначити, що згідно положень Податкового кодексу України маркуванню підлягають алкогольні напої, вміст спирту етилового в яких перевищує понад 8,5% об'ємних одиниць. Використання підроблених акцизних марок є найбільш розповсюдженою формою нелегального обігу алкогольних виробів. Митні органи не мають достатньої інституційної спроможності здійснювати контроль за рухом акцизних марок [2]. Станом на сьогодні відсутнє законодавче регулювання маркування пива, міцність якого є вищою ніж 8,5% об'ємних одиниць. За результатами перевірок встановлено, що такий вид пива здебільшого маркувався марками з реквізитами, призначених для виноробної продукції. Таким чином, було зменшено суму сплаченого акцизного податку до державного бюджету.

Пріоритетним напрямом розвитку системи оподаткування алкогольних напоїв є запровадження автоматизованої системи контролю за їх виробництвом та обігом (електронної акцизної марки), концепція якої була схвалена вже понад 5 років тому, та було розроблено проекти відповідних законів. Бюджетною декларацією на 2022–2024 роки передбачено запровадження Е-акцизу для маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Разом з тим, даний інструмент контролю не охопить спектр алкогольних виробів, які маркуються підробленими акцизними марками або ж взагалі не маркуються. З огляду на зазначене слід

удосконалити механізм виявлення продукції з підробленими марками, і в подальшому розвивати засади державного контролю за реалізацією алкогольних напоїв. Щодо подальшого підвищення ставок податку на дану категорію підакцизних товарів слід діяти виважено, із розумінням потенційних загроз зниження легального виробництва і заміщення цієї ніші фальсифікатом, що призведе до зниження надходжень або ж невідчутного підвищення.

За останню декаду внутрішнє виробництво автомобілів в Україні суттєво скоротилось, надходження акцизного податку забезпечуються за рахунок їх імпорту. Зростання частки податку з даних підакцизних товарів у 2019–2021 роках обумовлене розмитненням вживаних авто, зокрема неодноразових заходів щодо їх пільгового оподаткування. Суттєвий розмір митних платежів та не доопрацювання публічних інституцій допустили масовий потік «євроблях» до країни, що потребувало перегляду законодавства та консенсусного підходу щодо розмитнення таких авто. Основним критерієм справляння акцизного податку для авто мають бути технічні та операційні характеристики, що пов'язані з ефективністю використання палива.

Висновки. В період високих і зростаючих цін на нафтопродукти Україна може використати зарубіжний досвід плаваючої ставки акцизу на пальне. Враховуючи значні обсяги нелегального ринку тютюнових виробів необхідним є усунення фундаментальної причини його розширення – суттєвої відмінності в темпах росту ціни сигарет, в першу чергу за рахунок зростання податкового навантаження і доходів домогосподарств. Вбачається за доцільне змінити чинний графік підвищення ставок акцизу шляхом їх перегляду та сповільнення темпів росту ставки з 20% до 10–12% щорічно. Своєчасним є повернення кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України. Необхідним є подальше підвищення інституційної спроможності Державної митної та Державної прикордонної служб.

Держава має удосконалити інституційне середовище здійснення електронної торгівлі підакцизними товарами. Пріоритетним напрямом розвитку системи оподаткування алкогольних напоїв і тютюнових виробів є запровадження автоматизованої системи контролю за їх виробництвом та обігом (електронної акцизної марки). Щодо подальшого підвищення ставок податку на алкогольні вироби слід діяти виважено, із розумінням потенційних загроз зниження легального виробництва і заміщення цієї ніші фальсифікатом, що призведе до зниження надходжень або ж невідчутного підвищення. Основним критерієм справляння акцизного податку для авто мають бути технічні та операційні характеристики, що пов'язані з ефективністю використання палива.

Список використаних джерел

1. Атаманчук, Н. І., Хатнюк, Н. С., Борецько, Н. М., Бакай, Ю. Ю. Особливості оподаткування акцизним податком пального в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 1 (32). С. 76–86.
2. Звіт Рахункової палати України про результати аудиту ефективності планування та результативності контролю за повнотою нарахування і своєчасністю надходження акцизного податку з алкогольних напоїв до державного бюджету. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/34-6_2021/Zvit_34-6_2021.pdf
3. Нікітішин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
4. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/> (дата звернення 25 січня 2022 року)
5. Пасічний М. Ринок тютюнових виробів в Україні: фіскальна та регулююча роль оподаткування. *Товари і ринки*. 2021. № 3. С. 26–41.
6. Податкове регулювання ринку тютюнових виробів в умовах його трансформації [В. І. Коротун, Т. В. Кошук, Н. В. Новицька, І. І. Хлебнікова] / за заг. ред. Т. В. Кошук. Ірпінь ; Хмельницький, 2020. 132 с.
7. Ринок пального. ТОП-200 найбільших платників податків за 2020 рік. Дані агенції Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: https://rating.zone/kopiia-rynok-palnoho-top-200-najbilshykh-platnykiv_podatkiv/
8. Ринок пального. ТОП-200 найбільших платників податків за 9 місяців 2021 року. Дані агенції Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: https://rating.zone/rynok-palnoho-top-200-najbilshykh-platnykiv_podatkiv-za-9-misiatsiv-2021-roku/
9. Роменська К. Формування бюджетних потоків за результатами акцизного оподаткування в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Вип 31(3). С. 90–96.
10. Сайт «Консалтингової групи А-95». URL: <https://consulting.a95.ua/>
11. Соколовська А. М., Петраков Я. В. Гармонізація адміністрування акцизного податку в Україні у процесі виконання Угоди про асоціацію. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 389–394.
12. Стенограма комітету з питань фінансів, податкової та митної політики ВРУ від 02 червня 2021 року. URL: <http://komfinbank.rada.gov.ua/documents/zasid9skl/74555.html>.
13. Чугунов І. Я., Нікітішин А. О. Податкова безпека держави. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 4. С. 31–41.
14. Швабій, К. І., Новицька, Н. В., Хлебнікова, І. І. Структура та характерні риси нелегального ринку сигарет в Україні в контексті впливу акцизного навантаження на тютюнові вироби. *Економічний вісник*. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2021. № 7. С. 196–208.
15. Chaloupka, F. J., Powell, L. M., & Warner, K. E. (2019). The use of excise taxes to reduce tobacco, alcohol, and sugary beverage consumption. *Annual review of public health*, 40, 187–201.

16. Laffer A. B. *Tobacco Taxation: Theory and Practice*. San Francisco : The Laffer Center at the Pacific Research Institute, 2014.
17. Pasichnyi, M., & Npytaliuk, A. (2021). The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. *Wplyw czynników demograficznych na rozwój ekonomiczny. PROBLEMY EKOROZWOJU*, 16(1), 219-229.
18. Tofan, M. (2017). Excise Duties in European Union. Relevant National Case-Law. In *Contemporary Challenges in the Business Law*. 133-146.

References

1. Atamanchuk, N. I., Khatnyuk, N. S., Boreyko, N. M., Bakay, Yu. Yu. (2020). Osoblyvosti opodatkovannya aktsyynym podatkom pal'noho v Ukraini [The peculiarities of excise tax on fuel in Ukraine]. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 1(32), 76–86. [in Ukr.].
2. Zvit Rakhunkovoyi palaty Ukrainy pro rezul'taty audytu efektyvnosti planuvannya ta rezul'tatyvnosti kontrolyu za povnotoyu narakhuvannya i svoychasnistyu nadkhodzhennya aktsyynoho podatku z alkohol'nykh napoyiv do derzhavnogo byudzhetu [Report of the Accounting Chamber of Ukraine on the results of planning and control over the completeness and timeliness accrual's efficiency audit of excise tax on alcoholic beverages collection to the state budget]. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/34-6_2021/Zvit_34-6_2021.pdf. [in Ukr.].
3. Nikitishyn A. O. (2019). Podatkova polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren' [Tax policy in the context of economic transformation] : monohrafiya. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 480. [in Ukr.].
4. Oficijnyj sajт Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Tax Service of Ukraine]. URL: <https://tax.gov.ua/>. [in Ukr.].
5. Pasichnyy, M. (2021). Rynok tyutyunovykh vyrobiv v Ukraini: fiskal'na ta rehulyuyucha rol' opodatkovannya [Tobacco products market: fiscal and regulatory role of taxation]. *Tovary i rynky – Commodities and markets*, 3. 26-41. [in Ukr.].
6. Korotun, V. I., Koshhuk, T. V., Novyts'ka, N. V. & Khlyebnikova, I. I. (2020). Podatkove reguljuvannja rynku tjtjunovykh vyrobiv v umovah jogo transformacii' [Tax regulation of the tobacco products market in the conditions of its transformation]. T. V. Koschuk (Ed). Irpin', Hmel'nyckyj. 132 [in Ukrainian].
7. Rynok pal'noho. TOP-200 naybil'shykh platnykiv podatkov za 2020 rik. Dani ahentsiyi Reytynh. Biznes v ofitsiynykh tsyfrakh [Fuel market. TOP-200 largest taxpayers for 2020. Agency data Rating. Business in official figures]. URL: https://rating.zone/kopiia-rynok-palnoho-top-200-najbilshykh-platnykiv_podatkov/
8. Rynok pal'noho. TOP-200 naybil'shykh platnykiv podatkov za 9 misyatsiv 2021 roku. Dani ahentsiyi Reytynh. Biznes v ofitsiynykh tsyfrakh [Fuel market. TOP-200 largest taxpayers for 9 months of 2021. Agency data Rating. Business in official figures]. URL: <https://rating.zone/rynok-palnoho-top-200-najbilshykh-platnykiv-podatkov-za-9-misiatsiv-2021-roku/>
9. Romens'ka, K. (2021). Formuvannya byudzhethnykh potokiv za rezul'tatamy aktsyynoho opodatkovannya v Ukraini [The budget flows' formation based on the excise taxation in Ukraine]. *Ekonomichnyy analiz – Economic analysis*, 31(3). 90–96. [in Ukr.].
10. Sayt «Konsal'tynhovoyi hrupy A-95» [A-95 Consulting Group website]. URL: <https://consulting.a95.ua/>. [in Ukr.].
11. Sokolovs'ka, A. M., Petrakov, Ya. V. (2017). Harmonizatsiya administruvannya aktsyynoho podatku v Ukraini u protsesi vykonannya Uhody pro asotsiatsiyu [Harmonizing the Administration of Excise Tax in Ukraine in the Process of Implementation of the Association Agreement]. *Biznes Inform – Business Inform*, 11, 389–394. [in Ukr.].
12. Stenohrama komitetu z pytan' finansiv, podatkovoyi ta mytnoyi polityky VRU vid 02 chervnya 2021 roku [Transcript of the Committee on Finance, Tax and Customs Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 2, 2021]. URL: <http://komfinbank.rada.gov.ua/documents/zasid9skl/74555.html>.
13. Chuhunov, I. Ya., Nikitishyn, A. O. (2019). Podatkova bezpeka derzhavy [Tax security of the state]. *Visnyk KNTEU – HERALD of Kyiv National University of Trade and Economics*, 4, 31–41. [in Ukr.].
14. Shvabiy, K. I., Novyts'ka, N. V., Khlyebnikova, I. I. (2021). Struktura ta kharakterni rysy nelegal'nogo rynku syharet v Ukraini v konteksti vplyvu aktsyynoho navantazhennya na tyutyunovi vyroby [Structure and Characteristics of the Illegal Tobacco Market in Ukraine in the Context of the Influence of Excise Duty Burden on Tobacco Products]. *Ekonomichnyy visnyk. Seriya : finansy, oblik, opodatkovannya – Economic Bulletin. Series : finance, accounting, taxation*, 7, 196–208. [in Ukr.].
15. Chaloupka, F. J., Powell, L. M., & Warner, K. E. (2019). The use of excise taxes to reduce tobacco, alcohol, and sugary beverage consumption. *Annual review of public health*, 40, 187–201.
16. Laffer, A. B. (2014). *Tobacco Taxation: Theory and Practice*. San Francisco : The Laffer Center at the Pacific Research Institute.
17. Pasichnyi, M. & Npytaliuk, A. (2021). The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, 16(1), 219–229.
18. Tofan, M. (2017). Excise Duties in European Union. Relevant National Case-Law. In *Contemporary Challenges in the Business Law*. 133–146.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Пасічний Микола Дмитрович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет
02156, м. Київ, Киото 19

e-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua
 orcid.org/0000-0001-7663-776X

ДАННЫЕ О АВТОРЕ

Пасечный Николай Дмитриевич, доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов, Киевский национальный торгово-экономический университет, 02156, г. Киев, Киото 19
 e-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Pasichnyi Mykola, Sc.D., Associate professor, Professor of Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics 02156, Kyiv, 19, Kioto st.
 e-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua

УДК 336.1.

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-176-181>

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Чорновол А. О.

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації одним з ключових пріоритетів реалізації фінансової політики як в світі, так і в Україні, є послаблення негативного впливу екзогенних та ендогенних факторів на економічне зростання, створення умов для розвитку фінансової системи.

Постановка проблеми. За відсутності стратегічної скоординованості органів державного управління у фінансовій сфері можуть суттєво загостритись ризики зниження її результативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку фінансової системи в умовах глобалізації розкривається в багатьох наукових дослідженнях зарубіжних вчених: Дж. Кейнса, Р. Масгрейва, П. Самуельсона, Дж. Стігліца. Серед вітчизняних науковців слід виділити таких як: А. Єпіфанов, Ю. Пасічник, І. Сало, В. Федосов та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Значний рівень невизначеності та мінливості соціально-економічних проблем, потребують відновлення контрольованості та встановлення стратегічної орієнтації розвитку фінансової системи.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: визначити особливості функціонування фінансової системи України в сучасних умовах; здійснити аналіз та оцінку її показників. Метою дослідження є обґрунтування пріоритетів розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації.

Метод або методологія проведення дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: системно-структурний аналіз; розрахунково-аналітичний метод; формально-логічний аналіз; метод наукового абстрагування.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Визначено особливості функціонування вітчизняної фінансової системи, здійснено оцінку показників та обґрунтовано пріоритети її розвитку.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі реформування фінансової системи та її складових.

Висновки відповідно до статті. На даному етапі вагомим завданням є розробка нових науково-обґрунтованих підходів щодо напрямів розвитку фінансової системи на основі впровадження системного моніторингу макроекономічних дисбалансів, що сприятиме підвищенню якості оцінювання макроекономічних та фінансових ризиків, створенню єдиної інформаційної бази для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень у фінансовій сфері.

Ключові слова: фінанси, фінансова політика, фінансова система, фінансовий сектор, державні фінанси, державні витрати.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Чорновол А. О.

Актуальность темы исследования. В условиях глобализации одним из ключевых приоритетов реализации финансовой политики как в мире, так и в Украине является ослабление негативного влияния экзогенных и эндогенных факторов на экономический рост, создание условий для развития финансовой системы.

Постановка проблемы. В отсутствие стратегической скоординированности органов государственного управления в финансовой сфере могут существенно обостриться риски снижения ее результативности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика развития финансовой системы в условиях глобализации раскрывается во многих научных исследованиях зарубежных ученых: Дж. Кейнса, Р. Масгрейва, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица. Среди отечественных ученых следует выделить таких как: А. Епифанов, Ю. Пасечник, И. Сало, В. Федосов и другие.

Выделение неисследованных частей всеобщей проблемы. Значителен уровень неопределенности и изменчивости социально-экономических проблем, требующих восстановления контролируемости и установления стратегической ориентации развития финансовой системы.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: определить особенности функционирования финансовой системы Украины в современных условиях; осуществить анализ и оценку его показателей. Целью исследования является обоснование приоритетов развития финансовой системы Украины в условиях глобализации.

Метод или методология проведения исследования. Для достижения поставленных целей применен комплекс общенаучных и специальных методов: системно-структурный анализ; расчетно-аналитический метод; формально-логический анализ; метод научного абстрагирования.

Изложение основного материала (результаты). Определены особенности функционирования отечественной финансовой системы, осуществлена оценка показателей и обоснованы приоритеты ее развития.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе реформирования финансовой системы и ее составляющих.

Выводы в соответствии со статьей. На данном этапе важной задачей является разработка новых научно-обоснованных подходов к направлениям развития финансовой системы на основе внедрения системного мониторинга макроэкономических дисбалансов, что будет способствовать повышению качества оценки макроэкономических и фискальных рисков, созданию единой информационной базы для принятия обоснованных управленческих решений в финансовой сфере.

Ключевые слова: финансы, финансовая политика, финансовая система, финансовый сектор, государственные финансы, государственные расходы.

STRATEGIC PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Chornovol Alla

Relevance of the research topic. In the context of globalization, one of the key priorities of financial policy in the world and in Ukraine is to reduce the negative impact of exogenous and endogenous factors on economic growth, creating conditions for the development of the financial system.

Formulation of the problem. In the absence of strategic coordination of public administration bodies in the financial sphere, the risks of reducing its effectiveness may increase significantly.

Analysis of recent research and publications. Problems of development of the financial system in the context of globalization are revealed in many scientific studies of foreign scholars: J. Keynes, R. Musgrave, P. Samuelson, J. Stiglitz. Among domestic scientists should be noted such as: A. Epifanov, Y. Pasichnyk, I. Salo, V. Fedosov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. Significant levels of uncertainty and variability of socio-economic problems require the restoration of control and the establishment of strategic orientation of the financial system.

Problem setting, research goals. The objectives of the study are: to determine the features of the financial system of Ukraine in modern conditions; to analyze and evaluate its indicators. The purpose of the study is to substantiate the priorities of Ukraine's financial system in the context of globalization.

Method or methodology of the study. To achieve this goal, a set of general scientific and special methods was used: system-structural analysis; calculation and analytical method; formal-logical analysis; method of scientific abstraction.

Presentation of the main material (results of work). The peculiarities of the functioning of the domestic financial system are determined, the indicators are assessed and the priorities of its development are substantiated.

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of reforming the financial system and its components.

Conclusions according to the article. At this stage, an important task is to develop new scientifically sound approaches to the development of the financial system through the introduction of systematic monitoring of macroeconomic imbalances, which will improve the quality of macroeconomic and fiscal risks, create a single information base for sound management decisions in finance.

Keywords: finance, financial policy, financial system, financial sector, public finance, public expenditures.

JEL classification: G18, H00, H60

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації одним з ключових пріоритетів реалізації фінансової політики як в світі, так і в Україні, є послаблення негативного впливу екзогенних та ендегенних факторів на економічне зростання, створення умов для розвитку фінансової системи. За відсутності стратегічної скоординованості органів державного управління у фінансовій сфері можуть суттєво загостритись ризики зниження її результативності.

Пандемія COVID-19 підкреслила важливість розробки нових підходів щодо розвитку системи державного фінансового регулювання, удосконалення її інструментарію. Успішність реалізації зазначеного завдання безпосередньо залежить від забезпеченості адаптованості державної фінансової політики до соціально-економічних процесів з урахуванням їх циклічності та динамічності. Вагомим напрямом є зменшення асиметрій та диспропорцій розвитку фінансової системи, що потребує обґрунтування пріоритетів її розвитку, вироблення концептуальних засад реформування.

Якісний рівень функціонування фінансової системи є фундаментальною основою економічної диверсифікації. Глобалізація зумовлює посилення зовнішніх факторів на розвиток фінансової системи як в країнах з розвинутою так і перехідною економікою. Відповідно актуалізуються питання удосконалення державної політики у зазначеній сфері, підвищення якісного рівня державного фінансового інструментарію, що зумовлює необхідність вирішення низки конкретних завдань.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Проблематика розвитку фінансової системи в умовах глобалізації розкривається в багатьох наукових дослідженнях зарубіжних вчених: Дж. Кейнса [1], Р. Масгрейва [2], П. Самуельсона [3], Дж. Стігліца [4]. Серед вітчизняних науковців слід виділити таких як: А. Єпіфанов [5], Ю. Пасічник [6], І. Сало [7], В. Федосов [8] та інших. При всій значущості розробок вітчизняних і зарубіжних науковців на даний час недостатньо розкритими залишаються питання ефективності функціонування фінансової системи в умовах глобалізації. Подальшого розвитку потребує фінансово-бюджетний інструментарій. Існує об'єктивна необхідність побудови дієвої системи оцінки ефективності функціонування фінансової системи та чинників, що здійснюють вплив на її якісний рівень.

Метою дослідження є обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку фінансової системи в умовах глобалізації.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: визначити особливості функціонування фінансової системи України в сучасних умовах; здійснити аналіз та оцінку її показників; обґрунтувати пріоритети розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: системно-структурний аналіз – при оцінці особливостей функціонування фінансової системи України; розрахунково-аналітичний – при оцінці показників сектору загального державного управління, бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, зведеного бюджету України, валового зовнішнього боргу, державного та гарантованого державного боргу; формально-логічний аналіз – при розкритті підходів до якісних характеристик функціонування фінансової системи; наукового абстрагування при обґрунтуванні пріоритетів розвитку фінансової системи в умовах глобалізації.

Результати дослідження. В сучасних умовах соціально-економічного розвитку країн змінюються підходи щодо формування й реалізації державної політики у фінансовій сфері. Внаслідок пандемії та посилення волатильності соціально-економічної динаміки, потреба підтримки бізнесу та вразливих верств населення активізувала необхідність розробки нових підходів до державної фінансової підтримки розвитку економіки, перегляд та пом'якшення загальноприйнятих фіскальних правил з метою отримання додаткових фінансових ресурсів. В багатьох країнах суттєво зросли обсяги державної підтримки. Зокрема, в країнах з розвинутою економікою в останні роки її обсяг перевищує 4% ВВП. При цьому, в країнах з перехідною економікою загальний обсяг додаткових витрат оцінюється на рівні до 3,5% ВВП. Це свідчить про помірні обсяги фіскального стимулювання в країнах з перехідною економікою, що значним чином пов'язано з високим рівнем витрат на обслуговування боргу та незначними можливостями залучення фінансових ресурсів.

Доцільно відмітити, що міжнародні фінансові організації з метою мінімізації впливу наслідків пандемії COVID-19 рекомендують спрямовувати додатковий інвестиційний ресурс в сферу охорони здоров'я та освіти, розвиток інфраструктури, забезпечуючи також достатній контроль за результативністю таких витрат. Відповідно оптимізація джерел державних надходжень та напрямів державних витрат, підвищення їх результативності та ефективності є пріоритетними завданнями при формуванні фінансової політики. Разом з цим, в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів актуалізуються питання підвищення якості їх розподілу, а також протидії утворенню макроекономічних дисбалансів, які в подальшому можуть вплинути на можливість виконання завдань державної фінансової політики. Проте, наявний моніторинг фіскальних ризиків, який здійснюється протягом останніх років в країнах з перехідною економікою, охоплює досить вузьке коло фінансових показників та не передбачає розроблення заходів щодо мінімізації фіскальних ризиків. При визначенні фіскальних ризиків на перспективу мають бути охоплені ризики, що існували до кризи, і додаткові ризики, які викликані діями та заходами державної політики, пов'язаними з мінімізацією наслідків пандемії.

При обґрунтуванні пріоритетів розвитку фінансової системи слід врахувати існуючі ризики, що мають визначальний вплив на її функціонування та передбачити відповідні напрями корекції: мінімізація дисбалансів у системі державних фінансів та недопущення зростання боргового навантаження; недопущення надмірного збільшення дефіциту державного бюджету з орієнтацією на поступове його зниження; удосконалення

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

механізму адміністрування сплати податків; реалізація вираженої політики щодо державних витрат поряд із зниженням непродуктивних/неефективних; досягнення оптимального балансу між видатками соціального та капітального характеру. Оскільки зважаючи на пріоритетність здійснення саме витрат соціального характеру, залишається достатньо високим ризик недофінансування капітальних видатків, які можуть забезпечити поштовх в стимулюванні економічного зростання; недопущення прийняття рішень щодо державної підтримки без належних фінансових розрахунків як в частині стимулювання економічного зростання так і соціального захисту населення; підвищення рівня бюджетної дисципліни.

В Україні, на даний час, фінансовій політиці притаманні тимчасові пом'якшення фіскальних правил, віднайдення шляхів більш раціонального перерозподілу державних фінансових ресурсів та певною мірою їх збільшення на розвиток людського капіталу при зниженні надходжень. Вагомими завданнями є обґрунтування напрямків протидії фіскальним ризикам шляхом забезпечення системного планування бюджетного процесу, а також перегляд пріоритетів спрямування державних фінансових ресурсів та державної підтримки. Значний рівень невизначеності визначає необхідність оперативного державного реагування. З метою зменшення рівня впливу та уникнення ризиків державних втрат важливим є відновлення контрольованості та встановлення стратегічної орієнтації розвитку фінансового сектору. Актуалізуються завдання підвищення стійкості державних фінансів, недопущення різких темпів збільшення фіскального навантаження та нарощування державного боргу, надання на достатньому рівні державної підтримки громадянам які її потребують.

За 2013-2020 рр. в секторі загального державного управління частка доходів у ВВП складала – 40,3%, у тому числі за 2013-2016 рр. – 40,8%, за 2017-2020 рр. – 39,8%; частка витрат у ВВП складала – 43,3%, у тому числі за 2013-2016 рр. – 44,0%, за 2017-2020 рр. – 42,6%. Частка доходів та витрат бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування України у ВВП за 2013-2020 рр. складає відповідно 13,4% і 13,5%, у тому числі за 2013-2016 рр. – 15,4% і 15,4%, за 2017-2020 рр. – 11,4% та 11,5%. Частка доходів та видатків зведеного бюджету України у ВВП за 2013-2020 рр. складає відповідно 32,0% і 34,8%, у тому числі за 2013-2016 рр. – 30,9% і 34,4%, за 2017-2020 рр. – 33,1% та 35,1%. Частка державного та гарантованого державного боргу у ВВП за 2013-2020 рр. складала – 63,9%, у тому числі за 2013-2016 рр. – 67,0%, за 2017-2020 рр. – 60,8%. Частка валового зовнішнього боргу у ВВП за 2013-2020 рр. складала – 91,1%, у тому числі за 2013-2016 рр. – 98,0%, за 2017-2020 рр. – 87,6%. (табл. 1).

Таблиця 1. Показники розвитку фінансової системи України за 2013-2021 рр.

	Сектор загального державного управління		Показники бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування України		Зведений бюджет України		Державний та гарантований державний борг	Валовий зовнішній борг
	Частка доходів у ВВП, %	Частка витрат у ВВП, %	Частка доходів у ВВП, %	Частка витрат у ВВП, %	Частка доходів у ВВП, %	Частка видатків у ВВП, %	Частка у ВВП, %	Частка у ВВП, %
2013	41.8	45.9	18.9	18.9	29.1	33.0	38.4	75.4
2014	40.5	45.2	16.5	16.7	28.7	34.2	69.4	-
2015	42.4	44.0	14.3	14.5	32.8	35.0	79.1	-
2016	38.5	40.7	11.7	11.6	32.8	35.5	80.9	120.6
2017	40.3	41.7	10.7	10.7	34.1	35.1	71.8	102.8
2018	39.8	41.9	10.8	11	33.3	34.5	60.9	87.8
2019	39.5	41.6	11.9	11.8	32.4	37.8	50.2	78.6
2020	39.7	45.3	12.2	12.5	32.6	33.0	60.4	81.2
2021								
I квартал	40.5	41.9	12.7	13.5	32.8	33.3	-	78.6
II квартал	44.1	45.0	23.2	24	34.8	35.4	-	75.2
III квартал	34.1	33.2	27.3	28.3	32.1	31.9	-	69.1

Джерело: складено та розраховано за даними <https://www.minfin.gov.ua/>

За результатами оцінки показників розвитку фінансової системи України, доцільно відзначити поступові певні прогресивні кроки у таких компонентах, як підтримання на економічно безпечному рівні дефіциту бюджету та державного боргу. Разом з цим, реалізація фінансової політики повинна здійснюватись у напрямку забезпечення поетапного зниження дефіциту державного бюджету, зменшення державного і гарантованого державою боргу та вартості його обслуговування. Вагомим завданням є забезпечення впровадження системного моніторингу оцінки макроекономічних дисбалансів, що надасть можливість для врахування макроекономічних та фіскальних ризиків, їх мінімізації при формуванні та реалізації державної фінансової політики, створенню єдиної інформаційної бази для ухвалення управлінських рішень у фінансовій сфері.

Доцільно відмітити, що згідно «Бюджетної декларації 2022-2024 рр.» визначено важливість: «нарощення дохідної частини бюджету, зокрема шляхом застосування заходів щодо зниження рівня тіньового сектору економіки, погашення податкового боргу; створення умов для нарощення експорту вітчизняних товарів та підвищення їх конкурентоспроможності; створення умов для залучення інвестицій у нові виробництва; створення індустріальних парків з податковими стимулами для нових підприємств; удосконалення механізму управління державним боргом; перегляду джерел формування та напрямів використання спеціального фонду державного бюджету; підвищення рівня соціальних стандартів; удосконалення механізму перерозподілу бюджетних видатків; здійснення капітальних вкладень на достатньому рівні; зміцнення фінансової спроможності територіальних громад та закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел їх наповнення; підвищення рівня відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з одночасним розмежуванням сфер їх відповідальності у зв'язку з посиленням децентралізаційних процесів»[9].

Разом з цим, на даному етапі, доцільним є розробка заходів щодо підтримки вітчизняної економіки в період пандемії та подолання її наслідків як у короткостроковій так і у середньостроковій перспективі з чітким визначенням потреб у фінансуванні, що є передумовою передбачення відповідних коштів в державному бюджеті; підвищення результативності використання бюджетних коштів та поліпшення бюджетної дисципліни. Зокрема, в частині впровадження відповідальності за несвоєчасну підготовку паспортів бюджетних програм, подання фінансової та бюджетної звітності; забезпечення встановлення в бюджетних запитах, паспортах бюджетних програм та звітах про їх виконання взаємозв'язку між обсягами виділених фінансових ресурсів та результатами державної фінансової політики у відповідних сферах діяльності; повноцінне впровадження огляду державних витрат для забезпечення якісної оцінки їх ефективності і доцільності, публічне обговорення результатів таких оглядів та врахування під час формування галузевих стратегій; забезпечення визначення потреб у бюджетних видатках з урахуванням новітніх викликів, що постають в умовах пандемії, з урахуванням необхідності адаптації державної політики до соціально-економічних процесів; унормування ключових компонентів фінансового контролю за використанням державних коштів (державний фінансовий контроль, державний зовнішній фінансовий контроль (аудит), державний внутрішній фінансовий контроль) тощо; забезпечення повноцінного обміну інформацією між органами державного управління та чіткий розподіл повноважень, що дасть можливість забезпечити спрямування з державного бюджету місцевим бюджетам необхідного фінансового ресурсу для виконання делегованих повноважень, а також переглянути закріплені в Бюджетному кодексі України підхід щодо горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів, визначення частки відрахування до місцевих бюджетів податку на доходи фізичних осіб та формування й визначення обсягів міжбюджетних трансфертів.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість визначити, що на даному етапі вагомим завданням є розробка нових науково-обґрунтованих підходів щодо напрямів розвитку фінансової системи. На розвиток фінансової системи України в останні роки здійснювали вплив ряд негативних факторів як екзогенних так і ендегенних, відповідно вагомим завданням постало розробка та впровадження системного моніторингу макроекономічних дисбалансів, що сприятиме підвищенню якості оцінювання макроекономічних та фінансових ризиків, створенню єдиної інформаційної бази для ухвалення управлінських рішень та виробленню заходів щодо їх мінімізації. Фінансова політика повинна здійснюватись у напрямку забезпечення поетапного зниження дефіциту державного бюджету, зменшення державного і гарантованого державою боргу та вартості його обслуговування. Механізм державного фінансового регулювання повинен сприяти розвитку не окремих компонентів фінансової системи, а бути спрямованим на збалансований розвиток всіх її складових, які повинні швидше модернізуватись у відповідь на запити суспільного розвитку. З цією метою вагомими напрямками розвитку фінансової системи є формування середовища, яке стимулюватиме залучення інвестицій у вітчизняну економіку. Розкриття зазначених питань потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
2. Масгрейв Р. А., Масгрейв П. Б. *Государственные финансы: теория и практика* / пер. с 5-го англ. изд. 1989. М.: Бизнес Атлас, 2009. 716 с.
3. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. *Экономика*. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
4. Стиглиц Дж. *Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему*; пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 512 с.
5. Єпіфанов А., Макаренко М. *Економіка і суспільство: до 75-річчя утворення Сум. обл. Суми: Мрія-1, 2015. 203 с.*
6. Пасічник Ю. В. *Методологічні основи формування видатків державного бюджету України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2020. № 17. С. 79-83.*
7. Сало І. *Сучасний погляд на процес оптимізації повернення проблемних кредитів українських банків. Вісник Національного банку України. 2014. № 7. С. 64.*
8. Федосов В., Юхименко П. *Інституціональне середовище та його вплив на формування і використання бюджетних ресурсів держави. Ринок цінних паперів України. 2018. №1-2. С. 3-14.*
9. *Про бюджетну декларацію на 2022-2024 роки: Постанова Верховної ради України від 15.07.2021 р. № 1652-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652-20#Text>*

References

1. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* [The general theory of employment, interest and money]. Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
2. Mashreiv, R. A., Mashreiv P. B. (2009). *Gosudarstvennyie finansyi: teoriya i praktika* [Public Finance: Theory and Practice] per. s 5-ho anhl. yzd. [1989]. M.: Byznes Atlas. 716 p. [in Rus].
3. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomika* [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams [in Rus].
4. Sty'gly'cz, Dzh. (2016). *Tsena neravenstva. Chem rassloenie obschestva grozit nashemu buduschemu* [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. (Trans.). Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus.].
5. Iepifanov, A., Makarenko, M. (2015). *Ekonomika i suspilstvo: do 75-richchia utvorennia Sum. obl.* [Economy and society: to the 75th anniversary of the Sumy region] Sumy: Mriia-1. 203 p. [in Ukr].
6. Pasichnyk, Yu. V. (2020). *Metodolohichni osnovy formuvannia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy* [Methodological bases of formation of expenses of the state budget of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii : Ekonomika, 17. 79-83. [in Ukr].
7. Salo, I. (2014). *Suchasnyi pohliad na protses optymizatsii povernennia problemnykh kredytiv ukrainskykh bankiv* [A modern view of the process of optimizing the repayment of problem loans of Ukrainian banks]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 7. 64. [in Ukr].
8. Fedosov V., Yukhymenko P. (2018). *Instytutsionalne seredovyshche ta yoho vplyv na formuvannia i vykorystannia biudzhethnykh resursiv derzhavy* [Institutional environment and its impact on the formation and use of state budget resources]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, 1-2. 3-14. [in Ukr].
9. *Pro biudzhethnu deklaratsiiu na 2022-2024 roky* [On the budget declaration for 2022-2024]: *Postanova Verkhovnoi rady Ukrainy vid 15.07.2021 № 1652-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652-20#Text>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Чорновол Алла Олегівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та банківської справи Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: alla_trufen@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5155-7317
Researcher ID: P-2941-2016

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Чорновол Алла Олеговна, доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и банковского дела Черновицкого торгово-экономического института Киевского национального торгово-экономического университета
e-mail: alla_trufen@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Alla Chornovol, Doctor of Economics, Full Professor, Chernivtsi Instistute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine
e-mail: alla_trufen@ukr.net

УДК 330.33.012:669(477)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-181-191>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ

**Горошкова Л. А.,
Антонюк Д. А.,
Васильєва О. О.**

Актуальність теми дослідження. Російська збройна агресія проти України завдала українській економіці значних матеріальних втрат: руйнування інфраструктури, знищення та пошкодження майна підприємств усіх форм власності. Особливо відчутними є збитки для підприємств малого та середнього бізнесу, для яких є характерним високий рівень ризику й нестабільності доходів внаслідок вагомій залежності від зовнішніх чинників. Малий та середній бізнес за своєю природою орієнтовані на використання доступних ресурсів, що, в першу чергу, можуть бути втраченими чи пошкодженими. Розвиток малого бізнесу, який виконує низку специфічних соціально-економічних функцій, є локомотивом багатьох економік світу, надзвичайно важливий у відбудові економіки України у післявоєнний час.

Постановка проблеми. Задля відновлення України існує необхідність оцінки збитків суб'єктів господарювання, що складається із вартості пошкодженого майна та упущеної вигоди. Отже на сьогодні існує необхідність у швидкій розробці алгоритму/методики оцінки упущеної вигоди від військових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз визначення сутності збитків та вигоди у низці нормативно-правових джерел, а саме Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Національному Положенні (Стандарті) бухгалтерського обліку та «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В умовах збройної агресії росії в Україні відбувається пошкодження та знищення майна юридичних і фізичних осіб. Станом на сьогодні прийнято документ (Постанова Кабінету Міністрів України 20.03.2022 року № 326), який стосується відшкодування юридичним особам вартості знищеного (пошкодженого) майна внаслідок війни. Щодо оцінювання (експертизи) упущеної вигоди, то відповідної методики розрахунку упущеної вигоди та визначення її розміру в Україні не існує, і законодавець не пов'язує право позивача на відшкодування збитків з методом (способом) їх розрахунку.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність розробки методики розрахунку втраченої вигоди та її розміру задля створення механізму її компенсації з урахуванням галузевих особливостей суб'єктів господарювання з акцентом на малий та середній бізнес.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т.ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Проведена розробка методології оцінки упущеної вигоди суб'єкта господарювання внаслідок військових дій (агресії). При визначенні упущеної вигоди доцільно користуватись наступними критеріями: звичайності обставин, розумності витрат, компенсаційності відшкодування. Умовою для визначення упущеної вигоди є підтвердження її реальності та матеріальності, обґрунтований розмір передбачуваного доходу або прибутку. Методика передбачає визначення восьми основних показників (груп показників) діяльності суб'єкту господарювання на підставі аналізу його фінансової, бухгалтерської та податкової звітності. Вона також дає можливість врахування при визначенні упущеної вигоди особливостей характеру та виду діяльності суб'єкта господарювання. Якщо підприємство стабільно функціонує тривалий період, в основу визначення розміру відшкодування може бути покладено фінансові звіти за 3-5 років, якщо ж відсутня інформація про тривалу діяльність, доцільно використовувати сценарний аналіз. Експертна оцінка також може бути виконана шляхом побудови математичної моделі на принципах інформаційної достатності за умови використання облікових та фінансових документів. Оцінка суми упущеної вигоди може визначатись із використанням прямого, оціночного або гібридного підходів, в залежності від специфіки суб'єкта господарювання.

При визначенні упущеної вигоди доцільно враховувати особливості ведення бізнесу в різних галузях національного господарства. В промисловості вагому роль відіграє втрата кваліфікованого персоналу і додаткові витрати на навчання; підприємства сфери обслуговування можуть отримати збитки у вигляді упущеної вигоди і без пошкодження чи втрати майна; сільськогосподарська галузь – найбільш вразливий сектор з точки зору упущеної вигоди внаслідок війни, а також найбільш складний об'єкт для розрахунку суми упущеної вигоди з огляду на значну кількість факторів, що повинні бути враховані. На наш погляд, упущена вигода в результаті збройної агресії може мати місце і без прямих матеріальних збитків, а в результаті скорочення або припинення діяльності підприємства під час війни, що протирічить формулюванню Постанови № 326, і потребує нормативного врегулювання.

Висновки. Проведена розробка методології оцінки упущеної вигоди суб'єкта господарювання внаслідок військових дій (агресії). Методика передбачає визначення восьми основних показників (груп показників) діяльності суб'єкту господарювання на підставі аналізу його фінансової, бухгалтерської та податкової звітності. Доведено, що при визначенні упущеної вигоди доцільно враховувати особливості ведення бізнесу в різних галузях національного господарства. В промисловості вагому роль відіграє втрата кваліфікованого персоналу і додаткові витрати на навчання; підприємства сфери обслуговування можуть отримати збитки у вигляді упущеної вигоди і без пошкодження чи втрати майна; сільськогосподарська галузь – найбільш вразливий сектор з точки зору упущеної вигоди внаслідок війни, а також найбільш складний об'єкт для розрахунку суми упущеної вигоди з огляду на значну кількість факторів, що повинні бути враховані. Встановлено, що упущена вигода в результаті збройної агресії може мати місце і без прямих матеріальних збитків, а в результаті скорочення або припинення діяльності підприємства під час війни.

Ключові слова: упущена вигода, доходи, витрати, збитки, відшкодування, суб'єкт економічної діяльності

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF LOSS OF PROFIT ASSESSMENT

Horoshkova Lidiia,
Antonyuk Dmytro,
Vasyl'yeva Olena

Relevance of the research. Russian military aggression against Ukraine has caused significant material losses to the Ukrainian economy: the infrastructure destruction, as well as destruction and damage of businesses property of all forms of ownership. Losses are particularly significant for small and medium-sized businesses, which have a high degree of risk and revenue instability due to significant dependence on external factors. Small

and medium-sized businesses are naturally focused on the available resources, which, in the first place, may be lost or damaged. Small business development performing some specific socio-economic functions acts as a driving force of many economies around the world. That is it will be extremely important for the reconstruction of Ukraine's economy in the postwar period.

Problem statement. To restore Ukraine, there is a need to assess losses of economic entities, which include value of damaged property and loss of profit. Therefore, today there is a need to quickly develop an algorithm / methodology to assess loss of profit from hostilities.

Analysis of recent studies and publications. The nature of losses and benefits in a number of regulatory sources, namely the Civil Code of Ukraine, the Commercial Code of Ukraine, the National Regulation (Standard) of Accounting and "General Requirements for Financial Reporting" has been analyzed.

Unsolved parts of the general problem. Amid Russia's armed aggression in Ukraine, the property of legal entities and individuals is being damaged and destroyed. Recently the Cabinet of Ministers of Ukraine has been adopted Resolution № 326 dated March 20, 2022. It concerns the compensation of the value of destroyed (damaged) property as a result of the war to legal entities. Regarding the assessment (examination) of loss of profit, there is no appropriate methodology of loss of profit calculation and determining its size in Ukraine. Moreover, the legislator does not link the plaintiff's right to compensate for damages with the methodology (method) of their assessment.

Task and objective. The above circumstances determine the feasibility of developing methodology for calculating loss of profit and its size to create the mechanism for its compensation, taking into account sectoral characteristics of small and medium-sized businesses.

Study methodology. General scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, and grouping analysis) and special (abstraction, modelling, etc.) methods of studying economic phenomena and processes have been used in the research.

The main material (study results). The methodology for estimating the loss of profit of business entities as a result of hostilities (aggression) has been developed. The following criteria should be used to determine the loss of profit: typical circumstances, reasonable costs, and compensation. There is a term to determine the loss of profit. That is to confirm its reality and materiality, and a reasonable amount of estimated revenue or profit. The methodology involves determining eight key indicators (groups of indicators) of an entity based on the analysis of its financial, accounting and tax reporting. It is also an opportunity to take into account when determining the loss of profit the nature and type of business activity. If it is a stable company during a long period, the basis for determining the amount of compensation may be based on its financial statements for 3-5 years. If there is no information about long-term activities, it is advisable to use scenario analysis. Expert assessment can also be performed by building a mathematical model on the principles of information sufficiency, using accounting and financial documents. The loss of profit assessment can be done using direct, evaluation or hybrid approaches, depending on the business specifics.

When determining the loss of profit, it is advisable to take into account peculiarities of doing business in different fields of national economy. The loss of qualified personnel and additional training costs play an important role in the industrial sector; the service sector may incur losses in the form of loss of profit without damage or loss of property; the agricultural sector is the most vulnerable sector in terms of loss of profit due to the war, as well as the most difficult object to calculate the amount of loss of profit having too many factors, which must be taken into account. In our opinion, the loss of profit as a result of armed aggression can take place without direct material damage and as a result of reduction or termination of business performance during the war, which contradicts the Resolution № 326, and requires further regulation.

Conclusions. The methodology for assessing the loss of profit of a business entity as a result of hostilities (aggression) has been developed. The methodology involves determining eight key indicators (groups of indicators) of an entity based on the analysis of its financial, accounting and tax reporting. It has been proved that it is advisable to take into account the peculiarities of doing business in different sectors of national economy. The loss of qualified personnel and additional training costs play an important role in the industrial sector; the service sector may have losses in the form of loss of profit without damage or loss of property; the agricultural sector is the most vulnerable sector in terms of loss of profit due to the war, as well as the most difficult object to calculate the amount of loss of profit having too many factors, which must be taken into account. It has been proved that the loss of profit as a result of armed aggression can take place without direct material damage and as a result of reduction or termination of business performance during war.

Key words: loss of profit, revenues, expenditure, losses, compensation, business entity.

JEL Classification: C53, H79, O10, R15

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ УПУЩЕННОЙ ВЫГОДЫ

Горошкова Л.А.,
Антонюк Д.А.,
Васильева Е.А.

Актуальность темы исследования. Российская вооруженная агрессия против Украины вызвала значительные материальные потери для украинской экономики: разрушение инфраструктуры,

разрушение и ущерб имуществом предприятий всех форм собственности. Особенно существенными являются потери для малых и средних предприятий, которые характеризуются высоким уровнем риска и нестабильности дохода из-за значительной зависимости от внешних факторов. Малые и средние предприятия по своей природе сосредоточены на использовании доступных ресурсов, которые, прежде всего, могут быть потеряны или повреждены. Развитие малого бизнеса, который выполняет ряд конкретных социально-экономических функций, является локомотивом многих экономик мира, это чрезвычайно важно для восстановления экономики Украины в послевоенный период.

Постановка задачи. Для восстановления Украины необходимо оценить убытки деловых организаций, включающие стоимость поврежденного имущества и потерянной прибыли. Таким образом, существует необходимость в быстрой разработке алгоритма/методов оценки недополученных выгод от военных действий.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ определения сущности убытков и выгод в ряде нормативных юридических источников, а именно Гражданском кодексе Украины, Хозяйственном кодексе Украины, Национальном Положении (Стандарте) бухгалтерского учета и «Общих требований для финансовой отчетности».

Выбор неисследованных частей общей проблемы. В контексте вооруженной агрессии России в Украине происходит повреждение или уничтожение имущества юридических и физических лиц. На сегодняшний день был принят документ (Постановление Кабинета министров Украины от 20 марта 2012 года № 326), в котором была принята компенсация стоимости уничтоженного (поврежденного) имущества в результате войны. Что касается оценки (экспертиза) упущенной выгоды, не существует соответствующего метода расчета упущенной выгоды и определения ее размера в Украине, и законодатель не связывает право истца компенсировать ущерб с помощью (способом) их расчета.

Постановка задачи, цель исследования. Вышеуказанные обстоятельства определяют целесообразность разработки метода расчета упущенной выгоды и ее размера для создания механизма ее компенсации, с учетом отраслевых характеристик субъектов хозяйствования с акцентом на малый и средний бизнес.

Метод и методология исследований. В ходе исследования использовались общие научные (анализ и синтез, индукция и дедукция, аналитическая группировка) и специальные (абстракция, моделирование и т. д.) методы изучения экономических явлений и процессов.

Изложение основного материала (результаты работы). Была разработана методология оценки упущенной выгоды субъектов хозяйствования из-за военных действий (агрессии). При определении упущенной выгоды целесообразно использовать следующие критерии: обычные обстоятельства, разумность затрат, компенсационность возмещения. Условием определения упущенной выгоды является подтверждение ее реальности и материальности, разумной суммы предполагаемого дохода или прибыли. Методология предусматривает определение восьми основных показателей (группы индикаторов) деятельности организации на основе анализа его финансовой, бухгалтерской и налоговой отчетности. Она также дает возможность учесть при определении утраченной выгоды характеристик и особенности вида деятельности субъекта хозяйствования. Если предприятие стабильно функционирует в течение длительного периода, величина возмещения может быть определена на основании финансовой отчетности за 3-5 лет, если же отсутствует долгосрочная информация, возможно использование сценарный анализ. Экспертная оценка также может быть выполнена путем создания математической модели на принципах достаточной информации при условии, что используются данные бухгалтерского учета и финансовые документы. Оценка суммы упущенной выгоды может быть осуществлена с использованием прямого, оценочного или гибридного подходов, в зависимости от специфики организации.

При определении упущенной выгоды целесообразно учитывать особенности ведения бизнеса в различных секторах национальной экономики. В промышленности потеря квалифицированного персонала и дополнительные затраты на обучение играют важную роль; сервисные компании могут получать убытки в виде потерянной прибыли и без ущерба или повреждения имущества; сельскохозяйственная отрасль является наиболее уязвимым сектором с точки зрения упущенной выгоды в результате войны, а также наиболее сложным объектом для расчета суммы упущенной выгоды, учитывая значительное количество факторов, которые должны быть приняты во внимание.

По нашему мнению, упущенная выгода в результате вооруженной агрессии может произойти без прямых материальных потерь, и в результате сокращения или прекращения деятельности предприятия во время войны, что противоречит формулированию Постановления № 326 и требует нормативного урегулирования.

Выводы. Была проведена разработка методологии для оценки упущенной выгоды предприятия из-за военных действий (агрессии). Методология предусматривает определение восьми основных показателей (группы индикаторов) деятельности организации на основе анализа его финансовой, бухгалтерской и налоговой отчетности. Доказано, что при определении упущенной выгоды необходимо учитывать особенности ведения бизнеса в различных секторах национальной экономики. В промышленности потеря квалифицированного персонала и дополнительные затраты на обучение

играют важную роль; сервисные компании могут получать убытки в виде потерянной прибыли и без ущерба или повреждения имущества; сельскохозяйственная отрасль является наиболее уязвимым сектором с точки зрения упущенной выгоды в результате войны, а также наиболее сложным объектом для расчета суммы упущенной выгоды, учитывая значительное количество факторов, которые должны быть приняты во внимание. Устанавливается, что упущенная выгода в результате вооруженной агрессии может произойти без прямых материальных потерь, и в результате сокращения или прекращения деятельности предприятия во время войны.

Ключевые слова: упущенная выгода, доход, расходы, убытки, компенсация, субъект экономической деятельности.

Актуальність теми дослідження. Російська збройна агресія проти України завдала українській економіці значних матеріальних втрат: руйнування інфраструктури, знищення та пошкодження майна підприємств усіх форм власності. Особливо відчутними є збитки для підприємств малого та середнього бізнесу, для яких є характерним високий рівень ризику й нестабільності доходів внаслідок вагової залежності від зовнішніх чинників. Малий та середній бізнес за своєю природою орієнтовані на використання доступних ресурсів, що, в першу чергу, можуть бути втраченими чи пошкодженими. Розвиток малого бізнесу, який виконує низку специфічних соціально-економічних функцій, є локомотивом багатьох економік світу, надзвичайно важливий у відбудові економіки України у післявоєнний час.

Постановка проблеми. Задля відновлення України існує необхідність оцінки збитків суб'єктів господарювання, що складається із вартості пошкодженого майна та упущеної вигоди. Отже на сьогодні існує необхідність у швидкій розробці алгоритму/методики оцінки упущеної вигоди від військових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття збитків розглядається у низці нормативно-правових джерел. Розглянемо основні з них.

Відповідно до Цивільного кодексу України (ЦКУ), а саме ч. 2 ст. 22, «збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)». Якщо виходити з прямого змісту цієї норми, збитки – це грошова вартість втраченого майна та додаткових витрат на його відновлення, що являють собою реальні (прямі) збитки, а також неодержаний дохід, що є упущеною вигодою [1].

Господарський кодекс України (ГКУ) (ч.2 ст. 225) визначає упущену вигоду як «втрачену вигоду». Під збитками у Господарському кодексі України розуміються «витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності другою стороною» [2].

Отже не дивлячись на деяку відмінність, поняття реальних (прямих) збитків і упущеної вигоди близькі як у цивільному, так і господарському законодавстві.

Разом із тим ч. 1 ст. 225 ГКУ [2] до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включено «неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною». До складу збитків віднесено: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

За визначенням п. 3 Національного Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку та «Загальні вимоги до фінансової звітності» [3]: 1) «доходи — збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників); витрати — зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками); 2) збиток — перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати».

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В умовах збройної агресії росії в Україні відбувається пошкодження та знищення майна юридичних і фізичних осіб. Станом на сьогодні прийнято документ (Постанова Кабінету Міністрів України 20.03.2022 року № 326), який стосується відшкодування юридичним особам вартості знищеного (пошкодженого) майна внаслідок війни [4]. Основними показниками, за якими оцінюються шкода та збитки визначені: вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна; упущена вигода (доходи, які підприємство могло б реально одержати за звичайних обставин, якби його майно не було знищене чи пошкоджене). Щодо першого напряму, від є унормованим. Відповідні послуги з фіксації факту ушкоджень, часткового чи повного знищення нерухомого та рухомого майна юридичних осіб, з експертизи технічного стану основних елементів об'єкту нерухомості, дослідження товарних, складських запасів ТМЦ за кількістю та якістю (управління експертиз) пропонуються на ринку. Щодо оцінювання (експертизи) упущеної вигоди, то відповідної методики розрахунку втраченої вигоди та визначення її розміру в Україні не існує, і законодавець не пов'язує право позивача на відшкодування збитків з методом (способом) їх розрахунку.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність розробки методики розрахунку втраченої вигоди та її розміру задля створення механізму її компенсації з урахуванням галузевих особливостей суб'єктів господарювання з акцентом на малий та середній бізнес.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т.ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Кабінетом Міністрів України 20 березня 2022 року була прийнята постанова № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», в якій затверджено процедуру визначення розміру шкоди та збитків за 15 напрямками. Одним із напрямів є економічні втрати підприємств – напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Відповідно до Постанови № 326 основними показниками, за якими оцінюються шкода та збитки є: вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна; упущена вигода (доходи, які підприємство могло б реально одержати за звичайних обставин, якби його майно не було знищене чи пошкоджене).

Отже проведемо науково-методологічне обґрунтування механізму розрахунку упущеної вигоди.

Під час розрахунку упущеної вигоди суб'єктів господарювання недержавної форми власності доцільно використовувати такі нормативні документи:

- 1) Цивільний кодекс України;
- 2) Господарський кодекс України;
- 3) Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні»;
- 4) Закон України «Про судову експертизу»;
- 5) Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень»;
- 6) Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»;
- 7) Національні стандарти оцінки;
- 8) Стандарти ведення бухгалтерського обліку і формування звітності підприємств.

Оцінка упущеної вигоди базується на двох основних параметрах – періоді часу, протягом якого суб'єкт господарювання, чиє право порушено, був позбавлений можливості отримувати цю вигоду та обґрунтований розмір цієї вигоди у грошовому вимірі.

Номінальна величина упущеної вигоди за кожен рік вимушеного простою дорівнює найімовірнішому прибутку власника бізнесу за цей рік, за умови нормального функціонування.

При розгляді методології розрахунку упущеної вигоди будемо виходити з ситуації, коли для організації вже пройшов період впливу фактора шкоди, протягом цього часу організація була позбавлена прав, реалізація яких давала змогу отримати певні економічні вигоди (упущена вигода). Проте, з економічної точки зору за умови заморожування капіталу компанії за певних причин, внаслідок чого вона не мала змоги використовувати свою виробничу потужність, а отже не отримала дохід, розрахунок проводиться з використанням відсоткового доходу щодо певної величини капіталу, на конкретний період, при реалізації яких вона отримала деякі економічні вигоди (упущена вигода). Проте, з економічної точки зору при констатації факту заморожування капіталу компанії з будь-яких причин, внаслідок чого вона у функціональному сенсі не діяла за потребою, тобто не приносила доходу, розрахунок проводиться, маючи на увазі процентний дохід по відношенню до певної величини капіталу, на конкретний період.

У разі втрат за наслідком знищення чи пошкодження активів відновлення їх дії не можливе. Тому втрачена вигода не має обмеження в часі.

Алгоритм дій під час оцінки упущеної вигоди включає такі етапи:

1. Визначення періоду впливу фактора збитків, тобто визначення періоду часу, впродовж якого власник бізнесу позбавлений можливості отримувати прибуток.

2. Ретроспективний аналіз. На підставі даних фінансової та податкової звітності за п'ятирічний період проводиться ретроспективний аналіз таких показників: обсяг продажів (О), частка витрат (В), пов'язаних з його отриманням (без урахування нереалізаційних витрат та податку на прибуток (ПП)), обсяг операційного прибутку до виплати відсотків та податку на прибуток (ОП), рівень рентабельності (К) та величини власного капіталу (ВК).

Ретроспективний аналіз здійснюється за п'ять років, що дасть змогу отримати об'єктивну інформацію за рахунок усереднення даних за період, впродовж якого були як стабільні умови ведення бізнесу (два перші роки), так і умови негативного впливу пандемії на зменшення ділової активності (три останні роки).

В разі, якщо суб'єкт господарювання функціонує менше п'яти років, період ретроспективного аналізу його показників може бути скорочений.

Задля врахування сезонного характеру виробництва ретроспективний аналіз може бути здійснений поквартально з подальшим відповідним усередненням показників. Це дасть змогу при ретроспективному аналізі визначити основні показники для кожного періоду (кварталу), оскільки ефективність діяльності впродовж них є різною саме внаслідок сезонності. Така додаткова інформація дасть можливість оцінити наслідки збитків і упущену вигоду не тільки за рік загалом (у середньому), а і у певні періоди (квартали).

3. Визначення середнього значення операційного прибутку ($ОП_{cp}$), рівня рентабельності (P_{cp}), величини власного капіталу ($ВК_{cp}$) та середнього відсотку зростання цих показників.

4. Визначення прогнозованої балансової вартості капіталу $BK_{кін}$ за кінець періоду впливу фактору збитку

$$BK_{кін} = BK_{поч} \times a$$

де $BK_{кін}$ – на кінець періоду впливу фактору збитку;

$BK_{поч}$ – на початок періоду впливу фактору збитку;

a – визначений середній відсоток росту у рік цього показника. Розрахунок здійснюється за кожний рік.

5. Визначення рентабельності власного капіталу K_e :

$$K_e = \frac{Оп - (Оп * T + D * R)}{E}$$

де: Оп – середнє значення операційного прибутку;

T – ставка податку на прибуток;

D – обсяг залученого капіталу;

R – відсоткова ставка позикового капіталу;

E – обсяг власного капіталу.

6. Визначення відсоткової ставки за моделлю оцінки середньозваженої вартості капіталу WACC (Weighted Average Cost of Capital), або можливо використання банківської відсоткової ставки

$$WACC = K_d(1 - T) * \frac{C_{cp}}{C_{cp} + BK_{cp}} + K_e * \frac{BK_{cp}}{BK_{cp} + C_{cp}}$$

де: K_d – відсоткова ставка по залученому капіталу;

T – ставка податку на прибуток;

C_{cp} – середня величина залученого капіталу;

BK_{cp} – середня величина власного капіталу;

K_e – рентабельність власного капіталу.

7. Визначення очікуваного операційного прибутку ($ОП_{оч}$) періоду впливу фактору збитку:

$$ОП_{оч} = BK_{кін} \times \left(\frac{ОП_{cp}}{BK_{cp}} \right)$$

де: $BK_{кін}$ – балансова вартість капіталу на кінець періоду впливу фактору шкоди;

BK_{cp} – середня величина власного капіталу;

Опср – середнє значення операційного прибутку.

8. Визначення втраченого прибутку (упущеної вигоди) - $ВП_t$

$$ВП_t = ОП_{оч} \times (1 + i)^t$$

де: i – річна відсоткова ставка. У даному випадку річна ставка, отримана від розрахунку WACC;

t – майбутній момент часу (кількість років, місяців, днів).

На основі отриманих результатів (показників) буде оцінена ефективність фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарювання за період до настання факту збитків. Їх співставлення з аналогічними показниками після настання факту збитків (наслідків воєнних дій) надасть можливість оцінити упущену вигоду.

У разі ускладненості розрахунку утраченої вигоди на основі фінансової та податкової звітності чи необхідності уточнення отриманих результатів, величину упущеної вигоди доцільно обґрунтувати з урахуванням специфіки діяльності в різних галузях національного господарства та сферах економічної діяльності на основі аналізу базових факторів впливу у грошовому вимірі.

Замовник в цьому випадку повинен самостійно визначити фактори впливу із запропонованого переліку, що спричинили збитки або призвели до втрати вигоди (недоотримання прибутку).

Загальними факторами впливу на величину втраченої вигоди та алгоритм їх визначення є таким:

1. Оцінка фактичного матеріального збитку від руйнування (знищення) або пошкодження будівель, споруд, технологій і т. ін.

2. Оцінка фактичного матеріального збитку від пошкодження наявних матеріальних запасів внаслідок обставин непереборної сили підчас війни (відсутність електро-, водо- та теплопостачання та ін.).

3. Зниження рівня ефективності діяльності підприємства (короткострокова та довготривала перспектива):

3.1 Скорочення обсягу виробництва продукції (надання послуг) внаслідок бойових дій – визначається на основі поточної звітності підприємства.

3.2 Скорочення обсягу виробництва продукції (надання послуг) у прогнозі (майбутні) періоди.

3.3 Зниження попиту на продукцію (послуги) (внаслідок безробіття – очікуваний рівень безробіття, зниження рівня доходів населення – очікуваний рівень і т. ін. на основі офіційні даних).

3.4 Очікуване збільшення собівартості продукції (послуг), а отже зниження прибутку (зміна постачальників, збільшення витрат транспортної, складської та іншої логістики, цін на сировину, у т. ч. ту, що імпортується, і т. ін.).

3.5 Очікуваний рівень інфляції.

3.6 Додаткові витрати на утримання персоналу в умовах вимушеного простою (поточні дані підприємства щодо наявних витрат на оплату персоналу, який знаходиться у простої – витрати вже понесені, очікувані – з урахуванням запланованої на підприємстві тривалості простою).

3.7 Втрати від неможливості розширення виробничої потужності.

3.8 Можливий відтік персоналу і додаткові витрати, пов'язані з його відновленням.

3.9 Зміна умов розрахунків із постачальниками та покупцями і додаткові витрати для забезпечення розрахункових операцій.

3.10 Збільшення вартості ресурсів на фінансовому ринку (підвищення норми обов'язкових резервів в банках, наслідок – збільшення плати за кредит внаслідок зменшення пропозиції і т. ін.).

3.11 Недоотримання прибутку від об'єктів інтелектуальної власності з урахуванням їх балансової вартості.

4. В разі наявності інвестиції, потребує корегування термінів їх окупності і, визначення відповідної величини недоотримання прибутку.

5. В разі наявності кредитів, потребує корегування механізм їх повернення і пов'язані з цим витрати (у т. ч. з урахуванням менших власних фінансових можливостей суб'єкту господарювання щодо сплати відсотків та встановлених договором термінів повернення).

6. Втрати у вигляді недоотриманого прибутку від погіршення економічних умов щодо здійснення основного виду діяльності (прямих матеріальних збитків – немає, але внаслідок воєнних дій виникла ситуація істотного скорочення діяльності або взагалі її припинення).

7. Моральний збиток, як відсоток від матеріального.

Поряд із перерахованими загальними факторами впливу, мають бути враховані особливості організації бізнесу в різних галузях національного господарства. Основні з них є такими:

1. *Промисловість* – зниження прибутковості внаслідок таких додаткових факторів:

1. Втрата фахівців зі специфічними вміннями, навичками та кваліфікацією (високотехнологічні виробництва та ін.) (додаткові витрати на навчання або пропозиції більш високої зарплати, що призведе до підвищення собівартості продукції).

2. Втрати внаслідок відсутності джерел постачання унікальної сировини, відсутність альтернатив в її забезпеченні, що може призвести до зупинки (тимчасового припинення) діяльності підприємства.

2. *Сільське господарство* – зниження прибутковості внаслідок таких додаткових факторів:

1. Втрата або пошкодження основних засобів: будівель, споруд, інфраструктури і т. ін. спеціального призначення, внаслідок чого виникає необхідність в оренді аналогічних або відмова від зберігання (розраховується для кожного окремого випадка, наприклад – аграрне підприємство, яке втратило елеватор – буде або продавати зерно з під комбайна (недоотримає вигоду внаслідок нижчої ціни), або орендувати інше спеціально обладнане приміщення (додаткові витрати).

2. Втрата або пошкодження сільськогосподарської техніки та транспорту, внаслідок чого виникає необхідність в оренді аналогічних або відмова від транспортування продукції до споживача або переробника (розраховується для кожного окремого випадка, наприклад – аграрне підприємство, яке втратило автомобіль-цистерну для транспортування молока на молокопереробне підприємство – буде або винаймати авто, або продавати молоко безпосередньо в себе у господарстві, втрачаючи на ціні (додаткові витрати або недоотримання прибутку).

3. Додаткові витрати в разі втрати або пошкодження шляхів сполучення для забезпечення виробництва та реалізації продукції (додаткові витрати на альтернативне транспортування за період потреби у такому – визначається на основі даних щодо термінів відновлення транспортного сполучення і вартості альтернативної доставки).

4. Втрата або пошкодження переробних потужностей:

4.1 Руїнування або неможливість використання (безпосередні збитки).

4.2 Збитки внаслідок того, що втрата потужностей призвела до необхідності продавати сировину замість продуктів переробки (зерно – замість борошна; насіння соняшника – замість олії і т. ін.).

5. Втрати технології як об'єктів інтелектуальної власності.

6. Втрати сільгосппідприємств, що є орендодавцями сільськогосподарської техніки (в разі знищення, пошкодження або втрати такої техніки, вони змушені будуть або припинити свою діяльність, або їм треба компенсувати період простою до відновлення технологічного парку).

7. Втрати у тваринництві:

7.1 Кількісні та якісні втрати поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці. Збиток розраховується в розрізі окремих видів тварин з урахуванням як прямих, так і непрямих (опосередкованих) збитків, або збитків, термін настання яких пролонгований в часі (корови – м'ясні, м'ясо-молочні, вік тварини – рівень продуктивності, втрати репродуктивного стада і, як наслідок від недоотримання молодняка і т. ін.; свині – втрата тварини, в раз, якщо це свиноматка, то збиток полягає і в тому, що збиток буде додатково від недоотримання приплоду; птиця – втрати м'яса, яєць і т. ін.; вівці – втрати безпосередньо тварин, а також недоотримання їх шерсті і т. ін.).

7.2 Втрати пасовищ, як джерела кормової бази (на поточний період і перспективу з урахуванням термінів відновлення).

8. Втрати у рослинництві:

8.1 Втрата посівного матеріалу (повністю або частково) і очікуваного впливу на прибуток підприємства (перерахунок через середню врожайність в попередні роки з використанням цін поточного року).

8.2 Втрата багаторічних рослин (садівництво, виноградарство і т. ін.) і втрати від неотриманого (недоотриманого) врожаю в найближчий сезон.

8.3 Зменшення врожайності сільськогосподарських культур:

8.3.1 Непридатність сільгоспугідь впродовж певного часу для здійснення сільськогосподарської діяльності (час на розмінування, осушення затоплених ділянок, звільнення територій від окупантів і т. ін.)

8.3.2 Знищення (пошкодження) внаслідок військових дій посівів озимих культур.

8.3.3 Порушення термінів весняно-польових робіт і, як наслідок, недоотримання очікуваного врожаю. Для прогнозової оцінки матеріальних збитків використовуються дані щодо врожайності сільгоспкультур за попередні 3-5 років.

8.3.4 Зменшення обсягів внесення добрив та інших агротехнологічних заходів. Для прогнозової оцінки матеріальних збитків використовуються дані щодо відповідних заходів за попередні 3-5 років.

8.3.5 Втрати або пошкодження систем зрошення. Для оцінки матеріальних збитків від безпосереднього пошкодження, для прогнозової оцінки матеріальних збитків використовуються дані щодо відповідних заходів за попередні 3-5 років.

8.3.6 Зміна профілізації у рослинництві внаслідок неможливості забезпечити попередній профіль (додаткові витрати на придбання посівних матеріалів та забезпечення нової агротехнології).

8.3.7 Втрати внаслідок руйнування або пошкодження тепличного господарства (вартість відновлення або перепрофілювання підприємства в разі неможливості відновлення).

3. *Рибне господарство* – зниження прибутковості внаслідок таких додаткових факторів:

3.1 Збитки внаслідок руйнування водойм, в яких відбувалось розведення риби та знищення товарної риби в них.

3.2 Додаткові витрати внаслідок того, що необхідним є відновлення умов для риборозведення (відновлення водойм, умов для розведення риби, придбання зарибку, доведення його до товарного рівня і т. ін.).

4. *Бджільництво* – зниження прибутковості внаслідок таких додаткових факторів:

4.1 Збитки від втрати бджолосімей (додаткові втрати від того, що внаслідок руйнації вулика, власник втрачає одночасно і бджолосім'ю).

4.2 Недоотриманий прибуток від продажу меду, який власник не отримав внаслідок знищення бджолосімей та пасіки.

4.3 Зниження прибутку внаслідок відсутності або зменшення площі територій (сільгоспугіддя, луки та ін.), на яких ростуть або висаджені медоносні рослини.

4.4 Збитки від підвищення захворюваності бджолосімей та їх загибелі внаслідок неможливості використання необхідних технологій захисту.

5. *Інші галузі національного господарства* – зниження прибутковості внаслідок зміни кон'юнктури ринку (наприклад, туризм; робота засобів розміщення в певних областях України; ресторанне господарство; посередницькі послуги із надання в оренду або продажу майна в певних областях України і т. ін.)

Подальші розрахунки будуть проводитись із їх урахуванням. У разі необхідності, експерт може звернутись до суб'єкта господарювання щодо отримання додаткової інформації, окрім передбаченої загальним алгоритмом. В розрахунках усі фактичні та прогнозні значення щодо загальноекономічних показників в Україні (рівень інфляції, рівень безробіття, ВВП, норма обов'язкових резервів НБУ і т. ін.) та галузеві або регіональні дані (врожайність сільгоспкультур, обсяги надоїв молока, внесення добрив і т. ін.) будуть використані з офіційних джерел інформації, а саме Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України.

Висновки. Розроблено методологію оцінки упущеної вигоди суб'єкта господарювання внаслідок військових дій (агресії). При визначенні упущеної вигоди доцільно користуватись наступними критеріями: звичайності обставин, розумності витрат, компенсаційності відшкодування. Умовою для визначення упущеної вигоди є підтвердження її реальності та матеріальності, обґрунтований розмір передбачуваного доходу або прибутку. Методика передбачає визначення восьми основних показників (груп показників) діяльності суб'єкта господарювання на підставі аналізу його фінансової, бухгалтерської та податкової звітності. Вона також має можливість врахування при визначенні упущеної вигоди особливостей характеру та виду діяльності суб'єкта господарювання. Якщо підприємство стабільно функціонує тривалий період, в основу визначення розміру відшкодування може бути покладено фінансові звіти за 3-5 років, якщо ж відсутня інформація про тривалу діяльність, доцільно використовувати сценарний аналіз. Експертна оцінка також може бути виконана шляхом побудови математичної моделі на принципах інформаційної достатності за умови використання облікових та фінансових документів. Оцінка суми упущеної вигоди може проводитись із використанням прямого, оціночного або гібридного підходів, в залежності від специфіки суб'єкта господарювання.

При визначенні упущеної вигоди доцільно враховувати особливості ведення бізнесу в різних галузях національного господарства. В промисловості вагомим чинником є втрата кваліфікованого персоналу і додаткові витрати на навчання; підприємства сфери обслуговування можуть отримати збитки у вигляді упущеної вигоди і без пошкодження чи втрати майна; сільськогосподарська галузь – найбільш вразливий сектор з точки зору упущеної вигоди внаслідок війни, а також найбільш складний об'єкт для розрахунку суми упущеної вигоди з огляду на значну кількість факторів, що повинні бути враховані. На наш погляд, упущена вигода в результаті збройної агресії може мати місце і без прямих матеріальних збитків, а в результаті скорочення або припинення діяльності підприємства під час війни, що протирічить формулюванню Постанови № 326, і потребує нормативного врегулювання.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №436 IV (із змінами та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435 IV (із змінами та допов.). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (із змінами та допов.) URL: <http://akon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

References

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 №436 IV (iz zminamy ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukr.].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 №435 IV (iz zminamy ta dopov.). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Pro bukhgalterskyi oblik i finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-KhIV (iz zminamy ta dopov.). URL: <http://akon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 roku № 326 «Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, д.е.н., доцент, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології Національного університету «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна
e-mail: goroshkova69@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7142-4308>
Researcher ID: D-6527-2019

Антонюк Дмитро Анатолійович, д. е. н, професор, академік Академії економічних наук України, віцепрезидент Запорізької торгово-промислової палати, професор кафедри підприємництва, менеджменту організацій і логістики Запорізького національного університету, бул. Центральний, 4, Запоріжжя 69005, Україна
oasdant@gmail.com
OrcID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2910-0497>
Research ID: E-2134-2018

Васильєва Олена Олексіївна, д.е.н., доцент, член-кореспондент Академії економічних наук України, декан факультету міжнародного туризму та економіки Національного університету «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, Запоріжжя 69063, Україна
e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2859-3592>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Горошкова Лидия Анатольевна, д.э.н., доцент, академик Академии экономических наук Украины, профессор кафедры экологии Национального университета «Киево-Могилянская академия», ул. Григория Сковороды, 2, Киев 04655, Украина
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Антонюк Дмитрий Анатольевич, д.э.н, профессор, академик Академии экономических наук Украины, вице-президент Запорожской торгово-промышленной палаты, профессор кафедры предпринимательства, менеджмента организаций и логистики Запорожского национального университета, бул. Центральный, 4, Запорожье 69005, Украина
e-mail: oasdant@gmail.com

Васильева Елена Алексеевна, д.э.н., доцент, член-корреспондент Академии экономических наук Украины, декан факультета международного туризма и экономики Национального университета «Запорожская политехника», ул. Жуковского, 64, Запорожье 69063, Украина
e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor of the Department of Environmental Studies, National university of «Kyiv-Mohyla academy», 2 Skovorody Str., Kyiv 04070, Ukraine
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Antoniuk Dmytro, D. Sc. in Economics, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine, Vice President of Zaporizhzhya Chamber of Commerce and Industry, Professor of the Department of

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Entrepreneurship, Management and Logistics, Zaporizhzhya National University, bul. Tsentralniy, 4, Zaporizhzhya 69005, Ukraine

e-mail: oasdant@gmail.com

Vasyl'yeva Olena, D. Sc. in Economics,

Dean of the Faculty of International Tourism and Economics, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», 64 Zhukovsky Str., Zaporizhzhia 69063, Ukraine

e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

КОЗІЙ Т. В. Удосконалення практичної підготовки педагогів професійного навчання з товарознавства.....	7
КУЗНЕСЦОВА Т. В., РИБАКОВА Т. О. Особливості та розвиток менеджменту зовнішньоекономічної діяльності віртуальних підприємств в Україні.....	10
ПОЧТАРЬОВ С. О. Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання	19
ТАНАНА С. М. Організаційно-педагогічні умови як чинник формування готовності майбутніх фахівців сфери обслуговування до діалогової комунікації: проблеми та перспективи	22

Економіка та управління

ІГОР ГУСЕЙНОВ. Багаторівнева система в стратегічному менеджменті людських ресурсів	29
КУДРИЦЬКА Н. В. Методологічні підходи до формування тарифів на морському транспорті	34
ІГНАТЕНКО М. М., ЛЕВАЄВА Л. Ю., ПОСПОЛІТ В. В. Використання маркетингових технологій у розвитку та здійсненні соціальної відповідальності підприємств в умовах електронної комерції.....	40
РОМАНЮК І. А., ПЕНЬКОВСЬКИЙ В. С., ЯЦЕНКО Я. І. Функціонування підприємств туристичного бізнесу у контексті розвитку сільських територій	47
СЛЮСАР С. Т., БУРДОНОС Л. І. Облік, аналіз і контроль в умовах застосування інформаційних технологій	53
ЦАУРКУБУЛІ Ж. Л. Актуальні проблеми і перспективи розвитку соціального підприємництва у Латвії.....	61
ЧАБАН Г. В. Значення організації управління персоналом у вирішенні проблеми плинності кадрів на підприємствах.....	73

Економічна теорія

СТУДІНСЬКИЙ В. А. Глобальна переорієнтація світового економічного простору в сучасному вимірі на фоні російсько-української війни 2014-2022 рр.	78
АДАМЕНКО І. П. Державна політика у сфері соціального захисту населення.....	84
ВАРНАЛІЙ З. С. Соціальна безпека людини як об'єкт дослідження економічної безпекології.....	90
КОСТИК Є. П. Особливості державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу (теоретичний аспект до вивчення проблем економічної історії).....	97
МАКАРЧУК І. М., ПЕРЧУК О. В., КОРКАЧ І. В. Ліквідність: генезис поняття, структура та її роль у фінансових відносинах економічних суб'єктів господарювання	113
ПАЛАМАРЧУК О. М., МЕЛЬНИК В. В. Соціально-економічні наслідки COVID-19 для українського малого бізнесу і домогосподарств.....	122
СТУДІНСЬКА Г. Я. Загрози конкуренції будівельних підприємств України (2020-2021 рр.).....	129
ЧЕБЕРЯКО О. В., СКУЛИШ Ю. І. Рівень пенсійного забезпечення населення – запорука соціальної безпеки людини.....	135

Фінанси, грошовий обіг та кредит

ГОРОДНІЧЕНКО Ю. В., КУЧЕРЕНКО М. А. Сучасний стан та шляхи покращення ефективності інвестиційної діяльності вітчизняних банків.....	147
МАКОГОН В. Д. Напрями удосконалення системи фінансування галузі охорони здоров'я.....	155
НІКІТИШИН А. О. Формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19.....	161
ПАСІЧНИЙ М. Д. Пріоритети акцизної політики держави	167
ЧОРНОВОЛ А. О. Стратегічні пріоритети розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації	176
ГОРОШКОВА Л. А., АНТОНЮК Д. А., ВАСИЛЬЄВА О. О. Методологічні засади оцінки упущеної вигоди	181

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

КОЗИЙ Т. В. Усовершенствование практической подготовки педагогов профессионального обучения по товароведению.....	7
КУЗНЕЦОВА Т. В., РЫБАКОВА Т. А. Особенности и развитие менеджмента внешнеэкономической деятельности виртуальных предприятий в Украине	10
ПОЧТАРЕВ С. А. Формирование коммуникативной компетентности студентов высшего образования в условиях дистанционного обучения.....	19
ТАНАНА С. М. Организационно-педагогические условия как фактор формирования готовности будущих специалистов сферы обслуживания к диалоговой коммуникации: проблемы и перспективы.....	22

Экономика и управление

ИГОРЬ ГУСЕЙНОВ. Многоуровневая система в стратегическом менеджменте человеческих ресурсов	29
КУДРИЦКАЯ Н. В. Методологические подходы к формированию тарифов на морском транспорте	34
ИГНАТЕНКО Н. Н., ЛЕВАЕВА Л. Ю., ПОСПОЛИТ В. В. Использование маркетинговых технологий в развитии предприятий и осуществлении ими социальной ответственности в условиях электронной коммерции.....	40
РОМАНЮК И. А., ПЕНЬКОВСКИЙ В. С., ЯЦЕНКО Я. И. Функционирование предприятий туристического бизнеса в контексте развития сельских территорий	47
СЛЮСАР С. Т., БУРДОНОС Л. И. Учет, анализ и контроль в условиях применения информационных технологий	53
ЦАУРКУБУЛЕ Ж. Л. Актуальные проблемы и перспективы развития социального предпринимательства в Латвии	61
ЧАБАН Г. В. Значение организации управления персоналом в решении проблемы текучести кадров на предприятиях.....	73

Экономическая теория

СТУДИНСКИЙ В. А. Глобальная переориентация мирового экономического пространства в современном измерении на фоне русско-украинской войны 2014-2022 гг.	78
АДАМЕНКО И. П. Государственная политика в сфере социальной защиты населения	84
ВАРНАЛИЙ З. С. Социальная безопасность человека как объект исследования экономической безопасности	90
КОСТИК Е. П. Особенности государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях НЭПа (теоретический аспект к изучению проблем экономической истории)	97
МАКАРЧУК И. Н., ПЕРЧУК О. В., КОРКАЧ И. В. Ликвидность: генезис понятия, структура и ее роль в финансовых отношениях экономических субъектов хозяйствования	113
ПАЛАМАРЧУК О. Н., МЕЛЬНИК В. В. Социально-экономические последствия COVID-19 для украинского малого бизнеса и домохозяйств.....	122
СТУДИНСКАЯ Г. Я. Угрозы конкуренции строительных предприятий Украины (2020-2021 гг.)	129
ЧЕБЕРЯКО О. В., СКУЛЫШ Ю. И. Уровень пенсионного обеспечения населения – залог социальной безопасности человека	135

Финансы, денежное обращение и кредит

ГОРОДНИЧЕНКО Ю. В., КУЧЕРЕНКО Н. А. Современное состояние и пути улучшения эффективности инвестиционной деятельности отечественных банков	147
МАКОГОН В. Д. Направления совершенствования системы финансирования отрасли здравоохранения.....	155
НИКИТИШИН А. А. Формирование и выполнение бюджета страны в условиях глобальной пандемии COVID-19	161
ПАСЕЧНЫЙ Н. Д. Приоритеты акцизной политики государства	167
ЧОРНОВОЛ А. О. Стратегические приоритеты развития финансовой системы Украины в условиях глобализации.....	176
ГОРОШКОВА Л.А., АНТОНЮК Д.А., ВАСИЛЬЕВА Е.А. Методологические принципы оценки упущенной выгоды	181

CONTENTS

Knowledge Economy, Innovative Economy

KOZIY TATYANA. Improvement of practical training of professional teachers in commodity science.....	7
KUZNIETSOVA TETIANA, RYBAKOVA TETIANA. Features and development of managing the foreign economic activity of virtual enterprises in Ukraine.....	10
POCHTAREV SERGEY. Formation of communicative competence of higher education students in the conditions of distance learning	19
TANANA SVITLANA. Organizational–pedagogical conditions as factor of readiness of future specialists of service sector to dialogue communication: problems and perspectives	22

Economy and Management

IGOR GUSEINOV. Multilevel system in strategic management of human resources	29
KUDRYTSKA NATALIA. Methodological approaches to the formation of tariffs on maritime transport	34
IHNATENKO MYKOLA, LEVAIEVA LIUDMYLA, POSPOLIT VITALIY. Use of marketing technologies in the development of enterprises and their implementation of social responsibility in conditions of electronic commerce.....	40
ROMANIUK IRYNA, PENKOVSKYI VALENTIN, YATSENKO YAROSLAV. Functioning of tourist business enterprises in the context of rural development.....	47
SLIUSAR SVITLANA, BURDONOS LYUDMILA. Accounting, analysis and control in the conditions of applying information technologies	53
TSAURKUBULE ZHANNA. Current problems and prospects for the development of social entrepreneurship in Latvia.....	61
CHABAN GALINA. The significance of the organization of human resource management in the solution of staff turnover in enterprises	73

Economic Theory

STUDINSKI VOLODYMYR. Global reorientation of the world economic space in the modern dimension against the background of the russian-Ukrainian war of 2014-2022	78
ADAMENKO IRYNA. The government policy of social protection	84
VARNALII ZAKHARII. Social security of humans as a research object of the science of economic security.....	90
KOSTYK YEVHENII. Features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the NEP (theoretical aspect to the study of problems of economic history)	97
MAKARCHUK INNA, PERCHUK OKSANA, KORKACH INNA. Liquidity: the genesis of the concept, structure and its role in the financial relations of economic entities	113
PALAMARCHUK OKSANA, MELNYK VADYM. Socio-economic impacts of COVID-19 on Ukrainian small businesses and households	122
STUDINSKA GALINA. Threats to the competition of Ukrainian construction enterprises (2020-2021).....	129
CHEBERYAKO OKSANA, SKULISH YULIYA. The level of pension provision of the population is a guarantee of social security of the person	135

Finance, Monetary Circulation and Credit

HORODNICHENKO YULIIA, KUCHERENKO MYKOLA. Current state and ways to improve the efficiency of investment activities of domestic banks	147
MAKOGON VALENTYNA. Directions for improvement of health care financing system	155
NIKITISHIN ANDRIY. Formation and implementation of the country's budget under conditions of the global COVID-19 pandemic.....	161
PASICHNYI MYKOLA. The priorities of the state excise policy	167
CHORNOVOL ALLA. Strategic priorities for the development of the financial system of Ukraine in the conditions of globalization.....	176
HOROSHKOVA LIDIYA, ANTONYUK DMYTRO, VASYL'YEVA OLENA. Methodological principles of loss of profit assessment.....	181

До авторів збірника Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або російською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською або російською мовами)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – A4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; низу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;

- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;

- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.

- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською, російською та англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);

- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;

- постановка проблеми;

- аналіз останніх досліджень і публікацій;

- виділення недосліджених частин загальної проблеми;

- постановка завдання, мети дослідження;

- метод або методологію проведення дослідження;

- викладення основного матеріалу (результати роботи);

- галузь застосування результатів;

- висновки відповідно до статті.

- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);

- порожній рядок (Arial, 11 пт.);

- назва статті – великими літерами, по центру російською мовою (Arial, 12 пт., жирний);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа російською мовою (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) російською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) російською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);

- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc

- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);
- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);
- дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються. Цитати з іншомовних джерел (у тому числі й з російськомовних) наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyuk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»); для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Довідки за телефонами: +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com> Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

**К авторам сборника
Уважаемые авторы!**

Университет Григория Сковороды в Переяславе принимает к печати в научном сборнике «Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих представлений, необходимо Войти в систему <https://economic-bulletin.com> или Зарегистрироваться.

1. Статья подается на языке оригинала (на украинском, русском или английском) путем онлайн-подачи на сайте Сборника. Если статья написана на английском языке, необходимо подать в Редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

2. Файл статьи рекомендуется называть латиницей по фамилии автора или первого автора, если авторов несколько (например: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопись статьи сопровождается внешней рецензией с указанием ученой степени рецензента, ученого звания, должности, места работы (без сокращений), заверенной печатью. Для статей авторов, имеющих ученую степень доктора экономических наук, внешняя рецензия не требуется.

4. Рукописи проходят двустороннее «слепое» рецензирование.

5. Форма представления статьи:

- объем рукописи – 15-40 тыс. знаков, включая рисунки и таблицы;
- количество соавторов – не более трех.
- статья должна быть подготовлена с помощью редактора Word for Windows® или совместимого редактора;
- нумерация страниц не ведется;
- формат листа - A4 (210 × 297), ориентация страницы - «книжная»; поля: слева - 2 см; справа - 2 см; сверху - 2 см; снизу - 2 см; переплет - 0 см; интервал между строками - 1 пт.; интервал между абзацами «до», «после» - 0 пт.; отступления «вправо», «влево» - 0 пт.; отступление первой строки - 1 см;
- рисунки, фотографии, графики следует вставлять в текст статьи как объект. Положение объекта - «в тексте»;
- рисунки, созданные во встроенном в WinWord редакторе рисунков, следует подавать как сгруппированные объекты.
- рисунки и таблицы не должны разрывать предложения в абзаце, то есть они должны быть расположены после того абзаца, в котором на них делается первая ссылка в тексте.

6. Физические величины должны подаваться в единицах системы СИ.

7. Текст рукописи должен быть построен по общепринятой схеме на украинском, русском и английском языках:

- индекс УДК в верхнем левом углу листа (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный). Название статьи должно быть коротким, но очень точно отражать изучаемую проблему. Название статьи подается без использования узкоспециализированных сокращений, точка в конце названия не ставится;

- пустая строка (Arial, 12 пт.);

- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный);

- пустая строка (Arial, 12 пт.);

- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив) аннотацию не нужно размещать на отдельном листе. Аннотация должна содержать краткую формулировку содержания статьи, не повторять название статьи. Общая структура аннотации должна содержать:

- актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (результаты работы);
 - область применения результатов;
 - выводы согласно статье.
- ключевые слова (5-10 слов) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 11 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив). Структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- название статьи - большими буквами, по центру на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и имена в верхнем правом углу листа на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на английском языке (Arial, 11 пт., курсив) структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на английском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- Текст статьи (Arial, 12 пт.). Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

Общая структура статьи должна содержать:

- актуальность темы исследования;
- постановку проблемы;
- анализ последних исследований и публикаций;
- выделение неисследованных частей общей проблемы;
- постановку задачи, цели исследования;
- метод или методологию проведения исследования;
- изложение основного материала (возможно деление на подразделы);
- выводы согласно статье;
- перспективы дальнейших исследований в этом направлении.
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- список использованных источников (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 8;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 9.
- данные об авторе на украинском языке: фамилия, имя, отчество, должность, ученое звание, ученая степень,

адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, ORCID, Researcher ID (дополнительно: домашний / мобильный телефон);

- данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

8. Оформление ссылок и формирование списка литературы в конце статьи:

Каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник. Ссылки на использованные источники следует осуществлять по стилю APA по сквозной нумерации (то есть по порядку упоминания источников, а не в алфавитном порядке) в соответствии с требованиями и стандартами «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в силу 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>. Пример: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитируя литературу, по мере упоминания источников одновременно формирует «Список использованных источников», который подает в конце статьи.

Если цитируемая работа в оригинале не является украиноязычной, то в ссылке ее автор (авторы), название и место издания подаются на языке оригинала и на украинский язык не переводятся. Цитаты из иностранных источников (в том числе и из русскоязычных) приводятся автором в украинском переводе (или с официального русскоязычного издания, или же в случае отсутствия последнего автор осуществляет перевод сам). Ссылка приводится в соответствии с существующим стандартом.

Общие требования к цитированию следующие:

- текст цитаты начинается и заканчивается кавычками и приводится в той грамматической форме, в которой он представлен в источнике, с сохранением особенностей авторского написания. Научные термины, предложенные другими авторами, не выделяются кавычками, за исключением тех, что вызвали общую полемику. В этих случаях используется выражение «так называемый»;

- цитирование должно быть полным, без произвольного сокращения авторского текста и без искажений мысли автора. Пропуск слов, предложений, абзацев при цитировании допускается без искажения авторского текста и обозначается многоточием. Они ставятся в любом месте цитаты (в начале, середине, на конце). Если перед выпущенным текстом или за ним стоял знак препинания, то он не сохраняется;

- каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник;

- при косвенном цитировании (пересказе, изложении мыслей других авторов своими словами), следует давать соответствующие ссылки на источник;

- если выражается отношение автора статьи к отдельным словам или мыслям из цитируемого текста, то после них в круглых скобках ставят восклицательный знак или знак вопроса.

9. Транслитерированный список литературы оформляется по международным библиографическим стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Если научная работа написана на языке, который использует кириллический алфавит, то ее библиографическое описание необходимо транслитерировать латинскими буквами. После названия работы латинскими буквами предоставляется перевод на английский язык в скобках.

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант «американская»); для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать

Ответственность за достоверность данных, приведенных в статье, несет ее автор и научный руководитель.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1301 от 15 октября 2019 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 15 октября 2019 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Справки по телефонам; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>. Электронный адрес: ekon.dek@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav accepts economic articles
for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian, Russian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian or in Russian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: «Ivanenko_article.doc»).

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 × 297), page orientation – «book»; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs «before», «after» – 0 pt; indents «to the right», «to the left» - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;
- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is «in the text»;
- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.
- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, Russian and English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Russian (Arial, 11 pt, italics). The structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in Russian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in Russian and in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of «DSTU 8302: 2015 «Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation», which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a «List of bibliography sources» simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources (including those from Russian-language ones) should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression «so-called» is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option «American»); for the transliteration of the Russian text a free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx> is used.

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing. Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Tel.; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com> E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52>

Головний редактор Л.О. Мармуть

Переяслав
2022

Підписано до друку 18 березня 2022 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 23,11.
Ум.др. арк. 23,60. Наклад 50 примірників.

Министерство образования и науки Украины
Университет Григория Сковороды в Переяславе

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52>

Главный редактор Л. А. Мармуть

Переяслав
2022

Подписан к печати 18 марта 2022. Формат 60х84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.-изд. л. 23,11.
Ус.п.л. 23,60. Тираж 50 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav
2022

Signed for print on March 18, 2022. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 23,11.
Issued sheets 23,60. 50 copies.